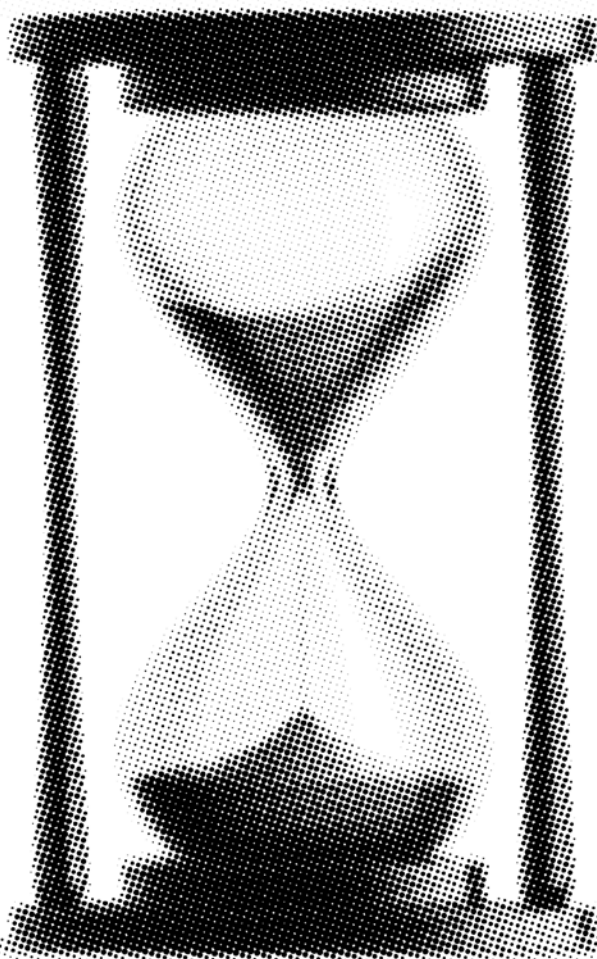

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 64 | 2010 | št. 3-4 (142) | str. 255–520

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarevič, dr. Dušan Mlacovič (namestnik odgovornega urednika),
dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (odgovorni
urednik), dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo
vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena oktobra 2010

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Niko Hudelja (nemščina),
Stanislav Južnič (angleščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2010: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

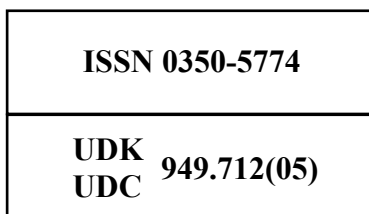
Sofinancirajo: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, november 2010

Naklada: 1370 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
baza: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (Technical Editor),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarevič, dr. Dušan Mlacovič (Deputy Editor-in-Charge), dr. Božo
Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (Editor-in-Charge),
dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with
explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on October 2010

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Niko Hudelja (German),
Stanislav Južnič (English)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200,
e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2010): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €,
retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

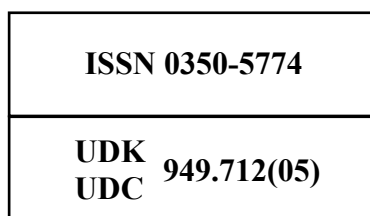
Co-Financed by: National book agency, The Ministry of Education and Sport

Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, November 2010

Print Run: 1370 copies

Historical Bulletin is included in the following international databases:
International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Mojca **Kovačič Dadić**, »Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!«
Vzgoja in izobrazba elitnih žensk v srednjeveških mestih 262–324
“One Has to Live and Die with Him, Regardless of What He’s Like!”
Education and Upbringing of Noble Ladies in Medieval Towns
- Klemen **Pust**, »Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov«. Reševanje
Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva
na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju 326–358
“For the Redemption of Poor Slaves, Our Subjects”: Rescuing
the Venetians from the Ottoman Slavery and the Ottomans
from the Slavery of the Venetians in 16th-Century East Adriatic
- Stanislav **Južnič**, Kranjec Hallerstein je ponel luč znanja
med Kitajce 360–381
Hallerstein of Carniola Brought the Light of Knowledge to the
Chinese
- Gerhard **Deissl**, Bergbauversuche der Vordernberger Radmeister
in der slowenischen Steiermark 382–404
Rudarski poskusi članov vordernberškega rudarskega združenja
na slovenskem Štajerskem
- Mateja **Ratej**, Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov
in Slovencev 406–431
Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Zapisi – Notes

- Klaudija **Sedar**, Bogojinska resolucija 434–445
The Bogojina Resolution
- Danijela **Trškan**, Izobraževanje in usposabljanje študentov zgodovine –
bodočih učiteljev zgodovine na Filozofski fakulteti:
prenovljeni pedagoški študijski programi 446–456
Education of History Students – the Future Teachers of History –
at the Faculty of Arts: Revised Study Programs

Bojan Balkovec , Ocena prvega leta bolonjskega študija na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete	458–460
A Critical Review of the First Year of the Bologna Process Studies at the Department of History of the Faculty of Arts in Ljubljana	

Jubileji – Anniversaries

Milica Kacin Wohinz – osemdesetletnica (Branko Marušič)	462–465
Milica Kacin Wohinz – Octogenarian	
Akademik prof. dr. Jože Pirjevec – sedemdesetletnik (Božo Repe)	466–468
Jože Pirjevec – Septuagenarian	
Darjinih šestdeset let – ob življenskem jubileju prof. dr. Darje Mihelič (Eva Holz)	469–472
Six Decades of Darja Mihelič	

Kongresi in simpoziji – Congresses and Symposium

Intelligence and Society – 16. letna konferenca IIHA. Tutzing, 23.–25. april 2010 (Ljuba Dornik Šubelj)	474–477
Intelligence and Society – 16 th Annual Conference of IIHA. Tutzing, April 23–25, 2010	
Strokovni posvet ob 65. obletnici zmage nad fašizmom in osvoboditve domovine. Prevalje, 12. maj 2010 (Vinko Skitek)	478–479
Conference on the 65 th Anniversary of the Victory over Fascism and the Liberation of Our Homeland. Prevalje, May 12, 2010	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg. V. Abteilung: Die Regesten der Herzoge von Österreich (1365–1395), 2. Teilband (1371–1375). (Peter Štih)	482–484
--	---------

Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren : 14.–16. Jahrhundert. (Peter Štih)	485–486
Marko, Štuhec: Besede, ravnanja in stvari : plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja. (Anja Dular).....	487–490
Joachim Höslér, Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848. (Janez Cvirn).....	491–494
Alojz Cindrič, Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918. (Peter Vodopivec)	495–498
Borut Batagelj, Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941. (Aleksander Žižek)	499–501
Zvonka Zupanič Slavec, Tuberkuloza. Kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik 1921–1998. (Branko Marušič).....	502–504
Acta historico-oeconomica. Vol. 32–33. (Jože Maček)	505–507
Ante Gulin, Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre. (Jože Maček).....	508–511
* * *	
Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	512–515
Instructions for authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 64, 2010.....	516–520
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 64, 2010	

Razprave

Mojca Kovačič Dadič
 »Živeti in umreti moraš z njim,
 pa kakršenkoli že je!«
 Vzgoja in izobrazba elitnih žensk
 v srednjeveških mestih

UDK 396.4"10/14"

UDC 396.4"10/14"

KOVAČIČ DADIČ Mojca, dr., asistentka z doktoratom, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

»Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je!« *Vzgoja in izobrazba elitnih žensk v srednjeveških mestih*

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 262–324 cit. 238

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica na podlagi srednjeveške didaktične literature (Chevalier de la Tour Landry, *Le Menagier de Paris* in *Le Livre des Trois Vertus*) popelje bralca v svet vzgoje in izobraževanja žensk v srednjem veku. Čeprav so začeli nekateri pisci v poznem srednjem veku zagovarjati potrebo po izobraženih ženskah, seveda v strogih mejah družbenega ranga, in so imele pripadnice višjih slojev ponekod v Evropi na razpolago celo šole (o obstoju le-teh na našem ozemlju ni dokazov), je bilo za dekle še vedno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da je odrasla v žensko, ki je bila vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki je poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki je znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in je bila vešča nege bolnika.

Ključne besede: zgodovina žensk, zgodovina spola, mestna elita, didaktična literatura, vzgoja, izobraževanje, zgodovina mest, srednji vek

KOVAČIČ DADIČ Mojca, PhD., Assistant, University in Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

“One Has to Live and Die with Him, Regardless of What He’s Like!” *Education and Upbringing of Noble Ladies in Medieval Towns*

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 262–324, 238 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Based on medieval didactic literature (Chevalier de la Tour, Landry, *Le Menagier de Paris*, and *Le Livre des Trois Vertus*), this text examines the upbringing and education of women in the Middle Ages. It is true that in the Late Middle Ages some authors started to advocate the need for educated women – understandably in accordance with the strict rules of social rank – and that there were even schools in Europe for the female members of the higher classes (there is no evidence for such schools in the territory of present-day Slovenia). However, the ability to read and write was much less important for a girl of that period. In order to become an accomplished woman, she had to be well versed in needlework, sewing, weaving, spinning, and embroidery, and know about the secrets of food preparation. She had to be skilled at supervising the household and, when necessary, the rural economy of the estate on which she lived. She had to be able to oversee work in the field and in the stable, and know how to tend the sick.

Key Words: women’s history, gender history, urban elite, didactic literature, upbringing, education, urban history, Middle Ages

»Če imaš hčer, jo nauči šivati in ne brati, saj se za žensko ne spodobi, da zna brati, razen če ne želiš, da postane redovnica. Če želiš, da postane nuna, jo daj v samostan, še preden postane dovolj kvarna, da začne razumeti ničevost sveta. Tam jo bodo naučili brati ... Nauči jo opravljati vsa gospodinjska dela, med drugim tudi peči kruh, pripravljati perutnino, sejati moko, kuhati, prati, postiljati, presti, tkati vreče na francoski način ali jih krasiti s svilo, izdelovati laneno in volneno obleko, krpiti nogavice in podobno. Tako ob svoji poroki ne bo videti neumna oziroma nevezgajena. In ti, ki si jo vzgojil, ne boš osramočen.«¹

Simone de Beauvoir je v svoji zelo obsežni knjigi, ki jo je napisala v dveh delih,² prišla do ugotovitve, ki danes tvori temeljni kamen vsake feministične teorije: »Ženska se ne rodi: ženska to postane.«³ Tudi v srednjem veku so se dekleta oziroma fantje rodili kot nepopisani listi papirja in šele vzgoja, ki je bila odvisna od njihovega spola in stanu, jih je izoblikovala v osebnost. Obdobje pubertete, ko je proces socializacije najintenzivnejši, je za večino deklet pomenilo pripravo na zakonsko življenje in vzgojo v aktivno ter koristno, a predvsem ubogljivo žensko. V tem obdobju je bilo potrebno deklet »ukrotiti«. Nujno jo je bilo naučiti spodobnega, ljubkega in skromnega vedenja, izbire primernih oblačil, poslušnosti, molčanja, pobožnosti, spoštovanja staršev in kasneje moža, kuhe ter drugih gospodinjskih opravil. Prilagoditi se je morala določenim normam in pravilom, ki so veljali znotraj družine, gospodinjstva, komune in njene družbene skupine. Le dobro vzgojeno deklet je lahko računalo na dobro poročno partijo.

V srednjem veku je zelo pomembno vlogo pri oblikovanju norm in pravil primerne vedenja igrala poučna oziroma didaktična literatura. Avtorji tovrstne literature so navadno nagovarjali žensko publiko k izboljšanju vedenja in spremembi osebnosti. To so skušali doseči z zagovarjanjem vzdržnosti, molčanja in uslužnosti ter grajanjem ženske jeze, ki je bila zelo nevarna moški prevladi. Te

¹ Okrog leta 1360. Paolo da Certaldo, *Libro dei buoni costume*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 102: »If you have a daughter, teach her to sew and not to read, because it is not proper for a woman to know how to read unless you want her to become a nun. If you want her to become a nun, place her in a convent before she is mischievous enough to understand the vanity of the world, and there she will learn to read... And teach her how to do all the housework, that is, how to make bread, prepare fowls, sift flour, cook, do the laundry, make the beds, spin, weave bags in the French manner or embroider with silk, cut linen and woollen cloth, repair the soles of stockings and all such things, so that when you marry her off she will not seem foolish, nor brought up in the wilderness. And you who have brought her up will not be cursed.«

² De Beauvoir, *Drugi spol*, prva knjiga; de Beauvoir, *Drugi spol*, druga knjiga.

³ De Beauvoir, *Drugi spol*, druga knjiga, str. 13.

knjige so bile tako polne primerov dobrih žensk oziroma žena na eni strani in slabih na drugi. Knjige nasvetov oziroma knjige bontona so razkrivale, k čemu naj je izobrazba ženske težila in kakšna ženska je bila poželjena vredna. Ustvarjale so mnenje, kakšna ženska je bila družbeno sprejemljiva in kakšna je pritegnila družbeno sprejemljivega moškega. Te knjige niso bile namenjene zgolj izoblikovanju in vzgoji žensk, temveč so avtorji namigovali tudi moškim, kakšne ženske naj si želijo. Ti priročniki so tako reproducirali ženske in moške norme poželjenja.⁴ Brale – oziroma jim je bilo iz njih brano – jih zato niso samo ženske, temveč tudi moški. Sprva so jim bili dostopni le v obliki rokopisov, a kasneje tudi v tiskani⁵ in v domači jezik⁶ prevedeni obliki.

1. Razširjenost poučne literature

Knjige lepega vedenja so postale povsod po Evropi precej popularne v poznem srednjem veku. Takrat so se namreč poleg cerkvenih praks in političnih identitet začeli rekonstruirati tudi družbeni razredi. Didaktična literatura ni imela posebej določene publike. Knjige, ki so bile sprva namenjene le plemiški mladini, so brali tudi bogati meščani, saj je posedovanje knjige za mestno elito pomenilo družbeno pomembnost. Knjige manir so postale nekakšno bojno polje med plemiči in urbano elito, saj sta oba družbena sloja hotela dokazati, kakšno vedenje pritiče pravim gospodom. Tovrstna literatura je na eni strani brisala razlike med plemiči in neplemiško mestno elito, medtem ko je na drugi strani ustvarjala nove. K visoki družbi so se sedaj začeli prištevati olikanci, gospodje in dame z lepimi manirami. Na dnu družbene lestvice pa so se znašli neotesanci.⁷

Knjige so v 15. stoletju postale dostopnejše in cenejše tudi zaradi iznajdbe tiska in uporabe papirja. Ljudje niso več brali le poslovnih knjig, ampak so začeli posegati tudi po zabavni in poučni literaturi.⁸

Čeprav je nekaj del nastalo že prej, je poučna literatura doživela pravi »bum« ob koncu 14. in v 15. stoletju. V razmaku petintridesetih let so bile v Franciji napisane kar tri izjemno pomembne didaktične knjige za ženske. Francoski podeželski plemič Sir Geoffrey de La Tour Landry je leta 1372 napisal knjigo zgodb, ki je poznana kot *Chevalier de la Tour Landry*. Z njo je hotel svojim trem hčeram pokazati, kako postanejo dobre žene in dobre kristjanke.⁹ Nekje okrog leta 1394 je luč

⁴ Introduction. Maid to Order: The Good Wife of Paris; v: *The Good Wife's Guide*, str. 18 in 19.

⁵ William Caxton je leta 1476 v Anglijo prinesel tisk. Ena od njegovih knjig je bila tudi v angleščino prevedeno delo Sira Geoffreyja de La Tour Landryja *The Book of the Knight of the Tower*. Več glej v: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 10–13.

⁶ Francoski kralj Karel V. je naročil francoski prevod latinskih klasikov o morali in obnašanju. Želel je, da bi bili izvorni tekst o moralnih vrednotah dostopni širšim množicam. Glej: L. Krueger, *Identity*, str. 22.

⁷ *Medieval Conduct*, str. XIV in XV.

⁸ Sponsler, *Drama and resistance*, str. 54.

⁹ V tem prispevku se sklicujem na: Barnhouse, *Knight of the Tower*.

sveta zagledala knjiga, znana pod naslovom *Le Menagier de Paris* (Pariška knjiga gospodinjstva), ki je bila namenjena mladi, petnajstletni nevesti. Pripovedovalec je bil njen mož,¹⁰ bogat pariški meščan v zrelih letih. Cilj njegovega pisanja je bil naučiti svojo ženo morale, dolžnosti in obnašanja, ki se je spodobilo za njen status in družbeni sloj. Poleg tega ji je pomagal tudi s praktičnimi nasveti: kako skrbeti za vrt, s tristo osemdesetimi kuharskimi recepti, z jedilniki za praznike in velike gostije, kako izbrati služabnike, kako pregnati bolhe iz posteljnine, kako skrbeti za konje in jih zdraviti ter kako vzgajati in dresirati sokole.¹¹ Na začetku 15. stoletja je Christine de Pizan – edina ženska, ki je branila ženske – napisala knjigo, za katero se očitno nikoli ni mogla odločiti, kako naj jo naslovi. Tako se je v rokopisih včasih pojavil naslov *Knjiga o treh vrlihah* (*Le Livre des Trois Vertus*), včasih pa Zakladnica mesta dam (*Le Trésor de la Cité des Dames*).¹² Christine de Pizan je v njej skušala oblikovati pravila, po katerih naj bi se ženske v vsakdanjem življenju obnašale. Za vsak družbeni sloj in za vsako življenjsko obdobje je Christine napisala drugačna pravila. Glede na to, da je bila knjiga posvečena Margareti Burgundski, ki se je malo pred tem pri svojih desetih letih poročila s sedemletnim francoskim prestolonaslednikom Ludvikom, je seveda več kot polovica knjige namenjene napotkom in obveznostim, ki naj bi jih imele princese in druge visoke plemkinje.¹³ A kljub temu je knjiga za mojo temo zanimiva, saj je avtorica v zadnjem, tretjem delu svojega priročnika precej pozornosti namenila prav ženskam iz mestne elite.

Poleg teh treh so bili v srednjem veku popularni še drugi teksti, med njimi *How the Good Wif Taust Hir Doustir* (*Kako je dobra ženska učila svojo hčerko*), *The Thewis of Gud Women*, *Miroir des bonnes femmes*, *Speculum dominarum*, razna življenja svetnic in pastoralna poročna navodila.

Kljub temu, da so bile te knjige napisane v različnem družbenem okolju in so bile namenjene različnim bralcem ter so imele drugačen narativen pristop, se med seboj močno prepletajo. Vsebina in namen sta pri vseh podobna. Zgodbe, ki so služile kot primeri dobrih oziroma slabih žensk, so se ponavljale v različnih delih. Sir Geoffrey je tako na veliko črpal iz *Miroir des bonnes femmes*, ki ga je v zadnji tretjini 13. stoletja napisal nek frančiškanski menih. *Ogledalo za dobre ženske* je ostalo popularno še skozi 16. stoletje. Avtor je v svojem delu zbral številne zgodbe, ki jih je večinoma pobral iz Biblije in z njimi želel naučiti ženske, kako naj postanejo dobre. Najverjetneje je menih te zgodbe pripovedoval navadnim ljudem v obliki pridig. Da bi dosegel svoj namen, je zgodbe po potrebi tudi priredil. Če je v Bibliji moški storil neko napako, je frančiškan to obrnil in greh pripisal ženski. Sir Geoffrey je zagotovo posedoval kopijo *Ogledala*, saj najdemo v njegovem delu enako olupšane in spremenjene zgodbe.¹⁴ Možno je, da je Christine de Pizan poznala

¹⁰ Pripovedovalec je v vlogi moža, kar pa ne pomeni, da je to delo dejansko napisal poročen moški za svojo ženo, saj je avtor neznan.

¹¹ Koristila sem: *The Good Wife's Guide*. Knjiga je nov in prvi celotni prevod v angleški jezik.

¹² Knjiga je prevedena tudi v moderno angleščino in ta prevod bom uporabila v tukajšnji raziskavi: de Pizan, *The Treasure*.

¹³ McLeod, *The Order of the Rose*, str. 133–146.

¹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 17.

tako delo Sira Geoffreyja kot tudi Pariško knjigo gospodinjstva. *Le Menagier de Paris* vsebuje zgodbo o Grizeldi, katero je avtor prikrojil iz prevoda, ki ga je iz Petrarkove latinske verzije v staro francoščino naredil Philippe de Mezieres. Krajša verzija Grizeldine zgodbe pa se nahaja tudi v *Knjigi o mestu dam*,¹⁵ predhodnem delu Christine de Pizan.¹⁶

Medtem ko je *Le Menagier de Paris* ohranjen samo v treh rokopisih, sta bila tako *Chevalier de la Tour Landry* kakor tudi *Le Livre des Trois Vertus* močno razširjena. Najdemo jih v obliki dragih rokopisov, papirnatih rokopisov in v zgodnjih izdajah. Prevedena sta bila v številne jezike. Dejstvo, da sta obe deli obstajali v obliki cenejših papirnatih rokopisov, govori, da so ju zagotovo poznali tudi prebivalci mest. Še vedno so jih seveda brala bogatejša gospodinjstva, ki so posedovala svoje pergamentne kopije.

Originalni rokopis Sir Geoffreyjeve knjige danes ni več ohranjen. Njegov tekst nam je poznan le iz kopij, katerih je kar precej. Delale so se kopije originalov kakor tudi kopije kopij. Včasih so tekst *Chevalier de la Tour Landry* vezali skupaj z drugimi podobnimi zgodbami o svetnicah oziroma grešnicah. Vsaj enkrat je bil njegov tekst zvezan skupaj s knjigo Christine de Pizan. Danes je ohranjenih enaindvajset rokopisov. Največ se jih nahaja v Parizu, a jih najdemo tudi v Bruslju, Chantillyju, Haagu, Londonu, Torinu, na Dunaju in v Breslavu. Knjiga torej ni bila razširjena samo v Franciji. Že petdeset let po njenem nastanku jo je nekdo prevedel v angleščino. Vendar je danes veliko bolj poznana angleška izdaja, za katero je leta 1483 poskrbel William Caxton. Najverjetneje ni vedel, da je neka angleška verzija že obstajala. Zahvaljujoč Marquardu von Steinu je knjiga našla svojo publiko tudi v Nemčiji. Marquard je namreč leta 1460 prevedel Sir Geoffreyjev tekst za svoji dve hčeri. Besedilo je na določenih mestih spremenil po lastni volji, večkrat pa tudi narobe razumel francoski original. Tudi njegovo besedilo je bilo precej poznano in razširjeno. V 15. in 16. stoletju je bilo večkrat ponatisnjeno.¹⁷

Le Livre des Trois Vertus je bila ena od najbolj popularnih knjig Christine de Pizan, kar dokazujejo številni ohranjeni rokopisi in zgodnje izdaje. Dragi pergamentni rokopisi s prekrasnimi ilustracijami žal niso več ohranjeni, zato pa se je ohranilo neverjetno veliko število cenejših papirnatih izdaj. Njihova slabša kvaliteta, skromnejši videz in številnost so dokaz, da je bilo besedilo Christine de Pizan mogoče celo bolj poznano meščanskim gospodinjstvom kot pa njegovim neposrednim pokroviteljem, kraljevim družinam Orleansa, Burgundije in Berryja. *Le Livre des Trois Vertus* je bila nekje med leti 1447 in 1455 prevedena tudi v portugalski jezik. Knjiga je ostala popularna še v 16. stoletju, ko je popularnost tovrstne literature začela počasi usihati.¹⁸

¹⁵ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*.

¹⁶ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 51 in 52.

¹⁷ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 8 in 9.

¹⁸ Cannon Willard, *The Manuscript Tradition*. Glej tudi: Brown-Grant, *Christine de Pizan*, str. 175 in 176.

Žal nimamo nobenih dokazov, da je bil kateri od teh tekstov že v 15. ali 16. stoletju¹⁹ v lasti kakšnega elitnega gospodinjstva iz naših tedanjih mest. A ni nujno, da besedil kljub temu, da jih niso imeli, tudi niso poznali. Vplivi didaktične literature so se namreč kazali tudi na slovenskem ozemlju. Tako je v sredini 16. stoletja Jožef Lamberg v svoji avtobiografiji kar precej verzov namenil vzgoji hčera. Prav nič se ni razlikoval od drugih piscev, saj je tudi on poudarjal predvsem neomadeževanost, čistost in čednost, sramežljivo vedenje, nič pretiranega govorjenja, zavijanja oči in glasnega smejanja, nevpadljivost pri oblačenju ter izogibanje slabi družbi, kjer bi dekle lahko slišalo besede, ki bi jo žalile.²⁰

Gospodinjstva v srednjeveških slovenskih mestih prav gotovo niso naročala svojih kopij rokopisov. Seveda tudi slovenskih prevodov knjig v tem obdobju še ne moremo pričakovati. Ni pa nemogoče, da je kakšen trgovec, ko se je vrnil domov s poslovne poti, svoji hčeri kot darilo prinesel eno od teh knjig. Ta jo je potem morebiti posodila prijateljici, sosedi ali sorodnici. Seveda pa so podobne poučne zgodbe, ki so bile zapisane v eni od teh knjig, med ljudstvom krožile tudi ustno. Najpogosteje so jih ljudje slišali pri maši v obliki pridig.

Z našim ozemljem je bila na nek način povezana tudi knjiga, ki jo je za svoje hčere par let pred smrtjo (1382) napisala Elizabeta Kotromanić (1340–1387).²¹ Elizabeta je bila sestra Katarine Kotromanić, žene Hermana I. Celjskega. Žal se njena knjiga ni ohranila, a da je obstojala, je v svojem tekstu omenjal tudi Sir Geoffrey. »*Videl sem svoje hčere, kako mi prihajajo napoti. Predvsem sem želel, da postanejo poštene, saj so še mlade in majhne ter brez modrosti in razuma. In tako morajo biti podučene in lepo vzgojene z dobrimi primeri, kakor je svoje hčere pošteno in ljubeznivo vzgajala ter poučevala kraljica – mislim, da madžarska (to se vidi iz knjige, ki jo je napisala).*«²²

¹⁹ Vemo, da so v 17. stoletju dela modernih pedagogov imeli v svojih knjižnicah tudi slovenski plemiči. Glej: Kos, *Ljubezen in zakonska zveza*, str. 7.

²⁰ Valvasor, *Die Ehre*, str. 46–50; Žvanut, *Od viteza*, str. 77.

²¹ Elizabeta je bila hči bosanskega vladarja Stjepana II. Kotromanića. Leta 1353 je postala druga žena ogrskega kralja Ludvika Velikega (†1382). V zakonu so se jima rodila štiri hčere, od katerih sta dve umrli. Preživeli hčeri, Jadviga in Marija, sta po smrti svojega očeta postali poljska oziroma ogrska kraljica, čeprav so bili načrti Ludvika Velikega ravno obratni. Ogrski plemiči so v državnem udaru proglasili namreč Marijo za kraljico Ogrske, s čimer so se zoperstavili drugi frakciji, ki je želela za svojega vladarja moškega in je bila naklonjena Ludvikovemu nečaku, Karlu Dračkemu. Glede na to, da sta bili še obe hčeri mladoletni, je bila dejanska oblast v rokah njune matere Elizabete. Medtem ko je bila Jadvigina oblast na Poljskem rešena na zakonit način, se je morala Elizabeta za Marijino na Ogrskem močno boriti. Hrvaški sabor namreč ni priznal Marijine oblasti in jo je vrغل s prestola. Na prestol so postavili Karla Dračkega, ki je vladal vsega skupaj le devetintrideset dni. Leta 1386 je bil namreč ubit v zaroti, ki jo je skoval bodisi neki madžarski plemič bodisi sama Elizabeta bodisi oba skupaj. Za zaroto je bila obtožena Elizabeta in leta 1387 tudi ubita v Novemgradu pri Zadru. Marijo je osvobodil Sigismund Luksemburški, ki je bil leta 1387 okronan za sovladarja na Ogrskem. Glej: Munk, *Kraljica in njezina škrinja*.

²² Povzeto, citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 34: »*I saw my daughters coming towards me. I wanted them to turn to honor above all other things, for they are young and small and lacking wisdom and reason. And therefore they ought to be taught and courteously chastised by good examples, as did a queen – a queen of Hungary, I think – who fairly and sweetly chastised her own daughters and taught them (it's told in a book she wrote).*«

Nedvomno je knjiga dosegla slovenski dom za časa reformacije, o čemer nam govori Trubarjev nagovor ženskam. »*Visokorodne in blagorodne, plemenite, krepostne in bogaboječe žene, vdove in dekleta iz posebnega nagiba in milosti svetega Duha kažejo veliko vnemo za božjo besedo, ljubezen in nagnjenje do nje. To sem zaznal in spoznal prvič potem, da imate po svojih gradovih, dvorih in hišah svetopisemske in druge nabožne knjige v nemškem in slovenskem jeziku ter jih ne puščate, kakor delajo nekateri, da se neprebrane praše po klopeh, temveč ste, iz njih beroč in pojoč, pripravile svoje ljube otroke, družino in mnoge podložnike k stari zveličavni veri in k pravemu razumevanju vsega katekizma ...*«. ²³

Mislím, da čeprav sta se življenje in položaj ženske v srednjem veku razlikovala od dežele do dežele, je bilo mnenje o ženskah povsod približno enako. Je že res, da moramo pri raziskovanju zgodovine žensk na Slovenskem upoštevati listine in statute, ki so nastali na našem ozemlju oziroma so se nanašali na ljudi, ki so tukaj živeli. A kar se tiče tekstov, traktatov, pridig in drugega podobnega gradiva, menim, da ni pomembno, v kateri deželi in kakšnem jeziku je to gradivo nastalo. Ne glede na to, ali so besedila nastala v Franciji, Angliji, Nemčiji, izpod peresa Jožefa Lamberga ali dubrovniškega trgovca Benka Kotruljevića, ²⁴ se med seboj vsebinsko ne razlikujejo. Zato lahko po mojem mnenju vsakega izmed njih upoštevamo tudi pri raziskovanju življenja in položaja žensk v srednjem veku na Slovenskem. ²⁵

In pri pisanju tega prispevka bom imela pred očmi ravno to dejstvo. Na podlagi *Le Menagier de Paris*, *Le Livre des Trois Vertus* in *Chevalier de la Tour Landry* bom skušala osvetliti, kakšna je bila vzgoja žensk, ali se je razlikovala od družbenega statusa do statusa, kakšen ženski karakter je bil najbolj zaželen in kakšna ženska je veljala za najprimernejšo zakonsko družico. Po vsej verjetnosti so bile najbolj cenjene izobražene ženske, vendar, kaj je v srednjem veku pomenilo biti izobražena ženska? Ali so za izobražene veljale ženske, ki so znale računati, pisati in brati, ali pa prej tiste, ki so bile večje gospodinjskih opravil?

2. Način podajanja znanja

Zaradi razvoja mest in trgovine se je pojavila vse večja potreba po izobraženih ljudeh, saj je trgovina zahtevala pismene ljudi. Tako so bili trgovci glavni pobudniki za nastanek mestnih, sekularnih šol. ²⁶ Razvoj sekularnih šol pa je nedvomno ugodno vplival tudi na položaj izobrazbe mladih deklet, saj so se sedaj v večjih in pomembnejših srednjeveških urbanih središčih začele pojavljati tudi šole za dekleta.

²³ Citirano po: Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 32.

²⁴ Dubrovniški trgovec, ki je v enem poglavju svoje knjige *O trgovini* delil nasvete o zakonskem življenju in družini. Glej: Kotruljević, *O trgovini*.

²⁵ Več o virih za zgodovino žensk v srednjem veku glej: Kovačič, *Viri*.

²⁶ Vidmar, *Oblast in šolstvo*.

Ob koncu 13. stoletja je bil v Flandriji in Parizu vzpostavljen izobraževalni sistem, ki je omogočil dekletom iz višjega družbenega sloja osnovno izobrazbo v branju, pisanju in računanju tudi izven domače hiše. V tem času je bilo v Parizu enaindvajset ženskih učiteljic, ki so delovale kot ravnateljice takšnih ženskih osnovnih šol. Pierre Dubois, politični publicist in kraljevi odvetnik, je leta 1306 napisal pamflet *On Recapturing the Holy Land (De recuperatione terrae sanctae)*, kjer se je poleg političnega programa dotaknil tudi izobrazbe žensk. V svojem spisu je jasno zagovarjal dostop žensk do minimalne izobrazbe, za ženske iz mestne elite pa si je želel še poglobljenega znanja. Izdelal je natančen načrt za izobraževanje dečkov in deklic od štirih oziroma šestih do šestnajstih oziroma osemnajstih let. Prav tako kot fantje naj bi se tudi dekleta poleg latinskega jezika naučila še enega tujega jezika. Program je predvidel osnovno znanje naravoslovnih znanosti, še posebej medicine in kirurgije ter farmacije.²⁷

Nobenih dokazov ni, da so dekleta obiskovala javno osnovno šolo v Angliji.²⁸ Tukaj je bila ženska izobrazba precej individualna stvar in najverjetneje v rokah zasebnih učiteljev. Tudi ugledni italijanski meščani so za učenje svojih hčera najemali zasebne učitelje.²⁹ Da bi hčer naučil pisati, je zasebnega učitelja okoli leta 1495 najel tudi Jurij Scheyer na gradu Soteska. Vendar se je stvar končala slabo, saj je bil učitelj mlad in se je zaljubil v svojo učenko, ona pa vanj. Verjetno sta hotela pobegniti in sta zato v podporo svoji ljubezni iz grajske cerkve pobrala dragocenosti v vrednosti štirideset dukatov. Vse skupaj je prehitro prišlo na dan in fanta so zaprli ter utopili.³⁰

Leta 1320 je dal lotarinški vojvoda Ivan dovoljenje za odprtje petih šol v Bruslju, kjer so si učenke lahko pridobile osnovno izobrazbo. V Bruslju je bila že pred tem šola za dekleta, ki je bila ločena od šole za dečke in v kateri so znanje podajali le v maternem jeziku.

V Nemčiji in Švici lahko zasebne in javne šole zasledimo ob koncu 14. in na začetku 15. stoletja. Okoli leta 1400 je mestna oblast v Memmingenu za poučevanje v dekliški šoli najela nekega Martina Huberja. Pri sebi je moral, da se bo obnašal, kakor se položaju spodobi, in da ne bo učil otrok moškega spola. Še vedno je namreč obstajala stroga delitev med spoloma v šolah. Dekliška šola v Emmerichu je bila leta 1445 formalno še vedno pod cerkveno zaščito. Cerkev je imela pravico zaposliti in odpustiti učiteljice, medtem ko je mestna oblast smela predlagati kandidatke za učiteljska mesta. Bamberški šolski dekret iz leta 1491 je zahteval, da se učitelji v nemških osnovnih šolah poročajo z drugimi učitelji. Nürnberg in Bamberg sta zaradi svojega dobrega šolskega sistema privabljala tudi učence iz drugih mest. Zdi se, da so bile proti koncu 15. stoletja v Nürnbergu tudi šole za učence iz nižjega družbenega sloja. V Nürnbergu so učitelji in učiteljice lahko poučevali oba spola. Na začetku 15. stoletja je osnovna šola obstajala tudi v Zwickauu.

²⁷ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 71 in 72.

²⁸ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 66.

²⁹ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 72.

³⁰ Žvanut, *Od viteza*, str. 77.

Osnovno izobrazbo so si lahko pridobile tudi hčerke manj premožnih prebivalcev mest. V 14. in 15. stoletju so se pojavile namreč številne tako imenovane obrobne šole, kjer so ženske (zgolj matere učenk) poučevale dekleta v branju, pisanju in računanju. Takšne majhne zasebne šole so obstajale v Strasbourgu, Frankfurtu na Majni, Augsburgu, Überlingenu, Speyerju, Stuttgartu, Hamburgu, Lübbenu, Breslavu, Bernu, Zürichu in Baslu.³¹

Kljub temu, da so šole obstajale, ne vemo, koliko deklet jih je v resnici obiskovalo. Dekleta, ki so pripadala mestni eliti in so živela v pomembnejših srednjeveških mestih, so proti koncu 14. stoletja verjetno znala brati, pisati in računati. Vendar so se tega naučila pogosteje doma kakor v šoli. Prav tako so bili kot izobraževalna ustanova za dekleta v srednjem veku zelo popularni samostani, kjer so dekleta poleg tega, da so se izobrazila, ostala do svoje poroke tudi varna pred vsemi nevarnostmi.

Nobenih dokazov ni, da bi v slovenskih poznosrednjeveških mestih obstajala kakršnakoli šola za dekleta. Nekje od začetka 14. stoletja naprej se v listinah začnejo pojavljati moški učitelji (*schuelmeister*).³² A glede na to, da je bilo šolanje pri nas vse do 7. avgusta 1947, ko je ministrica za prosveto Ljudske republike Slovenije, Lidija Šentjunc, podpisala izjavo, »da se na vseh osnovnih šolah in gimnazijah, kjer se je doslej še vršil pouk ločeno po spolih, uvede s šolskim letom 1947/48 skupen pouk za učence in učenke«,³³ strogo ločeno za dekleta in fante, lahko rečemo, da če so obstajali samo moški učitelji, potem šol za dekleta v srednjem veku pri nas najbrž ni bilo.

Dekleta iz srednjeveških mest na Slovenskem so se, če so se, po vsej verjetnosti šolala (bolje rečeno vzgajala) doma, pri zasebnih učiteljih in po samostanih. Glede na to, da je bil tako vstop v samostan kakor tudi najem zasebnega učitelja navadno pogojen z visoko vsoto denarja, je učenje največkrat potekalo ustno. Najpogosteje je bila dekletova učiteljica njena mama ali kakšna druga ženska, a tudi vloga moških klerikov, družinskih članov in delodajalcev ni bila zanemarljiva.³⁴ In tukaj je »učiteljem« priskočila na pomoč poučna literatura in ostali didaktični teksti.

Vstop v samostan je bil pogojen z dotacijo, ki so si jo lahko privoščili le bogatejši meščani, zato so v samostanih pogosteje kot meščanke prebivale plemkinje. Izobrazba je bila torej v srednjem veku privilegij elite. Samostani, ki so sprejemali meščanke, so bili manj ugledni. Takšen primer so bile na primer Mekinje. Mekinjski samostan je že v 14. stoletju sprejemal tudi predstavnice mestnega plemstva oziroma najvišjega sloja meščanstva, kar pa mu je formalno zmanjševalo ugled. Še bolj pa je bil med meščanstvom priljubljen samostan klaris v Škofji Loki. Iz tega samostana sta do začetka 15. stoletja znani le dve nuni plemiškega porekla. Prva je bila njegova ustanoviteljica Gizela, druga pa njena hči Elizabeta, ki je v samostan

³¹ Uitz, *Women in Medieval Cities*, str. 72–97.

³² Leta 1315 se kot priča pojavi mariborski učitelj Hartvik (»*maister Hertweich, der schuelmaister*«). Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1315, februar 15, III. zvezek, listina št. 34.

³³ Citirano po: Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 220.

³⁴ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 62 in 63.

vstopila istočasno s svojo mamo.³⁵ Tudi v koprski samostan klaris so vstopala predvsem dekleta iz premožnih meščanskih koprskih družin in okolice.³⁶ Več kot je ženska oziroma njena družina na družbeni lestvici veljala, boljši samostan si je lahko izbrala. To je bilo odvisno tudi od finančnih zmožnosti posamezne družine, saj so uglednejši samostani zahtevali tudi večjo dotacijo. Poleg ugleda je na izbor samostana velikokrat vplivalo tudi dejstvo, da je v nekem samostanu pred tem že prebivala kakšna dekletova sorodnica (mati, sestra, teta, sestrična ...). Podobno kot so sinove pošiljali na izobraževanje k stricu, ki je bil škof, so tudi dekleta odhajala v samostane k svojim tetam.³⁷

Prvi premiki v izobraževanju deklet so se zgodili v času reformacije, ko je Primož Trubar v svoji Cerkovni ordnini navedel, da naj bi imeli v vsaki fari učitelja, ki naj bi poučeval tako fante kot dekleta in tako mestne kot podeželske otroke.³⁸ Od leta 1505 je v Ljubljani deloval zavod za vzgojo deklic. Priključen je bil deški šoli nemških križnikov. Leta 1608 je škof Hren na prošnjo nekega patra najel za šolo pri Miklavžu dva učitelja, za pouk deklic pa še posebej učiteljico, ki je bila odslej v Ljubljani vedno prisotna. O tej deklinški šoli je znano le to, da je bila na Starem trgu. Jezuitski letopisec je za leto 1613 zapisal, da je imela Ljubljana šest ljudskih šol, ki so jih obiskovali tako dečki kakor deklice. Tudi v naslednjih letih se omenjajo tri ljubljanske nižje šole: pri stolnici, v špitalu in na Starem trgu, kjer je redno poučevala po ena učiteljica. Ta na Starem trgu ni bila več namenjena samo deklicam, ampak v prvem šolskem letu tudi dečkom, medtem ko so starejši učenci in učenke obiskovali drugi dve šoli.³⁹ Kljub temu je v zakonodaji izobraževanje deklet v šoli vse do konca 19. stoletja ostalo omejeno na osnovno izobraževanje. Tako je bila tudi stanovska šola, predhodnica gimnazije na Slovenskem namenjena le fantom.⁴⁰

Formalno so dekleta na Slovenskem dobila priložnost izobraziti se v pisanju, branju in računanju šele s šolsko uredbo (t. i. »*Allgemeine Schulordnung*«), ki jo je leta 1774 uvedla Marija Terezija. Avstrijska cesarica je s to uredbo uvedla splošno šolsko obveznost od 6. do 12. leta in poenotila strukturo šol. Uvedene so bile normalke, glavne šole in trivialke. Čeprav so se možnosti za šolanje deklet v tem obdobju povečale (dekleta so namreč lahko obiskovala nižje šole, a nadaljnje šolanje na srednjih in višjih šolah jim je bilo še naprej onemogočeno), je obveznost šolanja za dekleta najverjetneje ostala zapisana le v zakoniku.⁴¹

³⁵ Kos, *Gorenjski samostani in plemstvo*, str. 58 in 59.

³⁶ Hančič, *Sedemsto let klaris*, str. 69 in 70.

³⁷ Shahar, *The Fourth Estate*, str. 40.

³⁸ Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 215 in 216.

³⁹ Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 36.

⁴⁰ Gabrič, *Od moškega do unisex šolstva*, str. 216.

⁴¹ Hernja Masten, *O izobraževanju in vzgoji žensk*, str. 43; Serše, *Ženske naj bodo doma*, str. 49.

3. Ali naj se dekle nauči brati in pisati?

Spremembe v srednjeveški kulturi in družbi ter nuja po večji izobrazbi ljudi, med njimi tudi žensk, so sprožile trenja med zagovorniki vidika, da je kakršnakoli izobrazba za ženske nepotrebna, saj one potrebujejo le praktične gospodinjske veščine, in tistimi, ki so prepoznali družbeno nujo po pismenih ženskah, seveda v strogih mejah družbenega ranga. »*Kar se tiče deklet skromnega in revnega stanu, je primerno, da znajo brati nekatere molitvenike, medtem ko se naj tista iz srednjega sloja naučijo tudi malo pisanja. Tista plemiška dekleta, ki jim je v večini primerov usojeno, da postanejo matere eminentnih rodbin, naj poleg veščine branja in pisanja obvladajo tudi osnovne elemente računanja. Vendar ne odobravam, da se učijo jezikov, retorike ali pisanja poezije skupaj z moškimi otroki in pod nadzorom istih učiteljev, saj ne vidim, kako bi to doprineslo družbi ali tem dekletom. Pravzaprav se bojim, glede na to, da je ženski spol že po svoji naravi puhel, da bi ženske postale še bolj ošabne in bi želele učiti, kar pa je proti naukom apostola Pavla ... Zato bi moral biti dober oče zadovoljen, da njegova hči recitira oficij blažene Device, bere življenja svetnikov in nekatere duhovne knjige. V preostalem času pa se naj posveča predenju, šivanju in gospodinjskim opravilom.*«⁴²

Čeprav se je velika večina poznosrednjeveških traktatov še vedno ukvarjala z vprašanjem »brati ali ne brati«, pri čemer je prevladovalo prej omahovanje in omejevanje kot pa odobravanje, so se začeli pojavljati tudi zagovorniki ženske izobrazbe. »*Dejstvo je, da vsi moški, zlasti pa tisti bolj izobraženi, ne delijo zgoraj omenjenega mnenja, namreč da je izobraženost žensk nekaj slabega. Je pa res, da ga veliko število tistih manj izobraženih podpira, kajti ne bi jim bilo všeč, da bi bile ženske bolj učene od njih. Tvoj oče, velik astronom in filozof, ni mislil, da lahko znanost ženske pokvari; nasprotno, veselilo ga je – kot dobro veš – da imaš sposobnosti za literaturo. Ženski predsodki tvoje matere pa so bili tisti, ki so preprečili, da bi v mladosti poglobila svoje znanje, kajti hotela te je **omejiti v okvir ročnih del, ki so običajna zaposlitev žensk** [poudarila avtorica].*«⁴³

Tudi dubrovniški trgovec Benko Kotruljević je zagovarjal izobrazbo žensk in je svoje hčere poučeval v gramatiki in retoriki. Želel je, da bi postale misleče in

⁴² Leta 1584. Silvio Antoniano, *Tre Libri dell'educazione cristiana dei figliuoli*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 104: »*As far as those of humble and poor rank are concerned, it would be appropriate that they should be able to read some prayer books, while those of middling rank should also be able to write a little. Those noble young girls who are mostly destined to become mothers of distinguished families, besides being able to read and write well, need to be also proficient in the first principles and elements of arithmetic. But I do not approve of them learning languages, oratory and how to write poetry with male children, and under the guidance of the same teachers, nor can I discern how useful this could be for the common good, or for the particular good of these young girls. In fact, I fear that, since the female sex is by its very nature vain it would become even more arrogant, and that women would want to teach, which is against the precepts of the apostle Paul ... Therefore a good father should be satisfied with his daughter reciting the Office of the Most Holy Virgin, reading the lives of the saints and some spiritual books, and in the time remaining she should attend to spinning and sewing, and occupy herself with household duties.*«

⁴³ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 195.

pametne ter dobrega, močnega in zdravega spomina. Po njegovem mnenju so bile ženske kratke pameti in lahkomiselne. Če so se hotele nekaj naučiti, so to takoj pozabile. A ne zaradi tega, ker bi bile po naravi manj sposobne in manj pametne, temveč zato, ker jih niso izobraževali. Spomin se je namreč krepil le, če se je treniral. Spomin ženske je z učenjem postajal vse močnejši in učinkovitejši. Ženske, ki so bile »*trde glave, zaspane in počasnega uma, a debele postave in lenobe*«,⁴⁴ so bile po Kotruljevičevem mnenju tiste ženske, ki »*so v očetovi hiši svobodno živele z divjimi prijateljicami, kjer so imele ženske navado zjutraj zaužiti juho z malvazijo in zajtrkovati kasneje v toku jutra.*«⁴⁵

Kljub temu je bilo za dekleta še vedno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da je odrasla v žensko, ki je bila vešča ročnih del, šivanja, tkanja, predenja, vezenja, ki je poznala vse skrivnosti pripravljanja hrane, ki je znala voditi gospodinjstvo in po potrebi gospodarstvo, nadzorovati delo na polju in v hlevu in ki je bila vešča nege bolnika. »*Hčerka naj zna dovolj dobro šivati, saj je šivanje ženska domena kakor je pisanje moška ... Rad bi tudi, da bi se hči naučila gospodinjskih del ... na primer, kako opremiti spalnico, postlati posteljo, organizirati gospodinjstvo v takšnem redu, da bi bila cela hiša videti radostna in polna veselja. Še najraje pa bi videl, da bi se znala obrniti v kuhinji, se naučila kuhati in postreči hrano.*«⁴⁶

Če pa je deklo že moralo brati, naj je bralo le zanjo primerna besedila. Od tekstov, ki so jih mlada dekleta lahko brala in so bila vključena v njihovo vzgojo, so prišla v poštev besedila o lepem vedenju, življenjepisi svetnikov, liturgična in pobožna besedila, pogodbe o vajeništvu, pridige in molitve.⁴⁷ »*Do te točke sem oblikoval dekleta, ki bi lahko bilo tako na čelu kraljestva kakor privatnega gospodinjstva. Ker pa se to ne da doseči brez knjig, nedvomno mislim, da Stara in Nova zaveza povsem zadostujeta, da si dekleta pridobi znanja o Bogu. Ti dve besedili naj ima pred seboj podnevi in ponoči. Kar pa se komentarjev k Svetemu pismu tiče, naj bere Ambrozija, Avguščina, Jeromna in njim podobne ter tudi nekatere moderne avtorje s takšnim razumevanjem, ki ji ga Bog dopušča ... Torej, obstaja veliko knjig v latinščini, za katere ne želim, da bi jih častno dekleta videlo in bralo. V mislih imam skoraj vse pesniki razen Vergila (čeprav ne svetujem, da ga bere v celoti) in najbolj častne in moralne dele Horacija ... Med prozo lahko bere Cicero in zgodovinarje, kot so Livij, Salust, Quintus Curtius, Trankvil, Svetonij in drugi, saj je zgodovina učiteljica življenja in tudi zato, ker iz Ciceronovih navodil lahko dobi krepostne in*

⁴⁴ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 419: »... tupa mozga i pospane, spore umom, a debele u tijelu i spalnice.«

⁴⁵ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 419 in 421: »... su u očinskoj kući živjele slobodno s divljim drugaricama, gdje žene ujutro običavaju uzeti juhu s malvazijom i poslije u toku jutra doručkuju.«

⁴⁶ Leta 1557. Lodovico Dolce, *Dialogo della institutione delle donne*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 99: »A daughter should be able to sew at least sufficiently well, because sewing belongs to woman as writing does to man... I would also like a daughter to be trained to do housework... for example how to equip bedroom, make the bed, organise the household goods in such a way that they are well ordered, so that the whole house may seem to rejoice and be full of happiness. She should also be trained in the kitchen, learning how to cook and how to present food, which I would like her for the most part to take care of and organise.«

⁴⁷ Phillips, *Medieval Maidens*, str. 62.

dobre nasvete. Med knjigami, napisanimi v preprostem jeziku, naj se izogiba vseh opolzkih knjig, kakor se ljudje izogibajo kač in drugih strupenih živali ... Med tistimi besedili, ki naj se jih izogiba, so tudi vse romance, še posebej knjige o viteških pustolovščinah, novele in druga trivialna besedila. Bere pa naj vsa dela Petrarke in Danteja. V prvem bo dekle poleg lepote poezije v domačem toskanskem jeziku našlo še primere najbolj poštene in častne ljubezni, v drugem pa odličen portret celotne krščanske filozofije. K tem naj dodam še duhovna besedila – kvalitetna so dobro poznana –, iz katerih se bo po mojem mnenju naučila vseh vrlin ter dobre in poštene morale. To pa je vse, kar olikana ženska potrebuje.«⁴⁸

Tako Sir Geoffrey kot avtor *Le Menagier de Paris* in tudi Christine de Pizan so zagovarjali, da naj se ženske naučijo vsaj brati, če že ne tudi pisati. Vendar so vsi poudarjali, da naj se ženska nauči brati predvsem zato, da bo lahko brala liturgična besedila in življenja svetnic ter se tako seznanjala z božjo besedo. »Nekateri govorijo, da nočejo, da si njihove žene in hčere pridobijo kakršnokoli izobrazbo ali da se naučijo pisati. Odgovarjam jim, da kar se pisanja tiče, res ni potrebno, da se ga ženska nauči, a branje je dobro in koristno za vse ženske. Kajti ženska, ki zna brati, lahko bolje razume nevarnosti in odrešitve duše, kakor tista, ki ne zna. To je dokazano.«⁴⁹ Christine de Pizan je predvidevala, da vse ženske v mestih niso znale brati. Če pa »ženska zna brati, naj vneta bere njihove [od svetnic – dodala avtorica] biografije.«⁵⁰ Ženam obrtnikov, ki so imele otroke, je svetovala, naj jih

⁴⁸ Leta 1545. Lodovico Dolce, *Dialogo della institutione delle donne*, citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 103: »Up till this point I have moulded a girl who could be at the head of a kingdom as well as of a private household. Because this cannot be done without books, I think, without any doubt, that the two sacred volumes of the Old and New Testament will suffice, and also enable her to acquire knowledge of God. These she should keep in front of her day and night. As for commentaries, these should be by Ambrose, Augustine, Jerome and such like, and also some of the modern authors, with such understanding as the Lord deigns to give her... Now, there are many books in Latin, which I would not like chaste women to see and read. Amongst these I mean almost all the poets except for Virgil (though I would not advise them to read all of him) and some parts of Horace, that is, the most chaste and most moral... Among prose writers, they should be able to look at all works by Cicero, and all the historians such as Livy, Sallust, Quintus Curtius, Tranquillus, Suetonius and the others, because from Cicero's lessons one can only gather exempla of virtues and good advice, and history is a teacher of life. Amongst the books in the vulgar tongue, they should shun all lascivious books, as one avoids serpents and other poisonous animals... Among those which must be avoided are all the romances, first among them the great number on knights-errant and all the novelle and such vain books. Among those deserving to be read are first of all Petrarch and Dante. In one they will find, together with the beauty of poetry in the vulgar tongue and Tuscan language, examples of the most honest and chaste love, and in the other an excellent portrayal of all Christian Philosophy. To these should be added spiritual works, and the good ones are well-known, from which, in my opinion, she will be able to learn all the virtues and the good and honest morals which belong to a gentlewoman.«

⁴⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 111: »Some people say they don't want their wives and daughters to have any learning or to know how to write. I answer them that as for writing, it doesn't matter if a woman knows anything of it, but reading is good and profitable for all women. For a woman who can read may better know the perils of the soul and of her salvation than she who can't, and that's been proven.«

⁵⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »... if she can read, eagerly read their biographies.«

dajo v šole, kjer jih bodo poučevali izobraženi ljudje in kjer se bodo naučili bolje služiti Bogu. Plemkinje pa so bile po mnenju Christine odgovorne, da so se njihovi otroci v prvi vrsti naučili služiti Bogu, brati in pisati ter dobro moliti.⁵¹

Bogati pariški meščan v svoji knjigi razkriva, da je njegova žena znala brati, k čemur jo je tudi sam spodbujal. Ne samo, da jo je navduševal nad branjem svoje knjige *Le Menagier de Paris*, ponujal ji je še druga v francoščini napisana didaktična dela, ki jih je imel v svoji kolekciji. Za razvedrilo in v poduk so ji bila na razpolago »Biblija, Zlata legenda, Apokalipsa, Življenje cerkvenih očetov in druge dobre knjige v francoščini, ki jih imam ...«⁵² Pisanje pa očitno niti za žensko iz pariške mestne elite ni bilo tako samoumevno. »Svetujem ti, da sprejmeš moževa ljubeča osebna pisma z velikim veseljem in spoštovanjem ter jih prebereš na skrivaj, brez družbe. Odpiši mu, ko si sama, **lastnoročno, če znaš** [poudarila avtorica], ali naj ti pomaga neka druga zelo diskretna oseba. Piši mu sladke in ljubke besede ter mu pripoveduj o svojem veselju in zabavi.«⁵³

Najverjetneje je v srednjeveškem mestu res redko katera ženska znala pisati.⁵⁴ O tem, da bi neka prebivalka mesta pri nas znala pisati že v srednjem veku, nimamo nobenih konkretnih dokazov. Za žensko v mestu je bilo verjetno veliko bolj kot branje in pisanje pomembno, da se je izučila kakšne obrti. Poklici, ki so jih opravljale ženske, so zahtevali posebna znanja in vsaj osnovno izobrazbo. Meščanke so bile aktivne predvsem v prehrabni dejavnosti, in sicer kot pekarice, mlinarice, branjevke, krčmarice, prodajalke mleka, vina, grozdja, olja, loja in soli, solinarke, voskarice in drugo. Ženske iz mestne elite so bile verjetno malo bolj izobražene, saj so morale zaradi pogoste moževe odsotnosti same prevzeti posel.

A žal so to samo ugibanja, saj o dejanskem stanju viri molčijo. Nimamo nobenega pisma, ki bi ga napisala neka prebivalka našega srednjeveškega mesta, nobenih kronik, nobenih spominov in nobenih drugih zapisov. Sramežljivi znaki, da so ženske v slovenskih srednjeveških mestih znale pisati, so se pokazali kot lastnoročni podpisi listin. Ženske so se na listine začele podpisovati nekje od 2.

⁵¹ de Pizan, *The Treasure*, str. 168 in 67.

⁵² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 85: »... , the Bible, the Golden Legend, the Apocalypse, the Life of the Fathers, and various other good books in French that I possess, ...«.

⁵³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 93: »I advice you to receive with great joy and reverence your husband's loving personal letters and secretly read them unaccompanied, in isolation, and write back to him when you are alone, with your own hand, if you know how, or by the hand of another very discreet person. Write to him sweet and loving words and tell him your joys and diversions, ... «.

⁵⁴ Tudi v mestu, kot je bil srednjeveški Dubrovnik, se šele proti koncu 16. stoletja pojavijo (pa še to izjemno redko) ženske, ki so znale pisati. Ena takšnih je bila tudi Marija Gondola Gozze, žena dubrovniškega plemiča Nikole de Gozze (Nikole Gučetića). Leta 1582 je namreč napisala posvetilo v knjigo svojega moža, v kateri je razpravljal o Aristotelovi meteorologiji. Zanimivo je to, da je bilo posvetilo posvečeno ženski, Marijini dobri prijateljici Cveti Zuzorić, in da je bilo ostra kritika odnosa dubrovniške javnosti do Cvete in do vseh žensk. Podrobneje glej: Janeković Römer, *Marija Gondola Gozze*.

polovice 16. stoletja dalje.⁵⁵ Vendar glede na to, da se tudi moški niso nič kaj prej podpisovali na listine (moške podpise lahko zasledimo na začetku 16. stoletja), ne moremo reči, da je bilo žensko podpisovanje listin dokaz, da ženske prej niso znale pisati, medtem ko sedaj so.

Čeprav zgolj znati se podpisati še ne pomeni, da nekdo zna dejansko tudi pisati,⁵⁶ se da iz pregledanih listin potegniti neke zaključke. Ženski podpisi so bili v 16. stoletju še zelo redki. Na listine so se namreč podpisovale le ženske iz mestne elite, in sicer hčere, žene oziroma vdove članov mestnega sveta⁵⁷ ali pač hči mestnega pisarja.⁵⁸ Žene oziroma vdove čevljarjev, mlinarjev, usnarjev, drugih obrtnikov in ostalih »navadnih« meščanov so še vedno prosile nekoga drugega, da s svojim pečatom potrdi veljavnost listine, saj ženske svojih pečatov navadno niso imele. Marta, žena mariborskega meščana Mateja Frica, pa je glede na to, »da nimam lastnega pečata in **tudi pisati ne znam** [poudarila avtorica]«, prosila Paula Knechtla, trgovca in člana mestnega sveta, da se je v njenem imenu podpisal in listino tudi pečatil.⁵⁹ Če se je ženska torej znala podpisati, še ni pomenilo, da je bila pisanja tudi vešča, vendar če se ni znala niti podpisati, pisati zagotovo ni znala. Glede na to, da so se na listine podpisovale le ženske višjega ranga, bi lahko rekla, da če so ženske res znale pisati, potem so najverjetneje pripadale mestni eliti. In, če je bilo tako na začetku 16. stoletja, potem je bilo najbrž tako tudi v poznem srednjem veku.

Ne gre misliti, da je ženska v srednjem veku veljala za izobraženo, če je znala brati in pisati. V zadnjih dvajsetih letih so namreč zgodovinarji, ki se ukvarjajo z raziskovanjem izobraževanja, prišli do spoznanja, da je bila izobrazba v srednjem in zgodnjem novem veku predvsem priprava na izpolnjevanje nalog, ki jih je posameznik v družbi imel. V srednjem veku so bile družbene vloge moških in žensk strogo ločene in zato je morala biti tudi izobrazba, ki je bila potrebna, da so lahko izpolnjevali svoje obveznosti, drugačna. Plemiča, ki se je hotel povzpeti v kraljevi urad, so smatrali za izobražena, če je imel humanistično izobrazbo, medtem ko so njegovo ženo, ki nikoli ni mogla doseči te pozicije, imeli za izobraženo, če je znala šivati, plesati, igrati kak instrument in voditi gospodinjstvo. Ženska je bila v srednjem veku izobražena po merilih, ki jih je za njo določila družba, v kateri je živela. Kakor je moški potreboval znanje latinskega jezika, če je želel delo-

⁵⁵ Prva Mariborčanka (leta 1569), ki se je kot »*Warbara Pauerin*« podpisala na listino, je bila Barbara, vdova po Ivanu Pauerju, članu mariborskega mestnega sveta: »*Des zu warem vrkhundt hab ich mein gewendlich pedschafft vnd handtschriff hierunder gestelt ...*« Glej: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1569, avgust 1., XV. zvezek, listina št. 56.

⁵⁶ Več o tem glej: Ford, *Problem of Literacy*.

⁵⁷ Glej na primer: Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1574, maj 6., XV. zvezek, listina št. 78; 1574, julij 1., XV. zvezek, listina št. 79; 1581, februar 25., XV. zvezek, listina št. 85.

⁵⁸ Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1582, september 6., XV. zvezek, listina št. 90.

⁵⁹ Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora*, 1612, november 25., XVI. zvezek, listina št. 78: »... *Martha, weil ich mich äignes pedschadts nit gebrauche, auch schreibens vnkhundig, mit sonderbaren fleis absonderlichen erbetten den ehrnuesten, fürnemben herrn Pauln Knechtl, ratsbürgern vnnnd handelsman alhie, das er an meiner stath auch sein aigen handtschriff vnd pedschadt neben meinen hauswiert Mathesen Frizen hierunter gestelt hat, ...*«

vati znotraj cerkvene ali državne birokracije, je morala ženska znati upravljati z gospodinjstvom, presti ali šivati. In obratno. Nobenega državnega uradnika niso sodili po njegovih veččinah šivanja in predenja, kakor tudi nobene meščanke niso imeli za neizobraženo, če ni znala latinščine. Posamezno osebo so imeli torej za izobraženo oziroma omikano, če je »pravilno« izpolnjevala naloge, ki jih je za njo postavila družba.⁶⁰

»Bolj kot si izobražena, bolj te bodo spoštovali, in tvoji starši, jaz in drugi, ki so te vzgajali, bodo bolj hvaljeni.«⁶¹ Lepo vzgojene in po srednjeveških merilih dobro izobražene ženske so bile v družbi veliko bolj cenjene in spoštovane. To vidimo tudi iz popotnih dnevnikov Paola Santonina,⁶² ki je prav tako ocenjeval ženske po merilih, ki so v takratni družbi za njih veljala. Da jih je videl in opisoval kot dobre žene, gospodinje in kuharice, ki so skromne, čednostne, pobožne, prijazne, dobrotne, častivredne, ljubke, zale in lepe,⁶³ ne pomeni nič drugega kot to, da so se obnašale, kot se je takrat za njihov spol in stan pričakovalo. »Naj nobena od vas ne vztraja zagrizeno v prepričanjih, površnih in brez podlage – v ljubosumju, trmi, nespoštljivem govorjenju ali pohujšljivih dejanjih – kajti to so stvari, zaradi katerih se vznemirja duh in izgublja razum in so še posebej neprijetne in nespodobne pri ženski.«⁶⁴

Višje na družbeni lestvici je ženska bila, več se je od nje pričakovalo in več pozornosti se je dajalo na njeno izobrazbo. V začetku 16. stoletja je med plemstvom za idealno ženo veljala ženska, kakršna je bila Margareta Herberstein (Žigova svakinja), ki je umrla leta 1518. Njen nagrobni napis jo slavi kot krepostno, vrlo gospodinjjo, ki je učinkovito vodila hišo, da je njen mož lahko opravljal službo (štajerskega) vrhovnega vojaškega poveljnika. Takih žena baje ni bilo veliko, nadaljuje napis, bila je modra, pokorna in tiha, izogibala se je nesramežljivim besedam, v hiši ni trpela zla, rodila je štirinajst otrok.⁶⁵

Kakšna pa so bila ta merila v družbi, po katerih so ocenjevali žensko izobraženost, lahko razberemo iz didaktičnih knjig, ki so ženskam priporočale, kako je potrebno živeti in kako se je v danih trenutkih potrebno obnašati. Vsi avtorji vzgojnih traktatov so na prvo mesto svojih navodil postavili religiozne obveznosti. Takoj za Bogom je morala ženska spoštovati in ljubiti svojega moža, skrbno voditi gospodinjstvo, vzgajati otroke, biti skromna v obleki in se oblačiti svojemu družbenemu stanu primerno.

⁶⁰ *Women's Education*, str. XI-XIII.

⁶¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 50: »The more you are knowledgeable, the more respect you will receive, and more your parents, myself, and the others who raised you will be praised.«

⁶² Santonino, *Popotni dnevniki*.

⁶³ Več o Santoninu in ženskah glej: Kovačič, *Prijazne*.

⁶⁴ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 305.

⁶⁵ Žvanut, *Od viteza*, str. 135.

4. Krščanstvo kot temelj vzgoje

Srednjeveška družba je bila prežeta s krščanstvom in ena od zelo pomembnih človekovih vezi je bila veza z Bogom. Lahko bi rekli, da če je bil človek pobožen in je živel v skladu s krščansko doktrino, je bil tudi časten in moralen. Tako so bile svetnice v srednjeveški družbi najbolj idealna in vzorna podoba ženske. Takoj za njimi so bile predstojnice samostanov in redovnice. Da bodo boljše in drugačne od ostalih žensk, se je pričakovalo tudi od kraljic in plemkinj na visokih položajih. One naj bi bile neke naj ženske in vzor vsem ostalim ženskam (veliko kraljic je bilo proglašanih za svetnice). Vendar pa kakor hitro je katera od njih živela in delovala izven okvirov, ki so bili za njo določeni, je postala ničvrednica in prešuštnica ter ni veljala za dobro in preudarno vladarico (kot na primer Barbara Celjska).

Krščanstvo je bilo temelj vsake vzgoje in zato so ga tudi pisci vzgojnih priročnikov postavljali na prvo mesto. »Zato poslušajte princese in častne dame na zemlji, kako morate najprej in pred vsem ostalim ljubiti Našega Gospoda in se Ga bati. Zakaj Ga je potrebno ljubiti? Zaradi Njegove neskončne dobrote in zaradi izjemnih blagoslovov, ki vam jih podarja. Bojte se Ga zaradi Njegove božanske in svete pravice, ki nikomur ne oprošča.«⁶⁶ Le z redom, z disciplino, z molitvijo, z izogibanjem smrtnim grehom in s spoštovanjem vrlin je bilo možno doseči zveličanje in odrešitev duše.

4.1. Molitev

Dan vsake ženske se je moral začeti z jutranjo molitvijo. »Drage hčere, ko vstanete, nemudoma vstopite v službo Gospodovo in začnite z jutranjo molitvijo. To mora biti prva stvar, ki jo naredite.«⁶⁷ Bogati pariški meščan je svoji ženi svetoval, da naj zmoli že, ko zasliši prve jutranje zvonove.⁶⁸ Čeprav ji takrat še ni bilo potrebno vstati, je bilo nujno, da je ženska zmolila še tešča in preden se je posvetila drugemu delu. Najverjetneje so plemiči in morebiti tudi bogati meščani posedovali molitvenike, psalterje, horarije in evangelije v latinščini, čeprav ni nujno, da so vsi tudi znali brati ali govoriti latinsko. Tako je Parižan svoji mladi ženi napisal štiri molitve, ki so bile primerne kot jutranje molitve, in jih prevedel tudi v francoščino.⁶⁹

Po jutranji molitvi se je morala ženska odpraviti k maši. »Kar se tiče maše, moja draga, vedi, da je maša sestavljena iz posamičnih obredov, ki si sledijo v

⁶⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 35: »Therefore listen, princesses and ladies honoured on earth, how first of all above all else you must love and fear Our Lord. Why love Him? For His infinite goodness and for the very great blessings that you receive from Him. Fear Him for His divine and holy justice, which leaves nothing unpunished.«

⁶⁷ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 51: »Fair daughters, when you rise out of your bed, immediately enter into the service of the high Lord and begin your matins. This ought to be the first thing that you do.«

⁶⁸ Jutranji zvonovi so zvonili ob polnoči in so klicali redovnike k jutranji molitvi.

⁶⁹ *The Good Wife's Guide*, str. 55–57.

točno določenem redu. *Te ti moram razložiti.*«⁷⁰ Pripadnik pariške mestne elite je v svojem vzgojnem traktatu natančno opisal potek maše⁷¹ in kako naj se njegova žena pri maši obnaša. *»Ko enkrat prispeš v cerkev, izberi najbolj privatno in samotno mesto. Namesti se pred prelepim oltarjem ali kipom in ostani tam brez premeščanja in vrtenja okoli. Drži glavo pokonci in neprestano premikaj ustnice v molitvi. Prav tako nenehno glej v knjigo ali kipu v obraz in ne kakšnega moškega ali ženske, slike ali česarkoli drugega. In brez hinavščine in spakovanja. Osredotoči se na nebesa in moli s celim svojim srcem ter na ta način hodi k maši vsak dan in pojdi pogosto k spovedi.*«⁷² Najti samotno mesto v cerkvi je bilo pomembno tudi zato, ker se je celotna maša odvijala v latinskem jeziku, katerega ženske prav gotovo niso razumele. Le pridige, ki so bile za vzgojo žensk še kako pomembne, so bile navadno v domačem jeziku. Med pridigo so imeli duhovniki priložnost, da so svoje ovčice s pomočjo izbranih primerov podučili o pravilnem, poštenem in moralnem življenju. Podobne primere so v svoje tekste vstavljali tudi pisci poučne literature za ženske.

4.2. Maša

Ženska naj bi hodila k maši tolikokrat na dan, *»kolikor je v skladu z njeno pobožnostjo in kolikor ji čas ter brezdelne ure to dopuščajo.*⁷³ Za ženske iz višjih slojev, ki so imele več prostega časa, je bilo priporočljivo, da so mašo poslušale trikrat na dan. Princese in ostale plemkinje na visokih položajih so imele dan za polnjen pretežno z duhovnostjo. Po navodilih Christine de Pizan naj bi princesa po zgodnjem vstajanju in jutranji molitvi odšla k maši. Ob zapuščanju kapele naj bi dala miloščino revežem, ki so jo čakali pred vrati. Pred opoldanskim kosilom naj bi se srečala s svojimi svetovalci. Med hrano naj bi skupaj z ostalimi člani svojega gospodinjstva poslušala zgodbe o dobrih ljudeh ali debatirala o kakšni moralni temi. Ko so se mize pospravile, naj bi zmolila in se zahvalila za hrano. Po kosilu si je princesa lahko malo odpočila, če je počitek potrebovala. Če ni imela pomembnejšega dela, s katerim bi se kratkočasila, naj bi se princesa in njene dvorne dame ukvarjale z ročnimi deli, se zabavale in družile. To naj bi počela vse

⁷⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 60: *»Concerning Mass, my dear, know that the Mass has several formal rituals in a precise order that should be explained to you.*«

⁷¹ Od oblačenja duhovnika preko uvodnega psalma do slačenja duhovnika in zaključnih molitev. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 60–62.

⁷² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 59: *»Once you arrive at the church, select as private and solitary place as you can. Situate yourself in front of a beautiful altar or statue and remain there without changing places or moving about, holding your eyes continuously on your book or on the face of statue, without looking at man or woman, a painting or anything else, and without hypocrisy or affectation. Focus your thoughts on heaven and pray with your whole heart, and in such manner attend Mass every day and go to confession often.*«

⁷³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 59: *»... as many as accord with her devotion and as time and leisure will permit her.*«

do večernic, katere naj bi odšla poslušat v kapelo. Če zaradi pomembnega dela večernic ni mogla poslušati v cerkvi, naj bi jih zmolila na samem. V poletnem času naj bi se po večernicah sprehajala po vrtu, kar je bilo zelo dobro za njeno zdravje. Po večerji naj bi se odpravila spat, a preden je zaspala, naj bi še enkrat zmolila.⁷⁴ Dan žensk na najvišjih položajih se je torej začel in končal z molitvijo.

Kljub temu, da je cerkev ukazovala obisk maše le ob nedeljah in praznikih, so se ljudje na visokih položajih božje službe najverjetneje udeleževali vsakodnevno, če že ne večkrat na dan. Čeprav dan ženske iz mestne elite ni bil tako zapolnjen z duhovnostjo kot je bil dan plemkinje oziroma princeze, je Christine de Pizan tudi ženskam iz mestne visoke družbe priporočala, da zjutraj zgodaj vstanejo, gredo k maši, molijo in ko se vrnejo domov, razdelijo delo svojim služabnikom ter se še same lotijo kakšnega koristnega dela, bodisi predenja ali šivanja bodisi česa drugega.⁷⁵ Po vsej verjetnosti so torej tudi bogatejši in elitnejši meščani, ki so skušali v vsem oponašati plemiče, hodili k maši več kot le enkrat na dan. Eden od razlogov za to je bilo tudi dejstvo, da so na ta način videli druge in bili sami videni. A ljudje, ki so se za svoje življenje preživljali z delom, za Boga niso imeli toliko časa. »Če ji [služabnici – dodala avtorica] je odhod v cerkev na kakršenkoli način prepričan, je lahko tam v duhu, čeprav je težko verjeti, da je nekdo tako zaposlen. Če bi zjutraj zgodaj vstala, bi večino dni zagotovo našla čas, da bi poslušala mašo in bi se priporočila Bogu ter se nato vrnila k svojemu delu.«⁷⁶

4.3. Post

»Poln želodec ne bo nikoli ponižen in predan,«⁷⁷ je svojim hčeram na srce polagal Sir Geoffrey, ko jih je opominjal, da morajo jutranjo molitev opraviti še na tešče. Post je bil zelo pomemben religiozni dejavnik. Ljudje so se postili na določene dni oziroma daljše obdobje, kot je bil na primer štiridesetdnevni post pred veliko nočjo. Post ni nujno pomenil odrekanja hrani v celoti, temveč navadno le brezmesne dni.⁷⁸ »Prav tako, moje drage hčerke, se morate postiti trikrat do štirikrat na teden, dokler se ne poročite. Zelo pomembno si je podrediti svoje telo, da se ne razvname. Post vas bo ohranil čiste in zdrave v službi Gospodovi, za kar boste dvojno nagrajene. Če se ne morete postiti trikrat na teden, se postite vsaj ob petkih v čast Kristusovega trpljenja. In če ne morete jesti le kruha in vode, vsaj ne jejte

⁷⁴ de Pizan, *The Treasure*, str. 59–62.

⁷⁵ de Pizan, *The Treasure*, str. 147 in 148.

⁷⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 169: »If she is prevented from getting to church, she can be there in spirit, although it is scarcely to be believed that anyone is so busy that if she wanted to take trouble to get up early she could not easily find the time on most days to hear a Mass and recommend herself to God, and then come back to do her chores.«

⁷⁷ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 52: »For a full belly will never be humble nor devout.«

⁷⁸ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 53–55.

ničesar, kar je potrebno ubiti.«⁷⁹ Post je bil torej tudi način, s pomočjo katerega je še neporočeno dekle lahko brzdalo svoje prebujajoče se hormone in spolne misli ter ohranjalo svojo nedolžnost.

Obveznost posta je bila podobno kot obiskovanje maše prilagojena družbenemu sloju ženske. Plemkinje in ženske iz mestne elite, ki se niso preživljale s fizičnim delom, so se morale posta držati, medtem ko se je služabnicam zaradi narave njihovega posla lahko pogledalo skozi prste. »*Vsaka služabnica mora vedeti, da se ji lahko oprostí – celo od Boga –, če ne dela stvari, za katere njeni gospodarici ali drugi brezdolni ženski ne bi bilo nikoli oproščeno ... če se takšna ženska [služabnica – dodala avtorica] ne posti na vse od cerkve predpisane dneve, ji bo Bog odpustil. V resnici lahko misli, da tega ne more početi, ne da bi ogrozila svoje zdravje, ki se lahko tako skrha, da ni več sposobna za delo. Vendar pa ne sme zanemariti posta zaradi požrešnosti in bedaste predpostavke, češ 'Jaz sem služabnica. Meni se ni treba postiti.'*«⁸⁰

4.4. Kesanje, spoved, smrtni grehi in vrline

Da bi si zagotovili pot do zveličanja, so se ljudje v srednjem veku na vsako veliko noč spovedali svojemu duhovniku. Spoved je postala za vsakega kristjana obvezna s 4. lateranskim koncilom (1215). Čeprav se je bilo odslej potrebno spovedati enkrat na leto, so se ljudje iz višjih slojev po vsej verjetnosti spovedovali pogosteje.⁸¹ Bogati pariški meščan je svoji ženi zelo podrobno opisal potek spovedi, za katero so bile obvezne tri stvari: kesanje, priznanje in poboljšanje (pokora).⁸² Največ pozornosti pa sta tako Parižan kot tudi francoski podeželski plemič Sir Geoffrey namenila stvarem, ki se jih je bilo treba spovedati in kesati – smrtnim grehom.

Smrtnih grehov je bilo sedem, a iz njih so izhajali vsi drugi grehi. Parižan je svojo ženo podučil o imenih in pogojih, ki so bili potrebni za nastanek smrtnih grehov. Za vsak greh pa je obstajala vrlina, s pomočjo katere se je dalo greh preprečiti. »*Da se boš odslej lahko obvarovala pred temi grehi, te bom podučil o*

⁷⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 56: »*Also, my dear daughters, you ought to fast three or four days a week until you're married. It's important to subdue your flesh so it won't become aroused, and this will keep you pure and sound in the service of God, for which you will be doubly rewarded. If you can't fast three days, at least fast on Fridays in honor of Christ's suffering. And if you can't eat just bread and water, at the very least don't eat anything that has to be killed.*«

⁸⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 169: »*Any servantwoman ought to know that she can be excused, even by God, for not doing things for which her mistress or another lady of leisure would not be excused... if such a woman does not fast on all days ordained by the Church, God will excuse her. Indeed, she may feel that she cannot do it without harming her health, which might perhaps be damaged so that she could not earn her living. But she should not break her fast out of gluttony and foolish presumption, saying, 'I am a servant. I don't have to fast.'*«

⁸¹ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 59 in 60.

⁸² *The Good Wife's Guide*, str. 62–66.

imenih in močeh sedmih vrlin, ki so nasprotja zgoraj omenjenim sedmim grehom. So prava zdravila za te grehe in jim tako nasprotna, da že sama prisotnost vrline odžene greh v stran.«⁸³ Sedem smrtnih grehov je bilo: napuh, zavist, jeza, lenoba, pohlep, požrešnost in pohota. Iz ponosa so izvirali še: neposlušnost,⁸⁴ bahanje, hinavščina, nesloga in pomembnost. Zavist je povzročila sovraštvo, zaroto, skopost, obrekovanje in veselje ob nesreči drugega oziroma zavidanje ob sreči. Jeza je imela pet oblik: sovraštvo, pričkanje, predrznost, užaljenost in preklinjanje. Lenoba se je lahko pojavila v šestih oblikah, in sicer kot nemarnost, zamerljivost, pohota, puhlost, obup in domišljavost. Pohlep se je delil na krajo, ropanje, sleparstvo, prevaro, kockanje in kupčevanje s cerkvenimi službami. Požrešen je bil nekdo, ki je preveč jedel ter pohotno in pretirano govoril. Največkrat so požrešnost povezovali s pijančevanjem. »*Ali veš, kako moli požrešnost, ko se zjutraj s težavo zbudi? Njena jutranja molitev je: 'Ha! Kaj bomo spili? Je še kaj ostalo od včeraj?' Za hvalospev reče: 'Ha! Včeraj smo spili dobro vino!'*« Zmoli pa na ta način: »*Boli me glava. Ne bom se počutila udobno, dokler ne bom nekaj spila.*« Takšna požrešnost je ženski zagotovo v sramoto, saj postane prostaška, neuglajena in požrešna.«⁸⁵ Iz požrešnosti pa se je lahko rodila tudi pohota.⁸⁶

Smrtne grehe so ljudje v srednjem veku prav gotovo dobro poznali. Poosebljeni so bili v moralnih zgodbah, o njih so pele in pripovedovale pesmi ter poučevale nedeljske pridige. Ženske so o grehih poučevali tudi »katalogi« nečastnih žensk,⁸⁷ ki so bili v srednjem veku zelo popularni. Zgodbe o zviijačnih ženskah (večinoma vzete iz Svetega pisma) – njihovo življenje se je navadno tragično končalo – so v svoja dela radi vključevali tudi pisci poučne literature. Z njimi so hoteli posvariti

⁸³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 66: »*So that from now on you can protect yourself from these sins, I will instruct you in the names and powers of the 7 virtues that are the opposites of the seven sins mentioned above. They are the proper remedies against these sins and so contrary to these sins that the presence of the virtue drives away the sin.*«

⁸⁴ Pariški meščan ga je imel za izključno ženski greh. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 69 in op. 8, str. 69.

⁸⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 77: »*When a glutton has with some trouble roused herself from sleep, do you know how she saye her hours? Her Matins are: 'Ha! What will we drink? Is anything left from last night?'*« Next she says for her Lauds: »*Ha! We drank good wine last night!*« Then she says her prayers in this way: »*My head aches. I won't feel comfortable until I have had a drink.*« Certainly, such gluttony shames a woman, for she becomes ribald, coarse, and rapacious.«

⁸⁶ *The Good Wife's Guide*, str. 66–79.

⁸⁷ Od 12. stoletja naprej so na Zahodu postale zelo popularne kratke zgodbe. Nastale so t. i. *fabliau* oziroma zgodbe o zviijačah, v katerih so nastopale dominantne in zvite žene, ki so pogostokrat varale svoje može. Ženska prefriganost in spolna lakota sta bili v teh zgodbah sami po sebi umevni (*El libro de los enganos e los asayamientos de las mugeres* – Knjiga o ženskih zviijačah, Gautier le Leu: *La veuve* – Vdova). Nekatere med njimi so bile vključene celo med pridige (Jaques de Vitry: *Sermones vulgares*). Je že res, da je bila večina tekstov napisanih v latinskem jeziku, vendar pa so od 13. do 15. stoletja dela začela nastajati tudi v drugih jezikih. Jean de Meun je okoli leta 1245 napisal *Le roman de la rose*, nekje okoli leta 1355 je Giovanni Boccaccio ustvaril *Il corbaccio* in med letoma 1371 in 1372 je na dan prilezla še knjiga *Les Lamentations de Matheolus*, katere avtor je Jehan le Fevre. Vsekakor je treba omeniti še Geoffreya Chaucerja in njegovo *The Wife of Bath's Prologue*, ki je izšla v *The Canterbury Tales*. Podrobneje glej v: *Woman Defamed*, str. 130–222.

svoje žene oziroma hčere pred nevarnostmi, ki so se jim lahko pripetile, če se niso obnašale, kot se je za njih spodobilo. Nekatere zgodbe, ki jih je v svoje delo vključil Sir Geoffrey, niso govorile o smrtnih grehah, temveč o devetih Evinih neumnostih, ki so bile prav tako slabe lastnosti vseh žensk. Evina neposlušnost, ukrepanje brez moškega nasveta, dobrikanje, neumni pogledi, dotikanje prepovedanega sadeža, uživanje prepovedanega sadeža, ne verjetje, prepričevanje moža (mož ne bi smel nikoli upoštevati ženinega nasveta, saj je ta navadno neumen) ter iskanje izgovorov in metanje krivice na drugega (v Evinem primeru na kačo) so povzročili boleč porod, človeško trpljenje, lakoto, žejo, delo, bolezen, zimo, vročino, žalost in smrt.⁸⁸

Nasproti sedmim grehom je stalo sedem vrlin, in sicer ponižnost, prijateljstvo, prijaznost, marljivost, radodarnost, zmernost in devištvo. Čeprav je bilo veliko več pripovedi o grešnicah, so obstajale tudi zgodbe o dobrih in pametnih ženskah.⁸⁹ Tako kot grešnice so bile tudi »svetnice« največkrat pobrane iz Biblije, med njimi Devica Marija, Elizabeta (mati Janeza Krstnika), Marija Magdalena, Abrahamova žena Sara, Estera, Izakova žena Rebeka in ostale. Dekleta so o njih lahko brala v bibličnih zgodbah, svetniških življenjih in klasični literaturi. Po srednjeveških merilih krepostno življenje ni bilo popolnoma nič drugega kot zgledno krščansko življenje.

Tako Sir Geoffrey kot pisec *Le Menagier de Paris* in tudi Christine de Pizan so za največjo žensko vrlino šteli vzdržnost oziroma nedolžnost. »Dejstvo je, da so pri dekletu ali ženski, ki ni nedolžna, vzdržna ali neomadeževana, vse ostale kvalitete zmanjšane. Niti bogastvo niti lepota niti inteligenca niti plemiški stan in niti nobena druga odličnost ne more – še posebej pri ženski – nikoli zbrisati slovesa pregrehe, pa bodisi je to storila le enkrat bodisi bila tega le osumljena. Da bi jih imeli za device, se mnoge častne ženske ne izogibajo le samega pregrešnega dejanja, ampak tudi vsakršnega suma.«⁹⁰ Biti vzdržen in nedolžen ni nujno pomenilo biti tudi samski.

⁸⁸ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 175–193.

⁸⁹ Angleška pesem *The Trush and the Nightingale* (Drozg in slavček) iz 13. stoletja je primer tako negativnega kakor tudi pozitivnega pogleda na ženske, kar je bilo v srednjem veku zelo popularno. Sestavljena je namreč kot razprava med dvema pticama, pri čemer drozg predstavlja moško stran, medtem ko slavček zastopa ženski spol. Treba je opozoriti tudi na Marboda of Rennes, ki je v svoji knjigi *Liber decem capitulorum* v žaljivo poglavje *De meretrice* vključil še *De matrona* (Dobra ženska). Na pobudo Heloize, da naj ji razloži izvor ženskih samostanskih redov, je Abelard napisal zelo pozitivne misli o ženskah (*De auctoritate vel dignitate ordinis sanctimonialium*). Albertano de Brescia, odličen italijanski sodnik, je napisal besedilo *Liber consolationis et consilii*, ki je bilo v 13. in 14. stoletju izredno razširjeno in prevedeno v številne evropske jezike. Delo je zamišljeno kot dialog med Melibeusem, plemičem, ki se je hotel maščevati nad sovražniki, ki so brutalno napadli njegov dom, in njegovo pametno ženo Prudentio, ki ga je rotila, naj ne hiti v takšno maščevanje. Omeniti gre še *The Response to Richard de Fournival's Bestiary of Love (Li bestiaire d'amour)*, *The Southern Passion*, Johna Gowerja in njegovo pesem *Confessio Amantis*, *The Trial of Walter Brut*, *Dives and Pauper* in *Gesta Romanorum*. Še posebej pa gre seveda omeniti Christine de Pizan. Primeri dobrih žensk so predvsem v njeni *Knjigi o mestu dam*, medtem ko v *Zakladnici mesta dam* najdemo konkretne nasvete. Podrobneje glej: *Woman Defamed*, str. 223–302.

⁹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 86: »... it is a certainty that all qualities are diminished in a maiden or woman who lacks virginity, continence, or chastity.

Od 8. stoletja naprej, ko je zakonska zveza postala zakrament in so bili odnosi med moškim in žensko znotraj zakona (v primerjavi z vsemi drugimi odnosi zunaj tega okvira) povzdignjeni od greha k svetosti, je nedolžnost pomenila predvsem zvestobo. »Sveti Pavel potrdi to v 11. poglavju svojega drugega pisma Korinčanom: *Despondi enim vos, etc. 'Hočem, da veš,'*« reče, *'da je poročeno žensko, če živi vzdržno in brez pomisleka, da bi imela razmerje z drugim moškim, možno imeti za devico in jo lahko predstavimo Našemu Gospodu Jezusu Kristusu.'*«⁹¹

Medtem ko se je Sir Geoffrey bal, da bi dobro ime njegovih hčera ogrozili vojaki (tudi sam je bil namreč vojak in je dobro vedel, kako so se nekateri izmed njih obnašali do žensk),⁹² je bil bogati pariški meščan prepričan, da bo njegova žena ostala vzdržna in častna. Kljub temu, da je svoji mladi ženi popolnoma zaupal, se je zavedal, da bo njegova knjiga nekoč prišla v roke njunim otrokom in prijateljem. Zaradi tega se je odločil, da bo v svojo knjigo vključil vse, kar je o vzdržnosti vedel.⁹³ Zanimivo je, da sta bila oba moška pisca prepričana, da, če bodo njune bralke slučajno zabredle v težave, to zagotovo ne bodo storile po lastni krivdi. Njuni nasveti so bili tako namenjeni predvsem obrambi pred morebitnim moškim zapeljevanjem. Povsem nasprotno pa je na zadevo gledala ženska avtorica Christine de Pizan. Ona je imela (podobno kot ostali srednjeveški pisci) pred očmi dejstvo, da so bile ženske tiste, ki so s svojim obnašanjem in neprimernim oblačenjem zapeljevale moške. Menila je, da si nespodobno oblečena ženska iz mestne elite ni nakopala na glavo samo sramote in govoric, temveč je na ta način pri neumnih moških vzbujala vtis, kot da je hotela biti poželenja vredna in kot da je hrepenela po prepovedani ljubezni. »*Toda, kaj naj pametna mlada ženska, ki ne želi zdrsniti v zmoto in ki se dobro zaveda, da se iz takšne zveze ne more roditi nič drugega kot vrsta slabih stvari, krivica in sramota, kar ti brezbrizni moški ignorirajo, stori? Ne sme narediti tega, kar storijo mnoge lahkomiselnih ženske, katerim je zelo všeč, da se jih preganja z veliko strastjo. Domnevajo, da je dobra stvar, če rečejo: 'Mnogi moški me izjemno ljubijo! To je dokaz, da sem lepa in dobra. Čeprav se ne bom zaljubila*

Neither wealth, nor beauty, nor intelligence, nor noble lineage, nor any other excellence can ever erase a reputation for vice, particularly in a woman, if she has committed it once, or even been suspected of it. So for this reason many honourable women have kept themselves not only from the act but especially from suspicion, so that they might have the title of virgin.«

⁹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 86: »*Saint Paul confirms this in the 11th chapter of his second letter to the Corinthians: Despondi enim vos, etc. »I want you to know,« he says, »that a woman married to a man, if she lives chastely, without thinking of having relations with another man, can be called a virgin and presented to Our Lord Jesus Christ.*«

⁹² Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 32. V svojem prologu se je sir Geoffrey spominjal, kaj so njegovi vojaški tovariši govorili o svojih srečanjih z raznimi damami in spletičnami, katere so želeli zapeljati. Ženska morebitna zavrnitev jih ni odvrnila od njihovih namenov. Da bi dosegli, kar so hoteli, so jim govorili le lepe besede, prinašali novice, ki so bile enkrat resnične, drugič pa lažne. Na ta način so brez razloga osramotili mnogo dam. Po sir Geoffreyjevem mnenju ni bilo večje izdaje, kakor zapeljati ali osramotiti damo. Mnoge od njih so moški prevarali s svojimi velikimi obljubami. Glede na to, da se je bal, da so bili mnogi moški tudi v času, ko je pisal svojo knjigo, takšni, je svojim mladoletnim hčeram s svojo poučno knjigo hotel pokazati, kako naj se pravilno obnašajo in kako naj se obvarujejo pred morebitno nevarnostjo.

⁹³ *The Good Wife's Guide*, str. 86–93.

v nikogar od njih, bom do vseh enako prijazna in z vsemi se bom pogovarjala. »⁹⁴ Na ta način ženska svoje časti ni mogla zaščititi. Po Christininem mnenju namreč nobena ženska – kakršnegakoli porekla je že bila – ni dolgo zdržala v tej poziciji. Slej ko prej je namreč vsaka popustila in zabredla v težave. Zaradi tega je morala vsaka pametna dama takoj, ko je opazila prve znake oziroma namige, da je nekemu moškemu všeč, dati le-temu s svojimi lastnimi besedami, gestami in obnašanjem vedeti, da iz tega ne bo nič. Pokazati mu je morala, da za njega ni in nikoli ne bo zainteresirana. Če jo je ogovoril, mu je morala reči: »*Gospod, če ste slučajno mislili name, prosim odnehajte! Kajti obljubim vam in prisežem pri svoji veri, da nimam nobenega namena začeti takšne ljubezenske avanture niti ga nikoli ne bom imela. To zlahka zaprisežem, saj sem v to tako močno prepričana, da me od tega ne more odvrniti noben moški in nobena druga stvar. V to bom ostala prepričana vse moje življenje. To vam zagotavljam! Vaša prizadevanja so zaman in le potrata vašega časa. Najlepše vas prosim, da mi ne dajete več takšnih predlogov in ne govorite več takšnih besed, če ne me boste zelo razjezili in naredila bom vse, kar je v moji moči, da se bom izognila prostorom, kamor zahajate. Povem vam enkrat za vselej, da me ne boste nikoli našli drugačnega mnenja in tako vam rečem zbogom.*»⁹⁵ Na ta način je morala vsaka dobra in pametna ženska, ki je nekaj dala na svojo čast, zavrniti svojega nadlegovalca. A po mnenju de Pizanove zgolj besede niso bile dovolj. Ženska je morala biti še posebej pozorna, da zapeljevalcu ni vzbujala lažnih upov s kakšnim pogledom ali določeno gesto. Zelo je morala paziti, da od njega ni sprejela nikakršnega darila. Če ji je kdo drug prenesel njegovo sporočilo, je morala glasno in z mrkim pogledom odgovoriti, da naj ji te osebe nikoli več ne omenja. Kadar si je bodisi njena služabnica bodisi njen služabnik drznil omeniti dotično osebo, ga je morala takoj odsloviti, saj takšni služabniki niso veljali za zanesljive. Odpustiti ga je morala na obziren način in zaradi nekega drugega razloga ter brez preprirov in zamer. Karkoli se je že zgodilo, tega nikakor ni smela omeniti svojemu možu, saj ga je lahko spravila v tako slabo voljo, da se nikoli ni pomiril.

⁹⁴ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 150 in 151: »*But what should the wise young woman do who does not wish to slip into error and who is well aware that nothing can come of such a love affair but all sorts of bad things, harm and dishonour, which these reckless men choose to ignore? She does not want to do as some thoughtless women do, whom it pleases very much to be pursued with great ardour. They fancy it is a fine thing to say, »I am greatly loved by several men! It is a sign that I am beautiful and that there is much good in me. I will not fall in love with any of them, however, but I will be pleasant to all of them, to one as much as to another, and I will talk to them all.*«

⁹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 151: »*Sir, if you have been thinking about me, please stop it! For I promise you and swear by my faith that I have no intention of embarking on such a love affair, nor will I ever have. I can easily swear this, for I am so strongly confirmed in this conviction that there is neither a man nor any other thing that can dissuade me from it, and all my life I shall remain firm on this point. You may be certain of that! So your trouble is all for nothing as long as you waste your time on this. I beg of you most strenuously not to make any more such overtures to me nor to say these words, for in good faith I will take great displeasure in them, and I will do everything in my power to avoid going where you are. I tell you once and for all, you can be absolutely certain that you will never find me in any other opinion and so I bid you farewell.*«

Molčati je morala tudi pred drugimi ljudmi, saj z razlaganjem ni dosegla ničesar, pa še bahanje je pri ženski veljalo za zelo slabo vrlino.⁹⁶

Prava dama se o svoji vzdržnosti ni hvalila naokoli, saj po Christininem mnenju ženska nikoli ni vedela, kaj se ji je v prihodnje še lahko zgodilo in v kakšno skušnjavo je še lahko zapadla. »*Ne smeš biti ponosna na svojo vzdržnost, se posmehovati in počutiti več vredno od drugih žensk, pa četudi zagotovo poznaš njihove grehe. Ne govori slabo o njih, da bi sebe poveličala in pokazala, da si boljša ... Morate biti usmiljene do žensk, ki so podlegle, molite za njih, dajte jim možnost, da se odkupijo, in hvalite Boga, da vas je rešil pred temi slabostmi. Molite, da vam bo Bog dal vztrajnost. Morate se izogibati priložnosti, ki vas lahko zapeljejo v skušnjavo in ostanite ponižne pred Bogom. Ne bodite ponosne nase, temveč bodite vedno pokorne. Če se boste držale tega toka, boste svoje bojne vozove lahko pripeljale do najoddaljenejših širin slave, ki jih je za vas namenil Vsemogočni Bog.*«⁹⁷ Če je ženska preveč govorila, kako vzdržna in častna da je, je namreč kaj kmalu zbudila sum o nasprotnem, saj so obstajale tudi takšne ženske, ki so se lažno pretvarjale, da so vzdržne, medtem ko so na skrivaj vodile povsem drugačno življenje. »*Ne delaj tega, kar delajo nekatere neumne ženske, ki skušajo prikriti svoje bedarije s tem, da mečejo krivdo na druge ljudi oziroma da trdijo, kako visoko spoštovane dame so in kako mrzijo takšna [grešna – dodala avtorica] dejanja.*«⁹⁸

5. Razkošna obleka, lepoticenje, prekomerno urejanje

V kontekstu moralnega obnašanja in izogibanja smrtnim grehom so avtorji didaktične literature obsojali tudi zunanji videz žensk in njihovo razkošno oblačenje. Drage in preveč okrašene obleke so namreč vodile v greh. Posedovanje prevelikega števila dragocenih oblek, medtem ko so reveži stradali, je bilo povsem v nasprotju z dobrotelostjo. Kaj kmalu je človek storil tudi greh ponosa. In ne nazadnje so lahko našminkane ženske, ki so bile odete v razkošne oprijete obleke, moške zapeljale v greh pohote.⁹⁹

Da naj bi ženske preveč skrbele za svojo lepoto, je šlo v nos tudi pridigarjem in ostalim srednjeveškim piscem. »*Ženska mora nositi obleko in nakit, ki pritičeta*

⁹⁶ de Pizan, *The Treasure*, str. 150–152.

⁹⁷ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 175: »*You should not pride yourself on your chastity, mocking and feeling superior to other women, even supposing that you definitely know about their vices. Do not speak badly of them in order to vaunt yourself and show that you are better... You ought to have pity on fallen women, pray for them, give them a chance to redeem themselves, and praise God for saving you from such wickedness. You ought to pray to Him to give you perseverance. You must avoid the occasions that could tempt you to sin and keep yourselves humble towards God. Do not proud of yourselves, but always be meek, and by holding to this course you can drive your chariot up to the farthest reaches of glory that Almighty God bestows upon you.*«

⁹⁸ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 175: »*Do not do as some foolish women do who try to hide their follies by talking about other people, or claiming that they themselves are highly respectable women, and that they abominate such a deed.*«

⁹⁹ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 124.

njenemu družbenemu stanu. *Polt mora imeti čisto in nikoli, iz nobenega razloga, se ne sme šminkati ...*¹⁰⁰ Svarili so pred lažno žensko lepoto, saj naj bi ženske uporabljale veliko šminke, s katero so skušale prikriti svoj dejanski videz. »*Tako močno se drgne in maže, da naredi svojo kožo, ki se je čez noč povescila, zopet napeto. To je dovolj zame, ki sem jo videl pred tem, da verjamem, da je to popolnoma nenaravno. Če bi jo videl takšno, kakršno sem ob jutrih velikokrat videl sam, z nočno čepico potegnjeno čez glavo, z majhno tančico okrog vratu, tako otečenega obraza, kakor sem pravkar povedal, sedečo na svojih bedrih in ovito v črtasto ogrinjalo, ob ognju zatopljeno v misli, z bledimi kolobarji pod očmi, kašljajočo in pljuvajočo velike količine sluzi, se prav nič ne bojim, da bodo vse njene vrline, o katerih ti je govoril tvoj prijatelj in ki so imele takšno moč, da si se v žensko lahko zaljubil, ob pogledu na njeno pravo podobo povsem zbledele in ti pomagale, da se boš stotisočkrat odljubil od te ženske.*«¹⁰¹

Nekje do sredine 14. stoletja je obleka še vedno definirala družbeni sloj. Kmečka oblačila in tkanine so se ločile od meščanskih, ki pa so bila spet drugačne od plemiških. Z oblekami je bilo podobno kot s knjigami, ki so – kot smo videli – v poznem srednjem veku začele potovati od dvorov preko nižjega plemstva do meščanstva. Simultano širjenje mode in poučnih knjig za ženske od plemstva do meščanstva je bilo pospešeno s pomembnimi socioekonomskimi spremembami, kot so bile kontinuitetna rast urbanih središč, bogatenje in širjenje trgovskega razreda, širši trg tekstila in luksuznih dobrin, tehnološke inovacije v tkanju in kasneje v tisku ter vedno večja publika potrošnikov oziroma bralcev. S širšim trgov luksuznih dobrin in tekstila so postajali meščani in obrtniki vedno bogatejši ter so se lahko v potrošnji in razkazovanju uspešno postavljali ob bok aristokraciji. Novi stili¹⁰² in družbene spremembe, ki so jih spremljale, so v raznoraznih tekstih izzvali cenzuro in nasprotovanje.¹⁰³

¹⁰⁰ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 411: »*Prema svom staležu žena mora biti opremljena odjećom i uresima. Put joj mora biti čista, te nikada, ni iz kojeg razloga, ne smije mazati lice ...*«

¹⁰¹ Giovanni Boccaccio, *The Corbacio*. Prevedeno in citirano iz: *Woman Defamed*, str. 174: »... *She rubbed herself and painted herself so much and made her skin, which had sagged during the stillness of the night, swell up enough that to me, who had seen her beforehand, it seemed an unnatural wonder. If you had seen her, as I saw her most mornings, with her nightcap pulled down over her head, with the little veil around her throat, so swamp-faced, as I have just said, sitting on her haunches in her lined mantle, brooding over the fire, with livid rings under her eyes, coughing and spitting great gobs of phlegm, I have not the least fear that all her virtues, of which your friend spoke, would have had as much power to make you fall in love with her once as seeing that would have made you fall out of love a hundred thousand times.*«

¹⁰² V sredini 14. stoletja pa je skoraj istočasno povsod po Evropi postala pomembna moda (to pomeni obleka, ki je narejena, da pritegne pozornost in ni več samo nujen pripomoček). Tako ženska kot moška obleka se je začela spreminjati. Če so prej ženske in moški nosili dolge tunike, so sedaj moški preferirali kratke jopiče, s katerim so razkrivali noge, svoje rahlo obarvane hlače in včasih tudi del zadnjice. Ženska obleka pa je postala bolj oprijeta in je kot takšna močnejše poudarjala žensko postavbo. Poleg tega se je poglobil tudi vratni izrez. Glej v: Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 53.

¹⁰³ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 54 in 55.

Poleg didaktične literature, pridig in ostalih tekstov se je v način oblačenja začela vtikati tudi oblast. Oblačilni redi, ki so se v Evropi pojavili nekje okoli leta 1300, so bili sodni kazenski odgovor na materialne spremembe. Naperjeni so bili proti družinam, skupinam in posameznikom, katerih aspiracije so presegle njihov družbeni položaj.¹⁰⁴ Kontrolirali so način, s katerim so se različni družbeni sloji med seboj razlikovali že po obleki, in poskušali omejiti porabo in uporabo razkošnih materialov.¹⁰⁵ Lahko bi rekli, da so ti zakoni odsevali procese družbenih in ekonomskih sprememb. Bolj kot sta se družba in trgovina razvijali, bolj pogosti in številčni so ti zakoni bili.

Čeprav so oblačilni redi kritizirali tudi moške, so bili v večji meri namenjeni ženskemu spolu. Srednjeveški pisari so se iz teh zakonov norčevali in hvalili žensko premetenost, da so se tem zakonom uspešno izogibale.¹⁰⁶ Nekateri od teh zakonov so kritizirali obseg ženske garderobe in določevali, koliko oblek naj bi posamezna ženska imela. Naperjeni so bili tudi proti številu in vrednosti nakita (uhanov, prstanov in lasnih okraskov), za katerega so predpisovali, iz kakšnega materiala je lahko narejen. Postavljali so limit količine srebra, katerega so ljudje lahko uporabili v gumbih, zaponkah, pasovih in drugih okraskih. V nos so jim šle tudi dolžine vlečk pri oblekah, vratni izrezi, širina in dolžina rokavov ter kvaliteta in kvantiteta s krznom in delčki svile okrašenih robov. Predmet uredb so bile tudi drage svilene tkanine, kot sta bila damast in brokat, ter razkošni okraski, kot so bili vezene in gravure. Avtorji teh zakonov so obsojali tudi modo iz drugih dežel.¹⁰⁷

Ženska obleka je bila glavni predmet tudi pri Sir Geoffreyjevih nasvetih o poroki, seksualnih in družbenih običajih ter moralnih vrednotah. Neprimerno oblačenje žensk je v številnih poglavjih grajal, zasmehoval in predstavljal kot hudiča. Svoj konzervativni vidik je podprl z mnogimi negativnimi primeri žensk, ki so bile tako ali drugače kaznovane, ker so z nošnjo neprimernih oziroma preveč modernih oblek prekršile določene moralne norme.¹⁰⁸ Svojim hčeram je svetoval, naj ne hitijo s posnemanjem nove mode, ampak naj so pri tem raje zadnje, še posebej, če je šlo za modo iz tujih regij. »*In zatorej, moje drage hčere, se oblačite skromno in na način, na kakršnega se oblačijo dobre ženske v tej regiji. Ne nosite krojev inozemnih žensk prve, saj boste tako tarča posmeha in zaničevane.*«¹⁰⁹ Na veliko se je posmehoval ekstravagantnim ženskimi frizuram, še posebej frizuram, »*ki so bile oblikovane kot dva rogova*«. ¹¹⁰ Pridigarji so ženske s takšnimi frizurami imeli

¹⁰⁴ Lemire in Riello, *East and West*, str. 890.

¹⁰⁵ *Women in Italy*, str. 100 in 101.

¹⁰⁶ Herlihy, *Women and the Sources*, str. 138.

¹⁰⁷ Monfassani in Musto, *Renaissance Society*, str. 219.

¹⁰⁸ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 56.

¹⁰⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 119: »*And therefore, my fair daughters, you should dress moderately according to the way good women dress in this region. Don't be the first to wear the fashions of foreign women because you'll be mocked and scorned.*«

¹¹⁰ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 121: »... *that are shaped like two horns.*«

za »*rogate polže, jelene in samoroge*«. ¹¹¹ Po njihovem mnenju so z njimi oponašale hudiča. Tudi šminkanje, puljenje obrvi in barvanje las je bilo po Sir Geoffreyjevem mnenju nemoralno in nepotrebno. Svoje hčere je opozarjal, da zjutraj ne namenjajo preveč časa oblačenju in lepotičenju, saj so na ta način lahko zamudile mašo. Ob nedeljah in praznikih pa so »*morale obleči in nositi svoja dobra oblačila*«. ¹¹² Ženske so bile nagnjene k temu, da so si kopičile kupe oblek, namesto da bi jih delile z reveži. Z gizdavim okrasjem na oblekah in grešnimi stili so kljubovale skromnosti in spodobnemu vedenju. ¹¹³

Očetovski nasvet Sira Geoffreyja, naj njegove hčere pozimi nosijo topla oblačila in ne le modne oprijete obleke, je bil izrečen predvsem iz strahu, da bi njegova dekleta zaradi nepremišljeno izbrane obleke morebiti izgubile dobro poročno partijo, kakor se je to zgodilo mlademu dekletu iz njegove zgodbe. Da bi bila videti lepša, manjša in postavnejša, se je sredi zime oblekla le v zelo oprijeto obleko brez krznene podloge. Ko je k njej prišel njen snubec, je bila tako bleda, da je mladi vitez za ženo raje vzel njeno mlajšo sestro, ki je bila rdečelična in zdrava. ¹¹⁴

Tako Sir Geoffrey kot Christine de Pizan sta se nostalgično spominjala časov, ko so se različni družbeni sloji med seboj še razlikovali po obleki. V njunem obdobju se je ta socialna hierarhija začela krhati. »*Toda dandanes se ta pravila, kakor mnoga druga dobra, ne upoštevajo več. Zaradi tega ženska izgubi cilj, ki ga išče. Nedvomno ni bil ponos niti sijaj nikoli tako ekstremen pri vseh ljudeh, od imenitnejšev do revežev, kakor je sedaj; to je moč prebrati v kronikah in antični zgodovini.*« ¹¹⁵ Christine de Pizan se ni zdelo primerno, da je žena podeželskega delavca uživala enak ugled kakor žena poštenega pariškega obrtnika. Prav tako žena obrtnika ni mogla biti enakovredna trgovčevi ženi. Ta ni mogla spadati v krog grofic in vojvodinj, medtem ko za le-te ni bilo primerno, da so se oblačile enako kot kraljica. Christine je menila, da bi se morala vsaka ženska obnašati, kakor se je za njen družbeni status spodobilo. V ta kontekst pa je sodil tudi način oblačenja. »*Zelo velika neumnost se je obleči v obleke, ki so bolj primerne za nekoga drugega, saj vsi prav dobro vedo, komu v resnici pripadajo; z drugimi besedami, prevzeti imenitnejši stil, ki pripada nekemu drugemu in ne tebi. Četudi moški in ženske, ki to počnejo, bodisi z obleko bodisi z imenitnejšim stilom, opustijo svoje posle in zajašejo imenitne konje ter prevzamejo status princev in gospodov, jim je njihov resnični družbeni položaj še vedno za petami. Zelo neumno je, da se ne sramuješ prodajati svojega trgovskega blaga in voditi svojega posla, a sramuješ se nositi*

¹¹¹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 122: »... , horned snails and deer and unicorns.«

¹¹² Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 131: »... ought to dress and to wear your good clothes ...«

¹¹³ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 115–132.

¹¹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 82–84.

¹¹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 153: »*But these rules are not kept nowadays, nor many other good ones that always used to be, and for this reason a woman loses the effect that she seeks. For beyond a doubt neither the pride nor the pomp were ever so extreme in all sorts of people from the great to the indigent as they are now; one can see this by reading the chronicles and ancient histories.*«

temu poslu primerno obleko. Obleka je vendar zelo lepa, imenitna in spodobna, če jo nosi nekdo, ki jo ima pravico nositi. In status trgovca je v Franciji in v mnogih drugih državah imeniten in spoštovanja vreden. Takšne ljudi lahko imenujemo 'zamaskirani ljudje' in to ne govorimo, da jih ponižamo, saj smo ravnokar rekli, da je status trgovca imeniten in dober za vsakogar, ki si ga zasluži. To govorimo z najboljšimi nameni, da damo nasvet ženskam. Želimo jih zaščititi pred nepotrebnimi in razsipnimi stvarmi, ki niso dobre niti za telo niti za dušo in lahko povzročijo novo obdavčitev njihovih mož. V dobro žensk je, da vsaka od njih nosi obleke, ki so za njen družbeni status primerne. V primeru, da je ženska bogata, lahko nosi lepa, imenitna in skromna oblačila, brez da posnema druge.«¹¹⁶

Največ pozornosti je Christine de Pizan namenila ženskam iz mestne elite, saj so bile revnejše in druge družbeno manj imenitne ženske pri izbiri svojih oblek veliko bolj omejene. To je bilo seveda pogojeno s tanjšo denarnico. Ženske iz mestne elite je svarila pred nevarnostmi, ki so jih prinašala ekstravagantna, draga in modna oblačila. Po njenem mnenju je bil greh, če je človek preveč skrbel za svoje telo. S pretiravanjem oseba ni bila bolj cenjena, temveč manj. Draga oblačila so bila potrata denarja, osiromašenje in praznjenje mošnjčka. Ženska je z modnimi oblačili dajala slab zgled drugim, saj je vsak skušal posnemati, če že ne prekašati, drugega. Tako so se sijajna in luksuzna oblačila vsakodnevno množila, marsikdo pa je ubožal. In nenazadnje je ženska z neprimerno in ekstravagantno obleko v skušnjavo zapeljevala tudi druge ženske.¹¹⁷

Očitno je imel finančne težave zaradi ženinih oblek tudi Firenčan Mariotto di Nozzo Lippi, ki je leta 1427 pri prijavi davka zapisal: »Moja žena, ki je stara petnajst let in s katero sem se letos poročil. Da ima lahko obleke in druge stvari, ki so jih navajeni tudi njeni vrstniki, za njo vsak dan zapravim ogromno denarja. In ne morem zapraviti nič manj, saj je iz bogate družine in se želi bahati pred svojimi vrstniki in sorodniki. Prosim, upoštevajte to dejstvo.«¹¹⁸

¹¹⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 155: »It is very great folly to dress up in clothes more suitable for someone else when everyone knows very well to whom they rightfully belong; in other words, to take up the grander style that belongs to another and not to oneself. Even if those men and women who indulge in such excesses, whether in clothing or grand style, left their business and took up the fine horses and the status of princes and lords, their real social position would still dog them. It is very stupid not to be ashamed to sell their merchandise and conduct their business, but yet to be ashamed to wear the corresponding clothing. Truly the clothing is very handsome, fine and respectable for whoever has the right to wear it, and the rank of a merchant is fine and honourable in France and in any other country. Such people can be called »disguised people«, and we do not say this to diminish their honour, for we have just said that the rank of a merchant is fine and good for those who deserve it. We say this with the best intentions, in order to give counsel and advice to women. We want to protect them from such unnecessary and wasteful things, which are good neither for body nor soul and can be the cause of their husbands' being assessed for some new tax. So it is to their advantage and it is their best course of action to wear their tightful clothing, each woman according to her own position. Assuming that the women are rich, they may wear handsome, fine and modest clothing without adopting others.«

¹¹⁷ de Pizan, *The Treasure*, str. 149.

¹¹⁸ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 147: »My wife, who is 15 years old, whom I married this year. I spend a lot of money on her every day, to keep her in clothes and other

Kot je že Sir Geoffrey opozarjal svoje hčere pred dejstvom, da je lahko ženska z neprimerno obleko izgubila svoje dobro ime in ugled, zaradi česar je nihče več ni hotel omožiti, je ženske iz mestne elite opozarjala tudi Christine de Pizan. Ne glede na to, kako dobra in poštena je neka ženska morebiti bila, je z neprimerno obleko svoj ugled kaj hitro zapravila. Žensko, ki so jo videli nositi oblačila, ki niso bila primerna za njen družbeni položaj, so ljudje zasmehovali in ogovarjali. O njej so po mestu krožile samo negativne govorice. Zato se je za vsako žensko, ki je želela ohraniti dober ugled, spodobilo, da je bila v svojem oblačenju skromna in konzervativna. »Njena obleka naj ne bo pretesna in vratni izrez ne preglobok. Prav tako naj ne sledi drugi nemoralni modi in novim modnim muham, še posebej ne tistim nespodobnim.«¹¹⁹ Najbolj močan argument, ki ga je Christine de Pizan navedla proti po novi modi krojenim oblekam, pa je bila njena domneva, da so ženske z izzivalnimi dekolteji in oprijetimi oblekami dajale moškimi vtis, da jih le-ti lahko zapeljujejo. Vendar je za razliko od Sira Geoffreyja, ki je svojim hčeram v poduk navedel nekaj zgodb, v katerih so bile takšne ženske strogo kaznovane, navedla raje namišljen dialog,¹²⁰ v katerem je mladim naivnim ženskam svetovala, kako naj se obranijo pred vsiljivci.¹²¹

Christine de Pizan se je spustila še globlje, saj je menila, da je morala biti obleka prilagojena tako družbenemu statusu kot tudi življenjskemu stanu. Neporočeno dekletu se namreč ni smelo oblačiti enako kot poročena dama, medtem ko so za vdove oziroma za starejše gospe zopet veljala posebna pravila. Dekleta, ki so čakala na svojo poroko, so morala nositi »dobro izdelane, okusne, snažne in čiste ter spodobne«¹²² obleke. Lase so morala imeti urejene in ne umazane ali razmršene. Starejše gospe so »morale biti oblečene v lepo krojene in spodobne obleke, saj je res, kar pravijo: načičkana stara ženska je tarča posmeha.«¹²³ Njen izraz obraza je moral biti eleganten in spoštovanja vreden, saj »čeprav nekateri pravijo, da lepa obleka označuje globoko spoštovanje in ugled, je ta izraz značilen za starejšo osebo, ki je modra in se zna primerno obnašati ob vsaki priložnosti.«¹²⁴

Avtor *Le Menagier de Paris* – za razliko od Sira Geoffreyja in Christine de Pizan – pri pisanju svojega priročnika ni bil tako okupiran z modo in obleki ni

things, as her peers are accustomed. And I cannot spend any less, because she is the daughter of a well-to-do family, and she wants to show off in front of her peers and relatives. Please, have some consideration for this matter.«

¹¹⁹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 150: »Her garments should not be too tight nor the neckline too low, nor should she take up other unchaste fashions, nor new-fangled things, especially indecent ones.«

¹²⁰ Podrobneje o tem dialogu glej poglavje: Kesanje, spoved, grehi in vrline.

¹²¹ de Pizan, *The Treasure*, str. 150.

¹²² Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »... well made, tasteful, tidy and clean, with no indecency.«

¹²³ Citirano in prevedeno iz de Pizan, *The Treasure*, str. 163: »... ought to be dressed in well-cut and respectable garments, for there is a true saying: an overdressed old woman makes a laughing-stock of herself.«

¹²⁴ Citirano in prevedeno iz de Pizan, *The Treasure*, str. 163: »... , although some may say that it is fine clothing that denotes great honour and respect, this expression is characteristic of an elderly person who is wise and has an honourable manner in all things.«

namenil posebnega poglavja. Kljub temu pa je na podlagi njegovega nasveta, ki ga je glede oblačenja dal svoji ženi ob koncu prvega poglavja knjige, moč opaziti, da je tudi on v obleki videl predvsem statusni simbol. Ženi je svetoval, da naj si s šopirjenjem, pretiranim zapravljanjem, oblačenjem in hranjenjem ni prizadevala, da bi bila višje na družbeni lestvici. Prav tako se ni smela družiti s posamezniki, ki so bili nižjega ranga od njiju, saj bi lahko tako za vedno uničila njun ugled.¹²⁵ Paziti je morala, da so bili ovratniki njene srajce, jopice, obleke ali plašča lepo urejeni in ne da »štrlijo eden preko drugega, kakor je moč opaziti pri pijanih, neumnih ali nevednih ženskah, ki jim ni mar za njihov dobri glas in ne spoštujejo svojega oziroma moževega položaja. Okrog hodijo z odprtimi očmi, kot lev dvignjeno glavo, njihovi lasje razkuštrano štrlijo iz njihovih avb in ovratniki njihovih srajc in oblek so razmršeni eden preko drugega.«¹²⁶ Mogoče ženska iz mestne elite za razliko od plemkinje ni imela toliko časa za razkošne obleke in tudi prilike za šopirjenje z najnovejšimi stili ne, saj je imela več obveznosti in je bila bolj omejena na hišo.¹²⁷ Tako se tudi pariškemu meščanu ni zdelo potrebno pretirano robantiti proti modi, temveč je svoji ženi raje svetoval, da naj bodo »tvoji lasje, tvoja frizura, tvoja naglavna ruta, tvoje pokrivalo in ostali deli tvojih oblačil okusni in preprosti, da se ne bodo vsi, ki te bodo pogledali, smejali in se iz tebe norčevali. Namesto tega bodi raje vsem drugim vzor dobrega reda, preprostosti in spoštljivosti.«¹²⁸

Kljub številčnosti in vztrajnosti oblačilnih redov ter didaktičnih tekstov pri pisanju o negativnih vplivih razkošnega oblačenja le-ti (pri tistih ženskah in moških, ki so si to lahko privoščili) niso uspeli zatreti želje po modnih oblačilih in moderni gospodinjski opremi. Na nek način so jo celo širili, saj je bilo ravno v teh priročnikih mogoče najti informacije, čeprav negativne, o zadnjih modnih krikih doma in v tujini. Poleg tega pa so bile tudi poučne knjige modna muha. Kdor jo je posedoval, je več veljal.¹²⁹

Poznosrednjeveška ženska moda na Slovenskem se je dokaj slabo in bolj počasi podredila modnim smernicam v Srednji Evropi. Obleke, ki so jih nosile ženske iz višjih slojev, so bile sicer res bolj oprijete kakor prej in tudi rokavi so postajali vse širši, vendar vse do 16. stoletja ni moč opaziti globljih vratnih izrezov, ki so pisce didaktične literature tako razburjali. Prav tako do preloma 16. stoletja niso izpričani razporki. Spodnje perilo je bilo bolj preprosto in ne tako bogato okrašeno. Ženske srajce so bile v 15. stoletju podobne tistim, ki so jih nosile ženske drugod po

¹²⁵ Introduction. *Maid to Order: The Good Wife of Paris*, str. 22.

¹²⁶ Citirano in prevedeno iz *The Good Wife's Guide*, str. 57: »... slip out one over the other, as happens with drunken, foolish, or ignorant women who do not care about their own honor or the good repute of their estate or of their husband, and go with open eyes, head appallingly lifted like a lion, their hair in disarray spilling from their coifs, and the collars of their shifts and robes all in a muddle one over the other.«

¹²⁷ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 63.

¹²⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 58: »... your hair, your headdress, your kerchief, your hood, and the rest of your garments be neatly and simply arranged, so that anyone who sees you will not be able to laugh or mock you. Instead, make yourself an example of good order, simplicity, and respectability to all others.«

¹²⁹ Krueger, »*Nouvelles choses*«, str. 79 in 80.

Srednji Evropi, a ta izenačenost se v 16. stoletju ni nadaljevala. Namesto plaščev, ki so bili v Srednji Evropi pogosto oblačilo, so ženske v poznem srednjem veku pri nas raje nosile ogrinjala. Plašči so bili še v 16. stoletju dokaj redki. Za razliko od Srednje Evrope, kjer so bile avbe, čepice, turbanska pokrivala, kapuce in klobuki zelo pogosta pokrivala, so se v poznem srednjem veku pri nas večinoma nosile le peče. Nošnja pokrival na Slovenskem se je tudi v 16. stoletju še močno razlikovala od drugih krajev Evrope, saj so bila pokrivala, razen avb, deloma peč in kasneje še baretk, zelo redka.¹³⁰

Glede na to, da je moda pri nas zaostajala za Srednjo Evropo, je razumljivo, da so se tudi oblačilni redi na Slovenskem pojavili šele v 16. stoletju. Potemtakem bi lahko sklepali, da so se družbeni sloji v poznem srednjem veku pri nas še vedno ločevali po obleki, in odredbe, kako naj bi se posamezniki iz določenega družbenega ranga oblačili oziroma ne oblačili, niso bile potrebne. Ko pa so ljudje iz nižjih družbenih razredov želeli oziroma finančno zmogli postati čim bolj podobni pripadnikom višjega družbenega ranga, so luč sveta ugledali tudi oblačilni redi.

Na podlagi oblačilnih redov lahko ugotovimo, da so uglednejše meščanke uporabljale lisičja, zajčja, dihurjeva, jagnjetova, kunina in veveričja krzna, medtem ko so bili srnini kožuhi dovoljeni plemkinjam, hermelin pa zgolj knezom in članom deželnega zbora. Blago iz kamelje dlake je bilo pri moških oblačilih dovoljeno le elitnim meščanom in plemičem, medtem ko so ga za ženske jopice smele uporabljati tudi manj ugledne meščanke. Seveda so ga uporabljale tudi ženske iz mestne elite in plemkinje. Podobno je bilo s polsvilo, ki je bila pri moških med nižjimi sloji popolnoma prepovedana, pri ženskah pa dovoljena tudi kmeticam, ampak le za obrobe oblek in lasne pentlje. V višjih slojih pa se je uporabljala za cele obleke ali za jopice. Od svile so bili v oblačilnih redih omenjeni damast, atlas, taft in tabin. Cele obleke ali krila in jopice iz svile so bile dovoljenje le imenitnejšim meščankam, medtem ko so druge lahko nosile v celoti svilene le jopice. Vse meščanke so svilo uporabljale tudi za obrobe oblek ali kril in deloma za obšitke na ovratnikih. Žamet, ki je takrat veljal za najodličnejšo tkanino, je bil prepovedan tako preprostim ljudem kakor tudi meščanom. Meščanke ga res niso veliko uporabljale. Z njim so si navadno obrobile obleke, medtem ko so ga mlada dekleta uporabljala za lasne trakove. Pri meščanskih oblačilih je bila prepovedana tudi uporaba srebra in zlata. Glede na to, da za meščanke v oblačilnih redih ni mogoče najti nobene posebne prepovedi o nošnji zlata in srebra, bi lahko rekli, da ga le-te tudi v resnici niso veliko uporabljale. Mogoče le za določene okraske, kot so meščanke in plemkinje uporabljale tudi bisere.¹³¹

¹³⁰ Baš, *Noša v poznem srednjem veku*, str. 19–60.

¹³¹ Baš, *Noša v poznem srednjem veku*, str. 61–72.

6. Primerno obnašanje žensk

»Kako lahko nekdo prepozna dobro žensko? Po načinu, kako je oblečena ... Zunanost kaže, kakšna je notranjost. Na tej točki želim opozoriti na žensko, ki je oblečena kot prostitutka. Ne vem, kakšna je njena notranjost, vendar po tem, kar vidim, mislim, da lahko opazim znake umazanije. Menim, da moraš biti ... Ne želim izgovoriti, ampak saj me dobro razumeš. Kako lahko nosiš takšno obleko, ti neumna ženska? Ali nimaš možganov?«¹³²

Način oblačenja je bil nedvomno zelo pomemben, saj je zunanji videz prav gotovo naredil prvi vtis (še dandanes ga). Vendar je bila pravilna izbira obleke le en del bontona, ki se ga je moralo deklet naučiti, da bi jo imele za lepo vzgojeno in bi si tako zagotovilo čim boljšo poročno partijo. »Zaradi tega opazuj in dobro izberi ter se poroči z žensko, ki ima duhovno doto, to je krepost. Vrline se, kakor pravi Cicero, ne izgubijo niti v požaru niti v brodolomu in noben udarec usode jih ne uniči. Ne zamenjaj trajno dobrino za minljivo.«¹³³ Tista dekleta, »ki se niso obnašala, kakor bi se morala, pa so poroko izgubila.«¹³⁴

Deklicam so že od malih nog dopovedovali, kakšna je in kakšna je morala biti njihova vloga na tem svetu. Vzgajali so jih v krotke, skromne, tihe, čednostne, ubogljive in poslušne. Vsi vzgojni traktati so si bili glede predstave ženskega karakterja enotni. Po njihovem mnenju je moralo deklet v javnosti hoditi počasi in z majcenimi koraki, pri tem pa se ni smelo ozirati levo in desno. »Hčere, ne bodite kakor želva ali žerjav, ki obračajo svoje obraze in svoje glave preko svojih ramen ter svoje glave vrtijo sem in tja kakor vetrnice.«¹³⁵ Dobro vzgojeno deklet je vedno gledalo naravnost pred seboj, če pa je že moralo pogledati levo ali desno, se je moralo obrniti s celim telesom. Še posebej lepo se je moralo deklet obnašati na zabavah, plesih in drugih druženjih, saj so bile takrat v njih uperjene številne oči. Plesati je moralo spodobno, peti neslišno in ni smelo brezizrazno pogledovati sem in tja. Dekleta se niso smela »preveč družiti z moškimi, temveč venomer iščite bližino svojih mater ali drugih žensk.«¹³⁶ Paziti so morala, da se z nikomer niso zapletala v debate ali prepire, saj je bilo za deklet izjemno grdo, če se je prepiralo

¹³² Iz pridige sv. Bernardina leta 1427. Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 146: »How does one recognise a good woman? From the way she is dressed... The exterior shows what is inside. On this point I want to say, of a woman who is dressed like a prostitute, I don't know what the inside is like, but from what is outside I think I can see signs of dirt. I think you must be a... I don't want to say it, but you understand me well. How can you wear a dress like that, you silly woman? Don't you have any brains?«

¹³³ Citirano in prevedeno iz: Kotruljevič, *O trgovini*, str. 409. »Stoga promatraj i dobro biraj te uzmi ženu koja ima duhovni miraz, tj. krepost. Vrline se, kako kaže Ciceron, ne gube ni u požaru, ni u brodolomu, ni od ikojeg udarca sudbine. Ne zamijeni trajno dobro za prolazno.«

¹³⁴ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 81: »... who haven't acted the way they should have lost their marriages.«

¹³⁵ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 79: »Daughters, don't be like the tortoise or the crane, which turn their faces and their heads above their shoulders, winding their heads here and there like a weathervane.«

¹³⁶ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »... the men too much, but always seek the company of their mothers or the other women.«

ali odgovarjalo nazaj. Dekle v nobenem primeru ni smelo biti predrzno, odkrito ali nesramno, še posebej ne v prisotnosti moških. Moški se je ni smel nikakor dotakniti in se z njo tudi ne preveč šaliti, saj je to lahko močno ogrozilo njen ugled in njeno dobro ime.¹³⁷

Naslednje zelo pomembno pravilo je bilo, da dekle ni smelo veliko in glasno govoriti, in sploh molčati, če je ni kdo kaj vprašal. »*Ne bodite preveč zgovorne, saj ni nujno, da je tisti, ki preveč govori, tudi pameten. Preden odgovorite, morate razumeti, in če boste pred odgovorom naredile majhno pavzo, bo vaš odgovor boljši in pametnejši.*«¹³⁸ V zgodbi, ki jo je v poduk svojim hčeram zapisal Sir Geoffrey, je angleški kralj zavrnil roko danske princeze, saj je ta preveč govorila in pogostokrat odgovorila, še preden je razumela, kaj ji je bilo sploh rečeno. Oženil se je raje z njeno sestro, ki še zdaleč ni bila »*najlepša, a je bila najbolj sprejemljiva. Bila je lepo vzgojena in kadar je govorila, kar je bilo redko, je bila zadržana. Glavo je držala trdno in ni gledala vsepovsod okrog sebe kakor njena sestra.*«¹³⁹

Dekle je moralo biti pri jedachi in pijači zmerno, saj je sla po vinu in prevelika požrešnost veljala za eno od največjih ženskih pomanjkljivosti. Zelo je morala paziti, da je nihče ni nikoli videl pod vplivom alkohola. »*Tako morajo biti vsa mlada dekleta navajena, da v vino dodajajo znatno količino vode in po navadi pijejo zelo malo.*«¹⁴⁰

Mlada dekleta, ki so bila po merilih takratne družbe lepo vzgojena, so bila »*med moškimi, ki so iskali žene, mnogo bolj zaželena.*«¹⁴¹ A njihova lepa omika se s poroko ni smela končati. Omoženo dekle je zgolj zamenjalo tutorja. Vlogo staršev je sedaj prevzel njen mož, ki je od svoje žene pričakoval, da se je obnašala kakor se je za njun družbeni stan tudi spodobilo. Na poti v mesto ali cerkev jo je morala spremljati spodobna ženska, ki je bila primerna njenemu položaju. Za žensko iz mestne elite nikakor ni bilo primerno, da se je gibala v družbi sumljivih in nečastnih žensk. V javnosti »*drži glavo pokonci, oči imej povešene in nepremične. Glej šest čevljev naravnost in proti tlom ter ne pogleduj nobenega moškega in nobene ženske na desni oziroma levi. Ne glej gor in ne meči neodločnega pogleda v različne smeri. Na ulici se ne smeji in z nikomer ne klepetaj.*«¹⁴²

¹³⁷ de Pizan, *The Treasure*, str. 161; Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 79.

¹³⁸ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 81: »... don't be too full of words, for one who speaks too much isn't thought to be wise. You should understand before you answer, and if you pause a little before you do, you will answer better and more wisely.«

¹³⁹ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 80: »... the prettiest, but she was the most agreeable. She was sober in manner, and when she spoke, which was rare, she was demure. She held her head firmly instead of looking all around her the way her sister did.«

¹⁴⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 161: »So all young girls ought to be in the habit of putting generous amounts of water in their wine, and they should habitually drink very little.«

¹⁴¹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 162: »... are much sought after by men looking for wives.«

¹⁴² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 59: »... keep your head upright, eyes downcast and immobile. Gaze four toises straight ahead and toward the ground, without looking or glancing at any man or woman to the right or left, or looking up, or in a fockle way casting your gaze about in sundry directions, nor laugh nor stop to speak to anyone on the street.«

Zelo nespodobno je bilo tudi preklinjanje. »Ženske nedvomno ne smejo govoriti o ničemer umazanem, še posebej ne o vaginah, zadnjicah ali drugih privatnih delih, saj se debatirati o tem za njih ne spodobi.«¹⁴³ Častna ženska sploh ni smela vedeti, kakšen pomen so grde besede imele. Kljub prizadevanjem didaktične literature so bile kletvice na ulicah srednjeveških mest po vsej verjetnosti dokaj vsakdanji pojav, kar je razvidno tudi iz mestnih zakonikov. Statuti nam pričajo, da so ženske psovale tako ženske kakor tudi moške. Kletvice in žalitve so bile precej neprijetna zadeva, saj so lahko, če se jih ni zavrglo, povzročile izgubo časti. Ko je bil sloves neke osebe enkrat izgubljen, ga ni bilo več mogoče povrniti. Zato so posamezniki svojo pravico iskali tudi na sodiščih. Po virih sodeč so bile najbolj pogoste zmerljivke za ženske: kurba, tatica, morilka, lažnivka ali razuzdanka.¹⁴⁴

Ena od zelo zaželenih in cenjenih karakteristik pri dobro stoječih ženskah iz mestne elite je bila tudi dobrodelnost. Ob koncu srednjega veka so se poleg plemstva¹⁴⁵ začele tudi mestne elite močno zanimati za poslovanje posameznih moških oziroma ženskih samostanov, bolnišnic ali župnijskih cerkva. Darila in volila posameznih premožnih družin so bila velikokrat nujno potrebna za delovanje takšne ustanove. Pripadniki mestne elite tega niso počeli zgolj zaradi dobrodelnosti, temveč predvsem iz koristoljublja. Bogati meščan, ki je daroval denar, je s tem seveda storil dobro dejanje, a istočasno si je zagotovil tudi množico ljudi, ki so molili za njega in njegovo družino. Karitativne dejavnosti pa niso bile zgolj moška domena. Ženske iz mestne elite, ki so bile sicer izključene iz vseh oblik sodelovanja v javnih zadevah, so se lahko izrazile ravno skozi religiozne in dobrodelne dejavnosti. Tako so na primer ženske iz mestne elite na Nizozemskem in v Porenju v poznem srednjem veku organizirale tako imenovane begine. To so bile hiše, v katerih so ženske živele skupaj pod neformalnimi zaobljubami, medtem ko so se ukvarjale z dobrodelnostjo. V 15. in 16. stoletju so ženske iz španske mestne elite ustanovile nove samostane, majhne bolnišnice ali pa so živele kot beate. To so bile nekoliko modernejše begine, ki so se zaobljubile k čistosti, svoje domove pa so držale kot centre za molitve in dobra dela.¹⁴⁶

Seveda so bile ženske, ki so živele v samostanu oziroma v eni od zgoraj opisanih oblik, bolj redek primer. Večina žensk iz mestne elite (sploh v srednjeveških mestih pri nas) je živelo »normalno«¹⁴⁷ družinsko življenje s svojim možem, otroki in služabniki. In čeprav se v svojem vsakdanu z dobrodelnostjo niso ukvarjale tako globalno, jim je bila le-ta na lokalni ravni močno priporočena. Didaktična literatura je bogate ženske opominjala, da je potrebno pomagati revnim sosedom, obubožanim someščanom, bolnim ljudem in nepremožnim ženskam takoj po porodu. Ženskam, ki so imele dovolj pod palcem, je Christine de Pizan svetovala, da naj raje kot za sedanje življenje, ki je precej kratko, poskrbijo za posmrtno življenje, ki je večno.

¹⁴³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 218: »Assuredly, women should not speak of anything filthy, especially about cunt, ass, or other private parts, for it is an indecent topic for women to discuss.«

¹⁴⁴ Kovačič, »Meretrix publica«; Mogorović Crljenko, *Nepoznati svijet*, str. 157–162.

¹⁴⁵ Več o tem glej: Kos, *Plemiška darovanja*.

¹⁴⁶ Friedrichs, *The Early Modern City*, str. 211.

Najboljša naložba za naslednje življenje in za vstop v raj je bila po njenem mnenju karitativnost in pomoč revnim. Spoštovanja vredna ženska ni zavrgla ničesar. Revnim je lahko pomagala s hrano, ki je ostala od kosila, ali pa s ponošenimi oblekami, ki bi jih sicer pojedli molji. »A, če jo skrbi za blagor svoje duše in če ljubi vrlino dobrotelnosti, miloščine ne bo dajala samo na ta način, temveč tudi z vinom iz svoje kleti in z mesom s svoje mize«. ¹⁴⁷ Dobrotelnost je morala biti ženski, ki je imela dovolj sredstev, v veselje, saj zaradi nje ni bila nič revnejša, dobrotelna dejanja pa so bila »shranjen zaklad, ki ga bo odnesla s seboj«. ¹⁴⁸

V srednjem veku je za eno od najslabših ženskih značilnosti veljala prevelika blebetavost. Splošno uveljavljeno mnenje je bilo, da ženska enostavno ni znala obdržati nobene skrivnosti zase. Zaradi tega so pisci različnih traktatov moškim svetovali, naj svoji ženi ničesar ne zaupajo, pa naj je bila ta še tako zvesta in lepo vzgojena. Tudi Sir Geoffrey in avtor *Le Menagier de Paris* sta popolnoma sprejela mnenje o ženski čvekavosti in pisala, da ženski ne gre zaupati zasebnih informacij. A glede na to, da sta oba pisala vzgojni traktat za ženske, sta svoje hčere oziroma žene še vedno želela speljati na pravo pot. »Tako ti svetujem, da nikomur, ne glede na to, kako blizu ti je, nikoli ne razkriješ, kar ti je mož zaupal na samem. S tem boš premagala žensko naravo, ki, tako pravijo, ne zna ničesar skriti.« ¹⁴⁹ Ženski se je svetovalo, naj nadzira svoj jezik in svoje srce ter naj ju podredi razumu. Paziti je morala pred kom in komu je govorila. Najboljše pa je bilo, če v družbi sploh ni govorila preveč. V razkrivanje skrivnosti je vodilo tudi žensko opravljanje, ki je bilo po mnenju bogatega pariškega meščana še toliko hujše, saj je naslednja ženska »k zgodbi dodala še nekaj več, da jo je naredila bolj svojo in jo je nato naslednja še nekoliko olupšala, kar pa je laž še bolj napihnilo«. ¹⁵⁰ Zanimivo je, da se je ženskam po drugi strani svetovalo, da naj ničesar ne skrivajo pred svojimi možmi. Priporočljivo je bilo, da se pred njimi niso pretvarjale, ampak so jim povedale, kakšne skrbi so imele. In čeprav je Parižan menil, da je moral »mož ljubiti svojo ženo kakor svoje telo in vidva, to je mož in žena, morata biti kot eno in se morata posvetovati v popolnoma vseh stvarih«, ¹⁵¹ je bil kljub temu še vedno prepričan, da mož ni smel ženi ničesar povedati, ker je le-ta vse raztrobila naokoli, medtem ko je žena morala možu povedati vsako podrobnost.

¹⁴⁷ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 148: »But if she loves the welfare of her soul and the virtue of charity, she will not give her alms only in this way, but with the wine from her own cellar and the meat from her table, ...«

¹⁴⁸ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 148: »... the laid-up treasure that she will take with her, ...«

¹⁴⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 142: »Thus I counsel you never to reveal to anyone, no matter how close to you, what your husband confides to you in private. In so doing you will conquer your woman's nature that, so it is said, can hide nothing.«

¹⁵⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 143: »... , the last one always adds a little more to the story, making it more her own, and then the next one embellishes even more, thus increasing the falsehood.«

¹⁵¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 144: »... , a man should love his wife as his own body, and therefore you two, that is, man and wife, should be as one and consult each other in all things and entirely.«

Ženska je morala torej stalno paziti na svoje obnašanje. Kot mlado še neporočeno dekle je morala paziti na svoj ugled in svoje dobro ime, saj je drugače lahko ogrozila svojo poroko. Le dobro vzgojeno dekle je našlo tudi dobro poročno partijo. Kot poročena žena se je morala obnašati moževemu stanu primerno ter nenehno paziti, da ni osramotila in omadeževala moževega imena. Obnašanje ženske pa je ostalo pod nadzorom tudi, ko je ostarela oziroma ovdovela, saj je bilo njeno obnašanje takrat zgled mlajšim, še neporočenim dekletom.

Starejše ženske prav tako niso smele pretiravati z vinom, čeprav jim sodeč po Christine de Pizan pitje alkohola ni bilo tuje. Za starejše gospe nasploh ni bilo primerno, da so se obnašale kot mlada dekleta, saj se je od njih pričakovalo, da so zrelejše in s tem tudi pametnejše. *»Popolnoma nič ni bolj absurdno od starejših ljudi, ki jim bodisi primanjkuje razsodnosti bodisi so neumni bodisi naredijo kakšno norost, h kateri mladost spodbuja mlade (ki je sicer tudi pri njih graje vredna). Zaradi tega se mora starejša ženska paziti, da ne stori ničesar, kar zgleda neumno. Za njo ni primerno, da pleše, zbija šale ali se bučno smeji. Če je dobro razpoložena, se mora vedno veseliti mirno, na dostojanstven način in ne tako kot mladi ljudje.«*¹⁵² Vendar pa modrost in dostojanstvo nista pomenila tudi zajedljivosti, tečnosti, nergavosti in neotesanosti. Starejša ženska ni smela biti besna, zlobna in osorna. Kadarkoli se je pametna starejša ženska želela pripraviti ali pa je bila jezna, si je po nasvetu Christine de Pizan morala reči: *»Za božjo voljo, kaj je narobe s teboj? Kaj nameravaš storiti? Ali se razumna ženska tako obnaša in se tako razburi? Če misliš, da so te reči napačne, ni tvoja stvar, da jih urediš. Umiri se in ne govori tako zlobno. Če bi lahko videla, kako hudoben izraz imaš na obrazu, ko si v takšnem razpoloženju, bi te prestrašilo. Bodi bolj dostopna in bolj brezбриžna do svojih ljudi. Če jih že moraš kaznovati, jih okaraj bolj spoštljivo. Izogibaj se takšni jezi, saj žali Boga in ti ne prinaša nič dobrega ter ne bo prisilila ljudi, da te bodo imeli radi. Biti moraš potrpežljiva.«*¹⁵³ Tudi govoriti je morala umirjeno in obvladano ter brez neumnih in vulgarnih besed.

¹⁵² Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 162: *»Inevitably nothing is more ridiculous than old people who lack good judgement or who are foolish or commit the follies that youth prompts in the young (and which are reprehensible even in them). For this reason the elderly woman ought to see to it that she does nothing that looks foolish. It is not seemly for her to dance, frolic about or to laugh uproariously. But if she is of a happy disposition, she ought always to see that she takes her pleasure sedately and not in the manner of young people, but in a more dignified way.«*

¹⁵³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 163: *»Goodness, what's the matter with you? What are you trying to do? Is this the behaviour of a sensible woman, to be upset like this? If you think these things are wrong, it is not up to you to put everything right. Calm down and do not speak so spitefully. If you could see how mean your expression looks when you are in such a fury, you would be horrified. Be more approachable and more easy-going to your people, and if you have to chastise them, reprimand them more courteously. Avoid such anger, for it displeases God, and does you no good and will not make people love you. You must be patient.«*

7. Odnos do moža

Pisci didaktične literature so največ pozornosti namenili obnašanju poročene ženske, to se pravi odnosu žene do moža oziroma skladnemu zakonskemu življenju. To je bila tudi osrednja točka vseh vzgojnih traktatov. Avtor *Le Menagier de Paris* tej temi ni posvetil le več kot dve tretjini celotne knjige, temveč je svoje mnenje tudi izrecno izrazil. »Zaradi tega, ker sta ti dve stvari, odrešenje duše in zadovoljstvo tvojega moža, dve najpomembnejši stvari, ki obstajajata, sta na prvem mestu v tej knjigi.«¹⁵⁴

Idealna žena je bila ljubeča, ponižna, skrbna in pozorna do svojega moža, znala je obdržati moževe skrivnosti zase in bila popustljiva, če je mož skočil čez plot. Poglavlja, namenjena tej temi, so avtorji didaktične literature zelo radi polnili s »poučnimi« zgodbami, ki so izvirele iz Biblije, raznoraznih anekdot ali pač iz piščevih lastnih izkušenj.

Kot prvo je morala vsaka žena neizmerno in **brezpogojno ljubiti** svojega moža, saj je lahko drugače kaj kmalu »spoznala muke pekla, kjer ni ničesar kot nasilje in razburjenost.«¹⁵⁵ Bogati Parižan je rotil svojo ženo, naj bo ljubeča in prisrčna do svojega moža, a zadržana do drugih moških. Še posebej so mu šli v nos bahavi in brezdelni mladeniči, ki so živeli iznad svojega standarda in niso posedovali nobene zemlje ali naslova ter so postali plesalci. Izogibati se je morala tudi dvorjanom velikih gospodov ter moškim in ženskam, ki so sloveli po bednem, ljubezenskem in razuzdanem življenju.¹⁵⁶ Avtor *Le Menagier de Paris* je zapisal, da če zna biti svojemu gospodarju zvest pes, potem »mora biti ljubezen žene, ki ji je Bog podaril pamet in razum, še toliko bolj popolna in vzvišena.«¹⁵⁷

Žena je morala svojega moža ljubiti in spoštovati ne glede na to, ali je bil star ali mlad, slab ali dober, miroljuben ali prepirljiv, nezvest ali kreposten. »In ve, drage prijateljice, ki ste poročene, ne jezite se, da ste na ta način podrejene svojim možem, kajti za ljudi ni vedno koristno, če so svobodni. To dokazujejo besede, ki jih je Božji angel rekel Ezdri, namreč da so tisti, ki so se predali svoji svobodni volji, padli v greh, se uprli Našemu Gospodu in poteptali pravične, to pa jih je potegnilo v uničenje. Naj se tista, ki ima blagega, dobrega in razumnega moža in jo ta iskreno ljubi, zahvali Gospodu, saj to ni majhna usluga, temveč največje dobro, ki ga lahko prejme na tej zemlji. **Naj mu kar najbolje služi in ga z zvestim srcem ljubi – kar je tudi njena naloga** (poudarila avtorica) – naj pri tem živi v miru in moli Boga, da bo še naprej varoval njuno zvezo in ohranil njuno življenje. Tista pa, katere mož ni ne dober ne slab, se mora prav tako zahvaliti Gospodu, da ji ni dal še slabšega; na vso moč se mora truditi, da pomirja njegove izpade in da

¹⁵⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 50: »And because these two things, salvation of the soul and the contentment of your husband, are the two most important things that exist, they are placed first in this book.«

¹⁵⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 62: »... discovered the torments of Hell, where there is nothing but violence and tumult.«

¹⁵⁶ *The Good Wife's Guide*, str. 94–103.

¹⁵⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 103: »So much more should women, with God-given sense and reason, have perfect and solemn love for their husbands.«

živita mirno in skladno s svojim položajem. In tista, čigar mož je sprijen, nezvest in zloben, se mora potruditi in ga prenašati, zato da ga iztrga iz sprijenosti in ga vrne, če more, na pot razuma in dobrote. Če pa kljub vsemu njenemu trudu mož še naprej vztraja v slabem, bo njena duša nagrajena za to pogumno potrpežljivost in vsi jo bodo blagoslovili in branili.«¹⁵⁸ Ženskam, ki so vedele, da jih možje varajo, je Christine de Pizan svetovala, da, če situacije ne zmorejo same popraviti, naj se pretvarjajo, kakor da ničesar ne vedo. Z neposrednim napadom na moža bi lahko namreč stvar le poslabšale, saj bi s tem povečale možnost, da bi jih možje zapustili, kar pa bi jim prineslo sramoto in nespoštovanje. »Živeti in umreti moraš z njim, pa kakršenkoli že je.«¹⁵⁹ Tudi avtor *Le Menagier de Paris* je svojo ženo svaril pred tegobami, ki bi jo lahko doletele, če bi mož pobegnil ali pa jo zapustil. Ostala bi sama, siromašna, osramočena in manj cenjena. In nobenega dvoma ni bilo, da je bila za zakonska nesoglasja kriva žena. Ona je bila ključ do moževega zadovoljstva. Če je bil mož doma srečen, to se pravi, da je žena delala natanko tako, kot ji je ukazal, potem svoje sreče ni iskal drugje. Do svoje žene je bil »vdan, pozoren in ljubeč«.¹⁶⁰ Če pa žena ni bila poslušna, mirna in tiha, ampak jezikava in ošabna, je mož svojo srečo začel iskati drugje. Že ena sama ženina napaka je lahko moškega tako razjezila, da jo je zapustil. »Če ga samo enkrat razjeziš, ga boš zelo težko tako pomirila, da se mu madež jeze ne bo za vekomaj vrezal v spomin.«¹⁶¹

Nesoglasja v zakonu je lahko povzročilo tudi **ženino ljubosumje**. Malo ljubosumja v vezi ni škodilo, saj »pameten moški pravi, da je ljubosumje del ljubezni«.¹⁶² Moški svoji ženi ni smel zameriti, če je bila nanj malce ljubosumna, saj je to kazalo, da se je bala, da bo neka druga deležna ljubezni, ki bi v bistvu morala pripasti njej. Vendar pa »pametna žena ne pokaže nobenega znaka ljubosumja«.¹⁶³ Ženske, ki so pripadale višjim slojem oziroma eliti, svoje nesreče in žalosti niso smele kazati navzven. Tegobe so morale prenašati z dvignjeno glavo in dostojanstveno ter nikakor ne kot ženska iz Sir Geoffreyjeve zgodbe, ki se je zapletla v pretep z žensko, na katero je bila močno ljubosumna. Po krivem obtožena ženska jo je s palico udarila po obrazu in ji zlomila nos. »Zaradi popačenega nosu in njene nesreče jo njen mož ni več tako ljubil kakor prej in si je tu in tam vzel drugo žensko. Torej, zaradi njenega ljubosumja je izgubila moževo ljubezen in spoštovanje.«¹⁶⁴

¹⁵⁸ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 304 in 305.

¹⁵⁹ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 64: »You must live and die with him whatever he is like.«

¹⁶⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 130: »... he will show devotion to you, attend to, and love you.«

¹⁶¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »If just once you displease him, you will have a difficult time ever appeasing him enough so that the stain of his anger does not remain engraved and written on his heart.«

¹⁶² Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 90: »... the wise man says that jealousy is part of love, ...«

¹⁶³ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 90: »... the wise woman makes no signs of jealousy.«

¹⁶⁴ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 89: »Because of the disfiguring of her nose and her ill fortune, her husband didn't love her as much as before, and from time to time he took other women. And so, because of her jealousy, she lost her husband's love and esteem.«

Žena je svojo ljubezen izkazovala predvsem z **absolutno pokornostjo oziroma poslušnostjo** možu. To pa ni bila samo črka na papirju, zapisana v vzgojnih traktatih, ampak so moževo odgovornost za svojo ženo poudarjali tudi cerkveni in posvetni zakoni. »...*, tako je zaradi postave, da je mož ženin varuh in gospodar.*«¹⁶⁵ Priporočilo za dober zakon je bilo, da je mož vladal in žena brezpogojno ubogala.¹⁶⁶ Tudi statutarno pravo srednjeveških mest ni gledalo na žensko in njen položaj znotraj zakona oziroma družine popolnoma nič drugače. Ženska je bila podrejena svojemu možu in pod njegovo oblastjo, kar je bilo v statutih jasno in glasno zapisano (*»mulier habens virum et in viri potestate existens«*¹⁶⁷). Kadar se je žena zoperstavila svojemu možu, je imel ta vso pravico, da je svojo ženo tudi discipliniral in kaznoval. V Umagu je lahko oče pretepal in kaznoval (*»impune verberare et castigare«*) svojo ženo, svojega sina in priležnico, kolikor je hotel, in jo pri tem odnesel brez kakršnekoli kazni. Ne glede na to, na kakšen način je to storil, bodisi z orožjem bodisi s palico bodisi z roko bodisi, da jih je zbil na tla, in ne glede na to, ali je tekla kri ali ne, mu za svoja dejanja ni bilo treba odgovarjati.¹⁶⁸ Nič drugače se ni godilo ženam v Trstu. Tudi tukaj jo je mož, kadar se je fizično znesel nad svojo ženo, odnesel nekažnovan. Nobene vloge ni igral način (z orožjem ali brez njega, ali je tekla kri ali ne), na katerega je svojo ženo pretepel oziroma ranil (*»verberaverit vel percuserit«*). Proti nasilnemu soprogu se v obravnavo ni sprejela nobena pritožba, ki bi jo morda vložila žena ali kdo drug, in proti njemu ni bil sprožen postopek.¹⁶⁹

Ženska je torej dobila, kar je iskala. Če se svojemu možu ne bi zoperstavljala, temveč bi bila pokorna, ubogljiva in poslušna, tudi tepežk ne bi bila deležna. Tako je tudi Jožef Lamberg svojim hčeram svetoval, da če dobijo pobožnega moža, naj bodo do njega ljubeznive in dobre in naj živijo z njim častivredno. Prav tako naj mu ne dajo vzroka, da bi z njimi ravnal grdo, saj bo tako ravnal z njimi dobro. Če pa bi morebiti njihov mož brez razloga ravnal z njimi slabo, naj o tem ne razsojajo same, temveč Bog in naj bodo z njim vseeno dobre, saj drugače ne gre.¹⁷⁰ Vloga didaktične literature je bila ravno to. Vzgojiti žensko v možu popolnoma podrejeno bitje, ki je imelo v svojih mislih, dejanjih in željah pred očmi zgolj moževo voljo. In le kot takšna se je lahko izognila morebitnemu moževemu nasilju. Nasilje v vzgojnih traktatih ni bilo tabu tema. *»Oh, draga Kristina, dobro veš, koliko žensk lahko vidimo, kako po krivdi kakega krutega moža zapravljajo svoje nesrečno življenje v verigah zakona, v katerem so trpinčene še bolj kot sužnji Saracenov. Oh, Gospod, kako se pustijo pretepati neprestano in brez razloga! Oh, koliko nedostojnosti, podlosti, zmerjanj, žalitev in sramotitev toliko hrabrih žensk prenaša brez najmanjšega ugovaranja. In še koliko drugih, ki nosijo breme številnega*

¹⁶⁵ Statut Ptuja 1376, str. 158. člen, 177: »... *daz ist davon gesetz, das der man weibes vogt und auch maister ist.*«

¹⁶⁶ *History of Women*, str. 275 in 276.

¹⁶⁷ Morteani, *Statut Izole*, 2. knjiga, 16. člen, str. 391.

¹⁶⁸ Benussi, *Statut Umaga*, 4. knjiga, 14. člen, str. 291.

¹⁶⁹ de Szombathely, *Statut Trsta*, 3. knjiga, 1. člen, str. 162.

¹⁷⁰ Žvanut, *Od viteza*, str. 135.

potomstva, vidimo umirati od lakote in bede, medtem ko se njihovi možje vlačijo v krajih razvrata in ponočujejo v vseh gostilnah po mestu! In ko se možje vrnejo, mar ne dobijo te ženske namesto večerje klofuto? Povej, če se motim in če ni taka usoda večine tvojih sosed?«¹⁷¹ Medtem ko je podeželski plemič o nasilju pisal povsem odkrito (njegove poučne zgodbe včasih zvenijo dokaj brutalno),¹⁷² je avtor *Le Menagier de Paris* nasilje omenjal bolj med vrsticami. »Vedi, moja draga, da njihovi možje, kadar so prevarani, ne morejo biti nikoli pregrobi.«¹⁷³

Podrazumevalo se je, da je bila žena poslušna do svojega moža in do vseh njegovih povelj, ne glede na to, kakšna so ta bila. Lahko so bila resna ali izrečena v šali, lahko so od žene zahtevala, da je naredila nekaj čudnega, lahko so zadevala trivialne ali pomembne stvari. O naravi ukaza žena ni smela sama razsojati, temveč je morala »vse stvari jemati resno, saj ji jih je ukazal mož«. ¹⁷⁴ Vse, kar je naredila, pa naj je bilo dobro ali slabo, se ji je oprostilo, če je rekla: »To mi je ukazal moj mož.«¹⁷⁵ Tudi drugi ljudje so, v primeru, da je poročena ženska storila nekaj slabega, ker je slepo sledila moževim poveljem, o njej govorili le pozitivno. Še več, celo slavili so jo. »Dobro je odreagirala, saj ji je tako ukazal njen mož. S svojim dejanjem je zgolj izvrševala svojo dolžnost.«¹⁷⁶

Avtorji didaktične literature so v svoje tekste zelo radi vključevali razne poučne zgodbe, ki so opominjale ženske, da je potrebno može ubogati tudi v majhnih in najmanjših stvareh. Tako avtor *Le Menagier de Paris* kot tudi Sir Geoffrey sta naštel kar nekaj primerov, v katerih se je gruča moških prepirala, čigava žena je najbolj poslušna in so na to tudi stavili. Da bi dobili dokaz, so se odpravili od ene žene do druge in vsaki je njen mož nekaj ukazal. Moški, čigar žena je izvršila ukaz brez ugovaranja in spraševanja, je zmagal. Ukazi so bili na primer skok v posodo, skok čez palico, štetje do štiri in podobno.¹⁷⁷ V eni od zgodb, ki jo opiše pariški trgovec, so stavili trije možje in trije opati. Zanimalo jih je, kdo je bolj poslušen, žene ali menihi. Zmagali so menihi in avtor *Le Menagier de Paris* je zaključil, da je to »logično, saj so moški«. ¹⁷⁸ Enako sama po sebi umevna je bila tudi ženska neposlušnost. »To je vendar v njihovi naravi, saj so ženske.«¹⁷⁹

¹⁷¹ de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 157 in 158.

¹⁷² Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 92, 93 in 94.

¹⁷³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 141: »Know, my dear, that their husbands can't be too sharp if they are conned by this.«

¹⁷⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 104: »... all things must be considered important by you since it will be your husband who will have commanded them.«

¹⁷⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »My husband ordered me to do it.«

¹⁷⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 123: »She acted well, since her husband directed her; in so doing she performed her duty.«

¹⁷⁷ *The Good Wife's Guide*, str. 125, 129 in 130; Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 93 in 94.

¹⁷⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 128 in 129: »... logical, since they are men.«

¹⁷⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 129: »Yet it is in their nature; they are women.«

Daleč najbolj popularna pa je bila v srednjem veku zgodba o poslušni in potrpežljivi Grizeldi.¹⁸⁰ V tej zgodbi se je neki markiz Walter poročil z revno, vendar krepostno in izjemno lepo mlado žensko po imenu Grizelda. Po poroki se je odločil, da jo postavi pod preizkušnjo. Najprej ji je pod pretvezo, da jo je dal ubiti, odvzel njuno dojenčico in jo dal v varstvo svoji sestri. Grizelda je to sprejela brez ugovarjanja. Nato je enako storil še z njunim sinom. In tudi to dejanje je Grizelda sprejela brez pritožb. Nazadnje je Walter Grizeldi rekel, da je ljudstvo ne želi več za vladarico in da se mora vrniti v svoj revni dom. Grizelda je odšla nazaj k svojemu očetu in znova živela kot pred poroko. Markiz se je čez nekaj časa odločil, da je dovolj preizkušal svojo ženo. Svojim vazalom je naročil, da se namerava znova poročiti in sicer s plemenito mlado damo, za katero je skrbela njegova sestra. Svoji sestri pa je ukazal, naj vrne oba otroka, vendar jima ni smela povedati, kdo je njun oče. Medtem je markiz poslal po Grizeldo in ji rekel, da nihče ne pozna njegovih navad, razporeda sob in soban bolje kot ona in da želi, da za poročne priprave poskrbi ona. Grizelda je nalogo seveda z veseljem sprejela, vendar prvič v življenju možu tudi odgovorila: »*Toda nadvse ponižno te prosim in svetujem naslednje: prosim te, da je ne trpinčiš in je ne izpostavljaš preizkušnjam, ki si jih tako kruto naložil oni drugi, kajti ta je mlajša in je bila vzgojena v nežnosti; nedvomno ne bo mogla prenašati vsega, kar je prestala ona druga.*«¹⁸¹ In Walter je bil preplavljen z Grizeldino dobroto. »*Grizelda, dovolj si dokazala svojo stanovitnost, resnično zvestobo, globoko ljubezen, pokorščino in iskreno ponižnost do mene. Menim, da noben moški na svetu ni prejel toliko dokazov zakonske zvestobe, kot sem jih jaz od tebe.*«¹⁸² Na koncu ji je povedal resnico o njunih otrocih in »*skupaj sta v sreči živela še dvajset let.*«¹⁸³

Čeprav je bogati pariški meščan zapisal, da zgodba o Grizeldi ni namenjena njegovi ženi v poduk, saj je nikoli ne bi preizkusil na ta način, je še vedno menil, da je bilo skladno zakonsko življenje odvisno od ženine poslušnosti. »*Lahko ti zagotovim, da če boš arogantna in neposlušna, boš uničila sebe, svojega moža in svoje gospodinjstvo.*«¹⁸⁴ Ženske v srednjem veku so prav gotovo dobro vedele, kam je neposlušnost pripeljala Evo in posledično tudi vse ostale ženske¹⁸⁵ ter kako cenjena je bila po drugi strani Devica Marija, ki je brez ugovarjanja sprejela Gabrijelovo oznanjenje.

¹⁸⁰ V svoj tekst sta jo vključila tako Christine de Pizan (de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 213–219) kot tudi avtor *Le Menagier de Paris (The Good Wife's Guide)*, str. 105–118).

¹⁸¹ Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 217 in 218.

¹⁸² Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 218.

¹⁸³ Citirano iz: de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 218.

¹⁸⁴ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 119: »*I can assert that if you act arrogantly or disobediently, you destroy yourself, your husband, and your household.*«

¹⁸⁵ Tudi avtor *Le Menagier de Paris* je v svojem tekstu povzel splošno uveljavljeno mnenje, da je Eva z ugrizom v prepovedan sadež strogo prekršila božjo prepoved. Zaradi tega je Bog kaznoval njo in vse bodoče ženske. Je že res, da je bila ženska že pred tem podrejena svojemu možu, saj je bila ustvarjena iz njegovih reber, vendar je bila ta podrejenost bolj skladna in zmerna ter povsem naravna. Od izгона iz raja naprej pa so bile ženske obvezane k absolutni podrejenosti svojim možem, če so to hotele ali ne. Poleg tega pa je Bog Evo in s tem vse ženske kaznoval tudi z bolečinami pri porodu. Glej: *The Good Wife's Guide*, str. 120 in 121.

Ženska je morala moževe ukaze sprejeti takšne, kot so bili. Brez analiziranja, tolmačenja in spraševanja, zakaj. Možu seveda **ni smela ugovarjati**, a če se ji nekaj ni zdelo prav, je svoje mnenje lahko povedala, ko sta bila z možem sama. Niti na kraj pameti pa ji ni smelo priti, da bi to storila v javnosti. »Svojemu možu je odgovarjala pred vsemi ljudmi tako nespodobno, da ga je razjezila. Bilo ga je sram in ji je enkrat ali dvakrat rekel, naj utihne in gre. Ker tega ni hotela storiti, jo je jezno udaril s pestjo, jo zbil na tla, brcnil v obraz in ji zlomil nos. Od takrat je bila popačena. In zaradi tega, ker je bila prepirljiva in tečna, je imela zlomljen nos in težke poškodbe. Za njo bi bilo veliko bolje, če bi bila tiho. Moževo dejanje je bilo povsem razumljivo in upravičeno. Za žensko se spodobi, da molči in prepusti ponosen jezik svojemu možu in gospodarju. Prav tako je narobe, če se ženska s svojim možem prepira, pa naj ima prav ali ne, še posebej pred drugimi. Ko ga najde na samem, je v redu, da ga opomni, mu svetuje in mu spoštljivo pokaže, kaj je storil prav in kaj narobe.«¹⁸⁶ Če je hotela ženska pokazati, kako poslušna in častivredna je, potem v javnosti ni niti pisnila. V nasprotnem primeru je bilo namreč videti, kakor da je moral mož svoja dejanja pred ženo upravičevati, kar pa je bilo skrajno neprimerno. Možu ni bilo treba nikoli povedati razlogov ali motivov za svoje zapovedi.¹⁸⁷

Enako kot za zapovedi je veljalo tudi za prepovedi. Ne glede na to, kakšne so bile moževe **prepovedi** (bodisi resne ali izrečene v šali bodisi so se dotikale važnih ali nepomembnih stvari), se jih je morala žena **strogo držati**. Nikakor jih ni smela prilagoditi, povečevati, zmanjševati, širiti ali ožiti.¹⁸⁸

Tudi v primeru, ko je morala žena rešiti neko zadevo, o kateri (še) ni govorila s svojim možem in le-ta svoji ženi (še) ni izdal ukaza oziroma prepovedi, je morala imeti pred očmi **zgolj moževo mnenje**. Stvar je morala izpeljati tako, kot bi jo njen mož, in pri tem ni smela razmišljati s svojo glavo. Njeno mnenje ni bilo pomembno. »Raje zadovolji svojega moža kakor sebe, saj ima njegova sreča prednost pred tvojo.«¹⁸⁹ Tudi, če se ji je zdelo, da je imela za svoja dejanja resnično tehten razlog, se je morala o zadevi posvetovati še z možem. Če pa je bil mož na službeni poti, vendar je imela žena dovolj časa, da je moža obvestila o svojih idejah, mu je morala napisati pismo in tudi počakati na njegov odgovor. Nikakor pa ne narediti

¹⁸⁶ Citirano in prevedeno iz: Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 92: »She spoke back to her husband so shamefully in front of all the people that he became enraged. He was ashamed and told her once or twice to be quiet and leave. When she wouldn't, her husband angrily hit her with his fist, knocking her to the ground, and kicked her in the face, breaking her nose. After that she was disfigured. And because she was quarrelsome and troublesome she got herself a crooked nose and much harm. It would have been much better for her if she had been quiet, and it was only reasonable and right that the husband have the high words. It is honorable for a woman to hold her peace and leave the proud language to her husband and lord. Also, it is wrong for a woman to argue against her husband, whether she is right or wrong, especially in front of other people. When she finds him alone then it's all right for her to reprehend him and advise him and show him courteously what was right and wrong in what he did.«

¹⁸⁷ *The Good Wife's Guide*, str. 122 in 123.

¹⁸⁸ *The Good Wife's Guide*, str. 104 in 123.

¹⁸⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 104: »Choose rather to please your husband than yourself, because his happiness must come before yours.«

po svoje. Največja napaka je bila, če je ženska skušala moža prelisčiti in je med njunim pogovorom o poslovanju spretno spreminjala temo, tako da mož sploh ni imel prilike, da bi ji nekaj naročil oziroma prepovedal. Ob prvi priložnosti je žena zadevo izpeljala po svoji volji, češ, saj »mi o tem nisi rekel niti besede.«¹⁹⁰

Žena ni izkazovala svoje ljubezni le z ljubečim odnosom do moža in pohlevnostjo, temveč je morala biti do moža tudi izjemno **skrbna in pozorna**. Medtem ko se je mož ukvarjal z »zunanjimi« zadevami, sta bila dom in gospodinjstvo ženina domena. Ne glede na to, kako naporni so bili moževi posli, saj je moral odhajati in prihajati, letati sem in tja, zmrzovati ali se potiti, skakati po snegu, dežju, toči ali vetru in je bil večkrat prestradan ter neprespan, mu le-ti niso predstavljali problema, saj mu je srce grela misel na pozornost, ki jo je bil deležen ob prihodu domov. »Mir, veselje in radosti, za katere je vedel, da jih je pripravila sama oziroma je pri delu nadzorovala druge, so ga razveseljevali: sezuvanje njegovih čevljev ob toplem ognju, umivanje njegovih nog, ponudba čistih čevljev in nogavic, obilna postrežba z jedačo in s pijačo ter spoštljivo izkazovanje časti. Potem ga je spravila spat med bele rjuhe z njegovo nočno čepico na glavi, ga pokrila s toplim krznom in ga zadovoljevala še z drugimi radostmi in užitki, intimnostjo, ljubeznijo ter skrivnostmi, o katerih bom molčal. Naslednji dan mu je pripravila sveže srajce in obleke.«¹⁹¹ Po mnenju premožnega pariškega trgovca ni bilo moža na tem svetu, ki ob takšni uslužnosti ne bi znal ceniti svoje žene. »Zato ti svetujem, da svojemu možu, vsakič ko pride domov, zagotoviš te udobnosti. Le tako naprej, perservere! Ne kregaj se z njim in ne pozabi ljudskega pregovora, ki pravi: »Tri stvari so, ki odženejo dobrega moža od doma: hiša brez strehe, ognjišče, s katerega se preveč kadi, in prepirljiva ženska.« Zato te rotim, moja draga, če želiš, da ti je mož naklonjen in vdan, da si do njega nežna, ljubeča in ljubezniva.«¹⁹²

Tako Christine de Pizan¹⁹³ kakor tudi Sir Geoffrey¹⁹⁴ sta ženskam iz višjega družbenega sloja svetovala, da naj bodo **spoštljive in prijazne tudi do moževih sorodnikov in prijateljev**, saj bodo ti tako do njih ljubeznivi, uslužni, spoštljivi in zaščitniški. »Če ji bodo moževi sorodniki naklonjeni, se bo počutila veliko var-

¹⁹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 132: »You said nothing about it to me!«

¹⁹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 138: »The ease, joys, and pleasures he knows she will provide for him herself, or have done for him in her presence, cheer him: removing his shoes in front of a good fire, washing his feet, offering clean shoes and socks, serving plenteous food and drink, respectfully honoring him. After this, she puts him to sleep in white sheets and his nightcap, covered with good furs, and satisfies him with other joys and amusements, intimacies, loves, and secrets about which I remain silent. The next day, she has set out fresh shirts and garments for him.«

¹⁹² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 138: »I therefore advice you to provide these comforts for your husband each time he arrives home. Keep it up, perservere! Also maintain peace with him and remember the peasant proverb that says: »There are three things that drive a good man from home: a roofless house, a smoky chimney and a quarrelsome woman.« Therefore, to continue in your husband's affection and good graces, I beg you, my dear, be gentle, lovable, and gracious toward him.«

¹⁹³ de Pizan, *The Treasure*, str. 65 in 66.

¹⁹⁴ Barnhouse, *Knight of the Tower*, str. 99.

neje, saj se je že velikokrat zgodilo, da so moževi sorodniki ženski škodovali.«¹⁹⁵ Christine de Pizan je to dobro vedela, saj se je zaradi dediščine pokojnega moža z njegovimi sorodniki več let preganjala po sodiščih.

Na začetku drugega dela prvega poglavja je pisec *Le Menagier de Paris* »rekapituliral«. Za hip se mu je zazdelo, da bi se njegova žena ob branju tako številnih pravil lahko mogoče dolgočasila in ga imela za nerazumnega. Ni bil več tako močno prepričan v uspešnost svojega projekta in nadaljnje pisanje se mu ni zdelo več smiselno. Zaradi tega je naredil kratek povzetek vsega napisanega. »Tako želim najprej pretehtati količino instrukcij, ki sem ti jih dal, katere izmed njih so nujno potrebne, ali naj ti zaupam še dodatni material in koliko le-tega ter če resnično nisi sposobna za več, pri katerih nalog ti bom pomagal.«¹⁹⁶ Pripovedovalec je svoji ženi zagotovil, da je morala opravljati le najpomembnejše dolžnosti, h katerim je prišteval pobožnost, vzdržnost, ljubezen do moža, poslušnost, držanje moževih skrivnosti zase in zmožnost pregovarjanja moža, če se je obnašal razuzdano in je želel zaiti s poti. »Vsa ta pričakovanja so resnično temeljna in ti prinašajo dober glas. So obvezna le za tebe in niso preveč obremenilna. Na podlagi navodil, ki so predstavljena zgoraj, bi jih morala uspešno izvesti. Ta knjiga ti bo nudila veliko prednost, saj druge ženske nikoli niso imele takšnega učbenika.«¹⁹⁷ Ženska je bila odgovorna zase, za svoje otroke in za svojo lastnino, vendar so ji pri tem lahko pomagali njeni služabniki. Tedaj je bila njena naloga, da jim je ukazovala, jih nadzorovala in skrbela, da so bile stvari pravilno narejene. »Torej, iz zgoraj povedanega lahko vidiš, moja draga, da se resnično ne smeš pritoževati. Še zdaleč nisi preveč obremenjena in imaš le tiste obveznosti, ki ti upravičeno pripadajo ter bi ti morale biti v veselje, kot na primer služenju Bogu in skrb za moža, kar je na kratko rečeno vse [poudarila avtorica].«¹⁹⁸

¹⁹⁵ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 66: »She will be more secure when she has the favour of the relatives of her husband, for one has very often seen women greatly harmed by their husband's relatives.«

¹⁹⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181: »So first I wish to consider the amount of instruction I have given to you, and what part of it is indispensable, and whatever I should entrust you with additional material, and how much, or if there really already is more to do than you are capable of, in which case I will help you.«

¹⁹⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181: »Indeed, these expectations are all fundamental and bring you honor. They are incumbent on you alone and not overly burdensome. By means of the teachings presented above, you should be able to perform all this well. This book will provide you with a great advantage, since other women never had such a guide.«

¹⁹⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 181 in 183: »Well, you can see from what has gone before, my dear, that, really, you must not complain. You are hardly overburdened, and have only the obligations rightly belonging to you, which should be pleasant, such as serving God and taking care of your husband's person, and in a nutshell, that is all.«

8. Skrbno vodenje gospodinjstva

V srednjem veku se je delo strogo delilo na moško in žensko. Ženska delovna sfera je običajno pomenila nadzor znotraj gospodinjstva, in sicer skrb za hišo, vrt, otroke, služabnike in malo živino. »Nekaj dni zatem, ko se je moja žena naselila v mojo hišo in je prenehala hrepeneti po svoji materi in svoji družini, sem jo prijel za roko in ji razkazal celo hišo. Povedal sem ji, da je podstrešje namenjeno žitu in klet vinu ter drvem. Pokazal sem ji, kje se hranijo stvari za mizo in ni je bilo gospodinjske zadeve v celi hiši, o kateri se moja žena ne bi naučila, za kaj se uporablja in kje je njen prostor. Nato sva se vrnila v mojo sobo in, ko sem zaklenil vrata, sem ji pokazal vse svoje hišne dragocenosti, srebrnino, tapiserije, obleke, dragulje in kje je vsaka od njih hranjena ... Samo svoje in mojih prednikov knjige ter dokumente sem želel tako takrat kot sedaj držati pod ključem, da jih moja žena ni mogla niti brati niti se do njih dokopati. Nikoli nisem držal svojih dokumentov v rokavih svoje obleke, temveč so bili zaklenjeni in urejeni v moji sobi, skoraj tako kot svetinje in religiozni predmeti, in nikoli nisem dovolil svoji ženi vstopiti bodisi z menoj bodisi sami. Prav tako sem ji naročil, če je kdaj morebiti naletela na kakšno moje pisanje, da mi ga je nemudoma izročila. Da sem ji odvzel vsakršno željo, ki jo je mogoče imela, da bi pogledala moje papirje ali vtikala nos v moje zasebne zadeve, sem večkrat izrazil svoje nezadovoljstvo s predrznimi in vsiljivimi ženskami, ki so se izjemno močno trudile, da bi izvedele nekaj o stvareh zunaj hiše ali o moževih oziroma moških zadevah.«¹⁹⁹

Poslovanje zunaj hiše je bilo torej moževa naloga. Poskrbeti je moral za vse potrebne dobrine in jih tudi prinesiti v hišo, kjer jih je prevzela žena. Z živežem in ostalimi dobrinami je morala žena gospodariti previdno in preudarno, in sicer ne preveč skopo in ne preveč radodarno. »To je namreč to, kar prazni in tanjša denarnico ter človeka spravi na beraško palico.«²⁰⁰ Biti je morala izredno varčna in nobena stvar se ni smela zavreči. Hišo je morala imeti pod strogim nadzorom. Ničesar ni smelo zmanjkati in za vse je moral obstajati dober razlog. Dobra go-

¹⁹⁹ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 153: »After my wife had been settled in my house a few days, and the longing for her mother and her family had begun to fade, I took her by the hand and showed her around the whole house. I told her that the loft was the place for grain and that the cellar was for wine and wood. I showed her where things for the table were kept, and there were no household goods in the entire house whose place and purpose my wife had not learnt. Then we returned to my room, and, having locked the door, I showed her all my household treasures, silverware, tapestries, garments, jewels, and where each thing was kept... Only my books and records and those of my ancestors did I want then as now to keep locked away, so that my wife not only could not read them, but could not even lay hands on them. I always kept my records not in the sleeves of my robe, but locked up and arranged in order in my study, almost like sacred and religious objects, and I never gave my wife permission to enter, with me or alone. I also ordered her, if she ever came across any writing of mine, to give it to me at once. To take away any desire she might have for looking at my writings or prying into my private affairs, I often used to express my disapproval of bold and forward females who try too hard to know about things outside the home or about the concerns of their husbands and of men.«

²⁰⁰ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 146: »... for that is what empties and flattens purse and impoverishes a person.«

spodinja je neprestano razmišljala o hiši. »*Ali česa primanjkuje, ali je česa preveč, kaj je potrebno popraviti, kupiti ali prodati.*«²⁰¹

Največ pozornosti je vodenju gospodinjstva posvetil avtor *Le Menagier de Paris*. Svoji ženi je v drugi polovici knjige podal izredno natančna navodila glede vrtnarjenja, najemanja in zaposlovanja služabnikov, krpanja, zračenja in čiščenja oblek ter krzna, odstranjevanja mastnih madežev, iztrebljanja bolh, skrbi za vino in upravljanja posestva. Nekaj vrstic njegovih navodil, in sicer navodila za nego konjev, ni bilo namenjenih njegovi ženi, ampak oskrbniku njunega posestva. »*Sedaj, v tem trenutku ti dovolim, da se odpočiješ ali poigraš, in te, medtem ko se zabavaš nekje drugje, ne bom več naslavljal. Obračam se na oskrbnika Jehana, ki nadzoruje najino posestvo, da bo v primeru, če kateri od najinih konjev, bodisi vprežnih bodisi jezdnih, zboli ali pa je potrebno kupiti ali prodati konja, s to zadevo tudi seznanjen.*«²⁰² Čisto na koncu svoje knjige je napisal še sijajno kuharsko knjigo, ki se je začela z vzorčnimi meniji za kosila in večerje, mrzle ali tople, postne ali praznične, poletne ali zimske, nadaljevala z navodili za izbiro mesa, perutnine in začimb ter končala z dolgo serijo raznih receptov za vse vrste juh, enolončnic, omak in drugih delikates. Zajel je torej vsa področja gospodinjstva, ki so pripadala ženi: nadzor služinčadi, pospravljen in urejen dom, čista obleka in posteljnina ter priprava hrane.

Branje navodil Parižana iz mestne elite je izredno zanimivo, saj za razliko od drugih piscev svoji ženi ni našteval le, kaj vse je bila njena naloga, ampak ji je pomagal tudi s konkretnimi primeri. Tako ji je svetoval: kako ubiti volka ali lisico brez puške ali loka, kako ubiti podgano, kako se znebiti mastnih madežev, moljev, komarjev in bolh, kaj storiti v primeru plesnivega, smrdljivega ali kako drugače pokvarjenega vina, kako pripraviti vodo za umivanje rok pri mizi, kako pobeliti sol, kako narediti belo vino rdeče, kako narediti ptičje lepilo, kako pozdraviti zobobol, kaj storiti v primeru, če te ugrizne pes ali kakšna druga divja zver, kako napisati pismo, ki ga nihče ni mogel prebrati, razen če je papir segrel, kako narediti črnilo in podobno.²⁰³

8.1. Izbira in zaposlovanje služinčadi

Vse do 12. in 13. stoletja so delo služabnikov oziroma sužnjev uporabljali predvsem v kmetijstvu. Z razvojem najbogatejšega sloja mestnega prebivalstva pa se je pojavila vedno večja potreba po zaposlovanju pomožne delovne sile tudi v gospodinjstvu. Vzporedno z ekonomskim razvojem mest je prišlo tudi do

²⁰¹ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 155: »... whether there is anything lacking, or anything in excess, what needs to be repaired, bought or sold.«

²⁰² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »Now, at this moment I want to allow you to rest or be merry and will address you no more while you amuse yourself elsewhere. I will turn to Master Jehan the steward, who oversees our property, so that if any of our horses, whether cart horses or riding horses, are in pain or if it becomes necessary to buy or trade a horse, he will be acquainted with the subject.«

²⁰³ *The Good Wife's Guide*, str. 209–339.

družbenih sprememb. Izgrajevanje mestnih občin je ustvarjalo vse bolj razvito zavest o pripadnosti mestnih prebivalcev skupnosti svobodnih, čeprav ne vedno enakopravnih ljudi. Odras tega stanja se je na nek način odražal tudi na položaju sužnjev, ki so sčasoma postali svojevrsten anahronizem v strukturi mestne komune. Pomožna delovna sila je bila kljub vsemu ne samo še vedno potrebna, temveč je s pojavom obrti in trgovine postala tudi nepogrešljiva. Takratna družba je našla rešitev v zaposlovanju delovne sile, tako imenovanih famulov oziroma služinčadi, katerih delo je bilo določeno s pogodbo. Na vse večje število plačane služinčadi je vplivalo tudi dejstvo, da je bilo najemanje delovne sile cenovno ugodnejše od kupovanja sužnjev. Poleg tega je ukinjanje suženjstva zagovarjala in spodbujala tudi cerkev, saj je bilo v nasprotju s krščanskimi načeli. Glede na naravo njihovega dela je bilo med najetim delavci veliko več žensk kot moških. Kljub temu, da je bil njihov položaj le za malenkost boljši od suženjskega, so bili to svobodni ljudje. Gospodarji so jih hoteli obdržati v podrejenem položaju, zato so jim za čas njihovega dela velikokrat vsilili mnoge omejitve, ki so jih potisnile bliže suženjskemu položaju. Osnovna razlika, ki je plačani služinčadi nudila boljšo perspektivo od tiste, ki so jo imeli sužnji, je bila ta, da so omejitve veljale le do izteka pogodbe. Famuli so imeli tako večjo možnost, da so se materialno povsem osamosvojili, kar so mnogi tudi izkoristili.²⁰⁴

Iz istrskih mestnih statutov in virov za srednjeveško zgodovino Ljubljane in Maribora je razvidno, da je tudi naša mestna elita najemala in zaposlovala služabnike.²⁰⁵ Število služabnikov je bilo odvisno od statusa posamezne družine. Iz teksta, ki ga je napisal avtor *Le Menagier de Paris*, je mogoče razbrati, da je imel Parižan dokaj veliko gospodinjstvo. Poleg mestne hiše je posedoval še hišo na podeželju, kar za pripadnike mestne elite ni bil nenavaden pojav.

»Vedi, da si za možem ti gospodarica v hiši, ti daješ služabnikom ukaze, jih nadzoruješ, jim vladaš in z njimi suvereno upravljaš.«²⁰⁶ Glede na to, da je bila žena odgovorna za najem, delo, plačilo in življenje služabnikov, je avtor *Le Menagier de Paris* o tej zadevi podal svoji ženi precej natančna navodila. »Če želiš postati upraviteljica gospodinjstva ali o tem poučiti prijatelja, moraš vedeti, da obstajajo tri vrste služabnikov.«²⁰⁷ Služabniki so se lahko najeli le za določen čas, na primer za en dan ali pa za celo sezono. Ti so opravljali delo nosačev, žanjcev, koscev, trgačev grozdja, suknarjev, sodarjev in podobno. »Ko se govori o služabnikih, ki pripadajo trgovcu, mora on imeti v prvi vrsti tiste, ki obdelujejo zemljo. Z njimi mora ravnati človeško, do njih se ne sme obnašati tiransko in po zaslugah in krivicah mora

²⁰⁴ Budak, *Servi i famuli*, str. 251; Janeković-Römer, *Rod i grad*, str. 123.

²⁰⁵ Več o tem glej: Kovačič, *Ženska v srednjem veku na Slovenskem*, str. 215–226.

²⁰⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 217: »... , know that after your husband, you must be mistress of the house, giver of orders, inspector, ruler, and sovereign administrator over the servants.«

²⁰⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 215: »... , in case you wish to become manageress of the household or instruct a friend in this matter, you should know that there are three kinds of servants.«

ene bolj spoštovati kot druge.«²⁰⁸ Druga vrsta služabnikov so bili tisti, ki so bili najeti zaradi svojega strokovnega znanja. To so bili: krojači, krznarji, peki, mesarji, čevljarji in drugi. Še kako potrebna je bila tudi hišna služinčad, ki se jo je zaposlilo za več let in je živela v gospodarjevi hiši. »*Drugi so služabniki moškega in ženskega spola, ki jih je potrebno plačati in držati v hiši. Od njih se zahteva, da so čisti, pristojni, diskretni, zvesti in preverjeni, saj se v trgovčevi hiši dela z denarjem in blagom ter se ne sme držati oseb s slabim karakterjem.*«²⁰⁹

Žena je morala biti izredno pazljiva pri izbiri dnevnih in sezonskih delavcev, saj so bili ti po mnenju bogatega Parižana velikokrat problematični, neolikani, nesramni, arogantni, predrzni in vedno pripravljene žaliti ter kritizirati. Zaposlovati je bilo priporočljivo le miroljubne in tihe služabnike. »*Pozanimaj se o obnašanju tistih, ki jih želiš najeti, izogibaj se predrznih ljudi, ki so arogantni, ošabni, zaničljivi ali žaljivi, čeprav ti mogoče prinašajo določene beneficije in prednosti ter svoje usluge ponujajo poceni. Takšne ljudi raje ljubeznivo in mirno odslovi, kajti če se prerinejo v tvoj posel, je ne boš odnesla brez obrekovanja in prepira. Zato naj tvoji ljudje vzamejo poslušne in uglajene služabnike in pomočnike ter jim celo dodatno plačaj, saj boš mirna, če boš poslovala z dostojnimi ljudmi.*«²¹⁰ Glede njihovega plačila se je bilo potrebno pogoditi še preden so začeli delati, saj je v nasprotnem primeru lahko prišlo do prepira, ker so delavci ob končanem delu zahtevali večje plačilo. »*Kajti tisti, ki želijo zaslužiti, so pred začetkom dela poslušni. Glede na to, da potrebujejo plačo, se bojijo, da bo nekdo drug dobil službo in da bodo izgubili pogodbo in dobiček ter so zato na začetku bolj razumni.*«²¹¹

Čeprav je dal pisec *Le Menagier de Paris* svoji ženi povsem proste roke pri zaposlovanju, plačevanju in odpuščanju hišne služinčadi, je zaradi njene mladosti od nje zahteval, da se je o svojih dejanjih posvetovala najprej z njim in nato naredila po njegovem nasvetu. Nasveti, kako naj pripadnica pariške mestne elite zaposluje služabnike, precej spominjajo na današnje iskanje službe. Tudi v srednjem veku je bilo pomembno dobro priporočilo, dobro opravljen intervju in natančno sestav-

²⁰⁸ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 453. »*Kad se govori o slugama koji pripadaju trgovcu, on u prvom redu treba da ima ovih posljednjih koji obrađuju zemlju. Mora s njima postupati čovječno, ne smije se prema njima tiranski odnositi, mora neke častiti više nego druge po zaslugi i krivici.*«

²⁰⁹ Citirano in prevedeno iz: Kotruljević, *O trgovini*, str. 453. »*Drugi su sluge muškarci i žene koje treba držati u kući za plaću. Od njih se traži da budu čisti, pristojni, diskretni, odani i iskušani, jer se u trgovčevoj kući radi s novcima i s robom, i ne smiju držati osobe loših svojstava.*«

²¹⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 216: »... , make inquires about the behavior of those you wish to hire, and do not have anything to do with impertinent people who are arrogant haughty, disdainful, or offensive – despite whatever benefit or advantage you may see in them or how cheaply they offer their services. Rather dismiss such folks from you and your business graciously and calmly, for if they elbow themselves in, you will not escape without slander or quarrel. Therefore have your people take on tractable and gentle servants and helpers, and even pay them extra, for it gives you peace of mind to deal with worthy people.«

²¹¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 215: »*For those who want to earn money are tractable before they begin working. Since they need the wages, they fear that someone else will grab the job before them and they will lose the contract and the profits, and so they are more reasonable beforehand.*«

ljena pogodba. »Ne najemi nikogar od njih, ne da bi se najprej pozanimala, kje so bili prej zaposleni. Pošlji nekoga tja, da se pozanima o njihovem obnašanju, in sicer če preveč govorijo ali pijejo, kako dolgo so bili tam zaposleni, kaj so tam delali in kakšne so njihove veščine, če imajo sobo ali znanca v mestu, iz katere države izvirajo, kako dolgo so v tej deželi živeli in zakaj so jo zapustili. Če se boš seznanila z njihovimi preteklimi službami, boš vedela, koliko jim lahko pri sedanji zaupaš. Zavedaj se, da so bile ženske iz tujih dežel najbrž nečesa obtožene v svoji domovini in zato iščejo službo daleč stran od svoje dežele. Kajti, če bi bile brez madeža, bi bile gospodarice in ne služabnice; in isto pravim tudi za moške. Če na podlagi priporočil prejšnjega gospodarja, gospodarice, sosedov ali drugih ljudi zaključiš, da ustrezajo tvojim potrebam, vprašaj bodočo služabnico direktno – in v njeni prisotnosti naj oskrbnik Jehan v svojo knjigo zapiše točen datum, ko si jo najela – njeno ime, ime očeta in matere ter drugih sorodnikov, njihov naslov prebivališča, mesto rojstva in njena priporočila. Zaradi tega se bodo bolj bali narediti nekaj narobe, saj se bodo spomnili, da si te stvari zapisala. Če bodo od tebe pobegnili brez dovoljenja ali naredili kakšen prekršek, jih bo strah, da boš vložila tožbo na sodišče ali se pritožila njihovim prijateljem. Ne glede na vse pa si zapomni besede filozofa Bertanda Starejšega, ki pravi: 'Če boš najel sobarico (ali moškega služabnika), ki odgovarja ošabno in ponosno, vedi, da ko bo odšla, ti bo naredila škodo, če bo lahko. Če pa se dobrika in prilizuje, ji sploh ne zaupaj, saj te poskuša prelisičiti na nek drug način. Toda, če zardi in je tiha ter plaha, ko jo popravljaš, jo ljubi kakor svojo hčer.'²¹²

Christine de Pizan je ženske, ki so imele služabnike in služabnice, opozarjala pred razno raznimi triki, ki so jih nepoštene služabnice velikokrat izvajale. Nekaterne služabnice so se s svojo premeteno igro uspele vtihotapiti v gospodinjstvo srednjega ali bogatejšega sloja, češ kako dobre gospodarice so. Na podlagi tega

²¹² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 217: »Do not take any of these without first discovering where they dwelled before, and send someone there to inquire about their behavior: whether they talk or drink too much, how long they were employed there, what services they performed and are skilled in, whether they have a room or acquaintances in the town, from what country and people they originated, how long they lived there, and why they left. Through familiarity with their past services, ascertain what confidence or trust you can have in their future services. Keep in mind that often such women from foreign parts have been accused of some vice in their country, leading them to seek work far from their own region. For if they were without stain, they would be mistresses and not servants; and I say the same of men. If reports from former master, mistress, neighbors, or others show that she suits your needs, ask the prospective servant directly – and in her presence have Master Jehan the steward write it down in his account book the day you retain her – her name and that of her father, mother, and any other relatives, where they reside, where she was born, and her references. For they will be more fearful of doing wrong since they recollect that you have recorded these things. Should they flee from you without permission, or commit any offense, they worry you will write and make a complaint to the justice of their land or to their friends. Despite everything, recall the words of the philosopher Bertrand the Elder, who said: »If you take on chambermaid (or manservant) who answers haughtily and proudly, know that when she leaves she will do you injury if she can. If instead she is a flatterer and cajoler, do not trust her at all, for she strives to trick you in some other way. But if she blushes and remains quiet and shamefaced when you correct her, love her as your daughter.«

jim je bila zaupana velika odgovornost, kot je bil nakup hrane in mesa. Ko so se vrnile z nakupov, so se gospodarici zlagale, da so za določeno hrano zapravile več, kot so v resnici. »*V dobi enega leta lahko na ta način naredijo veliko škodo.*«²¹³ Z ostankom denarja so si večkrat privoščile kakšno poslasticco. Spekle so pito in priredile zabavo, medtem ko je bil gospodar v mestu ali na sodišču, gospodarica pa pri maši. Christine de Pizan je svarila tudi pred brezdelnimi služabnicami, ki so svoje delo nalagale svojim prijateljicam, medtem ko so same pohajkovale okoli ali se zabavale na kopaljščih. »*Ne plača niti njim niti njenim sorodnikom in niti njenim tovarišicam, ki občasno po njej sprašujejo in jo želijo videti, toda bog ve, da so sorodniki in mnogi tovariši, ki jih ima v mestu, hišo stali veliko steklenic vina!*«²¹⁴ Takšne ničvredne služabnice so bile izjemno nevarne, saj so vedele, kako ponuditi izvrstno strežbo. S svojo hinavščino, z izvrstnim znanjem kuhanja, vzdrževanjem urejene in čiste hiše, lepim govorjenjem in prijaznim odgovarjanjem ter s pobožnostjo so uspele gospodarico tako preslepiti, da ni bila pozorna na njihova zlobna dejanja.²¹⁵

Tudi navodila, ki jih je avtor *Le Menagier de Paris* dal svoji ženi o nadzoru nad najetimi služabniki, so bila izjemno praktična. Žena je morala od njih zahtevati pokornost in poslušnost, obenem pa jih učiti in po potrebi zmerjati in kaznovati. Vzdrževati je morala red, preprečevati prepire, grdo govorjenje, čenčanje, hinavščino in nezakonito kockanje. Brezdelje in lenoba sta bili prepovedani. Gospodarica je morala poskrbeti, da je bilo delo razdeljeno glede na fizično moč služabnikov, ti pa so morali opravke opraviti še v istem hipu. »*Če jim naložiš gospodinjsko opravilo, ki ga je potrebno opraviti takoj, in ti služabnik odgovori: »Saj je dovolj časa. Zagotovo bom to naredil.«, ali: »To bom storil jutri zgodaj zjutraj.«, imej to za pozabljeno. Začeti boš morala znova, saj je bil ves trud zaman. Zavedaj se, da tudi naloge, ki si jih naložila na splošno in ne nekemu služabniku posebej, ne bo opravil nihče, saj bo vsak čakal drugega, da jih opravi. Naj te zato naprej opozorim. Naroči begini Agnes, naj se na lastne oči prepriča, da so začeli z delom, za katerega želiš, da se opravi v kratkem času.*«²¹⁶ Od obveznosti, ki jih je služinčad imela, je Parižan navedel pometanje in čiščenje vseh vhodov v hišo, brisanje prahu in stepanje počivalnikov za noge, prevlek za klopi in blazin, pospravljanje vseh sob v hiši, ribanje, umivanje in kuhinjska opravila. Gospodaričina spletična je morala

²¹³ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 170: »... and in this way they can do great harm over a period of a year.«

²¹⁴ Citirano in prevedeno iz: de Pizan, *The Treasure*, str. 170: »She does not pay them or her relatives and her pals who sometimes come asking for her at the house and wanting to see her, but God knows that the relatives and the many cronies she has in the town cost the house many bottles of wine!«

²¹⁵ de Pizan, *The Treasure*, str. 170 in 171.

²¹⁶ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 218: »If you order them to do a chore right now and your servants reply, »There is enough time; it will surely be done,« or »It will get done early tomorrow morning,« consider it forgotten. You'll need to begin again, since the effort was for naught. Also, concerning tasks you may order everyone in general to do, realize that each servant waits for the other to do the job, so it remains undone. Be thus forewarned. Tell Dame Agnes the Beguine with her own eyes to witness them starting the work that you want completed in short order.«

skrbno in marljivo skrbeti za hišne ljubljence, še posebej za majhne pse in drobne ptice. Če sta bila zakonca dovolj premožna in sta posedovala tudi hišo na podeželju, sta morala najeti še nekoga, ki je skrbel za ovce, nekoga za vole in bike, nekoga za krave, telice, teleta, svinje in odojke, nekoga za molžo, nekoga za gosi, kokoši in golobe ter še nekoga za konje. »Zapomni si, naj tvoji ljudje skrbno krmijo te živali in ptice; gospa Agnes bi morala to nalogo zaupati najbolj primernim ljudem. Še nekaj glede te teme, zapomni si, da je tvoja odgovornost, da begina Agnes nadzoruje število tvojih ovnov, ovac in jagenjčkov, da jih redno pregleda, se pozanima o povečanju oziroma zmanjšanju črede in kdo in kako skrbi za njih. Vse to ti mora poročati in obe morata poskrbeti, da se vse pismeno zabeleži.«²¹⁷

Nad nesposobnimi služabniki in ogromno količino dela se je v pismih, ki jih je pisala iz njenega podeželskega posestva v Pappianu svojemu možu Luigiju v Arezzo, pritoževala tudi Isabella Sachetti Guicciardini (1480–1559). V pismu, ki ga je napisala avgusta leta 1535, mu je poleg obveznosti, ki so jo čakale v zvezi s trgatvijo grozdja in pripravo sodov, pripovedovala tudi o češnji, ki jo je bilo potrebno posekati, a zadeva, kljub temu, da jo je ukazala storiti, ni bila storjena. »Če bom lahko, bom poskrbela, da bodo vse te stvari narejene, vendar mislim, da mi bo moj odhod to preprečil, saj dajanje ukazov in neprisotnost ne gresta skupaj. Če bi razmislila o vseh stvareh, ki jih moram storiti, mislim, da ne bi organizirala tega potovanja [v Arezzo]. Vem, da želiš, da pridem, in nočem te ujeziti ter, če hočeš, da pridem, bom prišla, četudi bom morala pustiti, da vse propade. Ne bom mogla ostati več kakor petnajst dni. Potem pa se bom morala zaradi nedokončanih opravil vrniti. Kar me najbolj jezi, je to, da nimam služabnika, ki bi ga lahko tukaj pustila na čelu za petnajst dni ... Ne vidim nikogar primernega, ki bi ga lahko pustila tukaj, da bi opravil vse stvari, ki jih je potrebno storiti.«²¹⁸

V toku dneva so si služabniki lahko privoščili odmor za malico. Za kosilo so dobili eno zvrst preproste jedi²¹⁹ in brezalkoholni hranilni napitek. Gospodarica je morala strogo nadzorovati pitje alkohola in še posebej paziti, da ji kakšen pijan

²¹⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 219: »If you remember, have your people watchful about feeding these animals and birds; Dame Agnes should assign the task to the most appropriate people. On this topic, note that it is your responsibility to have Dame Agnes the Beguine keep a count of your sheep, ewes, and lambs, to have them regularly inspected, and to inquire about the increase and decrease of the flock and how and by whom they are tended. She must report all this to you, and the two of you should see that it is recorded in writing.«

²¹⁸ Citirano in prevedeno iz: *Women in Italy*, str. 156: »I will see all these things get done, if I can, but I think that my leaving will prevent me, because giving orders and not being here does not work out. If I had thought about all things I have to do, I do not think I would have organised this trip [to Arezzo]. I know that you want me to come, and I do not feel like displeasing you, and if you want me to come, I will, even if I have to let everything go to rack and ruin. I shall not be able to stay more than 15 days, then I shall have to come back, because I have to leave many things [undone]. What irritates me most is that I do not have a servant to leave [in charge] here for 15 days... I do not see anybody fit to be left here to do all the things that need to be done...«

²¹⁹ Iz poglavja *Le Menagier de Paris* o kuharskih receptih je moč razbrati, da so bili obroki za goste ter za gospodarja in gospodarico (tudi ob navadnih dnevih) običajno sestavljeni iz več vrst hrane in iz več vrst mesa. Hrana služabnikov je bila seveda skromnejša. Glej: *The Good Wife's Guide*, op. 12, str. 222.

služabnik ni niti stregel niti se ji približal. »*To je nevarno.*«²²⁰ Paziti je morala, da so jedli zdravo in da so dovolj pili, vendar »*takoj, ko si začnejo pripovedovati zgodbe ali se med seboj pogovarjati oziroma naslanjati na svoje komolce, naroči begini, da jim ukaže, naj vstanejo in odstranijo svojo mizo.*«²²¹ Poleg opoldanskega kosila so dobili še dva obroka, popoldansko malico in večerjo.

Zvečer je bilo potrebno preveriti, če v kleti slučajno ne manjka kakšen liter vina, soka ali kisa, če ima živina dovolj krme za čez noč, če so vsi odprti ognji pogašeni in če je hiša dobro zaklenjena. V primeru, da je bilo vse v najlepšem redu, so služabniki lahko legli k počitku. »*Pred tem pa se prepričaj, da ima vsak svečo, ki je dovolj odmaknjena od postelje, in svečnik z metalnim podstavkom ter da zna svečo vsak, tik preden se uleže v posteljo, ugasniti s sapo ali roko in nikakor ne s srajco.*«²²² Poleg tega je bogati Parižan svoji ženi svetoval, da mora še posebej paziti na dekleta oziroma sobarice, stare od 15 do 20 let, saj so bile v teh letih še precej nespametne in neizkušene. Pubertetnice so morale spat blizu gospodarice, in sicer v oblačilnici ali v sobi, v kateri ni bilo nobenega okna, ki bi gledalo na ulico. Vstajati in spat so morale hoditi skupaj z gospodarico hiše. »*Ti sama, ki boš do takrat že pametna, srčno upam, natančno jih nadzoruj.*«²²³ Posebno pozornost je bilo potrebno namenjati tudi bolnim služabnikom. Gospodarica je morala z bolnim služabnikom oziroma služabnico ravnati kar se da prijazno in dobrohotno, pogostokrat je morala preveriti njegovo/njeno stanje in za njega/njo skrbeti, vse dokler ni ozdravel/a.

8.2. Pospravljen in urejen dom ter čista obleka in posteljnina

Žena je morala imeti svoj dom pospravljen in vse je moralo biti na svojem mestu. Še posebej veliko pozornost je morala namenjati čisti posteljnini, ki je morala biti bela in dišeča ter skrbno zložena v skrinji.²²⁴ Paziti je morala, da se ji med obleko, krzno, posteljnino ali v sobi niso zaredili molji in bolhe, vedeti je morala, kako z oblek odstraniti mastne madeže, in kaj storiti, če je barva na obleki zbledela, ter kaj narediti v primeru, če je krzno postalo vlažno in trdo.

V primernem letnem času je bilo potrebno prezračiti, pretresti in pregledati rjuhe, pregrinjala, obleke, krzna in kože. Obleke in krzna je bilo potrebno prezračevati precej pogosto, saj so drugače blago lahko napadli molji. »*Glede na to, da ti škodljivci*

²²⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »... – *this is dangerous.*«

²²¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 222: »*As soon as they begin to tell stories or exchange words or lean on their elbows, order the Beguine to have them rise and remove their tables.*«

²²² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »*Make sure beforehand that each one has, distant from his bed, a candle and candlestick with a metal saucer, and that each has been wisely instructed to extinguish it by mouth or hand, and never with the shirt, just before getting into bed.*«

²²³ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 223: »*You yourself, who will be wise by this time, God willing, watch over them closely.*«

²²⁴ de Pizan, *The Treasure*, str. 148.

živijo jeseni in pozimi, ko je dovolj vlage, in se ležejo poleti, zrači krzno in drugo obleko na soncu, na jasne in suhe dni. Če pride temen, vlažen oblak in se spusti na tvoje obleke, ti pa jih kar tako zložiš, bo ta zrak povzročil še več škodljivcev kot prej. Zato vedno izberi suho vreme. Takoj, ko zagledaš bližajočo se nevihto, pojdi po obleke in jih prinesi v hišo, še preden te nevihta dohiti. Obleke stresi, da z njih odstraniš večino prahu in jih nato očisti in pretolči z lesenimi palicami.«²²⁵

Iz pisanja avtorja *Le Menagier de Paris* je razvidno, da so bile – še posebej poleti – poleg moljev v srednjem veku dokaj pogoste spremljevalke ljudi tudi bolhe. Gospodinja, ki je nekaj dala na svoj ugled, je morala skrbno paziti, da se ji ta golazen ni zaredila v spalnici ali postelji. A če se ji je že, kako se jih je lahko znebila? Parižan je svoji ženi postregel s kar nekaj nasveti. »Slišal sem, da če po sobi raztreseš jelšine liste, se bodo bolhe na njih ujele. Nadalje, če daš v sobo eno ali dve rezini kruha, namazanega z lepilom ali terpentinom²²⁶ in če na sredino vsake rezine zapičiš prižgano svečo, ki bo privabile bolhe, se bodo le-te zalepile na kruh. Še en način, ki sem ga preizkusil in deluje: vzemi grobo tkanino in jo razgrni po svoji sobi in postelji. Vse bolhe, ki bodo priletele na blago, se bodo ujele in skupaj s tkanino jih boš lahko odnesla, kamorkoli boš želela. Nadalje, ovčja koža ima enak učinek. Prav tako sem videl, kako so čez slamnate žimnice in odeje pogrnili bele odeje, in ko so na njih pristale črne bolhe, jih je bilo na beli podlagi moč z lahkoto opaziti in pokončati. Najtežje se je obvarovati pred bolhami v posteljnem pregrinjalu, krznu in oblekah. Poskusil sem tole: če se krzno in obleke, ki so jih napadle bolhe, dobro zaprejo, na primer v skrinjo ali v vrečo, in se trdno in zanesljivo zavežejo ali pa zaprejo in stisnejo na kakšen drugačen način, se bolham odvzame svetloba in kisik ter se jih potisne v ječo, zaradi česar bolhe kaj kmalu poginejo.«²²⁷

V boju z muhami so pomagale v šopek zvezane vejice praproti, na katere so se živce parajoči dvokrilci zvečer usedli in ženska jih je lahko enostavno vrgla ven.

²²⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220: »Since such vermin breed in the humindity of the fall and winter and the larvae hatch in the summer, air out the furs and other garments in the sun on fair, dry days. If a dark, damp cloud comes and descends on your garments and you fold them in that condition, this air enveloped and folded into your garments will engender worse vermin than before. For this reason, choose continuous dry wheather. As soon as you see stormy conditions coming, before it reaches you, have your garments brought inside, shaken out to remove most of the dust and then cleaned and beaten using dry sticks.«

²²⁶ Terpentini je smola nekaterih iglavcev (npr. bora ali smreke).

²²⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 139: »I have been informed that if you scatter alder leaves throughout the room, the fleas will get caught in them. Item, if you set in the room one or two sloces of bread smeared with glue or turpentine, with a lighted candle in the middle of each slice, the fleas will come and get stuck and trapped. The other way, which I have tried and it works: take a rough cloth and spread it in your room and on your bed and all the fleas that land there will get caught, and you will be able to carry them away with the cloth to wherever you wish. Item, it works the same with sheepskin. Item, I have seen white blankets placed on the straw mattresses and on the bed, and when the black fleas landed on them, they were quickly spotted on the white background and killed. But the most difficult part is to safeguard oneself from those within the coverlets, the furs, and the clothing that covers us. I have tried this: if the furs and robes that are infected with fleas are closed up and shut away, as inside a chest tightly strapped, or in a bag tied up securely and squeezed, or enclosed and pressed in some other way, depriving them of light and air and imprisoning them, the fleas will quickly perish.«

Prav tako je bilo priporočeno, da so se okna in vrata v sobi zvečer dobro zaprla. Odprta se je pustila le majhna odprtina na vzhodni steni, skozi katero so muhe ob zori zapustile sobo. Nato pa se je ta odprtina zaprla. Pripravljali so se tudi razni zvarki, ki so ubijali muhe. Kot na primer mešanica mleka in zajčjega žolčnika ter sok, stisnjen iz zmlete surove rdeče čebule. Muhe si lahko enostavno pokončal kar z majhno lopatko ali muhalnikom. Nastavljale so se razno razne pasti. Na dno preluknjane posode, v katero si dal med, jabolka ali hruške, si pritrdil laneno nogavico. Ko se je v posodi nabralo dovolj muh, si jo pokril z velikim krožnikom in dobro pretresel. Muhe so se zalepile tudi na z lepilom premazano vejico, ki je bila nameščena nad posodo z vodo, ali pa na vejico, obešeno na strop in namočeno v med. Še boljše pa je bilo, če si muham sploh preprečil vstop v svoj dom. Če si čez okno zelo čvrsto raztegnil obleko, namočeno v olje, pergament ali nekaj drugega, potem nobena muha ni mogla vstopiti. Bogatemu Parižanu se je zdelo, da muhe ne bodo prišle v sobo, v kateri ni miz, klopi, kredenc in drugih stvari, na katerih bi ta nadloga lahko počivala. Predvideval je, da se muhe ne bodo dolgo zadrževale v prostoru, v katerem se lahko oprimejo le golih sten. Menil je, da muhe ne marajo vlažnih in temnih prostorov ter je zato svoji ženi svetoval, naj sobe drži vlažne in tesno zaprte ter naj ničesar ne pušča ležati na tleh.²²⁸

Podobno bitko so ljudje v srednjem veku bili tudi s komarji. Pisec *Le Menagier de Paris* je večkrat na svoje lastne oči videl, kako se je soba, potem ko so šli ljudje spat, napolnila s komarji, ki jih je privlačila sapa spečih ljudi. »*Insekti so prileteli na njihove obraze in so jih tako močno popikali, da so morali vstati iz postelje in narediti ogenj s senom, da bi ustvarili dovolj dima, zaradi katerega so morala bitja zbežati ali umreti. Lahko si predstavljam, da ta ukrep pomaga tudi podnevi, in vsak, ki ima mrežo proti komarjem, se lahko prav tako dobro zavaruje pred njimi.*«²²⁹

Za odstranjevanje mastnih madežev z oblek je avtor *Le Menagier de Paris* priporočal, da se je madež namakal dva dneva v urinu, ki se ga je pred tem segrelo do vročega. Nato je bilo potrebno brez ožemanja stisniti del obleke z madežem. »*Če se madež ne odstrani, naj begina Agnes doda še malo urina, v katerega je zdrobila volov žolč, in še enkrat ponovi kakor prej. Lahko pa izbereš to: namoči suknarsko glino v lug in jo daj na madež. Ko se posuši, zdrigni. Če glina ne odstopi zlahka, jo namoči v lug, še enkrat posuši in drgni, dokler ne odpade. Ali, če nimaš suknarske gline, pripravi pepel, namočen v lug, in daj dobro namočen pepel na madež. Ali vzemi res čisto golobje perje in ga namoči v res vroči vodi, da odstraniš vso maščobo, ki visi z njega. Še enkrat ga namoči v čisti vodi, zdrigni z njim madež in vse bi moralo izginiti.*«²³⁰ Pri odstranjevanju madežev s svile, satena, z damasta in blaga za plašče

²²⁸ *The Good Wife's Guide*, str. 140.

²²⁹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 140: »*The insects land on their faces and sting them so hard that they have to get up to make a fire of hay in order to create enough smoke so that the creatures must fly away or die. This remedy can also be used by day, one would imagine, and anyone who has a mosquito net can protect himself just as well by using it.*«

²³⁰ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220: »*If the stain is not removed yet, have Dame Agnes the Beguine put it in more urine with ox gall beaten into it, and do as before. Or you can choose this: Have fuller's earth soaked in lye and then put on the stain. Let it*

so si gospodinje pomagale s sokom iz nezrelega sadja. »Zapomni si, da se mora v sezoni, ko se dela sok iz nezrelega sadja, prihraniti eno pletenko, brez soli, saj je le-ta koristen za odstranjevanje madežev iz oblek in povrnitev njihove barve. Svež ali star, vedno je zanesljiv.«²³¹ Za razbarvane modre obleke so tkanino zdrgnile s spužvo, ki so jo pred tem namočile v bister in čist lug. Lug je prišel na pomoč tudi pri drugih barvah, le da so ga v tem primeru zmešale s pepelom.

V primeru, da se je krzna na obleki zaradi vlage strdilo, »odstrani krzneni del z obleke in poškopri strjeni del krzna z vinom. Poškropiti ga moraš z usti, kakor krojač škropi vodo na mesta, ki jih želi zarobiti. Na ovlažen del potresi moko in pusti sušiti en dan. Nato kožo dobro zdrgni in vrnila se bo v prvotno stanje.«²³²

8.3. Umetnost pripravljanja hrane

Ženska se je morala znati obrniti v kuhinji in poznati je morala vse skrivnosti, ki so se nanašale na pripravo hrane. Kljub temu, da v premožnejših gospodinjstvih ženska najverjetneje ni sama pripravljala hrane, temveč je to nalogo zaupala služinčadi, je morala znati po kuhinji pravilno ukazovati in ob posebnih priložnostih kuhanje ter strežbo tudi nadzorovati.²³³

Nihče od piscev didaktične literature ni skrivnostim kuhanja namenil toliko pozornosti kot avtor *Le Menagier de Paris*. To poglavje,²³⁴ ki je tudi najdaljše v njegovi knjigi, ne vsebuje zgolj kuharskih receptov, temveč tudi razno razne nasvete in kuharske trike. Na primer, kaj storiti, če zažgeš juho, kako se temu izogniti, kako skuhati dobro kostno juho, kako izbrati svežo ribo, dobro gos, dobrega zajca, dober sir, svežo jerebico, kako ubiti piščanca in ga pripraviti z nadevom, kaj storiti, če dobiš nenajavljene goste in podobno. Zelo zanimiv je tudi nasvet, kako dolgo naj bi kuhar nekaj kahal. Parižan mu je svetoval, naj stvar pusti na ognju tako dolgo, dokler ne zmoli celega rožnega venca. Dokaj dober nasvet, če upoštevamo, da takrat še niso poznali ur, ljudje pa so bili precej pobožni.

Poleg tega daje to poglavje tudi izjemno zanimivo sliko o gospodarstvu posamezne družine v srednjem veku. Pisec je namreč svoji ženi podal seznam vseh

dry, and then rub. If the earth does not come off easily, have it moistened in lye, let it dry again, and rub until it comes off. Or, if you do not have fuller's earth, prepare ashes soaked in lye, and put these well-moistened ashes on the spot. Or have very clean chick feathers soaked in really hot water to remove any grease they have clinging to them. Soak them again in clean water, rub the spot well with them, and everything should go away.»

²³¹ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 220 in 221: »Verjuice: Nota that at the season when fresh verjuice is made, one must take a flask of it, without salt, and store it, for it is useful for removing spots from dresses and bringing back their color. Fresh or old, it is always reliable.«

²³² Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 221: »... , remove the fur piece from the garment, and sprinkle the stiffened skin with wine; it should be sprayed by mouth just as tailor sprays water on the section of a garment that he wants to hem. Toss flour on the dampened part and let it dry for a day, then rub the skin well and it will return to its original state.«

²³³ de Pizan, *The Treasure*, str. 147.

²³⁴ *The Good Wife's Guide*, str. 253–339.

pariških trgov, kjer se je prodajalo meso, število mesarjev, ki jih je bilo mogoče najti na posameznem trgu, in količino ovac, volov, prašičev in telet, ki se jo je na posameznem trgu v enem tednu prodalo. Kot zanimivost ali primerjavo je dodal še količino mesa in perutnine, ki so jo v enem tednu porabili v kraljevem oziroma vojvodskem gospodinjstvu. Govoril je še o trgih, kjer se je prodajalo mleko, premog in drva, ribe, sol in zelene začimbe oziroma rastlinje za okrasitev sob. Svoji mladi ženi je povedal tudi, koliko kosov mesa je možno dobiti iz določene kategorije mesa in kako so se gibale cene.

Da bi lažje pripravila imenitne jedi za pomembne goste, je bogati Parižan svoji ženi zapisal kar triindvajset jedilnikov, ki so bili sestavljeni tudi iz šestih krožnikov in enaintridesetih različnih jedi. »*Izmed njih lahko izbereš, sestaviš in se naučiš pripraviti, katerokoli jed želiš. Upoštevaj letni čas in sestavine, ki jih imaš na razpolago v prostoru, v katerem si se znašla in kjer moraš postreči s kosilom ali večerjo.*«²³⁵ Da so v srednjem veku pripadniki elite dejansko jedli zelo razkošno in količinsko veliko, se lahko prepričamo tudi iz drugih virov. Eden od teh so tudi Popotni dnevniki Paola Santonina, ki so nastali med leti 1485 in 1487.²³⁶ Med jedmi, ki jih je bogati pariški trgovec zapisal v svojo knjigo, so se nahajali črni pudingi, klobase, divjačina, govedina, jegulje in slaniki, sladkovodne in morske ribe, navadni nezačinjeni raguji, začinjeni raguji, mesni in brezmesni raguji, pečenke, krhko pecivo in drugi deserti ter različne kuhane in mrzle omake. Zelo priljubljena je bila pikantna omaka iz kisa, soka iz nezrelega sadja in vina. V mesne jedi so radi dodajali klinčke, cimet, poper in ingver. Mandlje so dodajali k vsem mogočim jedem. Kot pravi Francoz pa je avtor *Le Menagier de Paris* dodal tudi recept za pripravo žab in polžev. Poleg jedilnikov je postregel še z natančnimi količinami sestavin, ki so bile za določen jedilnik potrebne, njihovimi cenami in trgovinami ter tržnicami, kjer se jih je dalo kupiti.

Nadalje je svoji ženi podrobno razložil celoten potek slavnostnih pojedinj, ki se jih je bil udeležil. »*Primo, priprava namiznih prtov, pribora in posode ter okrasnega zelenja. Na mizo se postavi: vrč, kelih s pokrovom, posodica za začimbe in posodica za sladkorčke, srebrna solnica in dva dneva star kruh, brez skorje, ki se uporablja kot samostojno hrana. V kuhinji pa potrebujemo dve veliki posodi,*

²³⁵ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 257: »*From these you can choose, assemble, and learn to prepare whatever dishes you wish, according to the season and the foods that are available in whatever place you may be when you have to give a dinner or a supper.*«

²³⁶ Santonino, *Popotni dnevniki*. Gradivo za svoj spis si je nabral, ko je kot kancler oglejskega patriarha za časa patriarha Marka Barbe leta 1485, 1486 in 1487 spremljal njegovega generalnega vikarja kaprulanskega škofa Petra Karla na njegovi vizitaciji Koroške (južno od Drave), Kranjske in Štajerske. V prvem letu, od 29. septembra do 11. novembra 1485, jih je pot vodila po Koroškem v Ziljski dolini; drugo leto, od 25. avgusta do 1. oktobra 1486, je pot šla preko Gorenjske na Koroško v Dravsko dolino in v tretjem letu, od 7. maja do 8. junija 1487, je sledila vizitacija Spodnje Štajerske. To je bila prva vizitacija izza časa razkola, torej prva po dolgi dobi petdesetih let. Odslej pa so se te v naših krajih izredno hitro ponavljale. Kar je Santonino na svojih poteh videl in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, svojim videmskim prijateljem pa v pouk in zabavo ter morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje.

dve vedri za pomivanje in dve metli.»²³⁷ Seznanil jo je, kako se pripravi miza in postreže hrana ter kaj sledi po večerji: umivanje rok, molitev, postrežba z vinom in začimbami, ples ali petje.

Svojo »kuharsko knjigo« je zaključil z »majhnimi dodatki« in »drugimi mešanimi nenavadnostmi in zaključki, ki ne potrebujejo svojega poglavja«. Tukaj so se znašle različne vrste marmelad, ki so večinoma bazirale na medu, sirup iz različnih začimb, prašek iz ingverja, cimeta, klinčkov in sladkorja, ki se je posipal po hrani, recept za vafle in kandirane pomaranče, priprava vampov, ježa, veverice in grlice, izdelava klobas po zakolu prašiča, odstranitev soli iz masla in prikritje prismojenega okusa. »*Da iz raguja odstraniš okus po prismojenem, ga prelij v čisto posodo, vzemi malo kvasa, ga zaveži v belo krpo in jo namoči v ragu, vendar le za hip.*«²³⁸ Dodal je vrsto pametnih nasvetov, kot na primer, kdaj je sezona za določeno hrano in kakšen je najboljši način njene priprave in postrežbe. Izjemno zanimivi pa so recepti, ki niso kulinarične narave, in sicer: priprava vode za umivanje rok, izdelava lepila in črnila, vzreja majhnih ptic v kletkah, priprava peska za peščeno uro, sušenje vrtnic, ki se jih je potreslo po oblekah, priprava vode z vonjem po vrtnicah, zdravljenje zobobola in ugriza steklega psa, izdelava strupa za umor jelena ali merjasca.

9. Zaključek

Lahko bi rekli, da je didaktična literatura določala smernice pravilne vzgoje in primernega obnašanja žensk v srednjem veku. Ženske, ki so bile kot Devica Marija, pobožne in pazljive članice Cerkve, poslušne, tihe in ustrezljive žene, zapeljive, zveste, potrpežljive in pozorne ljubimke, moralen vzgled služabnicam, učiteljice svojih otrok in mladih deklet v njihovi oskrbi, šefice svojim služabnikom in obrtnikom, gospodinje, čistilke, zdravnice hišni služinčadi in hišnim ljubljencem, veterinarke domačih živali, nadzornice shrambe in kuhinje, gospodarice hišnih financ in vrtnarke ter kuharice, so veljale za častne in spoštovanja vredne ženske v srednjeveških mestih tako v Evropi kot na Slovenskem.

V poznem srednjem veku, ko so se stare ločnice med družbenimi sloji postopoma brisale (mestna elita je želela postati čim bolj podobna plemstvu, prebivalci mest so hrepeneli po vstopu v mestno elito, razlike v načinu oblačenja so postajale vse manjše ...), so začele nastajati nove razlike. Mestna elita, ki se je na vsak način hotela ločiti od ostalih prebivalcev mest, a se na star način ni več mogla, je svojo elitnost izkazovala z lepim obnašanjem. To so bili le skromni začetki, saj so meščani svoja pravila lepega in primernega obnašanja razvili šele v 19. stoletju.

²³⁷ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 263 in 264: »*Primo, preparation of tablecloths, tableware and crockery, decorative greenery. To set on the table, ewers and footed hanaps, two comfit dishes, silver saltcellars, two-day old bread, crust removed, used as individual trenchers. For the kitchen: two large pots, two washtubs, and two brooms.*«

²³⁸ Citirano in prevedeno iz: *The Good Wife's Guide*, str. 335: »*To removed a burned taste from pottage, pour the pottage into a clean pot, then take a little leaven and tie it in a white cloth and toss it into your pot, but just briefly.*«

Mestni eliti je torej didaktična literatura služila kot vodnik za dvig po družbeni lestvici. V njej so bile zapisane vse takratne družbene norme, vsa pravila, kako se je bilo treba obnašati.

Nekako logično se zdi zaključiti, da so se tiste ženske, ki so se obnašale, kakor se je za njih spodobilo, štete med častne in elitne ženske, medtem ko so se ženske s slabimi manirami uvrščale med nižje, marginalne sloje družbe. Vendar je verjetno bolje, če rečemo, da so se ženske morale obnašati moževemu statusu primerno. Višje na družbeni lestvici je mož bil, bolj »ukalupljena« je ženska bila. Vsi obravnavani teksti so opozarjali ženske, naj se obnašajo, oblačijo, hranijo in naj kuhajo, kot se za njihov oziroma možev status spodobi. Kar je bilo opravičljivo za služabnico ali prostitutko, je bilo skrajno neprimerno za pripadnico mestne elite, da o plemkinji sploh ne govorimo.

Viri in literatura

Viri

- Barnhouse, Rebecca, *The Book of the Knight of the Tower. Manners for Young Medieval Women*. New York: Palgrave Macmillan, 2006.
- Benussi, B., Lo statuto del comune di Umago. *Atti e meorie*, Vol. VIII, Fascicolo 3 e 4, Parenzo: 1892, str. 227–313.
- Kotruljevič, Benko, *O trgovini i o savršenom trgovcu* (prevod: Žarko Muljačić). Dubrovnik: 1989.
- Mlinarič, Jože, *Gradivo za zgodovino Maribora* III, XV in XVI. Maribor: 1977, 1989, 1990.
- Morteani, Luigi, Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola. *Atti e memorie*, Volume IV., Fascicolo 3-4, Parenzo: Presso la Società istriana di Archeologia e Storia patria, 1889, str. 349–421.
- de Pizan, Christine, *The Treasure of the City of Ladies or the Book of Three Virtues*. London: Penguin Book, 1985.
- de Pizan, Christine, *Knjiga o mestu dam*. Ljubljana: Delta, 1999.
- Santonino, Paolo, *Popotni dnevnik 1485–1487*. Dunaj, Ljubljana, Celovec: Mohorjeva družba, 1991.
- de Szombathely, M., Statuti di Trieste del 1421. *Archeografo Triestino*, vol. XX della III Serie. Trieste: 1935.
- Statut mesta Ptuj 1376* (ur. Hernja Masten, Marija in Premzl, Primož). Študijska izdaja, Viri 2, Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, Umetniški kabinet Primož Premzl, 1998.
- The Good Wife's Guide. Le Ménagier de Paris. A Medieval Household Book* (kritični uvod in prevod: Gina L. Greco in Christine M. Rose). Ithaca in London: Cornell University Press, 2009.
- Weichard Valvasor, Johann, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, III. Teil. München: Rudolf Trofenik, 1971, IX. knjiga.
- Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts* (ur. Alcuin Blamires, Karen Pratt in C. W. Marx). New York in Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500–1800* (ur. Barbara J. Whitehead). New York in London: Garland Publishing, INC., 1999.

Women in Italy, 1350-1650. Ideals and Realities. A Sourcebook (ed. Mary Rogers in Paola Tinagli). Manchester in New York: Manchester University Press, 2005.

Literatura

- Cannon Willard, Charity, The Manuscript Tradition of the Livre Des Trois Vertus and Christine de Pizan's Audience. *Journal of the History of Ideas* 27, št. 3, 1966, str. 433–444.
- Baš, Angeloš, *Noša v poznem srednjem veku in 16. stoletju na Slovenskem*. Doktorska disertacija. Ljubljana 1959.
- Brown-Grant, Rosalind, *Christine de Pizan and the Moral Defence of Women: Reading beyond Gender*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- de Beauvoir, Simone, *Drugi spol, prva knjiga*. Ljubljana: Delta, 2000.
- de Beauvoir, Simone, *Drugi spol, druga knjiga*. Ljubljana: Delta, 2000.
- Budak, Neven, Servi i famuli – primjer isključivanja i marginalizacije u našim komunalnim društvima. *Radovi Sveučilišta u Zagrebu – Instituta za hrvatsku povijest* 18, 1985, Zagreb: 1985, str. 249–255.
- Ford, Wyn, The Problem of Literacy in Early Modern England. *History* 78, 1993, str. 22–37.
- Friedrichs, Christopher R., *The Early Modern City, 1450–1750*. London: Longman, 1995.
- Gabrič, Aleš, Od moškega do unisex šolstva. *Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Celje, 30. september–2. oktober 2004. Celje: ZZDS, 2004, str. 215–222.
- Hančič, Damjan, *Sedemsto let klaris na Slovenskem*. Nazarje: Samostan Brezmadežne sester klaris, 2000.
- Herlihy, David, Women and the Sources of Medieval History. The Towns of Northern Italy. *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (ur. Joel T. Rosenthal). Atene in London: The University of Georgia Press, 1990, str. 133–154.
- Hernja Masten, Marija, Bogaboječa, možu pokorna, preudarna, pametna, izobražena, a nešolana ženska. O izobraževanju in vzgoji žensk od srednjega veka do Marije Terezije na Slovenskem. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič, Vera Kozmik, Brigita Ačimovič). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 1998, str. 25–45.
- A History of Women. Silences of the Middle Ages* (ur. Klapisch-Zuber, Christiane). Cambridge, Massachusetts, London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
- Janeković-Römer, Zdenka, *Rod i grad (Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne zanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, 1994.
- Janeković Römer, Zdenka, Marija Gondola Gozze: La querelle des femmes u renesansnom Dubrovniku. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (ur. Andrea Feldman). Zagreb: Inštitut »Vlado Gotovac«, *Ženska infoteka*, 2004, str. 105–123.
- Kos, Dušan, Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam (s posebnim ozirom na 14. stoletje). *Zgodovinski časopis* 47, 1993. št. 1. str. 25–52.
- Kos, Dušan, Gorenjski samostani in plemstvo do začetka 15. stoletja. *Kranjski zbornik*, 1995, str. 57–64.
- Kos, Dušan, Ljubezen in zakonska zveza v ognju grešnosti. Prispevek k zgodovini »morale« na Slovenskem med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovina za vse* 15, 2008, št. 1, str. 5–36.
- Kovačič, Mojca, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite«: kako je Paolo Santonino videl in opisal ženske in kako so ženske dejansko živele. *Zgodovinski časopis* 56, 2002, št. 1-2, str. 95–132.

- Kovačič, Mojca, »Meretrix publica« in »putana« v istrskih in osrednjih slovenskih mestih. O prostituciji v srednjem veku. *Annales* 13, 2003, št. 2, str. 311–326.
- Kovačič, Mojca, *Ženska v srednjem veku na Slovenskem*, magistrska naloga, tipkopis, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2004.
- Kovačič, Mojca, Viri za zgodovino žensk v srednjem veku na Slovenskem. *Zgodovinski časopis* 62, 2008, št. 3-4, str. 323–349.
- L. Krueger, Roberta, Identity Begins at Home: Female Conduct and the Failure of Counsel in Le Menagier de Paris. *Essays in Medieval Studies* 22, 2005, str. 21–39.
- L. Krueger, Roberta, »Nouvelles choses«. Social Instability and the Problem of Fashion in The livre du chevalier de la tour landry, The ménagier de paris, and Christine de Pizan's livre des trois vertus. *Medieval Conduct* (ur. Kathleen Ashley in Robert L. A. Clark). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2001, str. 49–85.
- Lemire, Beverly in Riello, Giorgio, East and West: Textiles and Fashion in Early Modern Europe. *Journal of Social History* 41, 2008, št. 4, str. 887–916.
- McLeod, Enid, *The Order of the Rose. The Life and Ideas of Christine de Pizan*. London: Chatto & Windus, 1976.
- Medieval Conduct* (ur. Kathleen Ashley in Robert L. A. Clark). Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 2001.
- Mogorović Crljenko, Marija, *Nepoznati svijet istarskih žena. Položaj i uloga žene u istarskim komunalnim drštvima: primjer Novigrada u 15. i 16. stoljeću*. Zagreb: Srednja Evropa, 2006.
- Monfassani, John in Musto, Ronald G., *Renaissance Society and Culture*. New York: Italica Press, 1991.
- Munk, Ana, Kraljica i njezina škrinja. Lik ugarske kraljice Elizabete, rođene Kotromanić (oko 1340.–1387.), u historiografiji i na škrinji svetog Šimuna u Zadru. *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest* (ur. Andrea Feldman). Zagreb: Inštitut »Vlado Gotovac«, Ženska infoteka, 2004, str. 77–104.
- Phillips, Kim M., *Medieval Maidens. Young Women and Gender in England, 1270–1540*. Manchester in New York: Manchester University Press, 2003.
- Serše, Aleksandra, »Ženske naj bodo doma, naj bodo dobre gospodinje in matere«. *Izobraževanje in zaposlovanje žensk nekoč in danes* (ur. Tjaša Mrgole Jukič, Vera Kozmik, Brigita Ačimovič). Ptuj: Zgodovinski arhiv Ptuj, 1998, str. 47–71.
- Shahar, Shulamith, *The Fourth Estate. A History of women in the Middle Ages*. London in New York: Methuen, 1983.
- Sponsler, Claire, *Drama and resistance: bodies, goods, and theatricality in late medieval England*. Minneapolis in London: University of Minnesota Press, 1997.
- Uitz, Erika, *The Legend of Good Women. The Liberation of Women in Medieval Cities*. Rhode Island in London: Moyer Bell, Wakefield, 1994.
- Vidmar, Tadej, Oblast in šolstvo v srednjem veku. *Sodobna pedagogika* 48, št. 5-6, 1997, str. 276–282.
- Žvanut, Maja, *Od viteza do gospoda*. Ljubljana: ZIFF, 1994.

SUMMARY

“One Has to Live and Die with Him, Regardless of What He’s Like!” Education and Upbringing of Noble Ladies in Medieval Towns

Mojca Kovačič Dadić

Changes in medieval society and culture in the Late Middle Ages, as well as the need for better education of citizens (women included), resulted in two divergent attitudes. While those who thought that women needed solely the knowledge about practical housekeeping skills firmly believed that education was completely unnecessary for them others recognized the social need for literate women - although, naturally, within the firmly-established boundaries of their social rank. Even though schools for girls started to appear in some European towns the education of women who were part of the urban elite generally still took place at home, or with the help of a private teacher. Education could also be attained in monasteries. Since monastery education and tutors required payment it was likely that only women of the elite could afford such expenses.

The ability to read and write, however, was not a skill considered necessary for an educated medieval woman. Historians researching education in the Middle Ages and in the early modern era have established that at the time, education denoted primarily the preparation for the fulfillment of the tasks demanded of each individual according to her or his status. The social roles of men and of women were strictly separated. Accordingly, the education essential for the realization of their social obligations was very different for each sex. A nobleman who aspired to achieve a position in a royal office was considered well educated if he was learned in the humanities; his wife, who could not possibly acquire this position, was thought well educated if she was well versed in sewing, dancing, playing an instrument, and managing the household. A medieval woman was therefore educated according to the standards defined and imposed by the society in which she lived. While a man needed to be conversant in Latin if he wanted to work within the ecclesiastic and state administrations women had to know how to manage the household, spin, sew, and perform other similar female chores. The opposite applied as well. No civil servant was judged on the basis of his ability to sew and spin, and no woman of urban higher classes was considered uneducated if she did not master Latin. A person was therefore perceived as educated, or civilized, only when they “properly” accomplished the tasks imposed by the society and by the milieu in which they lived.

One can learn a lot about the standards that defined the proper education of medieval women from didactic books that recommended proper ways to live and behave in different situations. Women who were well-brought up and, according to medieval standards, well educated were more respected and held in higher esteem than others. As such, they rated high on the marital market.

All authors of didactic texts put spiritual duties in the first place. Redemption of the soul could only be achieved by strict order, discipline, prayer, regular church attendance, fasting, avoidance of mortal sins, and virtuous conduct. Within the prescribed moral behavior the texts issued instructions on proper behavior and condemned the outward appearance of women and their luxurious clothes.

The emphasis of these books was on the ideal of wifely behavior, particularly in relation toward her husband, and on harmonious conjugal life. The perfect wife was affectionate, humble, absolutely submissive and obedient, mindful of her duties, and had to pay constant attention to the needs of her husband. She had to keep her spouse’s secrets to herself and make concessions for his infidelity. She was not allowed to raise any objections and had to put his opinion first.

The other most important task of a good wife was her meticulous management of the household. The author who laid the strongest emphasis on this subject wrote a book entitled *Le menagier de Paris*. Written for the instruction of his young wife, the book contains precise directions on gardening; hiring and employing servants; darning, airing, and cleaning garments

and furs; removing greasy stains; exterminating fleas; attending to wine; and managing the estate. The author concludes his text with a wonderfully written cookbook. It starts with sample menus for lunches and suppers, whether warm or cold, Lenten or festive, or served in summer or in winter. The menus are followed by instructions on how to choose meats, poultry, and condiments. Enclosed are numerous recipes for various soups, stews, sauces, and other choice dishes. In this manner, the author covered all household areas which were to be managed by his wife: the supervision of servants; the upkeep of an ordered and tidy home; clean garments and bedding; and food preparation.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred šestimi desetletji?

Kratek regist nekega pisma je vzet iz protokola stanovskega arhiva za leta 1709–1722, folio 266. Napisan je bil 10. junija 1713; spisa samega nisem mogel najti. Vsebuje mnenje barona Raunacha, upravitelja proviantnega urada na Reki, češ da je bolje, če se prepeljeta dva regimenta, namenjena za zadušitev upora v grofiji Goriški, iz Neaplja preko Trsta, Ogleja ali pa Devina – kot pa preko Reke.

(Jože Šorn, Donese k kmečkim uporom v letih 1705 in 1713, ZČ 4, 1950, str. 170)

... pred petimi desetletji?

Objavljeni teksti urbarjev za posest obeh ptujskih samostanov so dragocen vir za kolonizacijsko, gospodarsko in upravno zgodovino Haloz. Zlasti ker editorja tekstov o tem skoraj ne razpravljata se mi zdi na mestu spregovoriti nekoliko o tem, predvsem na podlagi vsebine naših urbarialnih tekstov. S tem naj bo hkrati edicija naši javnosti sporočena.

(Milko Kos, Haloze po ptujskih urbarjih iz 15. stoletja, ZČ 14, 1960, str. 188)

... pred štirimi desetletji?

Jeseni in pozimi 1917/18 utrdi vrsta dogodkov nepopustljivost vlade in cesarja. V oktobrski revoluciji vidijo centralne države predvsem izločitev Rusije iz antante. Tu je zmaga pri Kobaridu in prodor na Piavo, tu je naraščajoči vpliv Nemčije in pritisk nemških strank v državi. Vtis vojne napovedi ZDA Avstro-Ogrski, ki je do nje končno prišlo 7. decembra 1917, je omiljen z objavo 14 Wilsonovih točk in pa z izjavo angleškega premiera Lloydja Georgea komaj mesec dni za tem, ki obe zanikata, da bi vojni cilj antante bil razbitje habsburške monarhije.

(Janko Pleterski, Slovenci v politiki dunajske vlade in dvora med prvo svetovno vojno, ZČ 24, 1970, št. 3-4, str. 186)

... pred tremi desetletji?

Britanskii poslanik Ronald Campbell pa je to pot bil bolj skeptičen. Dne 4. aprila 1941. leta je sporočil: »Naša pripravljenost, da na mirovni konferenci zagovarjamo zahtevo Jugoslavije glede Istre, bo verjetno bolj po volji Slovencem kot pa Hrvatom. [...] Če bo dana kaka izjava v smislu, kot je predlagana, mora biti dana na tak način, da ne bo izgledala kot poskus poriniti Hrvatsko ali Jugoslavijo v vojno.«

(Dušan Biber, Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni, ZČ 34, 1980, št. 3-4, str. 433)

... pred dvema desetletji?

Kopitarjevi članki o Armencih in o armenski kulturi ter njegovi osebni stiki s predstavniki armenskega naroda na Dunaju pričajo o nenavadno raznovrstnih zanimanjih znamenitega slovenskega učenjaka in o njegovi pozornosti do kulturnih vrednot malih narodov. Nastanek medsebojnih kulturnih odnosov med armenskim in slovenskim narodom, ki sta si po zgodovinski usodi tako podobna, lahko torej v novejšem času povezujemo z imenom Jerneja Kopitarja.

(Ašot Ovakimjan, Kopitar in Armenci, ZČ 44, 1990, št. 3, str. 403)

... pred desetletjem?

Težka je torej ocena informacij, ki jih lahko dobimo iz poročila Kasija Diona. Vsekakor ne divergirajo pogledi znanosti v tem oziru močno brez razloga. Kasij Dio pa vendarle kot edini posreduje dejansko predstavo o dogajanju, pravzaprav pa tudi kot edini o pohodu in napadu na rimske vojake, ki so šli čez deželo. Čepav to poročilo stoji tu za nas povsem izolirano, saj ne poznamo njegove predloge in virov kot tudi ne vemo, na katero vedenje je avtor že naletel, pa vendarle ravno to poročilo, bogato z detajli, sugerira zanesljivost, o kateri pa se morajo poroditi dvomi spriče cele vrste opažanj, meni Callies.¹⁵⁷

(Bojana Schneider, Poročila antičnih zgodovino piscev o »bitki v Teutoburškem gozdu« (clades Variana, ZČ 54, 2000, št. 3, str. 347)

Klemen Pust
 »Za odkup ubogih sužnjev, naših
 podanikov«. Reševanje Benečanov
 iz osmanskega in Osmanov iz beneškega
 suženjstva na območju vzhodnega Jadrana
 v 16. stoletju

UDK 355.01(262.3)15

UDC 355.01(262.3)15

PUST Klemen, dr., asistent, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1, klemen.pust@zrs.upr.si

PUST Klemen, PhD., Assistant, University of Primorska, Science Research centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1, klemen.pust@zrs.upr.si

»Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov«. Reševanje Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju

“For the Redemption of Poor Slaves, Our Subjects”: Rescuing the Venetians from the Ottoman Slavery and the Ottomans from the Slavery of the Venetians in 16th-Century East Adriatic

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 326–358, cit. 145

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 326–358, 145 notes

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Zajetje in zaslužnjevanje Benečanov in Osmanov ter posledično njihovo reševanje iz suženjstva, prek vzajemne izmenjave, restitucije ali odkupa, je bilo v 16. stoletju, pa tudi v celotnem zgodnjem novem veku na območju vzhodnega Jadrana velikega pomena. Tovrstni stiki so predstavljali pomemben del tamkajšnjih beneško-osmanskih odnosov in bistveno prispevali k vzpostavljanju novih povezav med prebivalci obeh strani.

In the eastern part of the Adriatic, the capture and enslaving of Venetians and, on the other hand, of Ottomans, and their subsequent rescue from slavery by means of exchange, restitution, or ransom was of utmost importance in the 16th century and throughout the early modern era. A significant part of relations between the Venetians and the Ottomans, such contacts importantly contributed to the establishment of new ties between both sides.

Ključne besede: Benečani, Osmani, reševanje iz suženjstva, 16. stoletje, vzhodni Jadran

Key Words: Venetians, Ottomans, rescue from slavery, 16th century, eastern Adriatic

Avtorski izvleček

Author's Abstract

Ena od najpogostejših oblik stikov med Benečani in Osmani na območju vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku je bilo njihovo zajetje in zaslužnjevanje ter posledično reševanje iz suženjstva. V suženjstvo so se ljudje lahko rodili, mnogi so bili v suženjstvo prodani ali so se sami prodali, zaradi lakote in raznih drugih vzrokov, precej pa so jih tudi zajeli in zaslužnjili. Velika večina tistih, ki so jih zajeli, je namreč postala sužnjev, še posebej po prihodu Osmanov na vzhodni Jadran, ker so ti med svojimi osvajanji in plenjenji zajeli veliko število prebivalcev tistih dežel, ki so jih hoteli osvojiti. Osmani so zaslužnjevanje in trgovino s sužnji v zgodnjem novem veku spremenili v množično dejavnost, v obsegu, kakršnega prej na tistem območju ni bilo. Mnogi Osmani so si s tovrstnimi dejavnostmi priskrbeli sredstva za preživetje, nekateri pa so si na ta način tudi zagotovili velike dobičke in celo obogateli. Pri tem velikokrat niso delali razlik med kristjani in muslimani, saj verski pomisleki zanje niso bili bistveni, temveč je bil pomembnejši materialni vidik.¹

Suženjstvo na vzhodnem Jadranu

Trgovina s sužnji je bila v zgodnjem novem veku na območju Jadrana zelo razširjena že v 14. in 15. stoletju, kot je razvidno iz 167. člena knjige reformacij šibeniškega statuta iz leta 1407, ki zapoveduje, da je brez dovoljenja mestnih oblasti prepovedano izven mestnega ozemlja odvajati dečke in deklice ter ženske. Kazen za neupoštevanje te odredbe je znašala 100 malih liber, kdorkoli pa jih je odvedel »po morju ali po kopnem«, je bil kaznovan z bičanjem in žigosan z razbeljenim železom.²

Sužnje so prodajali v mnogih vzhodnojadranskih mestih, od Ulcinja, prek Dubrovnika, Zadra, vse do Pirana, posebej znan trg za prodajo sužnjev se je nahajal ob ustju Neretve. Po izvoru so bili sužnji ali z ozemelj samih mest ali pa so prihajali iz zaledja, na primer patareni iz Bosne.³ Pri tem je bil za mesta ob vzhodni jadranski obali že v srednjem veku značilen pravni formalizem, prevzet

¹ O trgovini s sužnji na območju vzhodnega Jadrana glej (poleg del, ki bodo citirana v nadaljevanju): Allachevich, *Mercato di schiavi*; Šegvić, *Roblje u Hrvatskoj*; Stipančić, *Naši krajevi*; Stošić, *Turški robovi*; Teja, *Aspetti della vita economica*; Čremošnik, *Izvori za istoriju roblja*; Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*; Stanojević, *Trgovina robljem*; Verlinden, *L'esclavage*; Budak, *Pregled literature*; Čar, *Demografsko kretanje*.

² Grubišić, *Knjiga statuta*, str. 276.

³ Pinelli, *Od Dubrovnika*, str. 68; ista, *From Dubrovnik*, str. 60.

iz rimsko-bizantinske pravne tradicije, po kateri je bil največjega pomena deležen formalni dokaz lastniškega prava nad posameznimi sužnji⁴. Lastnik je moral torej ne glede na to, da je sužnja dejansko kupil, svoje lastništvo dokazovati z uradnimi listinami. Pravni in socialni položaj sužnjev v srednjeveški fevdalni družbi, kjer se je ta razvila na temeljih rimske sužnjelastniške ureditve, se tako ni veliko razlikoval od položaja sužnjev v antiki.⁵

V prvi polovici 14. stoletja začne trgovina s sužnji upadati, z raznimi ukrepi proti koncu 14. in v začetku 15. stoletja pa so jo še bolj omejili. Posredniško vlogo so kljub temu še vedno v precejšnji meri opravljali trgovci.⁶ Tako je Dubrovnik 27. januarja leta 1416 s posebno odredbo trgovino s sužnji povsem prepovedal,⁷ beneške oblasti pa so 26. junija leta 1455 prebivalcem Beneške republike vnovič prepovedale prevažanje Slavoncev in Albancev na trge za prodajo sužnjev, saj so sprevidele, da se je to dogajalo »v njihovo največjo sramoto in ne brez teže na naši vesti.«⁸

Benečani naj bi, po zatrjevanju doža Moceniga iz leta 1421, ki pa je verjetno pretirano, letno prodali za okoli 30.000 dukatov sužnjev, kar bi pomenilo vsaj 1.000 ljudi.⁹ V Genovi je bilo v 16. stoletju posebno tržišče za sužnje z Balkana, kjer se omenjajo »slovanski sužnji« (*schiavi Schiavoni*). Tam so proti koncu 16. stoletja z velikim dobičkom prodali več suženj, ki so jih leta 1588 kupili v Senju.¹⁰

Za obdobje zgodnjega novega veka po letu 1453 je značilno, da je suženjstvo na območju celotnega Sredozemlja dobilo nov značaj zaradi osmanskega osvajanja. Islam namreč ni odpravil suženjstva, ki se je zato v Osmanskem cesarstvu, tudi na območju vzhodnega Jadrana, obdržalo vse do konca 19. stoletja.¹¹ V suženjstvo so prehajali zlasti številni ujetniki bojev z Osmani in žrtve osmanskega plenjenja, od katerih si marsikdo nikdar več ni uspel povrniti statusa svobodnjaka.¹² Tako sodobni viri omenjajo, da naj bi Osmani ob zavzetju Bihaća junija 1592 pobili 5.000 kristjanov in v suženjstvo odvedli 800 otrok. Poleg tega naj bi osmanske enote pod poveljstvom Hasana paše med pustošenjem na območju mest Nove Zamky (*Neuhäusel*) na Češkem, Karlovac (*Karlstadt*) na Hrvaškem in Győr (*Raab*) na Ogrskem zajele kar 35.000 sužnjev.¹³

⁴ »*Carta servitutis*« je bila vrednostni dokument, ki je bil vreden toliko, kot sam suženj. Če jo je lastnik izgubil, je s tem izgubil tudi svojega sužnja. Čremošnik, *Pravni položaj*, str. 70–71.

⁵ Isto, str. 73.

⁶ Gestrin, *Migracije Slovanov*, str. 11–13; Isti, *Suženjstvo-prisilna migracija*, str. 11–20.

⁷ Klaić, *Izbori za hrvatsku povijest*, str. 263–264.

⁸ Ljubić, *Listine o odnošajih*, str. 60–61.

⁹ Grafenauer, *Zgodnjefevdalna družbena struktura*, str. 35; Živković, *Mletačka trgovina*, str. 52; Budak, *Servi*, str. 255.

¹⁰ Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem*, str. 153; Verlinden, *Le relazioni economiche*, str. 103–139.

¹¹ Silajdžić, *O slučajevima ropstva*, str. 241.

¹² Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem*, str., 226; Klen, *Pokrštavanje »turske djece«*, str. 203.

¹³ Göllner, *Die europäischen Türkendrucke*, str. 470; Setton, *Venice, Austria, and the Turks*, str. 6.

Osmanom so pri zaslužnjenju lokalnega prebivalstva pomagali številni martolozi oziroma pripadniki pomožnih, večinoma plenilskih osmanskih vojaških enot z obmejnih posesti Osmanskega cesarstva. Na območju vzhodnega Jadrana so kot martolozi v prvi vrsti služili pravoslavni Vlahi, čeprav so bili med njimi tudi katoličani. Napadi in plenjenje martolozov so se začeli še preden je neka dežela padla pod osmansko oblast, s čimer so bistveno prispevali k oslabitvi njenih obrambnih zmogljivosti, kar je Osmanom olajšalo delo pri osvajanju novih ozemelj.¹⁴

Mnogo sužnjev so prav tako zajeli kristjani, poleg ostalih v 16. in začetku 17. stoletja tudi Uskoki. Osmanske sužnje so sicer poimenovali »Turki«, vendar so se med njimi nahajali tako osmanski Turki iz Anatolije in drugi muslimani, ki so jih v suženjstvu pokatoličevali, kot tudi mnogi slovanski katoliški in pravoslavni martolozi ter v vojaških pohodih zajeti ženske in otroci, predvsem iz Bosne in Dalmacije.¹⁵

Leta 1540 so v Splitu v Italijo prodali 66 sužnjev, ki so bili večinoma iz Bosne, sredi 16. stoletja so tudi na Reki prodajali osmanske in slovanske sužnje v Italijo, na primer v Ortono in Bari, še v letih 1686–1694 pa so mnoge patricijske in bogate meščanske družine v Brindisiju kupovale osmanske sužnje.¹⁶ V južni Italiji se tako v 17. stoletju pogosto omenjajo sužnji iz balkanskih dežel, sledovi suženjstva pa se ohranjajo vse do 19. stoletja. Beneški trgovci so na primer leta 1661 v Boki Kotorski kupili 92 sužnjev iz Bosne ter jih prodali v Neapeljsko kraljestvo. Med njimi so bili večinoma ženske in otroci do 15. leta z območja Trebinja in Bileće, pa tudi iz oddaljenega Jajca.¹⁷

Precej osmanskih sužnjev so v 16. in 17. stoletju med drugim naselili v slovenskih deželah.¹⁸ Osmani so se morali ob prihodu na beneško ozemlje dati krstiti, ali pa so za to poskrbeli bodisi njihovi krščanski gospodarji bodisi lokalne in državne oblasti.¹⁹ Nadvse podobno je bilo tudi v avstrijskih deželah med 15. in 17. stoletjem.²⁰ K pokristjanjevanju osmanskih sužnjev jih je namreč navajalo prepričanje, da so s tem izpolnili misijonarsko dolžnost dobrih kristjanov, s čimer naj bi si pridobili dodatne zasluge pri Bogu.²¹

Tudi iz slovenskih dežel so osmanske sužnje večinoma slovanskega izvora prodajali v Italijo, kjer so jih posamezni fevdalci uporabljali kot delovno silo in nato prodajali naprej. Tako je grof Jurij Sigmund Paradaiser leta 1674 prodal 6 osmanskih sužnjev za 690 forintov. Na italijanske trge pa so prodajali tudi večje skupine sužnjev, saj je leta 1684 kranjski deželni glavar izdal spremni list (*Passbrief*) za 21 osmanskih vojnih ujetnikov, ki so bili prek Reke odposlani v Neapelj.²²

¹⁴ Čebotarev, *Martolozi*, str. 75–77. Prim. Vasić, *Martolozi*.

¹⁵ Gestrin, *Suženjstvo*, str. 19; Bono, *Il Mediterraneo*, str. 91.

¹⁶ Gestrin, *Suženjstvo*, str. 19.

¹⁷ Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem*, str. 154.

¹⁸ Voje, *Naseljavanje turskih zarobljenika*, str. 38–47.

¹⁹ Klen, *Pokrštanje »turske djece«*, str. 203–207; Gobbi, *Quando il Turco*, str. 145–157.

²⁰ Mlinarič, *Usoda turskih ujetnikov*, str. 289–305.

²¹ Bono, *Schiavi musulmani*, str. 252.

²² Voje, *O usodi turskih ujetnikov*, str. 254; Isti, *Vplivi osmanskega imperija*, str. 12; Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*, str. 419, 430.

Po drugi strani je bilo zaslužnemanje pomemben družbeno-gospodarski dejavnik, ki je prispeval k širjenju islama v Bosni in Dalmaciji. Veliko število sužnjev so Osmani zajeli prav na svojih pohodih proti habsburški Hrvaški in beneški Dalmaciji. Čeprav je velika večina sužnjev na sarajevskem trgu sužnjev izvirala iz Slavonije, se v virih nahajajo tudi omembe sužnjev iz Dalmacije.²³ Zaslužnemanje vojakov in civilistov v času vojne, pa tudi v obdobjih miru, je bilo znana osmanska praksa, s čimer so povečali ponudbo na trgu s sužnji in tako dosegli pocenitev delovne sile.²⁴ Osmani so namreč potrebovali sužnje za enote janičarjev, prodajo na trgih s sužnji, s čimer so nato med drugim financirali vojne in gradnjo džamij, kot delovno silo v poljedelstvu, živinoreji, gradbeništvu, obrteh ter za veslače trgovske in vojaške mornarice, ženske pa so potrebovali tudi za hareme. Preostali del plena in sužnjev je bil običajno razdeljen med vojaške poveljnike in sandžakbega, ki so sodelovali na osmanskih vojaških pohodih.²⁵

Pomanjkanje delovne sile potrjujejo relativno visoke cene sužnjev, saj so lahko v 16. stoletju, ko so bile najvišje, znašale celo do 7.000 akč.²⁶ V defterju Bosanskega sandžaka iz leta 1528 je sicer navedeno, da so skupni davčni prihodki s trga sužnjev v Sarajevu znašali 1.000 akč, s trga sužnjev v Livnu 600 akč, do leta 1540 pa so davčni prihodki s sarajevskega suženjskega trga narasli na 2.000 akč, medtem ko so se prihodki v Livnem zmanjšali na 300 akč.²⁷ Pri tem je potrebno omeniti, da so lahko sužnji, ki so se spreobrnil v islam, zaprosili za svobodo. Po Malcolmu so tako leta 1528 osvobojeni sužnji tvorili skoraj osem odstotkov celotnega prebivalstva Sarajeva.²⁸ V kanunnami za Bosanski sandžak iz leta 1565 in Kliški sandžak iz leta 1574 pa je naveden davek v višini 2 akč za vsakega prodanega ali kupljenega sužnja, kar jasno priča o vsakdanjosti tega posla.²⁹

Koran ima osvoboditev sužnjev za najbolj hvalevredno dejanje, zato so mnogi premožni muslimani kupovali krščanske sužnje in jih po njihovi spreobrnitvi v islam osvobodili iz suženjstva, saj šeriat ni dovoljeval, da bi bil musliman suženj. Najbolj znan je primer Murata bega Tardića, prvega sandžakbega Klisa in osvobojenca bosanskega sandžakbega Husreva, ki je bil po rodu iz Šibenika. Bilo pa je še mnogo drugih, veliko bolj negativnih primerov, kot na primer s 3. septembra leta 1571, ko so Osmani zapolnili sprednje vrste svoje oblegovalne vojske s krščanskimi ujetniki, s čimer so preprečili posadki obleganega Zadra, da bi odprla ogenj na njih.³⁰

²³ Traljić, *Tursko-mletačko susjedstvo*, str. 208.

²⁴ Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 92.

²⁵ Isto, str. 93; Čebotarev, *Martoloz*, str. 76. Sužnji so pogosto menjavali gospodarje, do česar je prišlo s preprodajo ali z darovanjem. Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 95.

²⁶ Filipović, *Pogled na osmanski feudalizam*, str. 59–61; Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 93–94.

²⁷ Handžić, *O gradskom stanovništvu*, str. 251.

²⁸ Malcolm, *Bosnia*, str. 67.

²⁹ Đurđev et al., *Kanuni i kanun-name*, str. 7; Vrandečić, *Had an Ottoman Combatant*, str. 171; Čebotarev, *Martoloz*, str. 78.

³⁰ Solitro, *Povijesni dokumenti*, str. 175; Vrandečić, *Had an Ottoman Combatant*, str. 171.

Odkupovanje sužnjev iz osmanskega ujetništva je postalo vir zaslužka, ki je bil včasih donosnejši od običajne trgovine. Pri odkupovanju sužnjev so sicer v veliki meri sodelovali predvsem trgovci s poslovnimi zvezami z Osmani. Poleg Dubrovničanov so se s tem ukvarjali Benečani in trgovci iz drugih italijanskih mest. Krščanski sužnji, ki so jih reševali dubrovniški trgovci, so že v 15. stoletju izvirali iz Dalmacije, Hrvaške, nemških dežel in celo Italije, v prvi vrsti iz Furlanije, saj so bili prav osmanski vpadi na beneško Terrafermo najbolj pripravljeni in najobsežnejši.³¹

Trgovina s sužnji je bila zelo razširjena in donosna skozi celotno 16. stoletje, z njo pa so se tedaj še vedno ukvarjali tudi Benečani, saj je trogirski komes (*comes*) Alexander Georgio 5. januarja leta 1520 omenjal ukaz beneške sinjorije s 6. decembra, po katerem je bilo prepovedano v Trogir in na njegovo ozemlje prinašati ali prodajati sužnje in predmete, ki so bili uplenjeni na osmanskem ozemlju oziroma prebivalcem osmanske države. Prav tako je bilo ukazano, da se tistih, ki bi plenili po osmanskem ozemlju, ne sme spustiti na beneško ozemlje.³²

Še sredi 16. stoletja so Benečani v zalivu pri Badnju na območju Pulja zasegli dve barki, ki sta na habsburško ozemlje vozili krščanske sužnje. Beneški senat je 23. februarja leta 1553 komesu Pulja ukazal, naj se osvobodi šest suženj s teh bark. V odgovoru na protest avstrijskih oblasti je sinjorija poudarila, da so Benečani v Istri zasegli dve barki z Reke s krščanskimi sužnji in sužnjami, lastnik barke Antonello iz Pirana pa je pobegnil, čeprav so imeli trgovci s sužnji dovoljenje avstrijskega kralja. Eno plovilo je bilo zadržano v Pulju, drugo pa se je tedaj nahajalo v Zadru.³³

Tako bi se lahko strinjali z ugotovitvijo Michela Fontenaya, da je bilo suženjstvo v Sredozemlju in torej tudi na Jadranu pravzaprav anahronistični pojav, ki je v obdobju zgodnjega novega veka preživel zgolj zaradi osmanskega osvajanja in njihovih kontinuiranih spopadov s krščanskimi državami v južni oziroma »latinski«³⁴ Evropi.

Vzajemna izmenjava ujetnikov

Pri reševanju iz suženjstva je bila tako za Benečane kot Osmane pomembna vzajemna izmenjava ujetnikov, s katero je bilo mogoče prihraniti denar, ki bi ga bilo sicer potrebno porabiti za odkup. Bono je mnenja, da je bil prav to najpomembnejši način reševanja iz suženjstva, precej pomembnejši od odkupa, na katerega je krščanska stran pristajala le nerada, v primeru galjotov oziroma veslačev na galejah pa celo zgolj, če so bili njihovi osmanski sužnji na galejah starejši ali nezmožni

³¹ Voje, *Odkupovanje Furlanov*, str. 258; isti, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 95.

³² »...non Debia permeiere che qui In Trau, et nel Territorio suo siano portate le anime ne alcune altre robe de qualunque Sorte se uogli che fusseno Depredati Territorij, ouer deli Subditi del Illustrissimo Signor Turco: nec etiam lassar Intrar I Depredatorj De quelle.«
Lettere dei Rettori (LR), busta 281, 1520. 5. 1.

³³ *Senato Secreti*, str. 289.

³⁴ Fontenay, *Il mercato maltese*, str. 392.

za delo.³⁵ Sinjorija je na recipročne izmenjave ujetnikov namreč uradno pristala v vseh mirovnih sporazumih z Osmani.³⁶

Za vzajemno izmenjavo krščanskih in osmanskih ujetnikov je bilo še posebej primerno nevtralno ozemlje Dubrovniške republike. Dubrovnik je namreč postal eno od središč za reševanje krščanskih ujetnikov iz osmanskega suženjstva, ker je trgovina z Osmani večinoma potekala ravno preko tega mesta. Tja so prihajali tuji trgovci, ki so za potrebe reševanja sužnje odhajali v Osmansko cesarstvo ali se iz njega vračali.³⁷

Sodeč po ohranjenih fermanih, so Dubrovničani na pobudo beneškega baila v Istanbulu organizirali vzajemno izmenjavo vojnih ujetnikov takoj po ciprski vojni, ki je potekala med letoma 1570 in 1573, enako pa so na pobudo francoskega odposlanca pri Visoki Porti Savaryja de Brevesa storili tudi leta 1592.

Leta 1575 so tako dubrovniške oblasti prejele sultanov ukaz, da se bo na območju njihovega ozemlja izvršila izmenjava 33 muslimanskih in 39 krščanskih ujetnikov. Beneški bailo je malo predtem namreč predlagal, da bi se zaslužjeni Osmani lahko zamenjali za Benečane in Špance, zaprte v trdnjavah Dardanel. Kot je ukazal sultan, naj bi se ujetniki na osmanski strani osvobodili, ko bi prispeli ujetniki z beneške strani.³⁸

Kmalu po tem sultanovem ukazu, 7. julija leta 1575, je beneški veleposlanik pri Svetem sedežu v Rimu sinjorijo obvestil, da bo papež, takoj ko bo prišlo obvestilo, da so krščanski ujetniki odšli iz Istanbula, ukazal vkrcati osmanske ujetnike, ki jih bodo nato prek Dubrovnika poslali v Osmansko cesarstvo. Po tedanjih podatkih so krščanski ujetniki že odšli na pohod iz Istanbula, zato je beneški senat pozval k hitremu ukrepanju, saj »se popolnoma zavedamo velike koristi, ki jo lahko prinese hitrost pri tem poslu.« Sinjorija je ukazala, da je potrebno s tremi galejami takoj prepeljati osmanske sužnje iz Ancone v Dubrovnik, kjer naj se jih izmenja s krščanskimi sužnji.³⁹

³⁵ Bono, *Schiavi musulmani*, str. 418.

³⁶ Glej: Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats*, str. 1–698; Isti, *Cairo Revisited (I)*, str. 1–29; Isti, *Cairo Revisited (II)*, str. 1–67.

³⁷ Voje, *Odkupovanje Furlanov*, str. 258–259.

³⁸ Besedilo fermana se glasi: »Sandžakbeg Egriboza Mehmed beg, ujetnik nevernikov, sandžakbeg Šarki Karahisara Ahmed beg in drugi, so nedavno na moja Vrata sreče poslali seznam 33 ujetnikov, ki so jih zajeli Španci in Benečani ter se sedaj nahajajo v Papeški državi. Zahtevali so njihovo osvoboditev. Tudi beneški bailo je nedavno predložil predlog, da bi se imenovani lahko zamenjali za nevernike, zaprte v trdnjavah Dardanel. Zato izstavljam svoj ferman vzvišene moči, da se imenovanih 33 ujetnikov zamenja za zajete nevernike. Ujetniki, poslani s te strani, so lahko osvobojeni, ko prispejo ujetniki z druge strani. Sporazum ne bo propadel, če kdo od njih umre po izstavitvi tega fermana, obenem pa ne bo nikakršnih nesporazumov in preprirov. Torej, v skladu z mojim plemenitim ukazom je bilo 39 ujetnikov iz imenovane trdnjave poslanih v spremstvu Mustafe, čauša mojega cesarskega dvora. Ukazujem, da jih, ko pridejo, varujete na primernem kraju, vse dokler ne pridejo muslimanski ujetniki. Ko pridejo, popišite njihova imena, pošljite meni seznam, osvobodite vse ujetnike Benečanov in Špancev ter poleg njih tudi sina Kara Mahmuda in še pet ujetnikov, skupaj torej 39. Predajte jih mojemu čaušu in pošljite. Ujetnike, poslane od tu, predajte njihovim ljudem, vendar ne prej, dokler ne pride vseh 39 ujetnikov.« Miovič, *Dubrovačka Republika*, str. 51.

³⁹ Rubriche e Registri (RR), registro 42, 1575. 7. 7.

Osmanski sužnji so bili 13. avgusta že odpeljani proti Dubrovniku, ker je prav tedaj sinjorija dodelila Zuanu Contariniju 200 dukatov, ki jih je ta predtem porabil za vzdrževanje 100 njemu v varstvo dodeljenih osmanskih sužnjev. Od te skupne vsote pa je bilo potrebno odšteti še 39 dukatov za soprakomita Marc'Antonia Querinija, ki jih je ta porabil za vzdrževanje osmanskih sužnjev, nameščenih na njegovi galeji.⁴⁰

Zatem je 3. septembra kot del omenjene izmenjave sužnjev z Osmani v Benetke prispelo 40 krščanskih sužnjev iz Istanbula. Zajeti so bili med osmansko osvojitvijo beneških jadranskih mest Bar in Ulcinj, torej je šlo najverjetneje za osebe slovanskega rodu. Sinjorija je vsakemu od njih dodelila po tri dukate kot pomoč pri vrnitvi na njihove domove, s čimer naj bi bili »povsem zadovoljni nad darežljivostjo sinjorije.«⁴¹

Vsekakor je šlo pri tem za cenen poizkus pridobiti hvaležnost ljudi, ki so tvegali življenje za ubranitev beneških posesti. 26. septembra pa so iz Istanbula prišli še beneški kapitani, zajeti med osmanskim zavzetjem Famaguste na Cipru. Sinjorija je ukazala, da naj se jih ponovno vzame v službo kot kapitane pehote ter se jim za lažje preživetje naenkrat izplača tri plače. Med temi kapitanami je bil tudi Giacomo iz Kopra.⁴²

Pri izmenjavi beneških in osmanskih ujetnikov leta 1592 so morali Dubrovničani celo jamčiti s 30.000 zlatniki za vsakega ujetnika, sam postopek izmenjave njim zaupanih ujetnikov pa je bil dolgotrajen in tvegan. Leta 1590 je namreč francoski odposlanec na Porti Savary de Breves odkril sedem malteških vitezov v osmanskem suženjstvu. Z velikim vezirjem se je dogovoril za njihovo izmenjavo z 29 zajetimi Osmani. Čeprav so Dubrovničani želeli, da bi viteze namestili v Novem, so konec leta kljub vsemu prispeli v Dubrovnik. Prišlo jih je zgolj šest, saj je eden od njih v tem času umrl. Medtem se je de Breves podal v Firence, Rim in na Malto ter iskal osmanske sužnje za izmenjavo, vendar jih je uspel zbrati zgolj 14. Kljub vsemu je poskušal prisiliti Dubrovničane, da mu viteze predajo, tega pa ti niso mogli niti smeli storiti. Leta 1592 jim je Porta naložila, naj osvobodijo tri viteze, če v Dubrovnik prispe 17 osmanskih ujetnikov. Ker so se znašle v precepu med osmanskimi in de Brevesovimi zahtevami, so dubrovniške oblasti celo razmišljale o vrnitvi vitezov v Istanbul. Postopek izmenjave ujetnikov, ki se je začel s prihodom vitezov konec leta 1590, se je tako končal šele v aprilu leta 1592.⁴³

⁴⁰ RR, registro 42, 1575. 13. 8.

⁴¹ »...siano datj in dono ducatz tre per ciascuno, accio che con questo suffragio habbino modo di condursi alle case loro, et a restar compitamente satisfattj della munificenza, et liberalita del stato nostro.« RR, registro 42, 1575. 3. 9.

⁴² RR, registro 42, 1575. 26. 9.

⁴³ O tem sultanov ferman: »Nedavno tega je plemič z imenom Brev zahteval osvoboditev sedmih ujetnikov, ki pripadajo osmanski državi, vitezov [...] pod pogojem, da se osvobodijo 29 muslimanskih ujetnikov na Malti. Zato je izdan moj ferman, da se omenjenih sedem ujetnikov, ki pripadajo državi, privede v Dubrovnik, v spremstvu Omera, čauša z mojega cesarskega dvora. Osvobojeni bodo, ko se osvobodijo muslimani. Sedaj je z Malte izpuščenih skupno 21 od zahtevanih 29 muslimanov [...] preostala osmerica pa je umrla. Umrl je tudi eden od imenovanih nevernikov [...] zdaj ukazujem [...] da brez odlašanja izpustite teh šest vitezov in jih pustite oditi na Malto.« Miović, *Dubrovačka Republika*, str. 51–52.

Večina recipročnih izmenjav ujetnikov pa se je zgodila na lokalni ravni, z dogovori med beneškimi rektorji dalmatinskih mest in osmanskimi pokrajinskimi upravitelji. Trogirski komes Francesco da Mosto je tako 18. avgusta leta 1585 sinjorijo obvestil, da je nameraval hercegovski sandžakbeg priti na območje Splita in se srečati z njim. Glavna tema razgovorov je bila restitucija dečkov, ki so jih Osmani zaslužnili med prejšnjim vpadom na beneško ozemlje. Mosto se je o tem problemu skrivoma pogajal z Džaferjem Čelebijo, tajnikom hercegovskega sandžakbega, kateremu je obljubil darila, če bi dosegel povrnitev ugrabljenih dečkov. Z njim se je uspel domeniti, da bodo Osmani v osmih dneh izpustili dva od zajetih dečkov, v zameno za dva Osmana, zaprta v Splitu. Glede ostalih dveh dečkov, za katere so Osmani trdili, da o njih nimajo informacij, pa je da Mosto opozoril, da mora sinjorija preko svojega baila v Istanbulu poskrbeti za restitucijo, tako da se pri sultanu pritoži čez sandžakbegovega namestnika Huseina čehajo, ki je zakrivil vpad, zaradi česar ga je kaznoval tudi sam sandžakbeg.⁴⁴

O tem je 19. avgusta poročal še splitski komes Marco Barbarigo, po mnenju katerega so vse težave na tistem območju izvirale prav iz dejstva, da sta bila v splitski utrdbi zaprta dva osmanska ujetnika. Zato je sinjorijo prosil, naj ju odstrani iz mesta, »saj bi se s tem v veliki meri odpravile naše nevšečnosti, v nasprotnem primeru, če bosta še naprej ostala tu, nas ti Turki nikdar ne bodo prenehali nadlegovati z oholimi zahtevami in morda celo s kakšno novo škodo. Na ta način bi se po mojem prepričanju tudi lažje rešilo naše podanike.« Po Barbarigovem prepričanju bi morali zato oba Osmana poslati na galeje Kapitana proti Uskokom.⁴⁵

Načelo vzajemne izmenjave so ravno tako uporabljali zasebniki, običajno je šlo pri tem za poizkus rešitve njihovih zajetih in zaslužnjenih sorodnikov, pri čemer so lahko računali tudi na pomoč beneških oblasti. Leta 1575 je na primer kavaljer Nicolo Velami sinjorijo prosil za dovoljenje, da bi lahko svojega sina Zuanna, ki je bil tedaj v osmanskem suženjstvu, zamenjal za Osmana Mehmeda, sužnja na galeji soprakomita Simona Salamona. Mehmedova mati Nissa je namreč Zuanna odkupila in ga želela zamenjati za svojega sina. Sinjorija je zato 31. decembra ukazala, da je potrebno Mehmeda izročiti pod jurisdikcijo komesa in kapitana Šibenika, kjer naj bo zaprt, dokler bailo iz Istanbula ne bo obvestil o osvoboditvi Zuanna Velamija. Sinjorija je obenem šibeniškemu komesu naložila, naj se pozanima glede dejanskega Mehmedovega ugleda in družbenega položaja med Osmani, saj je bil arkebuzir Alije, kapitana osmanske mornarice. Če bi se izkazalo, da je njegov družbeni status višji, kot so predvidevali, bi sinjorija v Šibenik poslala nove ukaze.⁴⁶ Če bi bil Mehmedov položaj na osmanski družbeni lestvici večji, kot pa je sinjorija predvidevala, bi ga namreč Benečani lahko zamenjali za kakšnega od svojih uglednejših in vplivnejših rojakov, ki so se tedaj nahajali v osmanskem suženjstvu.

⁴⁴ LR, busta 302, 1585. 18. 8.

⁴⁵ LR, busta 302, 1585. 19. 8.

⁴⁶ RR, registro 42, 1575. 31. 12.

Reševanje Osmanov iz beneškega suženjstva

Vsekakor še vedno drži trditev Suraiye Faroqhi, da se nahajajo raziskave o vojnih ujetnikih na osmanskem ozemlju ter zajetih Osmanih v tujini šele v začetni fazi.⁴⁷ Kot pa kažejo nekatera novejša dognanja, so na povečanje števila muslimanskih sužnjev večinoma osmanskega izvora v Italiji občutno vplivali predvsem napadi Uskokov in beneških piratov na Jadranu.⁴⁸ Najbolj so bili v nevarnosti osmanski trgovci, ki so se večkrat podajali na tvegano pot, med katero so bili lahko zajeti, nakar so iz ujetnikov v večini primerov zelo hitro postali sužnji.

Mornarice italijanskih državice so takšne ujetnike uporabljale za veslače na galejah, kar pa je bilo znotraj Beneške republike uradno prepovedano z določili mirovnih sporazumov z Osmani. Benečani so za veslače nasploh raje uporabljali svobodnjake, vendar pa so osmanske osvojitve na Balkanu bistveno zmanjšale posesti, s katerih je sinjorija novačila veslače, beneško-osmanske vojne pa so na teh ozemljih še dodatno zdesetkale število tistih prebivalcev, ki so se odločili za tovrstno težko in nevarno življenje. Šele leta 1545 je bilo v Benetkah prvič predlagano, da bi se za veslače uporabljalo obsojence. Vendar pa so ravno med beneško-osmanskimi vojnami, ko so bile potrebe precej večje kot v času miru, tudi v beneški floti uporabljali osmanske sužnje za veslače. V določenih primerih pa so se, čeprav neuradno, kot veslači prav tako nahajali na beneških galejah v času miru.⁴⁹ Med drugim je leta 1594 čavuš (*çavuş*) Cafer odkril nekaj osmanskih sužnjev na galeji *Bragadina*, leta 1604 pa je haznedar Mustafa aga na beneških galejah našel še nekaj drugih muslimanskih veslačev.⁵⁰

Že v začetku 16. stoletja se je v beneškem suženjstvu nahajalo mnogo Osmanov, zajetih med spopadi v 15. stoletju, predvsem pa v beneško-osmanski vojni 1499–1502. Marca leta 1504 je sinjorija dala sestaviti seznam 54 osmanskih sužnjev, ki so bili nato predani sultanovemu odposlancu Mustafi begu, pred tem pa so jih posedovali razni ugledni Benečani.⁵¹ Šlo je za enkratno restitucijo oziroma povrnitev, pri čemer lahko sklepamo, da so Benečani s tem želeli vzpostaviti dobre odnose z Visoko Porto, v okviru mirovnega sporazuma po koncu beneško-osmanske vojne. Vrnjene osmanske sužnje je namreč posedovalo veliko beneških plemičev, zato

⁴⁷ Faroqhi, *The Ottoman Empire*, str. 135.

⁴⁸ Glej: Bono, *Schiavi musulmani*. Prim. Pust, *Beneško-osmanski pomorski spopadi*.

⁴⁹ Doumerc, *L'Adriatique*, str. 249.

⁵⁰ Pedani, *In nome del Gran Signore*, str. 89–90.

⁵¹ Med njimi so bili: Paolo Malipiero, Santo in Angelo [Tron], Giovanni [Vendramin], Antonio Benedetto, Daniele [Trevisan], Zaccaria [de] Freschi, Silvestro Tintore, Alvise Moscatello, Marco Rizzo, Agostino Marini, Giovanni, Antonio in Benedetto Pesaro, Ivan iz Zadra (*Giovanni da Zara*), Giovanni Zantani, Antonio [Lion], Pietro Bollani, Alessandro Negro, Matteo [Cavaro] da Treviso, Vettore, Marino Morosini, Gregor iz Skadra (*Giorgio da Scutari*), Matteo [Gravanichio], Alvise Verzo, Francesco in Daniele Pasqualigo, Francesco [Alberto], Nicolo Dandolo, Giacomo Giustinian, Pietro Panza in Donato da Lezze. Lettere e Scritture Turchesche (LST), busta 1, 1504.; Pedani Fabris, *I »Documenti turchi«*, str. 39.

si le težko predstavljamo, da bi osmanske oblasti lahko izvedle hkratni odkup tolikšnega števila sužnjev.⁵²

Sinjorija je zelo pazila, da je z Visoko Porto vzdrževala dobre odnose, pri čemer so imele pomembno vlogo prav restitucije zajetih Osmanov. To priča tudi misija tajnika Beneške republike Nicolaja Ottobona, ki je ponoči 14. februarja leta 1511 odšel v Omiš, da bi restituiral 36 osmanskih ujetnikov, ki so bili delno v beneških rokah, nekatere pa je imel zaprte hrvaški ban.⁵³ Aprila je nato komes Splita Andrea Bassegio sinjorijo obvestil, da se je pogajal s plemiči, ki so posedovali osmanske sužnje, z namenom, da bi se jih restituiralo, vendar pa so lastniki zahtevali, naj se sužnje od njih odkupi, saj bi na ta način imeli dobiček. Bassegio je zato izpustil enega od zaslužjenih Osmanov in ga kot sla poslal na Porto s tem obvestilom.⁵⁴

V prvi četrtini 16. stoletja so osmanski vpadi na beneško ozemlje v Dalmaciji dosegli največjo intenzivnost v primerjavi z vsemi obdobji miru v zgodnjem novem veku.⁵⁵ Ravno proti koncu tega obdobja, junija leta 1524, ko so se beneško-osmanske trgovske povezave vse bolj krepile, je šibeniški komes Bernardin da cha Taiapiera sinjorijo obvestil o za beneške oblasti neprijetnem in nevarnem incidentu. Na dan sv. Trojice je bil namreč na ozemlju Šibenika, na meji med Šibenikom in Skradinom, sejem, na katerega so prihajali tudi trgovci iz tujine, pri tem pa je neki poveljnik ladje iz beneške Istre zajel nekaj Osmanov, ki so prišli tja trgovat.⁵⁶

Že naslednjega meseca oziroma 29. julija se je beneški odposlanec Pietro Zen s sultanovim odposlancem dogovarjal o restituciji sedmih osmanskih ujetnikov, ki jih je iz rok Istranov rešil zadrski kapitan. Potrebno jih je bilo poslati skradinske-mu dizdarju in jih restituirati. Ob tem je bil sprejet tudi dogovor za restitucijo 21 osmanskih ujetnikov, ki so jih med zadnjimi osmanskimi vpadi na območju Zadra zajeli stratioti oziroma beneška lahka konjenica, novačena na Levantu, v grških deželah, beneški Albaniji, na Apeninskem polotoku in drugod.⁵⁷

Enote stratiotov so velikokrat zajele osmanske napadalce, ki so prihajali plenit na ozemlje beneških mest v Dalmaciji. Komes in kapitan Šibenika Nicolo Marcello

⁵² Za ozemlje Ogrsko-hrvaškega kraljestva je ohranjen tudi seznam 21 odkupljenih osmanskih ujetnikov, ki je bil sestavljen že 10. maja leta 1492 v Bihaću. Iz njega je razvidno, da je bilo do odkupa po sedem ujetnikov zaprtih v utrdbah Bihać, Ripač in Sokol. Nogrady, *A list of ransom*, str. 28. Vlaški vojvoda Kožul, ki je imel svojo glavno utrdbo na hrvaškem ozemlju, je 1. septembra leta 1508 v suženjstvu v Skradinu zadrževal celo nekatere dubrovniške poslovneže, ki jih je imel za prijatelje Osmanov. Odkup teh oseb je šel prek mostarskega vojvode. Kukuljević Sakcinski, *Odnosaji skupnovlade mletačke VI.*, str. 254; Hrabak, *Turske provale*, str. 79.

⁵³ Kukuljević Sakcinski, *Odnosaji skupnovlade mletačke VI.*, str. 365.

⁵⁴ Isto, str. 366–367.

⁵⁵ Glej: Hrabak, *Turske provale*; Pust, *Vojaški odnosi* in tam vsebovano bibliografijo.

⁵⁶ »Di certo caso occorse, che una fiera si fa de li el zorno di la Trinita, venendo assa' barche, uno de Histria prese alcuni turchi erano venuti a la fiera.« Sanudo, *I Diarii*, knj. 36, str. 393.

⁵⁷ LR, busta 280, 1524. 29. 7. Benečani so konjenike za enote stratiotov novačili tudi na območju beneške Dalmacije, vendar pa ti praviloma, vsaj v 15. stoletju, niso smeli služiti v svojih domačih deželah, čeprav se to že v 16. stoletju ni več dosledno izvajalo, predvsem zaradi neznosnega osmanskega vojaškega pritiska in beneško-osmanskih vojn. Glej: Šunjić, *Stipendiarii veneti*.

je 19. februarja leta 1531 sinjoriji na primer poročal, da so imeli v Šibeniku zaprta dva osmanska marteloza, ki sta bila tam že dolgo, na stroške mestne blagajne, zaradi česar je Marcello pozval sinjorijo, naj odloči o njuni nadaljnji usodi.⁵⁸

Veliko ujetnikov so Benečani zajeli predvsem v vojnem času ter ob osvojitvah večjih utrd. Januarja leta 1540 je sultan Sulejman I. beneškega doža Andreo Grittija obvestil, da je na prošnjo baila Nicole Giustiniana izstavil prepustnico za beneškega odposlanca, ki je prišel na pogajanje za restitucijo osmanskega ujetnika iz Skradina.⁵⁹ Poveljnik osmanske mornarice Hajredin Barbarossa ter kliški sandžakbeg Murat beg Tardić sta sinjorijo namreč večkrat pozvala, naj vrne osmanske ujetnike, ki so jih Benečani zajeli med osvojitvijo skradinske utrdbe v vojni Svete lige (1537–1540).

Na ozemlju Beneške republike se je poleg tega v 16. stoletju zadrževalo precejšnje število Osmanov in Judov. Večinoma je šlo za trgovce, ki so bili nastanjeni v samih Benetkah. Sinjorija je tako med vojno Svete lige, 15. septembra leta 1537, ukazala, da je potrebno zajeti vse tujce, ki so prišli iz Osmanskega cesarstva, tudi Jude in Armence, ter zapleniti njihovo robo.⁶⁰ Zaradi vojnega stanja so bili namreč vsi Osmani smatrani za sovražnike in upravičene tarče.

Iz beneškega suženjstva je ravno v času vojne Svete lige pobegnil Beli aga, mož Kanife, ki so jo Benečani prav tako zaslužnili, nakar sta Barbarossa in Tardić urgirala pri sinjoriji, naj ne dopusti, da bi zaradi tega beneški soprakomiti ali kdorkoli drug maltretiral pobeglega Belija ago ali pa Kanifo in ostale ujetnike. Sinjorija takoj po končani vojni ni želela zaostrovati odnosov z Osmani, zato je 12. marca naložila soprakomitoma Michielu Salamonu in Andrei Duodu ter Francescu Saracinu iz Šibenika, naj se odrečejo Kanife, hčerke Huseina paše ter njenih sinov Alemina in Jura, ki so bili zaslužnjeni s skupno ceno odkupa 2.000 dukatov. Sužnji so morali biti vrnjeni v roke Pirzana Huseina, sla Barbarosse in Tardića. Sinjorija je obenem vse omenjene beneške lastnike sužnjev odrešila odgovornosti pred ostalimi soprakomiti zaradi te izpustitve ter pobeglega Belija age. Poleg tega je sinjorija dodelila 90 dukatov cekinov odškodnine Andrei Duodu, kot je ta zahteval.⁶¹

Tik pred in med ciprsko vojno je bilo med Osmani zajetih največ sužnjev. Beneški namestnik v Furlaniji videmski rektor Vito Morosini je na primer 23. februarja leta 1570 beneškemu senatu predstavil svoje končno poročilo, v katerem navaja informacije o osmanskem vpadu proti Bihaču, ki so jih trgovci iz Vidma pridobili od nekega zaslužnjenege Osmana, ki je odšel zbirat svojo odkupnino.⁶²

Tedaj oziroma 10. marca leta 1571 pa je kliški sandžakbeg Ferhat beg pisal Vrhovnemu nadzorniku v Dalmaciji glede njegovega osmanskega podložnika Štefana Bobričića, ki je bil suženj Morlaka oziroma slovaniziranega Vlaha Raca Domasetovića. Bobričić je namreč »za glavo skrajšal« prebivalca Beneške republike Pera Klaričića, zato je Ferhat beg prosil beneške oblastnike v Zadru, naj Dobročiću

⁵⁸ LR, busta 280, 1531. 19. 2.

⁵⁹ LST, busta 3, 1540; Pedani, *I »Documenti turchi«*, str. 106–107.

⁶⁰ RR, registro 24, 1537. 15. 9.

⁶¹ RR, registro 25, 1540. 12. 3.

⁶² Tagliaferri, *Relazioni dei Rettori Veneti*, str. 79.

omogočijo plačilo kazni in odkupa, enako pa tudi ostalim sužnjem osmanskega porekla. Sinjorija naj bi jim dovolila, da gredo trgovat in zbrat svojo odkupnino, drugače se jim ne bo posrečilo odkupiti. Prav tako je Ferhad beg beneške oblasti prosil, naj izpustijo zaslužnjene Osmane, ki so jih zajeli med osmanskim napadom na Pag, saj, kot je zaključil svojo prošnjo, »vam nismo prizadejali ne napravili nobenega trpljenja v tem letu.«⁶³

O osmanskem vpadu na Pag je v svojem končnem poročilu leta 1572 poročal Vrhovni nadzornik v Dalmaciji Giacomo Foscarini, ki omenja, da je Pag reven in slabo poseljen otok, ker ga je že v začetku ciprske vojne oplenil osmanski poveljnik Mahmud paša. Tega so nato zajeli Uskoki iz Senja, zaradi strahu, ki so ga imeli pred njim v celotni beneški Dalmaciji, pa so ga odkupili nekateri zadrski meščani in ga imeli tedaj že leto in pol zaprtega v mestu. Foscarini je sinjorijo opozarjal, da je potrebno preprečiti njegovo izpustitev, saj je bil Mahmud znan po sovraštvu do Benečanov, poleg tega pa naj bi dolgotrajno bivanje v beneškem suženjstvu, med katerim je bil stalno zastražen, »v njem vzpodbudilo dodaten gnev, zato bi bilo njegovo maščevanje zelo nevarno.« Foscarini ga je večkrat nameraval likvidirati, vendar sinjorija o tem ni sprejela nobene odločbe, prav tako pa so do njega določen interes izkazovali tudi tisti zadrski meščani, ki so ga odkupili iz uskoškega ujetništva, zato je svojo namero opustil.⁶⁴

Foscarini ob tem navaja, da bi Zadar, tako kot tudi ostala beneška dalmatinska mesta, trpel veliko lakoto, če osmanski sužnji, ki so bili izpuščeni, s prisego ali prek odkupa, ne bi za potrebe svojega odkupa v mesto prinašali žita in drugih živil. Pod izgovorom, da se morajo odkupiti, so mnogi nadaljevali s trgovanjem z Benečani še tudi potem, ko so se dejansko že odkupili. Na ta način so Osmani oziroma njihovi pripadniki, ki so trgovali v mestu, izvedeli vse, kar so beneške oblasti ukrenile za obrambo pred osmanskimi napadi.⁶⁵

Vendarle pa Foscarini obenem sinjorijo opozarja, da je zelo pomembno, da Osmani od svojih kolegov, ki so jih Benečani zaslužnjili in pripeljali v Zadar, ne bi ob vrnitvi nazaj v osmansko državo izdajali pomembnih varnostnih zadev Zadra, zato je sklenil poskrbeti, da se osmanskih sužnjev v času vojne ne bi več dalo odkupiti nazaj na svobodo.⁶⁶

Reševanje osmanskih ujetnikov iz beneškega suženjstva je bilo aktualno tudi v obdobjih miru po koncu beneško-osmanskih vojn. Tako iz hidžeta (*Hüccet*) kadije Hercegnovega Ali bin Receba s 4. avgusta leta 1558 izvemo, da je bilo v odsotnosti sandžakbega Hercegovine Hajdara paše Aladinu (*Alaeddin*) efendiju s strani Nadzornika beneške armade (*Provveditore all'armata veneta*) Cristofora da Canala, ki ga je v skladu s sporazumi med Beneško republiko in Osmanskim cesarstvom pooblastil Vrhovni kapitan morja (*Capitano generale da mar*) Tommaso Contarini, izročeni osem Osmanov, ki so se nahajali v suženjstvu na beneških galejah, zaradi storjenih kaznivih dejanj. Med temi osmimi sužnji so bili: v islam

⁶³ LR, busta 302, 1571. 10. 3.

⁶⁴ Novak, *Mletačka uputstva*, str. 34–35.

⁶⁵ Isto, str. 21.

⁶⁶ Isto, str. 32.

spreobrnjeni Španec Rodrigo, ki se je v Benetkah ukvarjal s posredništvom in preprodajo zaslužjenih dečkov; v islam spreobrnjeni Jani iz Katanije, ki je bil zajet na šajki (*caicco*) reisa prostovoljca (*gönüllü*) Şahkuluja; Ali iz Alžira, ki je bil zajet na šajki reisa Helvacija; Mehmed, črnc iz Bone v Berberiji, ki je bil zajet na šajki v islam spreobrnjenega Korzičana Beled-el-Ukka Hasana; Aleksander (*Iskender*) iz Cetinja (*Cettigne*), ki se je v Splitu ukvarjal s posredništvom in preprodajo zaslužjenih dečkov; Evlija⁶⁷ iz Hercegnovega, ki je zakrivil kraje sandal; Ilyas iz Galate, ki se je izkrcal z osmanske šajke in izvajal zlodejstva na Kreti; Abdullah iz Alžira, ki je bil zajet na šajki reisa prostovoljca Mercanogluja.⁶⁸

Še konec 16. stoletja, 30. decembra leta 1596, je Kapitan Zaliva (*Capitano del Colfo*) Antonio Giustiniano obvestil sinjorijo, da mu je Mari iz Krfa ponudil osmanskega suznja, če bi mu dovolil osvoboditi obsojenega veslača na galeji, sicer Benečana, ki mu je preostalo še pet let do odsluženja kazni. Giustiniano je sinjorijo prosil za nadaljnje ukaze, saj je bil osebno proti takšnemu postopanju, ker je bilo poveljnikom mornarice po zakonu strogo prepovedano osvobajanje obsojencev na galejah.⁶⁹

Reševanje Benečanov iz osmanskega suženjstva

V 16. stoletju je osmansko zaslužnjevanje velikega števila prebivalcev beneških posesti na območju vzhodnega Jadrana predstavljalo enega najbolj perečih problemov za sinjorijo. Tudi v primeru, da so se zaslužnjenci uspeli odkupiti, so bili namreč še vedno v življenjski nevarnosti, saj so izgubili vse dohodke ter največkrat za svoj odkup zastavili svoje celotno premoženje in na ta način pristali v revščini. Tako so Osmani med enim svojih vpadov na območje Šibenika večkrat ranili in zajeli Ivana Tavilića, kateremu je bila predtem dodeljena funkcija gabelota (*gabeloto*) v Šibeniku, tudi zaradi zaslug njegovega očeta Nikole Tavilića, ki je bil admiral Šibenika. Ivana so Osmani odvedli v suženjstvo, kjer je ostal tri leta. V spopadu je izgubil svoje konje, za svoj odkup pa je moral prodati vse svoje imetje. Sinjorija mu je zato 15. marca leta 1510 vrnila njegov prejšnji položaj gabelota s plačo dveh dukatov na mesec, da se je lahko preživel.⁷⁰

Mnogi posamezniki so se bili za potrebe odkupa prisiljeni zadolževati, prodajali so zemljo ter posledično spet izgubili svojo osebno svobodo. Ženska po imenu Margarita z otoka Hvar se je na primer zadolžila, da je lahko rešila svojega moža iz osmanskega suženjstva, možki po imenu Ivan Stanojević pa je za potrebe čimprejšnjega odkupa svojega brata Luke iz osmanskega suženjstva sprejel posojilo Luke Bogljušića.⁷¹

To ni veljalo zgolj za Benečane, ampak tudi Habsburžane in druge kristjane, ki so jih Osmani zaslužnjili. Znan je primer Juraja Belavića, praporščaka iz Kar-

⁶⁷ Prebere se lahko tudi »Olli.«

⁶⁸ LST, busta 6, 1558. 4. 8.; Pedani, *I* »*Documenti turchi*«, str. 185.

⁶⁹ LR, busta 305, 1596. 30. 12.

⁷⁰ RR, registro 17, 1510. 15. 3.

⁷¹ Vrandečić, *Had an Ottoman Combatant*, str. 171.

lovca, ki je uspel pridobiti poroke, ti pa so v posebnem pismu 12. oktobra leta 1653 jamčili, da bo do določenega roka izplačal knezu Križaniću vsoto, ki jo je ta prispeval za njegov odkup iz osmanskega suženjstva. Poroki, vsi vojaki iz Karlovca, so prisegli, da bo do naslednje plače Križaniću izplačanih »*pinez rainčkih dvi sto*«, torej 200 renskih goldinarjev, v pol leta pa še nadaljnjih 600 renskih goldinarjev. Ob tem je Križaniću pripadlo tudi »6 polovic pšenice in 12 polovic drugega žita.« Če denar ne bi bil pravočasno izplačan, je imel Križanić pravico, da poroke do izplačila zapre.⁷²

Zaradi visokih stroškov odkupa so bili ujetniki velikokrat prisiljeni sami oditi zbirat potrebna denarna sredstva, na njihovo mesto v suženjstvo pa je moral v času zbiranja odkupnine stopiti njihov sorodnik oziroma zaupnik ali pa so morali najti poroke za odkupnino, ki so zagotavljali, da bo izpuščen ujetnik do roka poslal denar, sicer se bo moral vrniti v suženjstvo.⁷³ O takšnem primeru je sinjorijo 7. junija leta 1520 obvestil hvarski komes in nadzornik Zaccaria Valaresso, ki omenja, da je tedaj tja s Korčule prispel Giacomo iz Rovinja, suženj Korkuta, brata sultana Selima I., ki je pred 36 dnevi odpotoval iz Istanbula. Beneškim oblastem je Giacomo izdal veliko vesti o osmanski mornarici in o namerah sultana, ki je bil jezen zaradi združevanja krščanskih sil.⁷⁴

V postopku odkupovanja zaslužnjencev so največkrat sodelovali njihovi sorodniki, ki so poizkušali zbrati denar, potreben za odkup. Pri tem so velikokrat pristali v revščini in se po pomoč obrnili na sinjorijo. Margherita, žena Bernardina Carnerutija, je od zadrške mestne skupnosti tako prejela posojilo 75 dukatov za odkup svojega moža iz osmanskega suženjstva. Za garancijo je zastavila svoje premoženje, ki ga je dobila kot doto. Sinjorija je na njeno prošnjo 25. januarja leta 1574 odpravila njen dolg do zadrške mestne komore.⁷⁵ Le mesec kasneje oziroma 15. februarja pa je sinjorija odobrila denarno pomoč stratiotu Bardiju Dari iz Korona, ki je s svojo enoto, preden so ga zajeli Osmani, služil v Ulcinju, po osvoboditvi iz osmanskega suženjstva pa je služil na območju Zadra.⁷⁶

Pri tem so bili zelo aktivni tudi rojaki zaslužjenih prebivalcev beneških vzhodnojadranskih posesti, kot sta 12. decembra istega leta sinjorijo obvestila zadrski komes Bertuccio Civran in kapitan Zuanne Mauro. Po njihnih navedbah so mnogi prebivalci mesta v Osmansko cesarstvo pošiljali pisma »v srbskem in slovanskem jeziku«, predvsem za potrebe organiziranja odkupov njihovih zadrskih someščanov iz suženjstva. Zadrski rektorja sta najstrožje prepovedala takšno prakso ter ukazala, da morata osebno odobriti vsako pismo, ki bi bilo iz Zadra poslano v osmansko državo, »kot je bilo zmeraj upoštevano, po antičnih postavah.«⁷⁷ Pošiljanje pisem

⁷² Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, str. 79–80.

⁷³ Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 104–105.

⁷⁴ Sanudo, *I Diarii*, knj. 28, str. 626.

⁷⁵ RR, registro 41, 1574. 25. 1. V dubrovniških notarskih knjigah so registrirani tudi primeri kreditnih pogodb, s katerimi so si sorodniki ali prijatelji ujetnikov izposojali denar za njihov odkup iz osmanskega suženjstva. Voje, *Odkupovanje Furlanov*, str. 258.

⁷⁶ RR, registro 41, 1574. 15. 2.

⁷⁷ Beneška mesta na Jadranu so bila sicer dolžna poskrbeti za svoje prebivalce, ki so končali v osmanskem suženjstvu. Kot piše v 108. členu druge knjige statuta Izole, je morala

na osmansko ozemlje pa je bilo kljub vsemu nadvse učinkovito, saj se je 3. decembra v Zadar vrnil Pavle Radeljević, ki je bil ravno zaradi tovrstnega dogovarjanja izpuščen iz osmanskega suženjstva.⁷⁸

Vendarle je bila posredniška funkcija pri restitucijah in odkupih zasužnjenih Benečanov zelo nevarna. Tako je komes Šibenika poslal k sandžakbegu Neretve šibeniškega meščana Natala Tojo Jurjokovića, da bi poskrbel za restitucijo tistih prebivalcev in živine, ki so jih na beneškem območju v okolici Šibenika zajeli Osmani. Na poti k sandžakbegu je bil Natal na krut in zahrbtnen način umorjen, na ukaz sandžakbegovega vojvode ali pa kar sandžakbega samega. Poleg tega so Natalove posesti na šibeniškem ozemlju oplenili Osmani. Zaradi tega je v revščini ostala njegova žena Drasa, skupaj s hčerko, ki je bila tik pred poroko, in drugimi družinskimi člani. Sinjorija je zato 5. avgusta leta 1505 Drasi podelila 100 dukatov iz naslova prihodkov od soli v Šibeniku, ki so bili izplačani v petih letih, torej po 20 dukatov na leto.⁷⁹

Pogajanja o restitucijah so bila zato vedno zaupana uglednim in zanesljivim osebam. Končno poročilo trogirskega komesa Alessandra Bollanija s 15. oktobra leta 1569 navaja, da je bila naloga pogajanja z osmanskimi pokrajinskimi oblastmi glede restitucije prebivalcev in lastnine, ki so jo med svojim vpadom uplenili Osmani, dodeljena trogirskemu meščanu Francescu. Njegova rodbina je imela namreč velike zasluge za sinjorijo, saj sta kar dva njegova sorodnika, Pietro in Hieronimo, izgubila življenje v beneški službi, prvi na galeji v službi Vrhovnega kapitana Antonia Lauredana, drugi pa med vpadom osmanskih Morlakov na ozemlje Trogirja.⁸⁰

V pogajanjih o odkupih so dokaj pogosto posredovale beneške oblasti, ki so velikokrat tudi priskrbele potreben denar ali vsaj del odkupnine. V enem takšnih primerov je sinjorija 7. julija leta 1508 splitskemu komesu poslala 150 dukatov, da jih izroči trem Poljičanom za odkup njihovih bratov, sinov in nečakov, ki so jih zasužnjili Osmani ob porazu kneza Žarka Dražojevića. Obenem je sinjorija ukazala, da je potrebno preveriti, če so njihovi sorodniki res v osmanskem suženjstvu, in jih šele nato odkupiti.⁸¹

Sinjorija je zaradi velikega števila Benečanov, ki jih je bilo potrebno vedno znova odkupovati iz osmanskega suženjstva, celo ustanovila poseben urad, ki se je ukvarjal s to dejavnostjo. Beneški Svet naprošenih je 3. junija leta 1588 sprejel odločbo, s katero je še enkrat potrdil predtem določeno glavno vlogo Nadzornikov

mestna občina iz suženjstva rešiti vsakega svojega meščana, ki je bil zajet v službi komuna, na ozemlju komuna ali pa izven njega, bodisi kot odposlanik ali v kakršnikoli drugi funkciji. Do tega je moralo priti najpozneje v treh mesecih od zajetja, stroške njegovega odkupa pa je morala poravnati mestna občina. Prav tako je bila mestna občina dolžna iz suženjstva rešiti ujetnike, ki so bili zajeti v času vojn. Kos, *Statut izolskega komuna*, str. 244. To je sicer lahko ublažilo revščino zasužnjenih, vendar pa velikokrat ni zadostovalo za njihov odkup.

⁷⁸ LR, busta 283, 1524. 12. 12.

⁷⁹ RR, registro 16, 1505. 5. 8.

⁸⁰ Ljubić, *Commissiones et Relationes*, knj. 3, str. 248.

⁸¹ RR, registro 17, 1508. 7. 7.

nad hospitali in kraji pobožnosti (*Provveditori sopra Ospedali e Luoghi Pii*) pri odkupovanju sužnjev iz osmanskega suženjstva.⁸²

Že 19. februarja leta 1587 je sinjorija ukazala rektorjem Padove, pa tudi vseh drugih mest v svojem dominiju, da mora imeti vsaka glavna cerkev skrinjico z napisom: »Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov.« Na ta način je bilo potrebno zbirati denar za odkup tako prebivalcev Beneške republike kot tudi tistih, ki so bili zgolj v beneški službi, saj po mnenju sinjorije »ne more zadostovati tisto, kar se dobi z miloščino v tem mestu, zaradi velikega števila ubogih sužnjev, ki se nahajajo v rokah Turkov.«⁸³

Da je šlo pri odkupovanju Benečanov iz osmanskega suženjstva dejansko za velike vsote, priča podatek, da so Nadzorniki nad hospitali zgolj v enem mesecu v prvi polovici 17. stoletja za odkup sužnjev iz osmanskega suženjstva potrošili 6.427 liber in 10 solidov oziroma okoli 8.569 florentinskih liber.⁸⁴ Vsekakor je pri tem zanimiva ocena, da naj bi red Trinitarcev v vsem času svojega delovanja iz osmanskega suženjstva odkupil kar 100.000 krščanskih sužnjev.⁸⁵ Ravno v prvo polovico 17. stoletja pa datira tudi anonimni predlog, po katerem bi brez obremenitve beneškega državnega proračuna Nadzorniki nad hospitali za odkupovanje sužnjev lahko pridobili po 4.000 dukatov na leto. Na žalost iz virov ni razvidno, ali je bil predlog sprejet.⁸⁶

Nadzorniki nad hospitali in kraji pobožnosti so v 17. stoletju večkrat denarno pomagali tudi pri odkupih zaslužnjencev iz Beneške Albanije. Beneške oblasti so imele poseben fond, ki je bil namenjen zgolj odkupovanju prebivalcev Perasta, kar priča o velikem številu zaslužnjencev na tistem območju ter o pomenu, ki ga je sinjorija temu namenjala. Leta 1624 so namreč osmanski gusarji iz Magreba v zahodnem delu severne Afrike, tedaj poimenovanega Berberija (*Barbaria*), oplenili ozemlje Perasta in s seboj odvedli okoli 400 prebivalcev, predvsem civilistov.⁸⁷

Svet naprošenih je zato 4. julija leta 1626 odločil, da naj Nadzorniki nad hospitali Andriji Petroviću iz Perasta od sredstev namenjenih za odkup sužnjev iz tistega mesta odštejejo 200 dukatov za »ublažitev bede in za odpravo hude stiske, v kateri se nahaja skupaj s svojo družino.« Petrović se je predtem skupaj z ženo in sinom uspel odkupiti iz osmanskega suženjstva za 4.000 realov, zaradi česar so

⁸² »Da bi se lahko poskrbelo za osvoboditev ubogih sužnjev, tako naših podanikov kot tistih, ki to niso, ampak so bili zajeti v naši službi, od katerih se jih v bednem suženjstvu nahaja več kot 2.500, je ta Svet 12. februarja leta 1585 in 19. februarja leta 1586 odločil, da imajo Nadzorniki nad hospitali dolžnost, da zbirajo denar po mestu in postavijo skrinjice po cerkvah, enako pa morajo storiti tudi rektorji Terraferme. Ta naloga je poverjena Nadzornikom nad hospitali, ki naj poskrbijo za odkup omenjenih ubogih sužnjev naših podanikov in tudi tistih, ki sicer niso naši podaniki, a so bili zajeti v naši službi.« *Provveditori sopra Ospedali e Luoghi Pii* (POLP), busta 98, 1588. 3. 6.

⁸³ POLP, busta 98, 1587. 19. 2.

⁸⁴ POLP, busta 98.

⁸⁵ Dams, *Une »Redemption«*, str. 141–148.

⁸⁶ POLP, busta 98.

⁸⁷ Bošković, *Herojski podvizi bokeljskih pomoraca*, str. 174; Lalošević, *Značajne borbe bokeljskih pomoraca*, str. 75; Milošević, *Navala afričkih gusara*. Po Davisu naj bi bilo zajetih prebivalcev 450, od katerih naj bi jih kar tretjina umrla že v prvem letu suženjstva. Davis, *Christian Slaves*, str. 16–17.

ostali brez vseh sredstev za življenje.⁸⁸ Nato je Svet naprošenih še 3. marca leta 1628 Nadzornike nad hospitali pozval, naj porabijo 250 dukatov, ki jih je beneški Kolegij predvidel za odkup zaslužnjencev iz Perasta.⁸⁹ Osmani so Perast z več kot 6.000 vojaki sicer ponovno napadli 15. maja leta 1654, vendar so bili odbiti in potolčeni.⁹⁰

Še v drugi polovici 17. stoletja, v času kretske vojne, so 31. avgusta leta 1661 Nadzorniki nad hospitali naložili Marcu Contariniju, naj Pompeu Favru iz Chioggie, ki je bil osmanski suženj v Ulcinju, izplača 40 dukatov, saj je priskrbel vse potrebne dokaze in prisege o svojem ujetništvu.⁹¹ Enako pa so Nadzorniki nad hospitali Marcu Contariniju ukazali tudi 9. septembra leta 1663, v primeru Soldada iz Kotorja, ki je bil osmanski suženj na območju Neretve.⁹²

Pred zaslužnjevanjem niso bili varni niti najvišji cerkveni dostojanstveniki, ki so sodelovali pri pogajanjih o odkupovanju kristjanov iz osmanskega suženjstva. Vrhovni nadzornik v Dalmaciji Giacomo Foscarini je 5. maja leta 1571 poročal sinjoriji, da je prišel k njemu škof Skradina, ki so ga zajeli Osmani, a se je uspel odkupiti. Do zajetja je prišlo, ko je opravljal posredniško misijo med šibeniškimi rektorji in pokrajinskimi osmanskimi oblastmi v Bosni. Nekateri vojaki iz Bosne, ki jih je v preteklosti kaznoval zaradi njihovih verskih prestopkov, so ga namreč po krivem obtožili pri bosanskem sandžakbegu, kar so potrdili tudi dubrovniški odposlanci. Pri tem je šlo torej za kristjane ali bivše kristjane, ki so služili v osmanski vojski in bili v določenem obdobju pod škofovo cekveno oblastjo. Kljub temu, da se je uspel odkupiti, pa si škof ni upal prevzeti svoje škofije, ki je bila na osmanskem ozemlju, saj so proti njemu uporabili odločbo osmanskih oblasti izpred 14 let, ki ga je obsojala na smrt »z nasaditvijo na kol.« Tako je v Splitu čakal na sandžakbegovo odredbo, s katero bi mu bil omogočen prost prehod do njegove škofije.⁹³

K osvoboditvi Benečanov iz osmanskega suženjstva so lahko z amnestijo pomembno prispevale osrednje osmanske oblasti. Septembra leta 1614 je sultan Ahmed I. sinjorijo obvestil, da je ukazal izpustitev vseh Benečanov, ki so bili zaslužnjeni v času miru, v skladu s sporazumom iz leta 1595, vključno s tistimi, ki so bili kupljeni z denarjem ali pa so bili zajeti v spopadih oziroma zaradi zločinov.⁹⁴ Ostaja pa vprašanje, koliko so bili lahko tovrstni sultanovi ukazi uspešni, še posebej v času upadanja vpliva središčne osmanske oblasti od druge polovice 16. stoletja.

V določenih primerih je bilo odkupovanje ujetnikov iz suženjstva zgolj krinka za druge aktivnosti, saj je 18. februarja leta 1515 šibeniški komes in kapitan Andrea Donado sinjorijo obvestil, da so nekateri meščani Šibenika pod pretvezo, da gredo odkupit sužnje, ki so jih zajeli Osmani, odšli do hrvaškega bana, ker so želeli priti pod oblast ogrskega kralja.⁹⁵

⁸⁸ POLP, busta 98, 1626. 4. 7.

⁸⁹ POLP, busta 98, 1628. 3. 3.

⁹⁰ Novak, *Jadransko more*, str. 82.

⁹¹ POLP, busta 59, 1661. 31. 8.

⁹² POLP, busta 59, 1663. 9. 9.

⁹³ LR, busta 302, 1571. 5. 5.

⁹⁴ LST, busta 10, 1614; Pedani Fabris, *I »Documenti turchi«*, str. 309–310.

⁹⁵ Kukuljević Sakcinski, *Odnosaji skupnovlade mletačke VI.*, str. 444.

Po osmanski osvojitvi Skradina leta 1522 je bil Šibenik še bolj pod udarom osmanskih vpadov, med katerimi je bilo zaslužjenih veliko tamkajšnjih prebivalcev, ki so jih Osmani odvedli v Bosno. Tistega leta si je zato Vrhovni nadzornik v Dalmaciji prizadeval za njihovo restitucijo.⁹⁶ Sinjorija je v ta namen podelila skrivno pooblastilo Pieru Zenu in ga kot odposlanca poslala k osmanskim oblastem na pogajanja o vrnitvi šibeniških sužnjev.⁹⁷

Šibeniški odposlanci so naslednjega leta, 27. aprila 1523, v svojih zahtevah sinjoriji navajali, da je njihov komun »stalno pod bičem osmanskih vpadov«, ki so vsakodnevno plenili in pustošili tisto območje. Zaradi tega so pozvali, naj se pošlje izkušena odposlanca k sultanu za restitucijo zajetih prebivalcev in živine, ki naj se sultanu tudi pritoži, da sandžakbeg Hercegovine stalno nadleguje beneška ozemlja na vzhodnem Jadranu. Ob prejšnjih osmanskih vpadih na območje Šibenika rektorji niso dovolili zasledovati osmanskih napadalcev in povrniti plena, zato je sinjorija izdala ukaz vsem beneškim rektorjem v Dalmaciji, da je potrebno preprečevati osmanske vpade in povrniti vsak plen, ki bi ga Osmani uplenili na beneškem ozemlju.⁹⁸ Na ta način je Vrhovni nadzornik v Dalmaciji Andrea Civran uspel rešiti 7 oseb, ki so jih ugrabili Osmani, kot je 12. oktobra leta 1524 obvestil sinjorijo.⁹⁹

Mnogi priseljenci v beneško Istro so morali ravno tako odkupovati svoje sorodnike, ki jim ni uspelo pravočasno pobegniti pred osmanskimi navali na Levantu. Še konec 16. stoletja, 12. julija leta 1597, je senat odobril 150 ducatov posojila Matteu Agapitu, pripadniku ciprskih priseljencev v beneški Istri, na območju Pulja, s katerim je nameraval iz osmanskega suženjstva odkupiti svojo hčerko, ki so jo Osmani zaslužnili med padcem Cipra. Matteo in njegov sin naj bi posojilo vrnila s tem, da bi se za ustrezno obdobje odpovedala denarni pomoči, ki jo je sinjorija namenjala 50 družinam ciprskih naseljencev na območju Pulja.¹⁰⁰

Osmanski plenilci, ki so napadali tako na beneškem kot na osmanskem ozemlju, so zaslužnjevali celo dubrovniške podložnike, čeprav so sultani to obsojali, ker so bili Dubrovničani osmanski haračarji. Ferman iz leta 1480 priča, da je vojvoda Hercegovskega sandžaka ugrabil 46 prebivalcev Dubrovnika, leta 1490 sta bila ugrabljena dva mlada Dubrovničana, leta 1500 pa so Dubrovničane ugrabljali tudi prebivalci Novega. Od 60. let 16. stoletja dalje obstajajo ukazi, da osmanski uradniki Dubrovničanom niso dolžni izročiti tistih zaslužjenih rojakov, ki so se spreobrnil v islam, kar priča o razširjenosti tovrstnega dogajanja.¹⁰¹

⁹⁶ Isti, *Odnosaji skupnovlade mletačke VIII.*, str. 157, 159, 169; Klaić, *Povijest Hrvata*, str. 389.

⁹⁷ Sanudo, *I Diarii*, knj. 33, str. 115.

⁹⁸ RR, registro 20, 1523. 27. 4.

⁹⁹ Sanudo, *I Diarii*, knj. 37, str. 50.

¹⁰⁰ *Senato Mare XII.*, str. 80.

¹⁰¹ Miović, *Dubrovačka Republika*, str. 122. O tem glej tudi sultanov ferman iz leta 1567: »Poklisarji dubrovniških plemičev so prišli na Porto in izjavili, da je bil že prej izdan ferman proti razbojnikom, ki prihajajo na dubrovniške obale, ugrabljajo dubrovniške podložnike [...] in jih prodajajo v Rumeliji in Anatoliji. S tem fermanom je ukazano, da je potrebno osvoboditi tiste, ki so v mestih, kjer se nahajajo, sprejeli islam. Samo nevernike je treba predati Dubrovničanom.« Miović, *Dubrovačka Republika*, str. 123.

Ugrabitve in preprodaja sužnjev so bile sestavni del hajduškega vojskovanja v 16. in 17. stoletju. Dubrovničani so izginjali podnevi in ponoči, iz svojih hiš, njiv, pašnikov in poti. Prodajali so jih za veslanje na osmanskih in beneških galejah ter kot služabnike in sužnje v Boko Kotorsko, Hercegovino, na Apeninski polotok ter drugam. Največ sreče so imeli tisti, ki so jim ugrabitelji takoj ponudili, da se odkupijo, bodisi sami ali pa s pomočjo svojih sorodnikov. Fermani se niso posebej ukvarjali s tako izpeljanimi ugrabitvami. Ker so bili ugrabitelji iz najbližje sosesčine, so se dubrovniške oblasti in sorodniki žrtev raje sami pogajali z njimi, da bi pridobili na času in se za ugrabljenimi ne bi izgubila vsaka sled.¹⁰²

Dubrovniške oblasti so aktivno, pa tudi tajno, kadarkoli je bilo to potrebno, pomagale pobeglim osmanskim vojnim ujetnikom in sužnjem. V nekaterih primerih, ko niso imeli drugega izhoda, so morali Dubrovničani pobegle sužnje vrniti Osmanom. Leta 1577 so tako pobegle sužnje predali njihovem lastniku, hercegovskemu sandžakbegu, saj je bilo tveganje zaradi ogrožanja dobrih sosedskih odnosov preveliko. Nekateri tovrstni primeri so vzbudili pozornost samega sultana, pri čemer so Dubrovničani izkazali precejšnje kljubovanje.¹⁰³

Osvobajanje Dubrovničanov je bilo skozi stoletja stalna in zelo pomembna dolžnost poklisarjev harača. Poleg njih so ugrabljene osvobajali tudi posebni odposlanci, ki jih je dubrovniška vlada pošiljala naravnost v gusarska gnezda. V severni Afriki so ujetnike osvobajali tamkajšnji dubrovniški konzularni predstavniki ter zaupniki v Benetkah, Livornu in Genovi, pri čemer je posredoval tudi red Trinitarcev. Nekateri ujetnike so odkrili celo na sultanovem trgu s sužnji v Istanbulu ter na ladjah osmanske vojne mornarice.¹⁰⁴

Mnogi sužnji z območja vzhodnega Jadrana so bili sicer odkupljeni, precej pa jih je ostalo, kamor so jih odvedli Osmani. Leta 1501 se tako omenja vojvoda Sulejman, eden od poveljnikov Skender begovih enot, ki je bil po rodu iz zadrškega

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Ferman sultana Murata IV. proti Dubrovničanom, ki čaušu Seferju niso hoteli vrniti pobeglih sužnjev, napisan med 30. majem in 8. junijem leta 1633 v Istanbulu ter namenjen boscanskemu sandžakbegu in kadijam Sarajeva, Pljevlja, Foče in Čajniča: »Bivši beglerbeg [...] ki je dobil hercegovski sandžak kot dopolnilni fevdalni prihodek, je Porti poslal pismo [...] čaušu cesarskega dvora Sefer čaušu sta leta 1628/1629 pobegnili sužnja Dilaver in Kejvan iz vasi Bezlavine v kadiluku Čajniče, v hercegovskem sandžaku. Ko sta prišla med kristjane v dubrovniško trdnjavo, jih je čauš zahteval nazaj od tamkajšnjih plemičev, ki pa so njegovo zahtevo odbili. Čeprav je bilo to kot dokaz vnešeno v kadijsko odločbo in register, se Dubrovničani niso pokorili, ampak so začeli zavlačevati. Nedavno jim je bil izročen moj ukaz, naj predajo sužnje, kot zahteva zakon, vendar tega ponovno niso storili. Zato je sedaj vnovič sprejet moj plemeniti ukaz, da se sužnji predajo po zakonu.« Isto, str. 53. Dokaj podoben je tudi naslednji sultanov ferman: »Isa [...] čauš mojega dvora [...] je poslal obvestilo, da so mu pobegnili dva brata in ena ženska, sužnji nemškega porekla, ki jih je kupil. Zatekli so se v dubrovniško trdnjavo in tam jih čuvajo dubrovniški plemiči. Ko jih je zahteval nazaj, so se plemiči izgovarjali in mu nasprotovali. Zaradi tega je prosil za moj cesarski ukaz, da se mu sužnji po zakoniti poti predajo.« Isto, str. 53–54. Omenjanje nemškega porekla bi lahko pomenilo, da je šlo v resnici za sužnje, ki so bili zajeti v tedanjih notranjeavstrijskih deželah habsburškega cesarstva, morda celo na slovenskem etničnem ozemlju. Prim. Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 102.

¹⁰⁴ Isto, str. 124–125.

kotarja oziroma z območja Vrane.¹⁰⁵ Med Skender begovimi vojaškimi uslužbenci, ki so bili po poreklu z območja Vrane, se v začetku 16. stoletja kot izvidnik in vodič osmanskih vojaških enot omenja tudi Luca Zugli iz Hraščanov pri Vrani, ki so ga Osmani zaslužnili skupaj z njegovo ženo in družino.¹⁰⁶

Tudi pozneje je bilo precej primerov, da so se posamezni sužnji iz beneške Dalmacije v osmanski službi pojavili na najvišjih položajih v državni upravi in vojski. Med beneško-osmanskimi spopadi na začetku 16. stoletja je bil na primer zajet Murat beg Tardić, ki je bil po rodu iz Šibenika in so ga Osmani kot sužnja privedli v Sarajevo. Postal je suženj Husrev bega, ki ga je že kmalu osvobodil in ga postavil za svojega namestnika na položaju sandžakbega Bosne, leta 1537 pa je postal sandžakbeg Kliškega sandžaka, kateremu je pripadal tudi osvojeni del zadrškega kotarja.¹⁰⁷ Murat beg je izviral iz pomembne šibeniške rodbine, saj je bil njegov brat Zorzi Baio šibeniški arhipret, ki mu je papež februarja leta 1531 podelil posestvo, kateremu se je odpovedal Antonio Thibaldeo iz samostana Svetega Nikolaja v Šibeniku.¹⁰⁸

Pri kronološkem pregledu poteka odkupovanja prebivalcev beneških ozemelj na vzhodnem Jadranu iz osmanskega suženjstva lahko ugotovimo, da je do tega prihajalo že v 15. stoletju, kmalu po začetku osmanskih vpadov na tamkajšnje beneško ozemlje. Neki zadrski meščan se je iz osmanskega suženjstva odkupoval že 22. februarja leta 1458.¹⁰⁹ Beneški plemič Pietro da Mosto pa je za odkup sina Giacomu, ki so ga Osmani zajeli na poti proti Benetkam, zaprosil svojega drugega sina Nicola, ki je bil kaštelan v Levjem gradu v Kopru, in 31. marca leta 1460 je beneški senat Nicolu dovolil, da je odšel odkupit brata, vendar si je bil dolžan priskrbeti namestnika, ki je poveljeval v njegovi odsotnosti.¹¹⁰

O zaslužnjevanju prebivalcev z območja mest v beneški Dalmaciji leta 1468 pričajo tudi podatki v dubrovniškem arhivu, ker so dubrovniški poslovneži od Osmanov v Bosni in Hercegovini odkupovali otroke in odrasle, ki so govorili njihov »materni jezik.« Marin Stojković iz vasi Visočane na območju Zadra se je 14. maja leta 1469 Marinu Ratčiču v Dubrovniku obvezal, da mu bo povrnil 16 dukatov, ki jih je ta izplačal, da ga je osvobodil iz osmanskih rok. Nekaj tednov kasneje se je na enak način Jurica Batrić iz Zadra, iz vasi, imenovane Hraščane, obvezal Ivanu

¹⁰⁵ Kukuljević Sakcinski, *Odnosaši skupnovlade mletačke VI.*, str. 173–174.

¹⁰⁶ Isto: »... item come apresso ditto Schander e uno Lucha Zugli de Chraschiane fo preso con la moier e fameia el Bassa la grato per saper ogni loco et e homo esperto et e zorni x parti di Bossina con el ferro al collo a modo di prexom fugido per Hongaria poi va in Friul per esplorar perho si provedi e homo dil Conta di Laurana basso canuto di anni 65 barbosso.«

¹⁰⁷ Traljić, *Zadar i turska pozadina*, str. 206, 214.

¹⁰⁸ »Fu posto, per li ditti, dar il possesso al reverendo domino pre' Zorzi Baio arziprete di Sibinico fratello di Morat Vayvoda, per la renontia fata in man del papa per domino Antonio Thibaldeo dil monastero di S. Nicolo di porto di Sibinico, et li papa l'ha data al prefato pre' Zorzi.« Sanudo, *I Diarii*, knj. 54, str. 483–484. Za leto 1518 pa imamo iz virov podatke, da so Osmani v ujetništvu zadrževali sužnja iz Sukošanov (*Saposane*). *Atti del conte di Zara (ACZ)*, Pietro Marcello, vol. I., II., 1518. 24. 10.

¹⁰⁹ Ducali e terminazioni (DT), liber II, 1458. 22. 2.

¹¹⁰ *Senato Mare VII.*, str. 262.

Nikoli Džinoviću, ki ga je za 17 ducatov odkupil v Skopju.¹¹¹ Mesec kasneje, 2. junija leta 1469, so Hrvati osvobodili zajete vojake iz Šibenika.¹¹² Dubrovničani pa so leta 1470 v Vrhbosni prav tako odkupili nekega Šibeničana ter leta 1471 celo nečaka ninskega popa.¹¹³

Sužnji Osmanov z območja Šibenika, ki so padli v ujetništvo ob osmanskem vpadu leta 1473, so bili septembra leta 1474 odkupljeni ravno prek posredništva Dubrovničanov, kot na primer Rado Katunar iz vasi Bakići na območju Šibenika, za 180 ducatov.¹¹⁴ V napadu na vas Bakiće so osmanski vojaki zajeli Alijo, sina Vladislava Zaječiča iz Sjenice, ki je bil predstavnik prve generacije osmanskih »podvižnikov« iz vrst islamiziranega pokorjenega prebivalstva Srbije. Sužnji, zajeti med osmanskim plenjenjem na območju Zadra leta 1478, so bili odkupljeni leta 1479 in to nekajkrat po zelo nizki ceni. Jelena Petrivica iz Velina na območju Zadra je na primer stala 9 ducatov.¹¹⁵

V teh vpadih osmanske vojske niso trpeli zgolj prebivalci zadrškega kotarja, temveč tudi prebivalci samega mesta. Leta 1497 se je med drugim v osmanskem suženjstvu znašel zadrski meščan Jerković, zato ga je odkupoval brat Damjan. Da bi prišel do potrebnega denarja, je Damijan zadrskim frančiškanom prodal svoji dve hišici v bližini njihovega samostana.¹¹⁶

O restitucijah in odkupih zasuznjenih Benečanov imamo v 16. stoletju podatke že za beneško-osmansko vojno 1499–1502. Med beneško-osmanskima vojnoma v prvi polovici 16. stoletja oziroma v letih 1499–1502 in 1537–1540 pa so Osmani zajeli še posebej veliko število sužnjev.¹¹⁷ Mnogi od njih so se nahajali v Sarajevu, med njimi so bili tudi sužnji iz slovenskih dežel.¹¹⁸ Etapno zbirno taborišče za sprejem

¹¹¹ Deb. Not. (DN), XXXVIII, 1469. 14. 5.

¹¹² DT, liber II, 1469. 2. 6.; Ljubić, *Listine o odnošajih*, str. 440–442.

¹¹³ DN, LIII, 1470. 16. 9.; Div. Not. (DVN), LX, 1471. 1. 4.; Hrabak, *Skopskiot pazar na robje*, str. 151–161.

¹¹⁴ DN, XLIII, 1474. 4. 9.; DVN, LVIII, 1474. 9. 9.; DVN, LVIII, 1474. 19. 9. Voje njegovo ime navaja kot »Rada Cetirane.« Njegova upnika sta bila prezbiter Mihajlo Vukotić in njegov brat Peter iz Šibenika, ki sta za odkupnino plačala 180 ducatov. Če Rada tega dolga v določenem času ne bi poravnal, bi se moral vrniti v osmansko suženjstvo. Voje, *Odkupovanje slovenskih sužnjev*, str. 105.

¹¹⁵ DN, XLVII, 1479. 7. 10.

¹¹⁶ Traljić, *Zadar i turska pozadina*, str. 205.

¹¹⁷ Osmanske oblasti so v času vojn zasuznjevale tudi tiste Benečane, ki so se nahajali na osmanskem ozemlju. Glavni cilj večine priseljencev z beneškega ozemlja je bil sicer Istanbul. Med beneške prebivalce v osmanski prestolnici so uradno šteli zgolj bailo, njegovi uradniki in njegova družina ter trgovci s statusom polnopravnih beneških državljanov. Poleg tega manjšega jedra uradnih beneških predstavnikov pa je v mestu obstajala tudi veliko večja skupnost nekdanjih beneških kristjanov, ki so postali Osmani. Uradni beneški prebivalci Istanbula nikdar niso šteli več kot 100 oseb, medtem ko je bilo pribežnikov z beneškega ozemlja kar nekaj tisoč. Nekateri od teh so prišli iz Benetk ali Terraferme, večina pa je bila slovanskih in grških prebivalcev Beneške republike. Razlogi za njihov prihod so bili različni, v prvi vrsti je šlo za izgnance (*banditi*), sužnje, vojake, male trgovce, obrtnike, kmete in avanturiste. Dursteler, *Venetians in Constantinople*, str. 61–62.

¹¹⁸ Boškov, Šamić, *Turski dokumenti*, str. 5–12.

ujetnikov iz beneške severne Dalmacije leta 1523 je bilo mesto Livno. Tja je odšel pop Jure Hajdić, da bi osvobodil nekega mladeniča z območja Šibenika.¹¹⁹

Pri omembah sužnjev iz tega obdobja so Osmani samo za nekatere sužnje zabeležili, da po poreklu izhajajo iz beneške Dalmacije oziroma iz beneških mest v Dalmaciji.¹²⁰ Vendar pa so bili mnogi med njimi hrvaškega izvora, medtem ko je bilo za sužnje iz severnih hrvaških ozemelj zabeleženo, da izvirajo iz Slavonije. Na osnovi tega in glede na dejstvo, da so Osmani Zadar že predtem imenovali »Hrvati«, Traljić meni, da je bilo prav z zadrškega območja v Sarajevo in druga bosanska mesta odvedenih veliko sužnjev.¹²¹

Leta 1506 je bil v Zadru nastanjen Tomaš Turčin, naslednje leto pa se omenja Juraj Turčin. Malo kasneje se omenja Margareta, žena Lukana Draškovića iz Nadina, ki je bil med letoma 1509 in 1510 v osmanskem suženjstvu.¹²² Med prebivalci Zadra in njegovih predmestij je bilo leta 1527 več prebivalcev s priimkom Turčin, Turkinja in Turčinović.¹²³ Te priimke so lahko dobili kot bivši osmanski sužnji ali pa kot priseljenci z ozemelj pod osmansko oblastjo.

Komes Splita Marin Moro je že 13. aprila leta 1499, torej še pred dejanskim začetkom beneško-osmanske vojne, ki je sledil avgusta istega leta s prvo pomorsko bitko pri Lepantu, sinjorijo obvestil, da so Osmani vpadli na tamkajšnje beneško ozemlje in s seboj odvedli veliko prebivalcev z območja kneza Štefana. Noben prebivalec Splita si ni upal iti k hercegovskemu sandžakbegu, da bi jih rešil iz suženjstva, ker so se bali osmanskega maltretiranja in šikaniranja, nato pa je knez Makarske krajine Grgur Marković, ki je bil sicer Osman, a naklonjen sinjoriji, ponudil, da bo spremljal splitske odposlance vse do mostarskega vojvode. Benečani so na ta način uspeli restituirati 16 svojih zaslužnjencev, ki so jih Osmani ugrabili na območju Šibenika, nato pa še dodatnih pet. Poleg tega so vojvode iz obmejnih osmanskih območij pisali Moru, naj pozove prebivalce vseh beneških območij, kjer so Osmani ugrabljali prebivalce, da jih obvestijo o manjkajočih prebivalcih, ki jim jih bodo nato restituirali. Moro je dejansko obvestil prebivalce na omenjenih območjih, vendar do restitucije kljub vsemu ni prišlo.¹²⁴

V začetku julija leta 1499 so se Osmani nahajali pod Ostrovico, po napadu proti Zadru. Zaradi množice sužnjev, ki jih je zajel Skender beg, so bili prodajani trgovcem po 30 dukatov na sužnja, 60 najlepših deklet in 60 dečkov pa je Skender beg poslal sultanu v dar.¹²⁵ Šele 15. julija se je v Šibenik vrnil sel, ki je odšel k Skender begu, da bi povrnil zaslužnjene Benečane, in bil pri tem zajet. Ko se je namreč Skender beg s plenom vračal z ozemlja Zadra k Ostrovici, je beneškega odposlanca vprašal, če prepozna koga, ki bi ga lahko odkupili za visoko vsoto, in ta mu je odgovoril, da gre zgolj za revne ljudi. Skender beg ga je nato za 30 dukatov

¹¹⁹ Arhiv Šibenika (AŠ), škatla V., 1523. 21. 2.

¹²⁰ Silajdžić, *O slučajevima ropstva*, str. 244.

¹²¹ Traljić, *Zadar i turska pozadina*, str. 208.

¹²² Isto.

¹²³ Ljubić, *Commissiones et Relationes*, knj. 1, str. 211, 220, 222.

¹²⁴ Kukuljević Sakcinski, *Odnosaji skupnovlade mletačke V.*, str. 32.

¹²⁵ Isto, str. 46, 50, 57.

prodal nekemu osmanskemu trgovcu, vendar pa mu je uspelo pobegniti in se po sedmih dneh skrivanja vrniti na beneško ozemlje.¹²⁶

Že sodobniki, na primer anonimni dubrovniški pisec, so navajali, da so Osmani iz Vrhbosne in Foče v letu 1500 izvedli tri vpade v beneško Dalmacijo, predvsem na območju med Šibenikom in Zadrom, kjer so zajeli mnogo ljudi in živine.¹²⁷ Ob odkupu sužnjev prek Dubrovnika, konec julija leta 1500, je bilo navedeno, da so bojavniki Skender bega januarja tistega leta prosto ugrabljali ljudi iz samega predmestja Šibenika. Ker je bilo sužnjev veliko, jim je cena padla, zato so bili celo sami šibeniški meščani prodajani za zgolj 70 dukatov.¹²⁸ Zadrskim rektorjem pa je vlaški knez Kožul poročal, da je 8. januarja leta 1501 knez Petar iz Marinje Zemlje, ki se je za 1.200 dukatov odkupil iz osmanskega suženjstva, iz Dubrovnika poslal obvestilo o zbiranju Osmanov v Bosni za vpad na območje Zadra in Šibenika.¹²⁹

Potreba po reševanju Benečanov iz osmanskega suženjstva se je precej povečala tudi med beneško-osmansko vojno Svete lige 1537–1540. Kavaljer Zorzi Renesi je sinjorijo tedaj prosil za pomoč pri odkupu svojega sina Hettorja Renesija iz osmanskega suženjstva kot priznanje za zvesto službo. Sinjorija je tako 13. julija leta 1539 dodelila 100 cekinov nagrade enoti Uskokov pod poveljstvom kavaljerja Renesija in njegovega sina kot nagrado za zajetje nekega Osmana. Poleg tega je ukazala, da je potrebno kavaljerju Renesiju predati dva osmanska Morlaka, ki sta bila zajeta na območju Šibenika, eden se je nahajal pri šibeniškem komesu, drugi pa na galeji soprakomita Alessandra Bona. Na ta način naj bi imel kavaljer Renesi lažje delo pri reševanju svojega sina, saj bi ga lahko zamenjal za dodeljena osmanska sužnja.¹³⁰

Kljub vsemu je 29. septembra leta 1540 Hettor Renesi še sam prosil sinjorijo za pomoč, saj je zaradi ujetništva in odkupnine, ki je znašala kar 600 dukatov, zašel v revščino. Sinjorija mu je dodelila 200 dukatov za potrebe poravnave stroškov njegove odkupnine, obenem pa mu je podelila dodatne štiri dukate k mesečni plači, ki je znašala 14 dukatov, tako da je imel po novem 18 dukatov plače na mesec.¹³¹

¹²⁶ Isto, str. 57. Koprski podestat in kapitan Alvise da Mula pa je 12. avgusta leta 1499 sinjoriji preposlal pismo svojega obveščevalca Giacoma Leporija z 10. avgusta, ki je bil v Brinju in tam od nekega pobeglega sužnja, z imenom Martin, pridobil pomembne informacije o premikih osmanske vojske. Martin je bil star 25 let, Skender beg pa ga je zajel ob porazu Dukagjina v Krbavi. Isto, str. 71–72.

¹²⁷ Benvenuti, *Storia di Zara*, str. 63; Maštrović, *Grad Nin*, str. 25.

¹²⁸ DVN, LXXIX, 1500. 30. 7. To ni bilo nič nenavadnega, saj Georgius de Hungaria, ki je vrsto let preživel v osmanskem suženjstvu, že za prvo polovico 15. stoletja navaja, da so Osmani med enim svojih vpadov na ogrsko ozemlje zajeli toliko ljudi, da so ujetnike prodajali zgolj za kožuhovinasta pokrivala. Csukovits, *Miraculous escapes*, str. 7.

¹²⁹ »Conte Piero de Marigna qual si ha scosso per ducati 1200 di man di Turchi.« Kuku-ljević Sakcinski, *Odnosaji skupnovlade mletačke VI.*, str. 169.

¹³⁰ RR, registro 25, 1539. 13. 7.

¹³¹ RR, registro 25, 1540. 29. 9. Stratiot Manoli Schiodapolo je bil v beneški Dalmaciji med vojskovanjem proti Osmanom prav tako ranjen in zajet, nato pa so ga svojci mrtvega odkupili iz osmanskega suženjstva, pri tem pa so ububožali. Sinjorija je zato 7. januarja leta 1540 njegovima hčerka Marieti in Chiari za preživetje podelila dosmrtni dohodek v višini štirih ducatov mesečno, ki sta si ga morali deliti med seboj. RR, registro 25, 1540. 7. 1.

Med ciprsko vojno v letih 1570–1573 je prišlo do največjega porasta pri odkupovanju prebivalcev beneških vzhodnojadranskih posestev, predvsem pa vojakov v beneški službi iz osmanskega suženjstva. Že 30. avgusta leta 1571, torej v začetnem obdobju vojne, je sinjorija izdala odločbo o pomoči družini Camilla Detrica, poveljnika Hrvaških konjenikov (*Croati a cavallo*), ki so ga petkrat ranili in zajeli Osmani. Njegov tast Pompeo di Soppe je sinjorijo zaprosil, naj vse do odkupa Detrica iz osmanskega suženjstva za njegovega namestnika določi njegovega sina in Camilovega svaka Biasia, s čimer se je sinjorija strinjala.¹³² Camillo je bil 5. junija leta 1573 že odkupljen iz osmanskega suženjstva, saj je v odločbi senata navedeno, da je bil tedaj poveljnik 15 Hrvaških konjenikov. Zaradi dolgega bivanja v ujetništvu pa je obubožal, zato mu je sinjorija povišala plačo s 15 na 20 ducatov na mesec.¹³³

Knez Štefan Posedarski se je med ciprsko vojno ravno tako zelo izkazal v beneški vojaški službi, a je bil med enim od spopadov z Osmani zajet in odpeljan v suženjstvo. Za odkup mu je bila določena visoka cena 500 cekinov, nakar je bil Štefan prisiljen kot talca Osmanom predati svojega sina ter je odšel zbirat svojo odkupnino. Sinjorija mu je 27. aprila leta 1573 naklonila denarno pomoč v višini 150 ducatov in mu ob tem zvišala plačo za tri dukate, na sedem ducatov mesečno.¹³⁴

Podobna je zgodba bratov Dimitrija in Lazara Chelmija, beneških stratiotov v Dalmaciji. Med ciprsko vojno so namreč Lazara Chelmija v spopadu trikrat ranili in nato zajeli osmanski konjeniki ter ga odvedli v suženjstvo. Za seboj je v revščini zapustil ženo Stamato z dojenčkom ter sestro Zanetto, ki bi se morala poročiti. Sinjorija je 24. novembra leta 1574 Zanetti dodelila doživljenjsko rento en dukat na mesec, s katerim je morala preživljati tudi svojo mater in brata.¹³⁵

Osmani so tedaj zajeli celo kapitana beneških enot v Dalmaciji Lodovica Celia in ga poslali v stolp v Galati, kjer je bil zaprt, dokler ga ni kot talec zamenjal njegov brat Andrea iz Trogirja. Sinjorija je 11. junija leta 1575 odločila, da naj se Andreo zamenja za janičarja Huseina iz Istanbula, ki se je tedaj kot suženj nahajal

¹³² RR, registro 40, 1571. 30. 8.

¹³³ RR, registro 41, 1573. 5. 6. Značilna je zgodba Nikole Antonijovića, enega od poveljnikov lokalnih enot Poljičanov, ki so med ciprsko vojno delovali pod beneškim poveljstvom. Med vojno se je izkazal v mnogih bitkah z Osmani, ki so ga nazadnje zajeli. Dolgo časa je preživel v suženjstvu in se nato vendarle uspel odkupiti. Sinjorija je 28. septembra leta 1575 odredila, naj se Nikolo vpiše v enoto njegovega brata, kapitana Zorzija Antonijovića, s plačo 3 ducatov na mesec, o čemer je bil obveščen tudi komes in kapitan Trogirja. RR, registro 42, 1575. 28. 9.

¹³⁴ RR, registro 41, 1573. 27. 4. Tudi Zuanne Closi je bil v istem letu zajet v spopadu z Osmani, zaradi česar sta njegova žena Fiorenza in sin Andrea padla v revščino. Sinjorija je 26. septembra leta 1573 Fiorenzi in Andrei dodelila en dukat na mesec, ki ga je morala izplačevati mestna blagajna v Zadru, dokler Andrea ne bi bil dovolj star, da bi lahko služil v dalmatinskih enotah stratiotov. RR, registro 41, 1573. 26. 9.

¹³⁵ RR, registro 42, 1574. 24. 11. Podobno tragična je bila usoda konjenika v beneški službi Tome Đukavca, ki je bil v spopadu z Osmani zajet in odveden v suženjstvo, zaradi česar so brez dohodkov ostali njegova žena in trije otroci. Njeno prošnjo za pomoč je podprl tudi Vrhovni nadzornik v Dalmaciji Grimani. Sinjorija je zato Tomovemu sinu Petru 31. decembra leta 1575 dodelila dohodek v višini enega dukata na mesec, s čimer je moral preživljati tudi svojo mater in oba brata. Ta dohodek se mu je izplačeval do njegovega 17. leta, nato pa se je moral zaposliti kot konjenik v eni od beneških enot v Dalmaciji. RR, registro 42, 1575. 31. 12.

na eni izmed fust Sveta deseterice. Huseina so vkljenjenega in dobro zastraženega poslali k poveljniku Galej obsojencev, ki ga je nato izročil komesu Trogirja. Ko bi se trogirski komes prepričal, da je bil Andrea Celio osvobojen, bi moral Huseina izpustiti, da odide kamorkoli želi.¹³⁶ Očitno z izmenjavo ni bilo nič, saj je sinjorija tudi 1. maja leta 1576 odločala o pomoči Lodovicu Celiju pri odkupu njegovega brata in odobrila finančno pomoč pri odkupu.¹³⁷

Zasužnjevanje Benečanov in posledično njihovo odkupovanje pa ni prenehalo niti v redkih obdobjih miru na beneško-osmanski vzhodnojadranski meji. Sredi 16. stoletja, leta 1558, je namreč Nadzornik nad armado (*Provveditor dell'armata*) Cristoforo da Canal v svojem končnem poročilu navedel, da je v 41 mesecih svojega uradovanja osvobodil mnoge kristjane, ki so bili sužnji Osmanov.¹³⁸

Vsega nekaj let kasneje, 8. oktobra leta 1561, pa je trogirski komes Agostino Bembo sinjorijo obvestil, da je »po sreči in z božjo pomočjo« uspel iz osmanskega suženjstva povrniti deklico, ki so jo Osmani med uradovanjem njegovih predhodnikov ugrabili na območju Trogirja. Pri tem je imel največ zaslug dizdar Klisa, s katerim se je Bembo osebno srečal 28. septembra leta 1561 v »Nadškofovem kaštelu« oziroma kaštelu Sućurac. Tedaj bi se sicer moral sestati s sandžakbegom Klisa, ki pa je ubral daljšo pot mimo Nadina, kjer so Uskoki oplenili osmansko ozemlje.

Sandžakbega dejansko sploh ni bilo na sestanek, tako da je Bembo izkoristil čas in se sestal s kliškim dizdarjem. Ta mu je povedal, da je deklico vrnil zaradi usluge, ki mu jo je že predtem naredil beneški bailo v Istanbulu. Prejšnji kliški dizdar deklice kljub večkratnim prošnjam ni želel vrniti, ampak je odvrnil, da se je deklica spreobrnila v islam, zato bi bila njena restitucija Benečanom kaznovana s smrtjo. To pa ni ustrezalo resnici, kot je zatrdil tedanji dizdar Klisa, saj deklica »ni odpadla od krščanstva.« Prejšnji dizdar je bil zaradi restitucije deklice sovražno nastrojen do svojega naslednika na položaju, zato ga je nameraval očrniti pri Visoki Porti v Istanbulu. Novi dizdar je za zaščito prosil sinjorijo, saj bi drugače po njegovem »meja zašla v temne čase.«¹³⁹

Tako kot po vojni Svete lige se tudi po ciprski vojni reševanje Benečanov iz osmanskega suženjstva ni ustavilo. Komes Trogirja Alvis Corner v svojem končnem poročilu iz leta 1577 navaja, da so na začetku njegovega mandata, torej leta 1575,

¹³⁶ RR, registro 42, 1575. 11. 6.

¹³⁷ RR, registro 43, 1576. 1. 5. Beneški senat je pet mesecev kasneje, 15. novembra istega leta, razpravljal o prošnji za pomoč Hieronimu Parčiču, še enemu kapitanu beneških vojaških sil, ki je padel v osmansko suženjstvo in se nato z velikimi stroški vendarle uspel odkupiti. Sinjorija je ukazala, naj se mu poišče mesto kapitana čete Hrvaških konjenikov, takoj ko bo prosto mesto na voljo, do takrat pa naj prejema dohodek šestih dukatov na mesec. Ob ustreznem času je bil Hieronimo dolžan predstaviti svojega konja pred komesom in kapitanom Šibenika. RR, registro 42, 1575. 15. 11. Senat je 18. maja leta 1576 ponovno razpravljal o veliki Parčičevi revščini. Osmani so mu namreč med zajetjem ukradli orožje in konja, tako da je potreboval denar za novo opremo. Sinjorija mu je zato dodelila denarno pomoč 50 dukatov, ki naj se izplača v naslednjih 2 letih, skupaj s plačo, ki je še vedno znašala 6 dukatov na mesec. RR, registro 43, 1576. 18. 5.

¹³⁸ Ljubić, *Commissiones et Relationes*, knj. 3, str. 109.

¹³⁹ LR, busta 281, 1561. 8. 10.

na območju Trogirja Osmani ugrabili štiri dečke, ki so odšli prek hribovja, da bi nabrali travo za živino. Corner je takoj pisal sandžakbegu Klisa Ali begu, nečaku vezirja Mehmeta paše, in se pritožil, da gre za resno kršitev medsosedskega sožitja, sandžakbeg pa je odgovoril, da bo takoj odkril in kaznoval krivce ter poslal ugrabljene dečke domov. Vendar pa sta kasneje dva izmed njih pobegnila in pričala, da so ju zadrževali prav na sandžakbegovemu dvoru. Tam sta se še vedno nahajala ostala dva ugrabljena dečka, ki ju kljub večkratnim protestom Cornerju ni uspelo več rešiti iz suženjstva.¹⁴⁰

Vrhovni nadzornik v Dalmaciji Ferigo Nani je še proti koncu 16. stoletja oziroma 8. aprila leta 1591 prejel pisma baila v Istanbulu s 15. marca, katerim sta bili priloženi dve sultanovi pismi za sandžakbega Klisa, z ukazom, naj vrne tri dečke in dva moška z območja Trogirja, ki ju je v prejšnjih mesecih zaslužnil sandžakbegov kapitan Džafer.¹⁴¹

Nani je takoj obljubil svoj angažma v tej zadevi in teden dni kasneje, 16. aprila, sinjorijo obvestil, da je Baldissera Giganti pisal Andriji Bolčiću v Zadar ter mu poslal tri pisma v osmanski turščini, ki naj bi jih sandžakbeg Klisa izstavil proti Benečanom na območju Šibenika, Trogirja in Splita, obenem pa so vsebovala veliko podatkov o odkupu beneških sužnjev iz osmanskega suženjstva.¹⁴² Svojemu obvestilu je Nani priložil sandžakbegovo pismo s 7. februarja 1591, v katerem je navedeno, da je sultan izdal ukaz, naj sandžakbeg Krke Benečanom restituira pet dečkov, ki so jih Osmani zaslužnili na območju Tinja pri Zadru, poleg tega pa bi morala biti vrnjena še dva moška z območja Novigrada, ki sta bila zajeta pod Velebitom. Eden od njiju je bil v lasti sandžakbega Krke, ki ga je nato poslal v dar kliškemu sandžakbegu.

Gigantiju je ob tem trgovec Mateo di Giorgi iz Dubrovnika zaupal, da se v osmanskih rokah nahajajo ženske in deklica, ki so bile zaslužnjene na območju Šibenika in Splita. Giganti je o tem obvestil kliškega sandžakbega, ki je takoj poslal svojega sla k sandžakbegu in kadiji Beograda, z ukazom, naj izročita omenjene sužnje njegovemu slu, ki naj jih pripelje k njemu, saj so bile »zajete v deželi, ki je v miroljubnih odnosih s sultanom.« Giganti je bil mnenja, da kliški sandžakbeg uradno sicer ne more ukazovati ali posegati v jurisdikcijo drugih sandžakbegov, vendar pa je imel med njimi veliko avtoriteto, saj naj bi se ga, kot še navaja Giganti, ostali sandžakbegi bali.

Ena od zaslužnenih žensk, ki je bila aprila zajeta na območju Šibenika, je bila noseča, v času suženjstva pri Osmanih pa je rodila sina, ki so ga krstili. Prodana je

¹⁴⁰ Novak, *Mletačka uputstva*, str. 188–189. Na žalost beneških rektorjev se zahteve po restitucijah prebivalcev z območja Trogirja niso polegale niti v naslednjih letih, saj eden od Cornerjevih naslednikov, Alvise Barbaro, v svojem končnem poročilu iz leta 1588 trdi, da je iz osmanskih rok uspel rešiti 12 beneških zaslužnjencev, ki so jih ob različnih napadih v času njegovega uradovanja ugrabili martolozji in drugi Osmani, »eden pa je že postal podanik Osmanov.« Isto, str. 430: »...*gia fu suddito Turchescho*.«

¹⁴¹ Provveditori da Terra e da Mar (PTM), busta 415, 1591. 8. 4.

¹⁴² Giganti je bil trgovec, ki je imel svojo bazo v Banja Luki, od koder je nadziral trgovino med osmansko Bosno in beneškimi pristanišči v Dalmaciji, zato je postal nadvse vpliven tudi v političnih odnosih med državama. PTM, busta 415, 1591. 16. 4.

bila nekemu Judu, kateremu pa so jo nato odvzeli in jo postavili v pripor, dokler ne bi bilo dokazano, da je zares z območja Šibenika in bi jo torej morali osvoboditi. Giganti je beneške oblasti pozval, naj njeno identiteto nemudoma potrdijo s pričami ali pismi šibeniškega komesa, »saj je potrebno nekaj storiti za beneške podanike, ne zaradi drugega kot iz ljubezni do svete cerkve.«¹⁴³

V 17. stoletju so se odkupi prebivalcev z beneškega ozemlja na vzhodnem Jadranu nadaljevali z nezmanjšano intenzivnostjo, tako da je proti koncu stoletja, 13. julija leta 1686, Svet naprošenih odobril denarno pomoč Zuanu Albertiju iz Splita za njegovo rešitev iz osmanskega suženjstva. O tem ni bilo podrobnejšega procesa, kot je bilo sicer običajno, saj je Vrhovni nadzornik s svojimi pismi predtem zelo natančno predstavil dejansko stanje. Alberti tako še ni bil rešen suženjstva, temveč je prišel nazaj v Split prav z namenom, da bi poskrbel za zbiranje odkupnine.

Predlogu, da bi Albertija zamenjali z Osmanom, ki je bil tedaj v zaporu v Splitu, so ostro nasprotovali vodilni predstavniki splitske mestne skupnosti, saj naj bi bil po njihovem zatrjevanju zajeti Osman zagrizen sovražnik sinjorije. Leto predtem so namreč zamenjali nekega Osmana za meščana Šibenika, vendar se je ta nato po izpustitvi še z večjo vnemo lotil plenjenja prebivalcev na beneških posestih. Vrhovni nadzornik je zato predlagal, naj se finančno pomaga samemu Albertiju, da se bo lahko odkupil, in Svet naprošenih je njegov nasvet upošteval.¹⁴⁴

Do najodmevnejšega primera s konca 17. stoletja pa je prišlo dve leti kasneje oziroma 19. septembra leta 1688, ko je Svet naprošenih Nadzornikom nad hospitali priporočil pomoč pri odkupu Demetria Savia, kateremu je pomoč obljubil tudi beneški senat. Savio je bil namreč najprej v službi Vrhovnega nadzornika nad orožjem v Dalmaciji Domenica Mora, nato pa je postal kancler beneškega komisarja Michiela. V osmansko suženjstvo je padel med boji ob beneškem zavzetju Sinja leta 1686. Za odkup iz osmanskega suženjstva mu je bila določena visoka cena 600 cekinov, zato je nujno potreboval denarno pomoč. Svet naprošenih je pozval h »kar največji pomoči za olajšanje njegove osvoboditve.«¹⁴⁵

Beneške oblasti so vse do ukinitve Beneške republike leta 1797 nadzorovale in aktivno sodelovale v procesu odkupovanja svojih državljanov in tujcev v svoji službi iz osmanskega ujetništva, pri čemer je imelo ravno območje vzhodnega Jadrana še posebej pomembno vlogo. Ravno na beneških vzhodnojadranskih posestih, kot tudi na Levantu, je bil namreč osmanski vojaški pritisk, uperjen proti sinjoriji, najmočnejši in zato je tam najpogosteje prihajalo do beneško-osmanskih spopadov ter osmanskega plenjenja v obdobjih miru, v katerih je bilo zaslužjenih veliko število Benečanov, ki jih je bilo potrebno stalno odkupovati.

¹⁴³ PTM, busta 415, 1591. 7. 2.

¹⁴⁴ POLP, busta 98, 1686. 13. 7.

¹⁴⁵ POLP, busta 98, 1688. 19. 9.

SUMMARY

“For the Redemption of Poor Slaves, Our Subjects”:
Rescuing the Venetians from the Ottoman Slavery and the
Ottomans from the Slavery of the Venetians in 16th-Century
East Adriatic

Klemen Pust

In the eastern part of the Adriatic, the capture and enslaving of Venetians and, on the other hand, of Ottomans, and their subsequent rescue from slavery, were an integral part of relations between the Venetians and the Ottomans. People were either born as slaves; were sold to slavery; offered themselves into slavery for a variety of reasons, particularly famine; and entered slavery through capture.

Due to repeated Ottoman raids and conquests, slavery in the entire Mediterranean area acquired a different character in the Early Middle Ages, specifically after 1453. Since Islam did not abolish slavery until the very end of the 19th century the practice continued throughout the Ottoman Empire, and also in eastern Adriatic, until that time. Numerous people were enslaved when captured in battle or during Ottoman raids, and many of them could never regain their freedom.

In the 16th and at the beginning of the 17th centuries, many slaves were likewise taken prisoners by the Christians, including by the Uskoki. Even though the enslaved Ottomans were generally called the “Turks” they also included Turks from Anatolia and other Muslims, all of whom were later forcibly converted to Catholicism. Among the captured were also numerous Slavic Catholic and Orthodox *martolos* as well as women and children, particularly from Bosnia and Dalmatia, who had been captured during military operations.

A significant feature of relations between the Venetians and the Ottomans, which was of particular importance for both sides, was the exchange of prisoners, which enabled them to save the money otherwise needed for their ransom. In all peace treaties with the Ottomans, the Venetian Seignery officially agreed on reciprocal exchange of prisoners. However, the majority of exchanges took place on the local level by agreements between Venetian rectors of Dalmatian towns and Ottoman provincial administrators.

Equally significant were the institutions of restitution and ransom. Due to the large number of citizens of the Venetian Republic who needed to be rescued from slavery, the Venetian Seignery established a special office responsible for related activities. Consequently, the Council of Requests adopted a decision on June 3, 1588, with which it ratified the previously determined pivotal role of the *Provveditori sopra Ospedali e Luoghi Pii* (Supervisors of Hospitals and Religious Places).

Viri in literatura

Arhivski viri

Archivio di Stato di Venezia (ASV), Capi del Consiglio dei Dieci (CCD), Lettere dei Rettori (LR), buste: 280 (Sebenico), 281 (Trau), 283 (Zara, 1500–1574), 302, 305.

ASV, Lettere e Scritture Turchesche (LST), buste: 1, 3, 6, 10.

ASV, Provveditori sopra Ospedali e Luoghi Pii (POLP), Schiavi, buste: 59, 98.

ASV, Senato, Dispacci, Provveditori da Terra e da Mar (PTM), busta 415 (Provveditore Generale in Dalmazia, 1591).

ASV, Senato Mar (SM), Rubriche e Registri (RR), registri: 15 (1500–1502), 16 (1503–1507), 17 (1508–1512), 20 (1522–1525), 24 (1537–1538), 25 (1539–1540), 40 (1571), 41 (1572–1573), 42 (1574–1575), 43 (1576–1577).

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Debita Notariae (DN), XXXVIII, XLIII, XLVII, LIII.
 DAD, Diversa Notariae (DVN), LVIII, LX, LXXIX.
 Državni arhiv u Zadru (DAZ), Arhiv Šibenika (AŠ), škatla V.
 DAZ, Atti del conte di Zara (ACZ), Pietro Marcello, vol. I., II.
 DAZ, Ducali e terminazioni (DT), liber II (1458–1487).

Objavljeni viri

- Đurđev, Branislav, Filipović, Nedim, Hadžibegić, Hamid, Mujić, Muhamed, Šabanović, Hazim: *Kanuni i kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*. Monumenta turcica historiam slavorum meridionalium illustrantia, tomus I. Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 1957.
- Grubišić, Slavo: *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*. Šibenik, 1982.
- Klaić, Nada: *Izvori za hrvatsku povijest, III. (God. 1530.–1671.)*. Zagreb: Školska knjiga, 1959.
- Klaić, Nada: *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
- Kos, Dušan: *Statut izolskega komuna od 14. do 18. stoletja*. Koper: Založba Annales, 2006.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: Odnosaji skupnovlade mletačke naprema južnim Slavenom. Izvadjeni iz ljetopisah Marina Sanuda (1496–1533). *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku V.*, 1859, str. 3–160.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: Odnosaji skupnovlade mletačke naprema južnim Slavenom. Izvadjeni iz ljetopisah Marina Sanuda (1496–1533). *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VI.*, 1863, str. 161–476.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan: Odnosaji skupnovlade mletačke naprema južnim Slavenom. Izvadjeni iz ljetopisah Marina Sanuda (1496–1533). *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VIII.*, 1865, str. 1–256.
- Ljubić, Šime: *Commissiones et Relationes Venetae. Tomus I. Annorum 1433–1527*. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, volumen 6. Zagrabiae: Sumptibus Academiae Scientiarum et Artium, 1876.
- Ljubić, Šime: *Commissiones et Relationes Venetae. Tomus III. Annorum 1553–1571*. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, volumen 11. Zagrabiae: Sumptibus Academiae Scientiarum et Artium, 1880.
- Ljubić, Šime: *Listine o odnosajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike. Knjiga X.: Od godine 1453 do 1469*. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, volumen 22. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.
- Miović, Vesna: *Dubrovačka Republika u spisima osmanskih sultana: s analitičkim inventarom sultanskih spisa serije Acta Turcarum Državnog arhiva u Dubrovniku*. Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2005.
- Novak, Grga: *Mletačka uputstva i izvještaji. Svezak IV: Od 1572 do 1590 godine*. Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, volumen 47. Zagreb: JAZU, 1964.
- Pedani Fabris, Maria Pia: *I »Documenti turchi« dell'Archivio di Stato di Venezia*. Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali, Ufficio centrale per i beni archivistici, 1994.
- Sanudo, Marino: *I Diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII), vol. 1–58*. (Rinaldo Fulin, Federico Stefani, Niccolo Barozzi, Guglielmo Berchet, Marco Allegri ur.). Venezia: La Regia Deputazione Veneta di Storia Patria, 1879–1902.
- Senato Mare (1440–1797). *Atti e Memorie della Societa Istriana di Archeologia e Storia Patria (AMSI) VII.*, 1891.
- Senato Mare (1440–1797). *AMSI XII.*, 1896.
- Senato Secreti (1401–1630). *AMSI VI.*, 1890.
- Solitto, Vicko: *Povijesni dokumenti o Istri i Dalmaciji*. Split: Književni krug, 1989.

- Tagliaferri, Amelio et al.: *Relazioni dei Rettori Veneti in Terraferma, vol. I.: La Patria del Friuli (Luogotenenza di Udine)*. Milano: Dott. A. Giuffrè editore, 1973.
- Theunissen, Hans: Ottoman-Venetian Diplomats: The *Ahd-names*. The Historical Background and the Development of a Category of Political-Commercial Instruments together with an Annotated Edition of a Corpus of Relevant Documents. *EJOS* I, 1998, str. 1–698.
- Theunissen, Hans: Cairo Revisited (I): Four Documents Pertinent to the Ottoman-Venetian Treaty of 1517. *EJOS* II, 1999, str. 1–29.
- Theunissen, Hans: Cairo Revisited (II): Auf der Suche nach dem osmanisch-venezianischen Friedensvertrag von 1540. *EJOS* II, 1999, str. 1–67.

Literatura

- Allachevich, G.: Mercato di schiavi a Spalato nel 1540. *Cronaca dalmatica*, 23. 10. 1888.
- Benvenuti, Angelo de: *Storia di Zara dal 1409 a 1717, vol. I*. Milano: Bocca, 1944.
- Bono, Salvatore: *Schiavi musulmani nell'Italia moderna. Galeotti, vu' cumpra, domestici*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 1999.
- Bono, Salvatore: *Il Mediterraneo. Da Lepanto a Barcellona*. Perugia: Morlacchi Editore, 2001.
- Boškovič, Vančo, Šamić, Jasna: Turski dokumenti o slovenačkom roblju u Sarajevu u 16. vijeku. *Zgodovinski časopis* 33, 1979, str. 5–12.
- Bošković, Marko: Herojski podvizi bokeljskih pomoraca – Perast. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 13, 1965, str. 171–179.
- Budak, Neven: Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu. *Radovi* 17, 1984, str. 5–33.
- Budak, Neven: Servi ranog srednjeg veka u Hrvatskoj i Dalmaciji. *Starohrvatska prosvjeta* 15, 1985.
- Csukovits, Enikő: Miraculous escapes from Ottoman captivity. (Geza David, Pal Fodor ur.). *Ransom Slavery along the Ottoman Borders*. Leiden-Boston, 2007, str. 1–18.
- Čar, Hatidža: Demografsko kretanje, socijalni i konfesionalni sastav stanovništva u Visočkoj nahiji. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 41, 1991, str. 185–197.
- Čebotarev, Andrej: Martolozci kao trgovci robljem od 15. do 18. st. *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*. (Alexander Buczynski, Milan Kruhek, Stjepan Matković ur.). Zagreb, 2003, str. 75–84.
- Čremošnik, Gregor: Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2, 1947, str. 69–73.
- Čremošnik, Gregor: Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka. *Istorijsko-pravni zbornik* 2, 1949, str. 148–159.
- Dams, Jean: Une »Redemption« de captifs Chrétiens au XVIIe siècle. *Melanges de Science Religieuse* 42, 1985, str. 141–148.
- Davis, Robert C.: *Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast, and Italy, 1500–1800*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Doumerc, Bernard: L'Adriatique du XIIIe au XVIIe siècle. (Pierre Cabanes ur.). *Histoire de l'Adriatique*. Paris, 2001, str. 201–312.
- Dursteler, Eric R.: *Venetians in Constantinople. Nation, Identity, and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 2006.
- Faroqhi, Suraiya: *The Ottoman Empire and the World around it*. London: I. B. Tauris, 2004.
- Filipović, Nedim: Pogled na osmanski feudalizam (sa naročitim obzirom na agrarne odnose). *Godišnjak istorijskog društva BiH* 4, 1952, str. 5–146.
- Fontenay, Michel: Il mercato maltese degli schiavi al tempo dei Cavalieri di San Giovanni (1530-1798). (Giovanna Fiume ur.). *La schiavitù nel Mediterraneo. Quaderni storici* 36, 2001, 391–413.

- Gestrin, Ferdo: Suženjstvo-prisilna migracija Slovanov v Italijo. *Zgodovinski časopis* 50, 1996, str. 11–20.
- Gestrin, Ferdo: Migracije Slovanov v Italijo. Rezultati jugoslovanske historiografije. *Zgodovinski časopis* 32, 1978, str. 7–21.
- Gobbi, Olimpia: Quando il Turco si fece cristiano: conversioni di schiavi e relativo cerimoniale. (Sergio Anselmi ur.). *Pirati e corsari in Adriatico*. Cinisello Balsamo, 1998, str. 145–157.
- Göllner, Carl: *Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts, Bd. II*. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, Baden-Baden: Librairie Heitz GmbH, 1968.
- Grafenauer, Bogo: Zgodnjefevdalna družbena struktura jugoslovanskih narodov in njen postanek. *Zgodovinski časopis* 14, 1960, str. 35–93.
- Handžić, Adem: O gradskom stanovništvu u Bosni u XVI stoljeću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 28–29, 1980.
- Hrabak, Bogumil: Skopskiot pazar na robje vo XV i XVI vek. *Glasnik na INI* 1, 1980, str. 151–161.
- Hrabak, Bogumil: Turske provale i osvajanja na području današnje severne Dalmacije do sredine XVI stolecā. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 19, 1986, str. 69–100.
- Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća, sv. IV (1458–1526)*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1973.
- Klen, Danilo: Pokršćavanje »turske djece« u Rijeci u XVI i XVII stoljeću. *Historijski zbornik* 29/30, 1976–1977, str. 203–207.
- Lalošević, Aleksandar S.: Značajne borbe bokeljskih pomoraca protiv gusara i pirata. (Danilo Kalezić ur.). *12 vjekova Bokeljske mornarice*. Beograd, 1972, str. 74–78.
- Malcolm, Noel: *Bosnia – a short history*. London: Macmillan, 1994.
- Maštrović, Vjekoslav: *Grad Nin i naše pomorstvo. Povodom 900-godišnjice Krešimirove darovnice o našem moru*. Zadar: Društvo za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, 1969.
- Milošević, A.: Navala afričkih gusara na Perast 1624. godine. *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* 7, 1955, str. 83–134.
- Mlinarič, Jože: Usoda turških ujetnikov v avstrijskih deželah v času od 15. do 17. stoletja in njihovo pokrščevanje. (Sašo Jerše et al. ur.). *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*. Ljubljana, 2006, str. 289–305.
- Nogrady, Arpad: A list of ransom for Ottoman captives imprisoned in Croatian castles. (Geza David, Pal Fodor ur.). *Ransom Slavery along the Ottoman Borders*. Leiden-Boston, 2007, str. 27–34.
- Novak, Grga: *Jadransko more u sukobima i borbama kroz stoljeća. Od 1409. godine do Drugog svjetskog rata, drugi dio*. Split: Marjan tisak, 2004.
- Pedani, Maria Pia: *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta di Costantinopoli alla guerra di Candia*. Venezia: Deputazione editrice.
- Pinelli, Paola: Od Dubrovnika do Firenze: bilješke o novačenju posluge u 15. stoljeću. *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 46, 2008, str. 65–80.
- Pinelli, Paola: From Dubrovnik (Ragusa) to Florence: Observations on the recruiting of domestic servants in the fifteenth century. *Dubrovnik Annals* 12, 2008, str. 57–71.
- Pust, Klemen: Vojaški odnosi med Beneško republiko in Osmanskim cesarstvom na območju Dalmacije v letih 1524–1534. (Sašo Jerše et al. ur.). *Med srednjo Evropo in Sredozemljem. Vojetov zbornik*. Ljubljana, 2006, str. 259–275.
- Pust, Klemen: Beneško-osmanski pomorski spopadi na Jadranu v XVI. stoletju. *Povijesni prilozi* 38, 2010, str. 97–133.

- Samardžić, Radovan: *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta, 1962.
- Setton, Kenneth M.: *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1991.
- Silajdžić, A.: O slučajevima ropstva zabilježenim u sudskom protokolu sarajevskog kadije iz godine 1556/57. *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ* 3, 1952.
- Solovjev, Aleksandar: Trgovanje bosanskim robljem do godine 1661. *Glasnik Državnog muzeja u Sarajevu* 1, 1946, str. 139–164.
- Stanojević, Gligor: Trgovina robljem u doba kandijskog rata. *Istorijski glasnik* 3-4, 1957, str. 105–112.
- Stipančić, J.: Naši krajevi i trgovina robovima. Sarajevo, 1928.
- Stošić, Krsto: Turski robovi u XVII. vijeku u Šibeniku. *Bogoslovska smotra* 24, 1936, str. 87–100.
- Šegvić, Kerubin: Roblje u Hrvatskoj. *Hrvatsko kolo* 2, 1906, str. 324–332.
- Šunjić, Marko: Stipendiarii veneti u Dalmaciji i Dalmatinci kao mletački plaćenici u XV vijeku. *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* 13, 1962, str. 251–288.
- Teja, Antonio: Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, parte II.: La schiavitù domestica ed il traffico degli schiavi. *Rivista dalmatica* 22, 1941, str. 20–38.
- Traljić, Seid Mustafa: Tursko-mletačko susjedstvo na zadarskoj krajini XVII stoljeća. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4-5, 1959, str. 409–424.
- Traljić, Seid Mustafa: Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća. *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 11-12, 1965, str. 203–227.
- Vasić, Milan: *Martoloz i jugoslavenskim zemljama pod turskim vladavinom*. Djela, knj. 29, Odjeljenje istor-filol. nauka, knj. 17. Sarajevo: ANUBiH, 1967.
- Verlinden, Charles: L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge. *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 41, 1970, st. 57–140.
- Verlinden, Charles: Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medio Evo alla luce della tratta degli schiavi. (Pier Fausto Palumbo ur.). *Momenti e problemi della storia delle due sponde adriatiche*. Roma, 1973, str. 103–139.
- Vinaver, Vuk: Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku. *Anali Historijskog instituta JAZU* 2, 1953, str. 125–147.
- Voje, Ignacij: Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u 16. i 17. veku. *Jugoslovenski istorijski časopis* 4, 1969, str. 38–47.
- Voje, Ignacij: O usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju. *Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta* 43/8, 1972, str. 254–262.
- Voje, Ignacij: Vplivi osmanskega imperija na slovenske dežele v 15. in 16. stoletju (problemi, stanje historiografije). *Zgodovinski časopis* 30, 1976, str. 3–21.
- Voje, Ignacij: Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva. *Zgodovinski časopis* 41, 1987, str. 257–264.
- Voje, Ignacij: Odkupovanje slovenskih sužnjeva iz turškega ujetništva. *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*. Ljubljana, 1996, str. 91–107.
- Vrandečić, Josip: Had an Ottoman Combatant any Chance to Win the Love of the Daughter of the Rector of the Dalmatian Town Zadar (Islam in Ottoman Dalmatia in the 16th and 17th century and its coexistence with the Christian world of neighboring Venetian Dalmatia). *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 34 (21), 1994–1995, str. 163–184.
- Živković, Pavao: Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku. *Godišnjak društva istoričara BiH* 21–27, 1976, str. 51–58.

Niko Hudelja

NEMŠKO-SLOVENSKI ZGODOVINSKI GLOSAR

Nemško-slovenski zgodovinski glosar obsega okoli 15.000 gesel, vanj pa je uvrščeno besedje, ki pokriva:

- **ožjo strokovno terminologijo**
(npr. za deželno stanovsko organizacijo),
- **gospodarstvo**
(npr. izrazi za rokodelske in obrtne dejavnosti ter industrijske veje, izrazi za rokodelske poklice),
- **kmetijstvo**
(npr. izrazi za kulturne rastline, obdelovalne površine, kmetijska gospodarska poslopja),
- **meroslovni sistem, medicino**
(npr. izrazi za bolezni navajane kot vzroki smrti),
- **lastnoimenske besede**
(npr. nazivi strank, društev, organizacij).

Neobhodno potreben vsem, ki brskajo po starih virih!

410 strani, A4 format, cena: 44,90 €

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
telefon: 01 241 11 81, e-pošta: znanstvena.zalozba@ff.uni-lj.si

Stanislav Južnič

Kranjec Hallerstein je ponesel luč znanja med Kitajce

UDK 52(091):929 Hallerstein F. A.

JUŽNIČ Stanislav, dr., SI-1336 Vas, Fara 2, stanislav.juznic-1@ou.edu, stanislav.juznic@kostel.si .

Kranjec Hallerstein je ponesel luč znanja med Kitajce

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 360–381, cit. 56

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Hallerstein je mimo astronomije sodeloval še pri raziskovanju elektrike, ki je utemeljilo Voltovo odkritje elektroforja in baterije. Ti izumi so omogočili razvoj dolgotrajnega opazovanja električnih pojavov namesto dotodanje hitre razelektritve leydenskih steklenic. Znanstveniki so potrebovali takšne novosti, da bi razumeli potek priljubljenih razelektritev. Manj uporabne jezuitske električne in vakuumske naprave v Pekingu niso pozele toliko zanimanja kot astronomija. Raziskovanje vakuuma in še posebej elektrike je lažje našlo svoj prostor med japonskimi uporabniki nizozemske znanosti, saj je bila leydenska steklenica nizozemski izum.

Ključne besede: Hallerstein, Peking, jezuiti, elektrofor, vakuumske črpalke

UDC 52(091):929 Hallerstein F. A.

JUŽNIČ Stanislav, PhD., SI-1336 Vas, Fara 2, stanislav.juznic-1@ou.edu, stanislav.juznic@kostel.si .

Hallerstein of Carniola Brought the Light of Knowledge to the Chinese

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 360–381, 56 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Besides Astronomy Hallerstein also participated in the electricity research which paved the way for Volta's discovery of the electrophorus and the pile. Those inventions enabled the long-duration observations instead of up-to-date quick discharges of the Leyden bottles. The scientists needed the novelties of that kind to understand the fashionable discharges of those days. Less useful electrical and vacuum equipment did not get so much attention in Beijing as the astronomy. The Japanese users of the Dutch science accepted better the vacuum research and especially electrical equipment because at least the Leyden bottle was essentially Dutch discovery.

Keywords: Hallerstein, Beijing, Jesuits, Electrophorus, Ari Pumps

Uvod: tudi knjige rade potujejo, mar ne?

Povej mi, kaj bereš, in povedal ti bom, kdo si ... Starodavni rek gotovo ni od muh in se dobro prilega Hallersteinu, ki je sloves kranjskega znanja pripeljal do neslutelih, nikoli preseženih višav kitajskega nebesnega imperija. Vrli Mengšan je z domače grude s seboj prinesel čez morja v Peking pesmarico gornjegrajskega župnika Stržinarja, ki je bil jezuitski dijak v Ljubljani in na Dunaju, predvsem pa velik častilec jezuita sv. Frančiška Ksaverja (* 1506; † 1552). Predgovor pesmarici je napisal Franc Mihael Paglovec (* 1679 Kamnik; † 1759 Spodnji Tuhinj). Hallerstein žal ne v to ne v druge knjige ni vpisoval svojega lastniškega zaznamka, čeravno so njegovi predhodniki jezuiti na vodilnih položajih v Pekingu to redno počeli.

Hallerstein je gospodaril v knjižnici *Tongt'ang* znotraj druge pekinške postojanke ustanovljene pod portugalsko zastavo leta 1655, pol leta po prvi knjižnici *Nant'ang* jezuitov pod portugalsko zastavo; slednjo je ustanovil že Ricci, tako da je bila med vsemi pekinškimi zbirkami misijonarjev daleč najboljša.¹ Knjige z lastniškim vpisom *Nant'ang*, pogosto pisanim kot *Nan-tâm*, imamo prav tako za Hallersteinove. Med njimi je bilo veliko darov pariških znanstvenikov, pa tudi legendarna Boerhaavejeva zbirka medicinskih spisov v beneški izdaji. Veliko knjig je imelo pečat vsakokratnega pekinškega škofa, med katerimi sta zgolj jezuit Souza in Gouvea stanovala na škofovskem sedežu ob postojanki *Nant'ang*.² Zato ima največ knjig prav njuna lastniška zapisa, v Souzovem primeru pogosto zgolj njegovo ime Polycarpe, v prvi izdaji londonske Smithove optike še z letom 1749, ko je škof dal knjigo Hallersteinu. Gabriel Gruber je Smithovo optiko kupil v Pazenasovem francoskem prevodu iz leta 1767 z dodanim Boškovičevim opisom akromatskih leč in vanjo leta 1772 v Ljubljani vpisal značilni lastniški vpis svoje katedre »Zur Mechanic«;³ pozneje so si bogati Sumitomoji na Japonskem raje omislili nemški prevod Smitha izpod peresa Gruberjevega učitelja Abrahama Gotthelfa Kästnerja (* 1719; † 1800), ki je izšel leta 1755.⁴ Veliko Hallersteinovih knjig je imelo zgolj oznako njegovega kolegija »Collegii S.J. Pekini« in tudi med temi so prevladovala moderna francoska dela.

¹ Verhaeren, *Catalogue*, str. VI.

² Verhaeren, *Catalogue*, str. XXII.

³ NUK-8456.

⁴ Sumitomo, *A classified catalogue of old books*, str. 4; Sumitomo, *A classified catalogue of the books on science and technology*, str. 9, 75.

DICTIONNAIRE UNIVERSEL DE MATHEMATIQUE ET DE PHYSIQUE,

OÙ L'ON TRAITÉ DE L'ORIGINE, DU PROGRÈS
de ces deux Sciences & des Arts qui en dépendent, & des diverses révolutions
qui leur sont arrivées jusqu'à notre tems; avec l'exposition de leurs Principes,
& l'analyse des sentimens des plus célèbres Auteurs sur chaque matiere.

Par Monsieur SAVERIEN, de la Société Royale de Lyon, &c.

Hæc inscriptio, hæc disceptatio, hæc insumbere, notant transire est mortalitatem suam,
& la meliorum transibit formam? S A V E R I E N.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez { JACQUES ROLLIN, Quai des Augustins, à Saint Athanase & au Palmier.
CHARLES-ANTOINE JOMBERT, Libraire du Roi pour l'Artillerie & le Génie,
rue Dauphine, à l'Image Notre-Dame.

M. D C C L I I I.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROI.

SE VEND A METZ,
Chez BOUCHARD, Marchand-Libraire,
rue du Palais.

Slika 1: Naslovna stran Slovarja matematike in fizike Alexandra Saveriena iz leta 1753, ki ga je Hallerstein uporabljal v Pekingju, Sumitomo pa ga je kupil za svojo japonsko knjižnico* (Alexandre Saverien, *Dictionnaire universel de mathématique et de physique*, Pariz, Jombert, 1753 (Dalje Saverien, *Dictionnaire universel de mathématique et de physique*)).

* Sumitomo, *A classified catalogue of old books*, str. 173.

Vse kitajske misijonarske knjižnice so po Hallersteinovi smrti združili v knjižnici nekdanjih francoskih jezuitov, imenovani *Pe-t'ang*.⁵ Veliko tamkajšnjih matematičnih del v latinskem jeziku ima pečat škofa Gouvea, ki pa ga je morda pritisnil šele naknadno, saj je mitro prevzel osem let po Hallersteinovi smrti. Hallersteinovi predhodniki so med lastniškim zaznamkom omenjali še kitajsko viceprovincino, vendar Hallerstein tega ni počel, čeravno je leta 1745 postal viceprovincial in vizitator Japonske; slednjo so navajali le pekinški jezuitski lastniški vpisi pred letom 1665, saj že od leta 1640 jezuiti nikakor niso več smeli obiskovati dežele vzhajajočega sonca.

Hallerstein je svoja izjemno natančna opazovanja⁶ objavil v pomembnih evropskih velemestih. Nikoli ni stopil na japonska tla, kamor razen Kitajcev in ladij nizozemske *Verenigde Oostindische Compagnie* (VOC) na umetnem otoku Deshima v zalivu Nagasaki ni smel noben tujec po letu 1640.⁷ Hallerstein se je navadil svoje znanosti kot pomočnik Ignatiusa Köglerja in André Pereire.⁸ Nadaljeval je z razvojem matematike francoskih pekinških jezuitov Gerbillona, Bouveta in Thomasa,⁹ tako da je na novo zastavil sodelovanje med obema skupinama jezuitskih misijonarjev pod zastavama Portugalske in Francije. Posebno blizu je bil francoskim jezuitom Gaubilu, d'Incarvillu in Amiotu. Če je bila kdaj huda tekmovalnost med obema skupinama, jo je Hallerstein vsekakor prekinil v dobi, ko je skupna uporaba znanstvenih naprav in izmenjava znanja postajala vedno bolj nujna za pekinške jezuite, medtem ko se je njihova temeljna dejavnost nezadržno pomikala od vere k znanosti v zadnjih desetletjih pred prepovedjo jezuitskega reda.

Hallerstein je vedno znova skušal prepričati svoje evropske dopisovalce o svoji nezadostni preskrbljenosti z astronomskimi in fizikalnimi pripomočki. Po svoje je bila to predvsem pametna politika pridobivanja boljše opreme, ki si jo je kot vesten opazovalec naravnih pojavov tudi zaslužil. Hallersteinovi evropski dopisniki v Londonu in drugod so sprejeli njegove razlage, mu pomagali in pošiljali nove naprave in knjige za astronomska in druga opazovanja.

Hallersteinovo ljubljansko znanstveno ozadje

Magdeburški župan Otto Guericke je eno od svojih prvih črpalk prodal Schönbornu, ki je imel kot knez in škof seveda kar nekaj pod palcem; v Regensburgu ga je Guericke navdušil s konji, ki so zaman ločevali izpraznjeni polkrogli. Sam cesar Ferdinand III. je bil vzhičen nad posrečenim poskusom neuspešnih konj.¹⁰ Johann Philipp von Schönborn (* 1605; † 1673) je po Ferdinandovi smrti odigral poglavitno vlogo pri izvolitvi njegovega sina cesarja Leopolda pod vplivom ljub-

⁵ Verhaeren, *Catalogue*, str. XXVII–XXXIII.

⁶ Lu, Shi, *Accuracy of Solar Eclipse Predictions*, str. 290.

⁷ Rinaldi, *The »Chinese Garden in Good Taste«*, str. 56.

⁸ Lu, *Gui Mao Yuan Li (1742–1911) and Isaac Newton's Theory*, str. 336.

⁹ Han, Jami, *The Circulation of Western Mathematics*, str. 156.

¹⁰ Slaby, *Otto von Guericke*, str. 9.

ljanskega kneza Janeza Vajkarda Turjaškega (Johann Weikhard Auersperg, * 11. 3. 1615 grad Žužemberk; † 13. 11. 1677 Ljubljana), prvega ministra na dunajskem dvoru. Vrli Turjačan je pomagal Guericku pri njegovih vakuumskih poskusih,¹¹ kot je pozneje Avguštin Hallerstein prebiral v Guerickovem amsterdamskem poročilu iz leta 1672 pod svojim pekinškim lastniškim vpisom »Collegii Societatis Jesu Pekini«. ¹² Mati Avguština Hallersteina, Susana Elizabeta baronica Erberg (* 1681 Ljubljana; † 1725), je bila vnukinja Turjačanovega carinika Lenarta von Erberga (Leonard Verderber, * 1606; † 1691 Kočevje) iz Knežje Lipe na Kočevskem, zato je še s toliko večjim ponosom bral o Turjačanovih dosežkih; morda so ga še bolj prevzeli, kot nas dandanes. Hallerstein se je seznanil z vakuumskimi in električnimi poskusi že v domači Ljubljani, kjer je prvi knez Turjaški (Auersperg) preživel zadnja leta. Turjačanov sodelavec Guericke je tesno povezal vakuumске poskuse z električnimi ob izumu električnega vretena z vrtljivo kroglo iz žvepla. Prvi knez Turjaški pa ni bil le Guerickov »pomočnik«, temveč predvsem velik podpornik znanosti; bogato je obdaril rimskega jezuita A. Kircherja, ki je našemu knezu posvetil poglavje iz svojega Ojdipa, še bolj pa se je izkazal na rovaš protestanta Johanna Wilhelma grofa Stubenberga (* 1619 Neustadt ob reki Mettau na vzhodu Češke; † 24. 4. 1663 Kitsel na Ogrskem ali 15. 3. 1663 Dunaj). Stubenberg je našemu knezu posvetil prvi nemški prevod Francisa Bacona, znanilca novodobnega naraščajočega pomena uporabnih ved in poskusov. Janez je zato *Fruchtbringende Gesellschaft* podaril imenitno kupo leta 1657;¹³ Stubenberg je bil član družbe pod domiselnim imenom »nesrečni«.

Hallerstein je ob tako odlični podstati seveda imel kaj pokazati tudi kitajskemu cesarju, za katerega je delal v drugi polovici življenja. Še preden je septembra 1738 vrgel sidro v Kantonu, je spoznal najnovejše električne poskuse Stephena Graya (1729), Charlesa François de Cisternay Du Faya (1732) in Du Fayovega študenta duhovnika Jeana Antoina Nolleta, ki se je pozneje prelevil v poglavitnega tekmeča prostozidarja Benjamina Franklina. Hallerstein je posebno pozorno spremljal delo cistercijana Du Faya, saj sta bila kar dva njegova mlajša brata uspešna kranjska cistercijana: Abundius Hallerstein († 1768) se je izkazal med stiškimi cistercijani, Aleksander Hallerstein († 1804 Ljubljana) pa je postal zadnji opat kostanjeviškega samostana in žalostna priča njegove ukinitve leta 1786.

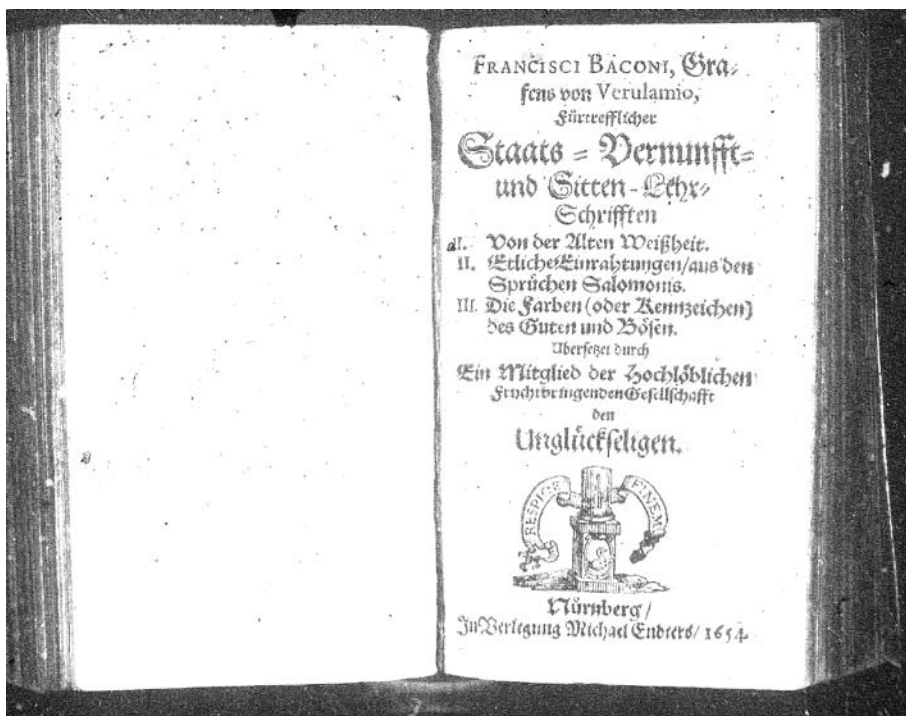
Kitajci so nekako topleje sprejeli Hallersteinovo astronomijo od električnih naprav in vakuumске črpalke, čeravno so Hallerstein in sodelavci v svojih pekinških knjižnicah imeli kar tri izvode opisa vakuumskega balona jezuita Lana Terzija,¹⁴

¹¹ Guericke, *Neue »Magdeburgische« Versuche*, str. 76–78.

¹² Verhaeren, *Catalogue*, str. 516.

¹³ Bircher, *The »splendid library«*, str. 289, 297.

¹⁴ Lanove knjige so okrasili z lastniškim vpisom francoskih pekinških jezuitov »*PP Gallor SJ Pekin, Collegij Societatis Jesu Pekini, Veyo da Residencia de Cinanfu*« (Lana Terzi, *Magisterium*; Verhaeren, *Catalogue*, str. 572–573) in s Hallersteinovim »*Da Vice Provinciae da China da Compania de Jesus, Collegij Societatis Jesu Pekini, Vice Provinciae Sinesis*« (Francesco Lana Terzi, Prodrorno, Brescia, 1670; Verhaeren, *Catalogue*, str. 971). Francoski pekinški jezuiti so s svojim zapisom *PP Gallor SJ Pekin* okrasili tudi poročila o raziskavah vakuumu v živosrebrnem barometru Torricellijevih dedičev pri akademiji v Firencah, ki jih je uredil grof Lorenzo

Slika 2: Prva naslovnica Stubenbergovega prevoda Francisa Bacona (Francis Bacon de Verulam, *De sapientia veterum liber*. Londini, Robert Barker, 1609. Stubenbergov prevod treh esejev: Francisci Baconis Grafens von Verulamio, *wieland Englischen Reichcantzlers ... Fürtrefflicher Staats- Vernunft und Sitten-Lehr-Schriften. I. Von sed Alten Weissheit. II. Etliche Einrathungen, aus den Sprüchen Solomonis. III. Die Farben (oder Kennzeichen) des Guten und Bösen. Ueberzetzet durch Ein Mitglied der Hochlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft den Unglücklichen. Nürnberg, Michael Endter, 1654. 186 strani; 12°; s posvetilom Janezu Vajkardu Turjačanu (Dalje Bacon, Fürtrefflicher Staats- Vernunft).*

brali pa so tudi o Montgolfierjevem balonu. Jezuit Hallerstein je prelistaval celo *Provinciale* vodilnega raziskovalca vakuuma Pascala,¹⁵ čeravno je bil možakar jezuitom močno gorak in se je na vse mile viže prepiral z jezuitom Étienmom Noëlom.¹⁶

Hallerstein je bral fizikalne spise Schotta,¹⁷ Newtona in Musschenbroeka¹⁸ že v knjižnici svojega strica Franca Mihaela barona Erberga (* 1679; † 1760); tam si je rad ogledoval tudi barometriške poskuse Laurentia Gobarta (* 1656 Liège; † 1750 Liège) iz let 1716 in 1746, več ali manj enako čtivo pa si je priskrbel tudi v

Magalotti (* 1637; † 1712) pod naslovom *Saggi di naturali esperienze* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 921 (št. 3136)). Enak lastniški vpis imajo Schottove knjige: *Magia universalis*, *Mechanica hydraulica* in *Physica Curiosa* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 804–805 (Št. 2717–2719)).

¹⁵ Verhaeren, *Catalogue*, str. 150.

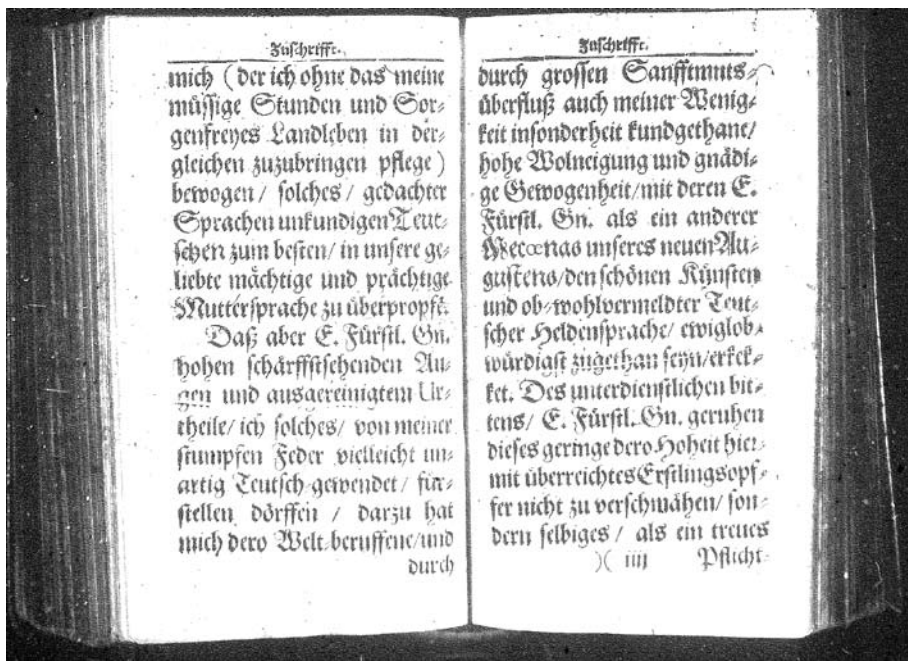
¹⁶ Saito, *O Vácuo de Pascal*, str. 51.

¹⁷ Verhaeren, *Catalogue*, str. 803–805.

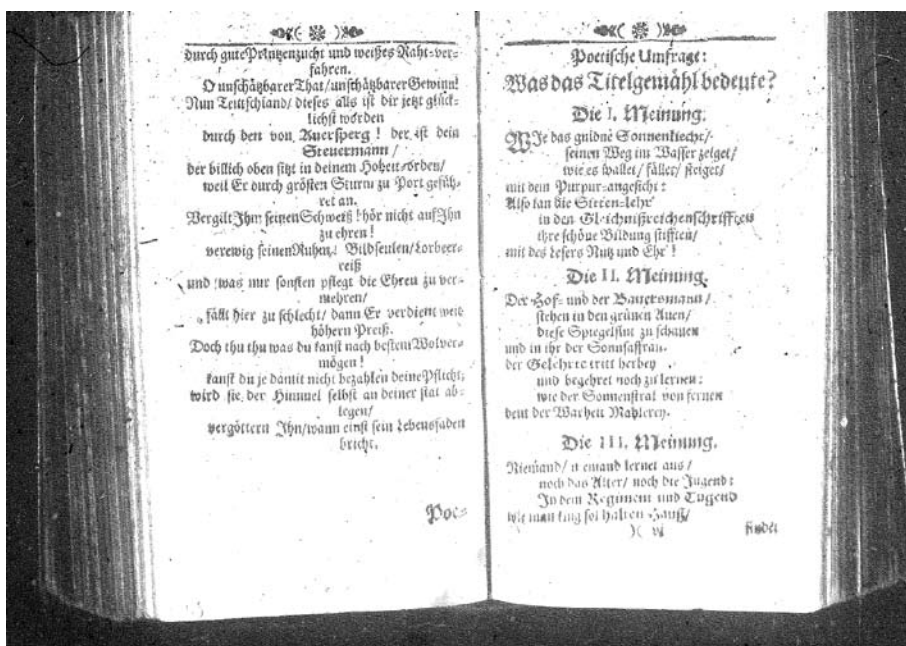
¹⁸ Verhaeren, *Catalogue*, str. 669–670.

Slika 3: Stran s posvetilnim zapisom in začetek posvetila ljubljanskemu knezu Turjaškemu (Auerspergu) v Stubenbergovem prevodu Bacona (Bacon, Fürtrefflicher Staats- Vernunfft, str. 1 (nepaginirano)).

Slika 4: Druga in tretja stran posvetila Turjaškemu knezu v Stubenbergovem prevodu Bacona (Bacon, Fürtrefflicher Staats- Vernunfft, str. 2–3 (nepaginirano)).

Slika 5: Zadnja stran pesmi z odebeljeno tiskanim Auerspergovim priimkom in začetek teksta Stubenbergovega prevoda Bacona (Bacon, *Fürtrefflicher Staats- Vernunft*, str. 1).

Peking. Hallerstein se je naučil elektrostatičnega in vakuumskih tehnik že v Ljubljani, kjer je njegov vzornik Turjačan preživel zadnja leta. Bratranec Hallersteinove matere, ljubljanski jezuitski fizik Bernard Ferdinand Erberg (* 1718 Ljubljana; † 1773 Krems), je nabavil vakuumske in električne naprave najpoznejše leta 1755, v istem obdobju pa so jih pripeljali tudi Benjaminu Franklinu v Filadelfijo,¹⁹ Hallersteinu v Peking in Šogunu v Edo (Tokio). Med prvimi odkrivamo, kako so Hallerstein in njegovi pekinški sodelavci preizkušali vakuum in elektriko in predvsem pri slednji dosegli zavidljive uspehe.

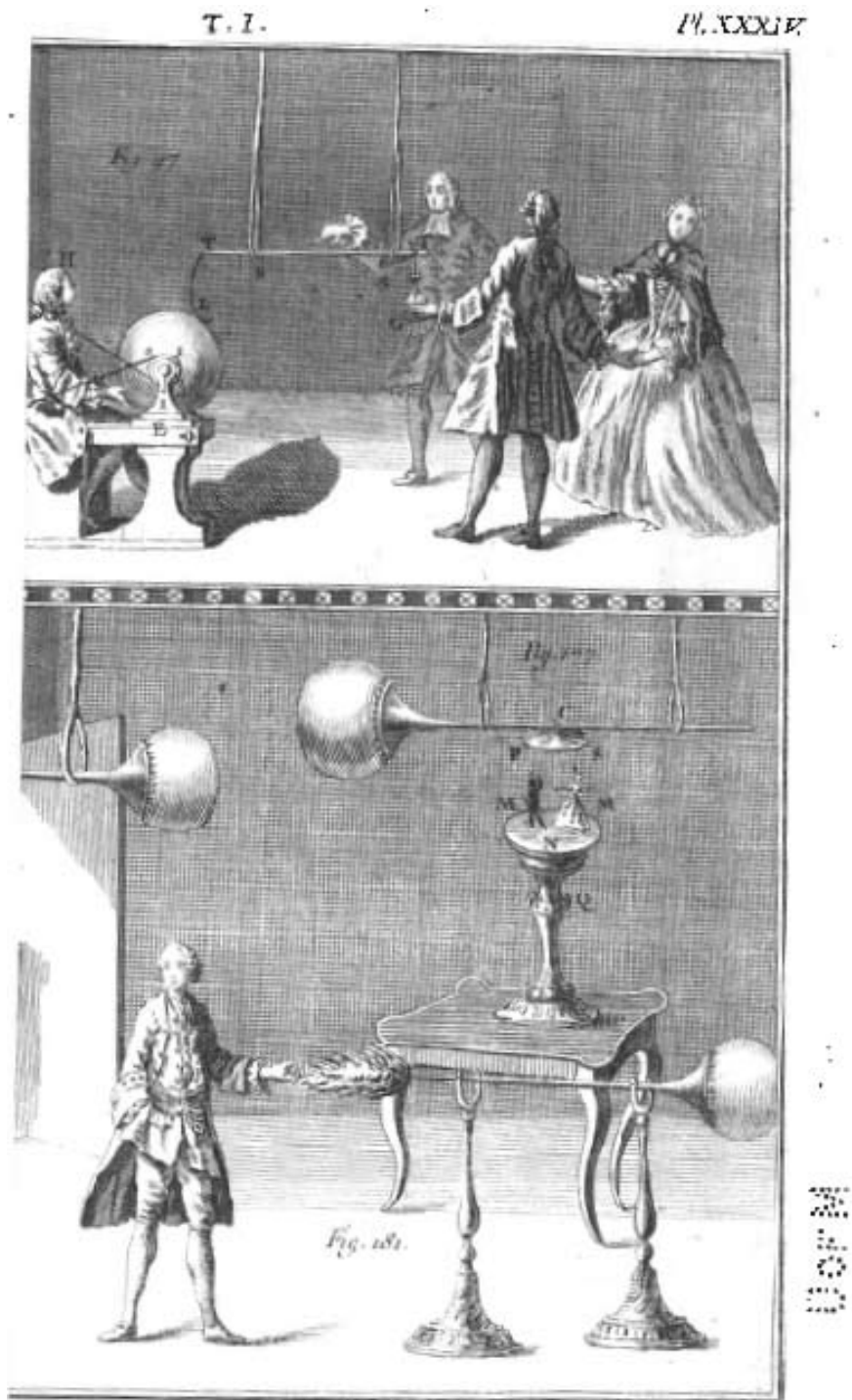
Pekinški poskus z elektriko

Magneti so bili prva ljubezen našega Hallersteina, saj je že med plovbo na Daljni vzhod meril deklinacije kompasa, pozneje pa je svoja dognanja dopolnil v Peking,²⁰ kjer so jezuitske teorije magneta izpod gosjih peres Nicola Cabea (* 1586; † 1650), objavljene v *Philosophia magnetica*,²¹ in domislice kitajskega jezuita

¹⁹ Beaudreau, Finger, *Medical Electricity*, str. 98.

²⁰ Amiot in drugi, *Mémoires, concernant l'histoire* (2. oktober 1784), str. 563; Pfister, *Notices biographiques*, str. 760.

²¹ Pekinški izvod nima lastniškega zaznamka, zato pa ima knjiga Cabeo, *In quator libros meteorologicorum* lastniški zapis kitajskih jezuitov Francisca Pereira (* 1607 Lizbona; SJ 1622; † Kitajska) in Martina Martinija (* 1614; † 1661 Kitajska) v obliki *Applicado a Missao da China ou ao Collegio de Macao Fr. Francisco Pereira. Coimbra 1656 and Ad usum p. Martini*. – apli-

Slika 6: Poskusi z elektriko ob uporabi vretena in izoliranega akumulatorja v Slovarju Alexandra Saveriena, ki ga je bral Hallerstein (Saverien, *Dictionnaire universel de mathématique et de physique*, tabla 44 na koncu teksta).

Flamca Ferdinanda Verbiesta še vedno prevladovale nad danes sprejemljivejšimi domnevami zdravnika angleške kraljice Williama Gilberta,²² čeravno je že nadrejeni sopotnik Johanna Schrecka (Terence, Terrentius * 1576 Constance; † 1630 Peking), Nicolas Trigaut (* 1577; † 1628), prinesel Gilbertovo *De magnetē* (1600) v Peking.²³ Po lastniških zaznamkih zlahka opredelimo še knjige drugih jezuitov v Pekingu, žal pa Hallerstein ni svojega imena vpisal niti v Stržinarjevo pesmarico,²⁴ čeravno bi lahko s svečo pri belem dnevu iskali kogarkoli razen njega, ki bi jo znal brati na Kitajskem. Seveda so nekatere knjige iz nekoč jezuitskih pekinških knjižnic v vihri stoletij dobile nogo oziroma prišle v roke manj posvečenih lastnikov.²⁵

Leta 1750 so Hallerstein in njegovi sodelavci s portugalskega kolegija sv. Jožefa v Pekingu dobili električno napravo, ob njej pa še pripomočke za opazovanje mrkov. Židovski zdravnik Antonio-Nunes Ribeyra Sanchez (Ribeiro Sanches, * 1699 Penna-Macor; † 1783 Pariz)²⁶ jim je nabavil oba instumeta s pomočjo svojih prijateljev v Londonu in na Nizozemskem. Leta 1740 imenovani pekinški škof de Souza²⁷ je pomagal pri prevozu.²⁸ Zaenkrat še ne poznamo vrste Hallersteinovega električnega stroja, verjetno pa je šlo za vreteno za naelektritev s trenjem po Guericckovem izumu, kot ga je Erberg pet let pozneje kupil za ljubljanske jezuite, in ne za leydensko steklenico, ki jo je pomočnik Pietra Musschenbroeka izumil novembra 1745, novost pa so objavili januarja naslednje leto. Nekdanji leydenski študent Sanchez je seveda urno zvedel za Musschenbroekovo novost, saj je Musschenbroek predaval na Leydenski univerzi, njegov oče in stric pa sta ustanovila delavnico s trgovino za vakuumske in električne naprave takoj čez cesto. Sanchez si je redno dopisoval z Gerardom van Swietenom; Swietenove komentarje njunega skupnega učitelja Boerhaava so Japonci prevedli,²⁹ nič manj navdušeno pa jih niso brali pekinški jezuiti.³⁰ Žal je bila ljubezen močno enostranska, saj sta tako Swieten kot njegov prijatelj Sanchez kmalu močno črtila jezuite.³¹

Še preden je Sanchez razveselil Hallersteina z električno napravo, je bogati kveker Peter Collinson (* 1694 Hugal Hall; † 1768 London) iz londonske Kraljeve

cados a Igreja de Hâm Cheu (Verhaeren, *Catalogue*, str. 336; Pfister, *Notices biographiques*, str. 220, 256).

²² Guan, *The Historical Evolution*, str. 143.

²³ Lastniški zapis *Bibl. Trig.* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 494–495).

²⁴ Bernard-Kilian Stumpf (* 1655 Wurzburg; † 1720 Peking) je vpisal svoj lastniški zaimek *Anno Kam Hi 56 luna 1^a, die 4^a Imp^r hunc librorum cum 10 aliis dono dedit P. Kiliano* v knjigo Bonvicini, *Matematiche discipline* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 938 (No. 3206)) in v obliki *P. Kiliano Stumpf. – Ex dono Pris Amiani ijn itinere Maccaensi. – Vice prov. Sinensis S. J. – Ad usum P.K.S.* v tri izvode knjige jezuita Casatija (* 1617; † 1707): Casati, *Fabrica et uso del Compasso* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 944 (št. 3228)). Stumpf je pogosto prihranil črnilo in zapisal krajši lastniški zaznamek *P.K.S.*

²⁵ Walravens, *The Qiqi Tushuo revisited*, str. 188.

²⁶ Gaubil, *Correspondance de Pékin*, str. 617.

²⁷ Polycarpe de Souza (Sou Tche-Neng Joei-Kong, * 1697 Coimbra; SJ 1712 Portugalska; † 1757 Peking (Pfister, *Notices biographiques*, str. 701)).

²⁸ Gaubil, *Correspondance de Pékin*, str. 703.

²⁹ Goodman, *Japan and the Dutch*, str. 177, 179.

³⁰ Verhaeren, *Catalogue*, str. 850, 851.

³¹ Korst, *Een doktet van formaat*, str. 148, 224, 232, 234–235.

družbe poslal leydensko steklenico Benjaminu Franklinu čez Atlantik. Collinson je leta 1751 poskrbel za objavo njunega dopisovanja, ki je v veliki meri opredelilo sodobna razmišljanja o elektriki in strelvodih.³² Sanchez si je prav tako dopisoval s Collinsonom; posredoval mu je sadiko rabarbare, ki jo je dobil od Hallersteinovih jezuitov.³³ 25. 10. 1753 je Collinson poslal cvet mimoze Hallersteinovemu dobremu pekinškemu prijatelju, francoskemu urarju in cesarskemu vrtnarju Pierru Noëlu Chéronu d'Incarvillu (* 1706; † 1757).³⁴ 2. 11. 1747 je d'Incarville poročal Parižanu Bernardu Jussieu (* 1699 Lyon; † 1777 Pariz), kako mu je Hallerstein dal herbarij Johanna Schrecka imenovan *Plinius Indicus* z rastlinami, minerali in živalmi pobranimi v naravi v srečnejši dobi, ko so se jezuiti pod oblastjo Mingov še smeli prosto gibati po Kitajski in sosednjih deželah. Sorodnik Gabrijela Gruberja jezuit Johann Gruber (* 1623; † 1680) je Schreckovo knjigo opisal Kircheru, ta pa je jo je povzel v svoji knjigi o Kitajski,³⁵ ki so jo brali vsi od Valvasorja na Bogenšperku do Hallersteina v Pekingu. Schreck je zbirko zasnoval po Hernandezovem meksikanskem vzoru, saj je kot Galilejev sodelavec pri rimski akademiji *dei Lincei* pomagal njenemu ustanovitelju Federicu Cesiju (* 1585; † 1630) pri rimski objavi Hernandezovih zapiskov *Thesaurus Mexicanus*, ki so izšli leta 1651. Žal Schreckova zbirka, ki jo je naš Hallerstein čuval po Köglerjevi smrti marca 1746, ni bila deležna podobne usode in danes velja za izgubljeno. Hallerstein je Schreckovo dejavnost dobro poznal, saj je Kepler objavil Schreckovo pismo v svoji optiki *Ad Vitellionem* leta 1604, ki jo je Hallerstein podedoval od misijonarja Alexandra de Rhodesa (* 1591; † 1660 Ispahan v Perziji).³⁶ Žal je kovačeva kobila vedno bosa, tako da se je prvovrstni poznavalec rastlin z vseh celin, Schreck, zastrupil po zaužitju rastlinskega zvarka v napačni veri, da gre za jasmin. Hallerstein je prijatelju d'Incarvillu dovolil kopirati Schreckov herbarij za d'Incarvillovo in Jussieujevo uporabo, tako da so obstajali vsaj trije izvodi Schreckovega rokopisa. D'Incarville je prepis poslal Jussieuju v treh pismih, datiranih leta 1747, 1748, 1751. Jussieu je zbirko predal Claudu-Josephu Geffroyu (* 1685 Pariz; † 1752 Pariz), ki pa je umrl, preden je uspel končati primerjave z dotlej znanimi evropskimi rastli-

³² Beaudreau, Finger, *Medical Electricity*, str. 98, 101.

³³ Chalmers, *The General Biographical Dictionary*, 27: 88; Gaubil, *Correspondance de Pékin*, str. 37.

³⁴ Rinaldi, *The »Chinese Garden in Good Taste«*, str. 153, 159.

³⁵ Kircher, *China monumentis*.

³⁶ Pekinški jezuiti so imeli dva močno popisana izvoda; enega je Rhodes označil kot svojo lastnino v Macau: *Alex^{ti} Rhauđ J.C. D.M.Ch.* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 557; Pfister, *Notices biographiques*, str. 184–185), podobno kot je storil v beneški izdaji antičnega Herona (Heron, *De gli avtomati*; Verhaeren, *Catalogue*, str. 968). Konec leta 1646 je bil Poljak Michel Boym (* 1612; † 1659), imenovan »Miguel Polaco«, v Macau ovekovečen v Keplerjevih tabelah (Kepler, *Tabulae Rudolphinae*) polnih rokopisnih opomb s poučnim lastniškim zapisom *Da Livreria de Nant'am. – Memorialle ao p^e Procurador do Japon. Pede muyto o P Miguel Polaco que ste liuro Tabulas Rudolphinas V R detenia en Procuradoria e si o mesmo P^e Miguel Polaco ditto liuro pedira a P^e Joan Nicolao de China que o mande lae si ambos merveran que a appliqué pera Pekin porque he unico a optimo pera calcular as Eclipses Sol et Luna e movimentos dolle 1646. Decemb 2. Maccay* (Verhaeren, *Catalogue*, str. 559).

nami.³⁷ Februarja 1746 je tajnik londonske Kraljeve družbe Cromwell Mortimer prosil kitajske jezuite, naj mu pošljejo metulje in njihove ličinke. Hallerstein je v ta namen zadolžil prijatelja d'Incarvilla kot najboljšega jezuitskega poznavalca rastlin v prestolnici, kot je poročal Mortimerju v pismu, datiranem 18. septembra 1750.³⁸ Tako si je Hallerstein skupaj s svojimi raziskavami pižmarja, objavljenimi v Londonu, pridobil neminljivih zaslug tudi med biologi.

Kot vodilni kitajski znanstvenik evropskega rodu je Hallerstein držal svojo roko tudi nad znamenitim pekinškim poskusom z elektriko, ki je v veliki meri osnova sodobne elektronsko naravnane družbe. Njegov sodelavec iz francoskega jezuitskega kolegija, Amiot, je bil prav tako navdušen za preizkušanje elektrike, vendar je imel Hallerstein veliko boljše opremo, kot je nekoliko ljubosumno poročal Hallersteinov francoski jezuitski tovariš Gaubil.³⁹ Tisti čas so Amiot, Hallerstein in Hallersteinov pomočnik Gogeisl merili navidezne višine zvezde Gamma v ozvezdju Andromeda za primerjavo s podobnimi meritvami jezuita Pezenasa⁴⁰ in obeh njegovih pomočnikov v Marseillu.⁴¹

Pekinški elektrofor, opisan v pismu peterburški akademiji v povezavi z razpisano akademsko nagrado, je bil družno delo Hallersteinove skupine, ki so ga peterburški akademiki visoko čislali v pričakovanju novih pekinških jezuitskih raziskav elektrike.⁴² Leta 1755 so pekinški jezuiti s trenjem naelektrili tenko stekleno ploščo in jo postavili na stekleni pokrov kompasa, tako da so lahko naelektritev večkrat ponovili. Magnetna igla se je vsakokrat znova sunkovito dvignila in čez nekaj ur povrnila v prvotni položaj. Ko so jezuiti umaknili predhodno naelektreno stekleno ploščo, se je magnetna igla kompasa znova dvignila in ostala v stiku s steklenim pokrovom. Ko so stekleno ploščo vrnili v njen prejšnji položaj, je igla znova padla. Tako so nadebudni pekinški jezuiti lahko poskus velikokrat ponavljali.⁴³ Gotovo se niti niso povsem zavedali, da prvič v zgodovini v kontroliranem laboratorijskem okolju opazujejo ponovljivi eksperiment s stalnim virom elektrike, kot smo ga danes vajeni v baterijah ali električnih vtičnicah. Bili pa so dovolj samozavestni, da so o svojem uspehu takoj poročali peterburški akademiji, ki je kmalu sprejela Hallersteina med svoje dopisne (zunanje) člane.

25. novembra 1753 je peterburška akademija znanosti razpisala nagradno vprašanje o resničnih vzrokih elektrike in njeni teoriji, zadnji dan za sprejem odgo-

³⁷ Bernard-Maitre, *Le Père Le Chéron d'Incarville*, str. 25, 27, 28; Pfister, *Notices biographiques*, str. 154, 157; Iannaccone, *Johann Schreck Terrentius*, str. 84–85; Kircher, *China monumentis*, str. 110–111.

³⁸ Hallerstein, *A Letter*, str. 319–323; Bernard-Maitre, *Le Père Le Chéron d'Incarville*, str. 29; Pray, *Imposturae CCXVIII*.

³⁹ Hsia, *Sojourners in a strange land*, str. 4, 172.

⁴⁰ Espirit Pezenas (* 1692 Avignon; SJ; † 1776 Avignon).

⁴¹ Gaubil, *Correspondance de Pékin*, str. 840, 843, 850.

⁴² Pray, *Imposturae CCXVIII*, str. 270; Pfister, *Notices biographiques*, str. 891; Bernard-Maitre, *Catalogue des objets envoyés de Chine*, str. 175; *Nova acta academ. Scient. Petropoli* 1779, 7: 22.

⁴³ Aepinus, *Aepinus's Essay on the Theory of Electricity*, str. 130.

vorov pa je bil 1. junij 1755.⁴⁴ Rusi so se zanimali tako za fizikalno kot za kemijsko ozadje električnih pojavov.⁴⁵ Ne vemo, ali je tekmovalni prispevek Hallersteinovih jezuitov še prispel pravočasno v Peterburg, vsekakor pa kljub pohvalam ni bil nagrajen. Glede na prispevke drugih tekmovalcev bi morda lahko rekli, da je bilo raziskovanje pekinških jezuitov predvsem natančno opazovanje, kot je bilo tudi sicer značilno za vse Hallersteinove objave, medtem ko so se zmagovalci razpisa lotili tudi bolj filozofskega pojasnjevanja ozadja električnih pojavov. 6. septembra 1755 je carica Elizabeta razglasila dobitnike. Prvo nagrado (*praemio coronato*) je akademija dodelila sinu slovitega akademika Leonharda Eulerja, rosno mlademu Johanu Albertu Eulerju (* 1734; † 1800), za njegovo *Disquisitio de causa physica electricitatis*. Dela Leonharda Eulerja so seveda tičala na najvidnejšem mestu Hallersteinove knjižnice. Drugi dve izbrani raziskavi sta nastali pod gosjim persom Paula Frisija (* 1727; † 1784) z univerze v Pisi⁴⁶ in Lalandovega jezuitskega profesorja, od leta 1740 direktorja astronomske opazovalnice, Laurenta Bérauda (* 1703 Lyon; † 1777). Dela zmagovite trojice so objavili pri akademiji leta 1757, lastni izvod njihove knjige pa si je omislil tudi leta 1782 imenovani pekinški škof, frančiškanski tretjerednik Alexander de Gouvea (* 1731 Evora na Portugalskem; † 1808 Peking). Po svoji prijetni navadi je na naslovnico pritisnil svoj pečat.⁴⁷ Pekinški misijonarji so nabavili tudi poznejšo Frisijevo raziskavo elektrike iz leta 1781.⁴⁸ Frisi je sodeloval tudi pri razpravah o magiji v krogih Koprčana Giana Rinalda Carlija, ki je vodil komisijo za namestitev Boškovića v Pavijsko univerzo. Uvodno pismo ponatisa *Lettere Americane* je Carli napisal prostozidarju Benjaminu Franklinu, zbirko pa je leta 1781 natisnil drugi prostozidar Lorenzo Manini v Cremoni.⁴⁹ Preizkušanje elektrike se je tako iz Hallersteinovih pekinških jezuitskih krogov razširilo v poglavitno zabavo evropskih prostozidarskih krogov, v naše kraje pa jih je zanesel predvsem Franklinov prijatelj, pariški prostozidar⁵⁰ in Swietenov naslednik na donosnem položaju osebnega zdravnika Marije Terezije, Jan Ingenhousz (Ingen Housz, * 1730 Breda na jugu Nizozemske republike; † 1799 Wiltshire). Ingenhousz je na poti v Firence maja 1769 obiskal deželne stanovalce v Ljubljani in jih opozoril na prednosti cepljenja proti kozam.⁵¹ Istega leta je Boškovičev in Franklinov prijatelj piarist Giacomo Battista Beccaria (Becceria, * 1716 Mondovi; † 1781 Torino) ponatisnil poročilo o električnih poskusih Hallersteina in tovarišev.⁵² Ponudil je posrečeno razlago; ta je dodobra razjezila

⁴⁴ *in veram electricitatis causam, veramque ejus condatur theoria* (Euler, Frisi, Béraud, *Dissertationes selectae*, 1: 3–4, 10).

⁴⁵ Euler, Frisi, Béraud, *Dissertationes selectae*, 1: 8.

⁴⁶ Frisi, *De existentia et motu aetheris*.

⁴⁷ Verhaeren, *Catalogue*, str. XXII, XXIII, 199; Pfister, *Notices biographiques*, str. 942, 1034.

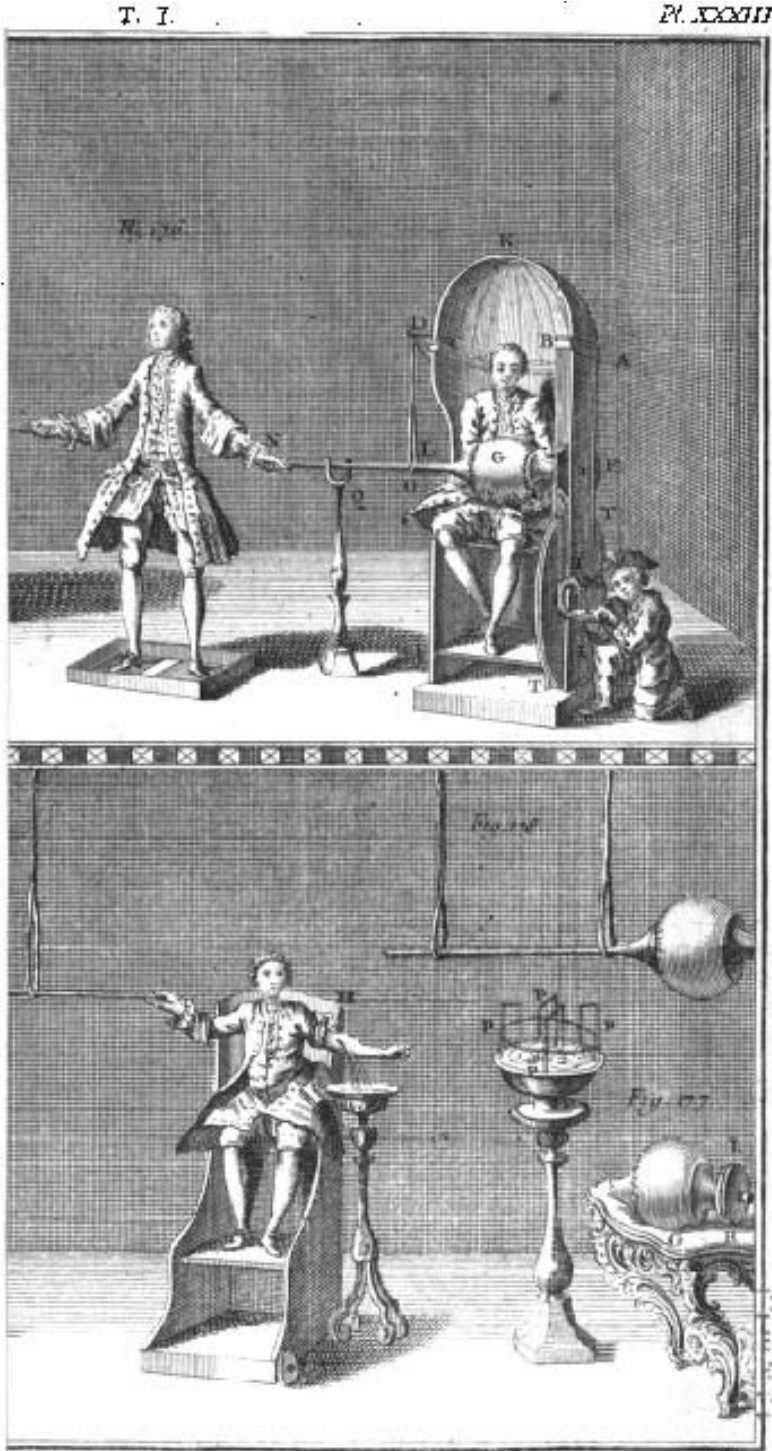
⁴⁸ Frisi, *Dei conduttori elettrici*; Verhaeren, *Catalogue*, str. 958).

⁴⁹ Trampus, »*Dottrina magica*«, str. 149.

⁵⁰ Hans, *UNESCO of the eighteenth century*, str. 519.

⁵¹ Wiesner, *Jan Ingen-Housz*, str. 208.

⁵² Beccaria, *Experimenta, atque observationes*, str. 44–47; Heilbron, *Electricity*, str. 405–410.

33

Slika 7: Naelektitev izoliranih oseb po Slovarju Alexandra Saveriena, ki ga je uporabljal Hal-lerstein (Saverien, *Dictionnaire universel de mathematique et de physique*, tabla 43).

mladega Alexandra Volto in ga zapeljala proti novim odkritjem, ki so razsvetlila svet. Dobesedno, pač z električno razsvetljavo.

Zaključek

Hallersteinova vloga pri pekinškem raziskovanju elektrike nikakor ni tako jasna kot njegova vodilna vloga v kitajski astronomiji, kartografiji ali demografiji. Njegova številna raziskovalna snovanja so bila pogosto družni projekt pod okriljem dvora kitajskih cesarjev iz dinastije Qing.⁵³ V tej raziskavi smo prvič poglobljeno predstavili njegov delež pri izumu elektroforja, ki je bil temelj Voltovih poznejših uspehov.

Vsekakor je bil Hallerstein naše gore list in vreden svojega denarja. Gotovo bi se kitajska nesreča v 19. stoletju utegnila drugače zasukati, če bi kdo znal nadaljevati Hallersteinov prenos znanja iz Evrope na kitajski dvor (in nazaj). Pa ga ni bilo junaka in sramoten poraz v opijskih vojnah (1839–1841)⁵⁴ je odraz vojno-tehniškega zaostanka Kitajcev v desetletjih po Hallersteinovi smrti. Po drugi strani pa so zagnanci Hallersteinovega kova naredili iz sveta enoto in preprečili Daljnem vzhodu morebiten razvoj drugačnih neevropskih vrst znanosti in tehnike.⁵⁵

Dodatek: Hallersteinove knjige

Preglednica 1 (na str. 375–376): Knjige o točnih znanostih iz nekdanje misijonarske pekinške knjižnice Pe-t'ang, ki jih je nekoč bral Hallerstein. Upoštevali smo dela, objavljena za časa njegovega življenja, in jih razporedili po času natisa; le objave istega avtorja smo zavoljo preglednosti obdržali skupaj.

⁵³ Hostetler, *Global or Local*, str. 117–135.

⁵⁴ Tse-Hei Lee, *Xoioxin Wu*, ed. *Encounters and Dialogues*, str. 270–275.

⁵⁵ Nakayama, *Collected Papers*.

Pisec	Naslov	Kraj: Izdajatelj	Leto	Lastniški vpis	Vir: Verhaeren, <i>Catalogue</i> , str. ...
Wilson, John (* Škotska)	Principia trigonometria	Leyden: Peter van de Aa	1718	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	906
Flamsteed, John (* 1646; † 1719)	Historia coelestis Britannica	London: H. Meere	1725	Collegium Pek. (zvezek 2)	468–469
Gregory, David (* 1661; † 1708)	Astronomiae physicae & geometricae elementa	Ženeva: Marco-Michael Bosquet et Socios	1726	Polycarpus Episcopus Pekinensis	511
Rabuel, Claude (* 1669; SJ; † 1728)	Commentaires sur la Geometrie de M. Descartes	Lyon: Marcellin Duplain	1730	Collegij Societatis Pekini A. C. 1739	160
Mairan, Jean Jacques d'Ortous de	Traité physique et historique de l'aurore boréale	Pariz: Imprimerie royale	1733	Collegij S.J. Pekini A. C. 1739	127
Delisle, Joseph Nicolas (d'Isle, Lisle, * 1688 Pariz; † 1768)	Mémoires pour servir... l'astronomie	Peterburg: Academie des Sciences	1738	Nān-t'ām Collegij S. J. Pekinij dono ipsius Academiae 1745	119–120 (napačna letnica 1638)
Smith, Robert (* 1689; † 1768)	A compleat system of opticks	London: Austen & Dodsley	1738	Polycarpus Episcopus Pekinensis Donavit Coll ^o Soc. Jes. Pekin, anno 1749	1201
Euler, Leonhard	Mecanica sive Matus scientia	Peterburg: Academia Scientiarum	1736	Nān-t'ām Collegij S.J. Pekinij donó ipsius Academiae 1745	455 (drugi izvod z ekslibrisom PP. Gallor...)
Euler, Leonhard	Tentamen nova theoriae musicae	Peterburg: Academia Scientiarum	1739	Nān-t'ām Collegij S.J. Pekinij donó ipsius Academiae 1745	456
Euler, Leonhard	Theoria motuum planetarum et cometarum	Berlin: Ambrosi Haude	1744	Pečat Mgr Alex de Gouvea	456
Euler, Leonhard	Introductio in analysin infinitorum	Lausanne: Marco-Michael Bousquet & Socios	1748	Para ovzo de Fr. Alexandre Guevea	454
Heilbronner, Johann Christoph (* 1706?; † 1747)	Historiae matheseos universa e mundo condito ad seculam P.C.N. XVI...	Leipzig: Joh. Frideric Gledic	1742	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	524
Willem Jacob 'sGravesande (* 1688; † 1742)	Physica elementa mathematica	Leyden: Verbeek	1742	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	507–508

Pisec	Naslov	Kraj: Izdajatelj	Leto	Lastniški vpis	Vir: Verhaeren, <i>Catalogue</i> , str. _
Dian-Priamo, Nicola (* 1686; SJ; † 1759)	Specula Parthenopaea uranophilis juvenibus excitata.	Neapelj: Seraphin Porsile	1748	Pro bibliotheca Collegii Pekinensis Societatis Iesu, ex dono Authoris	492
Bion, Nicolas (* 1652; † 1733)	L'usage des Globes	Pariz: Guerin	1751	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	31
Saverien, Alexandre (* 1720; † 1805)	Dictionnaire universel de mathématique et de physique. 1–2.	Pariz: Jombert	1753	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	173
Seligny, Guillaume de	Nouveau zodiaque, Réduit à l'année 1755	Pariz: Imprimerie Royale	1755	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea – Pertence à Livraria de Nant'am em Pekim	174
La Caille, Nicolas Louis de	Ephémérides	Pariz: Hérisant	1745–1755, 1755–1765	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	74
La Caille, Nicolas Louis de	Leçons élémentaires de mécanique	Pariz: Desaint	1764	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	102
La Caille, Nicolas Louis de	Leçons élémentaires d'optique	Pariz: Desaint	1764	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	102
D'Incarville, Mariotte, Huygens, Picard, Bessy...	Mémoires de l'Académie	Pariz: Imprimerie Royale	1666–1755	Nan-tam Colleg S.J. Pekini 1755 – Grib kralja Louisa XIV	2–6
Musschenbroek	Elementa Physicæ	Leyden: Samuel Luchtman	1734	Pečata Sousa-Sancheza in Gouvea	669–670
Musschenbroek	Elementa Physicæ	Benetke: Remondi	1761	Pečat Gouvea	669–670
Paulian, Aimé Henri (* 1722; SJ; † 1801)	Dictionnaire de physique portatif	Pariz: Girard	1760	/	150
Paulian, Aimé Henri; La Caille, Nicolas Louis de	La guide des jeunes mathématiciens	Pariz: Libraires associés	1765	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	153
Pézenas, Espirit (* 1692; SJ; † 1776)	Astronomie des marins	Avignon: Girard/Marseille: Mossi	1766	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	153
Lamy, Bernard (* 1640; OR; † 1715)	Entretiens sur les sciences	Lyon: Ponthus	1768	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	108
L'Hospital	Analyse des infiniment petites	Avignon: Girard & Seguin	1768	Pečat Mgr. Alex. de Gouvea	118
Lalande	Astronomie	Pariz: Desaint	1771	/	107

Preglednica 2: Knjige zunaj matematičnih znanosti, pomembne za naše kraje iz nekdanje misijonarske pekinske knjižnice Pe-t'ang, ki jih je Hallerstein nekoč uporabljal. K objavam iz časa njegovega življenja smo za nameček dodali še Stržinarjevo pesmarico.

Pisec	Naslov	Kraj: Izdajatelj	Leto	Lastniški vpis	Vir: Verhaeren, Catalogue, str. _
Stržinar, Ahačij (* 1676; † 1741)	Kershanskega Vuka peissime	Gradec: Widmanstand	1729	/	1203 (št. 4096)
Swieten, baron Gerard (* 1700; † 1772)	Commentaria in Hermani Boerhave	Benetke: Jo. Baptistae Pasquali	1746	/	850
Swieten, baron Gerard	Commentaria in Hermani Boerhave	Leyden: Johann & Hermann Verbeek	1749–1755	Iste Liber pertinet ad bibliothecam Stephani Johannidis Nobilissimi Domini De Pace Ducis Tervia-schow. Anno 1780 Junii 20 die	851
Boerhaave, Herman (* 1668)	Opera omnia medica	Benetke: Laurent Basili	1757	Da Livra de Nantãm a Pekim	304
Linné	Systema Naturae	Dunaj: Joanis Thomae de Trattner	1767–1770	Pečat Mgr. Alex de Gouvea	600

Zahvale

Profesorji Rienk Vermij, Stephen Weldon in Tomoko Weldon so pomagali razrešiti več zagat pričujoče raziskave na Univerzi Oklahoma, katere Mellonov sklad je pomagal plačati stroške.

Viri

NUK – Signature Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Literatura

- Aepinus, Franz Maria Ulrich Theodosius, *Aepinus's Essay on the Theory of Electricity and Magnetism*. Princeton; University Press, 1979.
- Amiot, Jean-Joseph-Maria, in drugi, *Mémoires, concernant l'histoire, les sciences, les arts, les moeurs, les usages etc. des Chinois, par les missionnaires de Pe-kin*. Paris: Nyon, 1776–1791.
- Beaudreau, Sherry Ann; Finger, Stanley, *Medical Electricity and Madness in the Eighteenth Century. The Legacies of Benjamin Franklin and Jan Ingenhousz. Critical Insights Benjamin Franklin* (ur. Jack Lynch). Pasadena/Hackensack: Salem Press, 2009, 95–114.
- Beccaria, Giacomo Battista, *Experimenta, atque observationes, quibus electricitas vindex late constituitur, atque explicatur*. Torino: Ex Typographia Regia, 1769.
- Bernard-Maitre, Henri, *Catalogue des objets envoyés de Chine par les missionnaires de 1765 a 1786* Henri Bernard S.J. Département de Recherches de l'Université l'Aurore. *Bulletin de l'Université Aurore* (Série III) 9, 1948, str. 119–206.
- Bernard-Maitre, Henri, *Le Père Le Chéron d'Incarville Missionnaire français de Pékin d'après de nombreux documents inédits (Un correspondant de Bernard de Jussieu en Chine)*. *Archives internationales d'histoire des Sciences* 2, 1949, str. 333–362, 692–717.
- Bircher, Martin, *The »splendid library« of the Counts of Auersperg in Ljubljana. The German Book 1450–1750*. (ur. John L. Flood, William A. Kelly). London: British Library, 1995.
- Bonvicini, Valeriano, *Matematiche discipline Per uso della illustrissima Accademia Dellia di Padoua*. Padova: Eredi di Paolo Framboto, 1666.
- Cabeo, Nicolo, *In quator libros meteorologicorum*. Roma, 1646
- Casati, Paolo, *Fabrica et uso del Compasso di Proporzione*. Bologna: Gioseffo Longhi, 1685.
- Chalmers, Alexander (ur.), *The General Biographical Dictionary*. London: Nichols and Son 27, 1816.
- Delisle, Joseph Nicolas, *Mémoires pour servir a l'histoire & au progrès de l'astronomie, de la géographie, & de la physique*, Peterburg: Academie des Sciences, 1738.
- Dian-Priamo, Nicola, *Specula Parthenopaea uranophilis juvenibus excitata. Duplici Constructione Ordineque disposita. Seu Astronomicae Pro Motibus Primi ac Secundorum Mobilium computandis, observandis...*, Neapelj: Seraphin Porsile, 1748.
- Euler, Johan Albert; Frisi, Paolo; Béraud, Laurent, *Dissertationes selectae Jo. Alberti Euleri, Paulli Frisii, et Laurentii Beraud, qua ad Imperialium Scientiarum Petropolitanam Academiam an. 1755 missae sunt...De causa electricitatis, De causa electricitatis dissertation. Theoria electricitatis*. Academia Imperialis Petropolitana. Petropoli/Lucae: Vincent Junctin, 1755.

- Frisi, Paolo, *De existentia et motu aetheris seu de theoria electricitatis ignis et lucis dissertation*, 1755.
- Frisi, Paolo, Dei conduttori elettrici (druga med razpravami). *Opuscoli filosofici*. Milano; Giuseppe Galeazzi, 1781.
- Gaubil, Antoine, *Correspondance de Pékin 1722–1759, publiée par Renée Simon*. Études de Philologie et histoire. Geneve: Librairie Droz, 1970.
- Goodman, Grant K., *Japan and the Dutch 1600–1853*. Richmond: Curzon, 2000.
- Guan, Zengjian, The Historical Evolution of the Theory of Compass in China. *Studies in the History of Natural Sciences (Zi ran ke xue shi yan jiu)* 24, 2005, št. 2, str. 128–143.
- Von Guericke, Otto, *Neue »Magdeburgische« Versuche uber den leeren Raum*. Leipzig: Akademische Verlagsgesellschaft M.B.H., 1986.
- Hallerstein, Avguštin, A Letter from Reverend Father Augustin Hallerstein, of the Society of Jesus, President of the astronomical College at Pekin in China, to Dr. Mortimer, Sec. R. S. Dated Pekin, Sept. 18, N. S. 1750. Translated from the Latin by Tho. Stack, M. D. and F. R. S. *Phil.Trans. 1751–1752* 47, 1753, str. 319–323.
- Han, Qi, Jami, Catherine, The Circulation of Western Mathematics at the Court during the Kangxi Period – A Case Study of the Compilation of the Suanfa Zuan Yao Zonggang by Antoine Thomas. *Studies in the History of Natural Sciences (Zi ran ke xue shi yan jiu)* 22, 2003, št. 2, str. 145–156.
- Hans, Nicholas, UNESCO of the eighteenth century la loge des neuf sœurs and its venerable master, Benjamin Franklin. *Proceedings of the American Philosophical Society* 95, 1953, št. 5, 513–524.
- Heilbron, John L., *Electricity in the 17th and 18th Centuries*. Berkeley: University of California Press, 1979.
- Heron Aleksandrijski, *De gli avtomati*, Venetia, 1601.
- Hostetler, Laura, Global or Local? Exploring Connections between Chinese and European Geographical Knowledge During the Early Modern Period. *EASTM* 26, 2007, str. 117–135.
- Hsia, Florence C., *Sojourners in a strange land: Jesuits and their scientific missions in late imperial China*. Chicago: University Press, 2009.
- Iannaccone, Isaia, *Johann Schreck Terrentius*. Napoli: Istituto Universario Orientale, 1998.
- Kircher, Athanasius, *China monumentis, qua Sacris qua profanis, nec non (variis) naturae et artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata*. Rome, Varesi/Amsterdam: Jansson, 1667.
- Kepler, Johannes, *Tabulae Rudolphinae*, Ulm, 1627.
- Kircher, Athanasius, *China monumentis, qua Sacris qua profanis, nec non (variis) naturae et artis spectaculis, aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata*. Rome, Varesi/Amsterdam: Jansson, 1667.
- Van der Korst, J. K., *Een doktet van formaat, Gerard van Swieten, lijfarts van keizerin Maria Theresia*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2003.
- Lana Terzi, Francesco, *Prodromo arte maestra*. Brescia, 1670.
- Lana Terzi, Francesco, *Magisterium naturae et artis ...* Brescia: Riccardi, 1684–1686.
- Lu, Dalong, Gui Mao Yuan Li (1742–1911) and Isaac Newton's Theory of the Moon's Motion. *Studies in the History of Natural Sciences (Zi ran ke xue shi yan jiu)* 16, 1997, št. 4, str. 329–336.
- Lu, Ling-Feng, Shi, Yun-Li, Accuracy of Solar Eclipse Predictions Made in the Qing Dynasty. *China Historical Materials of Science and Technology*, 24, 2003, št. 4, str. 283–290.
- Magalotti, Lorenzo, *Saggi di naturali esperienze fatte nell' Accademia del Cimento*. Firenze: Filippo Cecchi, 1691.

- Nakayama, Shingeru, *Collected Papers of Shingeru Nakayama. The Orientation of Science and Technology A Japanese View*. Kent: Global Oriental, 2009.
- Paulian, Aimé Henri; La Caille, Nicolas Louis de, *La guide des jeunes mathématiciens Dans l'étude des Eléments des Mathématiques de M. l'abbé De la Caille. Par un Ami de l'Auteur de ces Leçons*, Pariz: Libraires associés, 1765.
- Pézenas, Spirit, *Astronomie des marins ou Nouveaux éléments d'astronomie à la porte des marins*, Avignon: Girard / Marseille: J. Mossi, 1766.
- Pfister, Louis, *Notices biographiques et bibliographiques sur les Jésuites de l'ancienne mission de Chine*. 1–2. Chang-hai: Imprimerie de la Mission Catholique, 1932, 1934.
- Pray, Georgius, *Imposturae CCXVIII in dissertatione r. p. Benedicti Cetto, Clerici Regularis e Scholis Piis de Sinensium imposturis detectae et convulsae. Accedunt Epistolae anecdotae r. p. Augustini e comitibus Hallerstein ex China scriptae*. Budae: Typis Regiae Universitatis, 1781.
- Rinaldi, Bianca Maria, *The »Chinese Garden in Good Taste« Jesuits and Europe's Flora and Art of the Garden in the 17th and 18th Centuries*. München: Martin Meidenbauer, 2006.
- Saito, Fumikazu, O Vácuo de Pascal Versus o Ether de Noël: Uma Controvérsia Experimental? *Circumscribere* 1, 2006, str. 50–57.
- Schott, Gaspar, *Mechanica hydraulica*. Frankfurt, 1657.
- Schott, Gaspar, *Physica Curiosa*. Herbipoli, 1667.
- Schott, Gaspar, *Magia universalis*. Frankfurt, 1677, Slaby, Adolf, Otto von Guericke. *Deutsches Museum Vorträge und Berichte Otto von Guericke* (München: Deutschen Museums) 3, (13. 11.) 1906.
- Sumitomo, *A classified catalogue of old books on science and technology published during the period from the end of 16th century to the middle of 19th century. Selections from the Sumitomo Collection of the Osaka Prefectural Library; (Donated by Late Baron Kichizaemon Sumitomo)*. Osaka: Prefectural Library, 1957.
- Sumitomo, *A classified catalogue of the books on science and technology; Sumitomo collection of the Osaka Prefectural Library, donated by Kichizaemon* (Ōsaka Furitsu Tioshokan (Sumitomo)). 1. del. Osaka: Prefecture Library, 1963.
- Trampus, Antonio, »Dottrina magica« e »scienza cabalistica« nei rapporti fra Tartarotti, Gianrinaldo Carli e Scipione Maffei. *Atti della accademia roveretana degli Agiati* (Serie 7) 6a, 1997, 137–151.
- Tse-Hei Lee, Joseph (recenzent), Xoioxin Wu, ed. *Encounters and Dialogues: Changing Perspectives on Chinese-Western Exchanges from the Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Sankt Augustin, Germany: Institut Monumenta Serica; San Francisco: Ricci Institute for Chinese-Western Cultural History, 2005. *Chinese Review International* 14, 2008, št. 1, str. 270–275.
- Verhaeren, Hubert, *Catalogue de la Bibliothèque du Pe-t'ang*. Paris: Société d'Édition Les Belles Lettres, 1969.
- Walravens, Hartmut, *The Qiqi Tushuo revisited. Missionary approaches and linguistic in mainland China and Taiwan* (ur. Ku Wei-ying). Leuven: University Press, 2001.
- Wiesner, Juliusm Jan Ingen-Housz in Wien. *Oesterreichische Rundschau* (Wien: Carl Konegen) 3, 1905, str. 197–214.

SUMMARY

Hallerstein of Carniola Brought the Light of Knowledge to the Chinese

Stanislav Južnič

Hallerstein was probably the very best scientist Carniola ever had, judged with the modern statistics of his publication and his eminent presidential post in the Beijing Astronomical Bureau. Without the strong enough political state to support his eminence, the scientific world recognized comparatively late Hallerstein's achievements compared with his Beijing predecessors or even assistants. Hallerstein's astronomical excellence had been widely put into the limelight in past six years of historical research. As the prominent first rate scientist attached to the Beijing Court he was involved in other types of physic research besides astronomy, even if his authorship was not always clear inside the Jesuit collective work. He certainly got an eminent scientific background in Ljubljana Jesuit College, in the circles of his mother's relatives Barons Erbergs, and in his connections with the descendants of their former masters Prince Auersperg.

Hallerstein was astronomer with the strong interests in several related fields of applied mathematics and experimental science. The most important non-astronomical accomplishment of his Beijing Jesuits' group was their early electricity experiment, which eventually became the basis of Volta's invention of the electrophorus and battery. The invention of such devices paved the way for the longer-duration electrical observations instead of the instant ones which were widely observed in Leyden jar and electrical friction experiments. The scientists urgently needed that novelty because they wanted to see the process hidden behind an interesting electrical sparking. The electricity became the European fashion, as were air pumps a century earlier. Both entered Chinese court in Hallerstein's time, but eventually never received the same amount of interest as Western astronomy did. One of the reasons for the Far Eastern hesitation was the nonexistence of the broader scale technical use of vacuum or electricity during the Hallerstein's lifespan with the possible exception of medicine. The vacuum and especially Leyden jar research entered even easier the Japan of *rangaku* times because at least the jar was essentially Dutch invention. As it often happens, the breakthrough experiments in early electricity research did not took place in good old Europe, but in Benjamin Franklin's Philadelphia and Hallerstein's Beijing.

Gerhard Deissl

Bergbauversuche der Vordernberger Radmeister in der slowenischen Steiermark

UDC 622.34(497.4 Pohorje)“17”

DEISSL Gerhard, Mag., Dr., A-8020 Graz,
Mariahilferstraße 1, g.deissl@inode.at

Bergbauversuche der Vordernberger Radmeister in der slowenischen Steiermark

Zgodovinski časopis (Historical Review),
Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 382–404,
36 notes

Language: De. (Sn., De., Sn.)

Die Vordernberger Radmeister – eine Gruppe von 14 Eisenwerksbesitzern südlich des Präbichls in der Obersteiermark – beteiligten sich in den Jahren 1766 bis 1771 an der Erschließung neuer Eisenerzvorkommen im Bereich des Pohorje und Kozjak. Als Partner fungierte zunächst die Kartause Žiče und dann das Benediktinerstift St. Paul im Lavanttal. Die Beteiligung an den Bergbauunternehmungen sicherte den Radmeistern Möglichkeiten zur Einflussnahme. Trotz kurzfristig geäußelter Pläne wurde nie ein Hüttenwerk zur Verwertung der abgebauten Erze errichtet. Sobald sich der Bergbau als unrentabel entpuppte, zogen sich die Radmeister zurück. Die Klöster litten an der Krise der Grundherrschaft und suchten nach neuen Einnahmequellen. Sie sahen in der in Blüte stehenden Montanindustrie ein Betätigungsfeld für vielversprechende Investitionen.

Schlüsselwörter: Bergbau, Eisenerz, Pohorje, Kartause Žiče, Stift St. Paul

UDK 622.34(497.4 Pohorje)“17”

DEISSL Gerhard, dr., A-8020 Graz,
Mariahilferstraße 1, g.deissl@inode.at

Rudarski poskusi članov vordernberškega rudarskega združenja na slovenskem Štajerskem

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 382–404, cit. 36

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik De. (Sn., De., Sn.)

Člani vordernberškega rudarskega združenja – šlo je za skupino štirinajstih lastnikov železarskih obratov južno od Präbichla na Zgornjem Štajerskem – so v letih 1766 do 1771 sodelovali pri izkoriščanju nahajališč železove rude na Pohorju in Kozjaku. Kot partnerja sta nastopala kartuzija Žiče, nato pa benediktinski samostan sv. Pavla v Labotski dolini. Z udeležbo pri rudarjenju so si člani rudarskega združenja zagotovili vpliv. Kljub v kratkem času izdelanim načrtom pa ni bila nikoli zgrajena topilnica za predelavo odkopane rude. Kakor hitro se je izkoriščanje železove rude izkazalo za nerentabilno, so se člani rudarskega združenja umaknili. Samostane je prizadela kriza zemljiških gospodstev in so zato iskali nove vire prihodkov. V razcvetu rudarstva so videli možnosti za obetavne investicije.

Ključne besede: rudarstvo, železova ruda, Pohorje, Kozjak, Žiče, samostan sv. Pavla v Labotski dolini

Einleitung

Der nachfolgende Beitrag basiert auf einem Kapitel aus meiner Dissertation über die Vordernberger Radmeisterkommunität¹ und wurde um einige Aspekte hinsichtlich des Eisenabsatzes in der slowenischen Steiermark erweitert. Dem eigentlichen Thema werden zunächst allgemeine Bemerkungen über das Eisenwesen in der Steiermark im Spätmittelalter und zu Beginn der Neuzeit und eine kurze Darstellung über die Vereinigung der Vordernberger Radmeister (Radmeisterkommunität) und deren Maßnahmen zur Erhöhung der Erzförderung im Zuge der gestiegenen Nachfrage nach Eisen in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts vorangestellt. Danach wird detailliert auf die Bergbauversuche der Vordernberger Radmeister in der slowenischen Steiermark eingegangen. Zum Schluss soll versucht werden, die Bergbauversuche in einen größeren Zusammenhang zu stellen und einer Bewertung zu unterziehen. Als Quellen wurden die Nachrichten in den Sitzungsprotokollen der Vordernberger Radmeisterkommunität und Visitationsberichte herangezogen. Die eingesehenen Archivalien befinden sich im Steiermärkischen Landesarchiv (StLa) in Graz.²

Eisenwesen in der Steiermark im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit

Im Eisenbergbau der Steiermark kommt dem Steirischen Erzberg nördlich von Leoben ein besonderer Stellenwert zu. Der Steirische Erzberg war landesfürstliches Kammergut. Dem Landesherrn standen als Eigentümer des Erzberges Abgaben von den Eisenproduzenten zu. Um die Mitte des 15. Jahrhunderts wurden die ursprünglich eine rechtliche Einheit bildenden Siedlungen nördlich und südlich des Präbichls – Vordernberg und Innerberg des Eisenerzes³ – getrennt. Der geographischen Lage

¹ Deissl, *Radmeisterkommunität*.

² Die Eigennamen und topographischen Bezeichnungen sind in den Quellen in deutscher Sprache wiedergegeben, wobei die Schreibweise mitunter variiert. Abweichende Schreibformen werden in runde Klammern gesetzt. Um die Identifizierung der Orts- und Flurnamen zu erleichtern, wurde nach Möglichkeit versucht, neben den archivalischen Ausdrücken durch einen Schrägstrich getrennt die slowenischen Namen hinzuzufügen.

³ Die Ortsnamen Vordernberg des Eisenerzes und Innerberg des Eisenerzes entwickelten sich zu Vordernberg für die Siedlung südlich des Präbichls und Eisenerz für den Ort nördlich des Präbichls.

der beiden Märkte entsprechend entstanden unterschiedliche Absatzwege des Eisens. Während das Eisen aus Innerberg (Eisenerz) von den Hammerwerken in der Gegend um St. Gallen sowie im ober- und niederösterreichischen Alpenvorland weiterverarbeitet und durch die Verleger in Steyr vermarktet wurde, ging das Eisen der Vordernberger Schmelzwerke über die Verlagsstadt Leoben in die vier Hammerwerksviertel Kammer-, Enns- und Paltental, Murboden (oberes Murtal), Bruck an der Mur und Mürztal. Die Hammerwerke erzeugten aus dem Vordernberger Rauheisen verschiedene Eisen- und Stahlqualitäten, die in den Schmieden zu Finalprodukten weiterverarbeitet wurden. Den genannten Hammerwerksvierteln waren auch der Grazer Raum und die südliche Steiermark als Absatzgebiet zugeteilt. Lieferungen von Kärntner Betrieben in das slowenische Drautal und in andere Gebiete der Untersteiermark waren verboten. Dass sie dennoch erfolgten, ist nicht zuletzt durch wiederholte Klagen und Mandate der Landesherrn belegt.⁴ Diese waren überdies bestrebt, den Eisenbergbau der geistlichen und weltlichen Grundherrschaften möglichst auf deren Eigenbedarf einzuschränken. Die Vordernberger Schmelzwerke sollten bis auf wenige Orte im Norden die gesamte Steiermark mit Eisen versorgen.

Die Eisenproduktion erfolgte im Rahmen der Radwerke. Zu diesen gehörten nicht nur der Bergbau am Erzberg und das Hüttenwerk sondern auch Waldnutzungsrechte zur Herstellung der in großen Mengen benötigten Holzkohle und kleinere landwirtschaftliche Betriebe. Im Hochmittelalter hatte sich die Eisenproduktion zunächst als Nebentätigkeit im Rahmen einer Landwirtschaft entfaltet. Seit der Ausweitung der Produktion wurde der Großteil der Nahrungsmittel für die Arbeiter und der Futtermittel für die Zugtiere von auswärts zugekauft.⁵ Im Laufe des 16. Jahrhunderts etablierte sich in Vordernberg die Anzahl von 14 Radwerken, die fortlaufend betrieben werden mussten, um dem Landesherrn gleichbleibend hohe Einnahmen aus der Eisenproduktion zu sichern.

Während die Radwerke in Innerberg (Eisenerz) im Zuge der schweren Absatzkrise im Jahr 1625 mit den Verlägen in Steyr und den Hammerwerken im Innerberger (Eisenerzer) Absatzgebiet zu einer Gesellschaft – der Innerberger Hauptgewerkschaft – unter staatlicher Aufsicht zusammengeschlossen wurden, arbeiteten die Vordernberger Betriebe unabhängig weiter. Besitzer der Radwerke waren meist nobilitierte Gewerken, die möglichst nur einen Betrieb führen und

⁴ Kaiser Ferdinand II. wiederholte mittels Patent vom 13. Mai 1625 ein bereits am 9. September 1624 erlassenes Mandat, das die Lieferung Kärntner Eisens auf dem Land- und Wasserweg in die Steiermark – etwa nach Marburg/Maribor und Pettau/Ptuj – untersagte. Die Wiederholung des Verbots war wegen dessen Nichtberücksichtigung notwendig geworden. Weitere Klagen in diesem Zusammenhang sind aus den Jahren 1666 bis 1669, 1675 und 1679 überliefert. Die Kärntner Gewerken versuchten die wieder anlaufende Konjunktur und Versorgungsschwierigkeiten durch die obersteirischen Hammergewerken und Schmiede zum Eisenverkauf in der Untersteiermark zu nutzen. StLa, OBA Leoben, Sch 145, 1630; Sch 186 23, 1668; Sch 197 65, 1666; Sch 214 7/11, 1675; Sch 226 9, 1680.

⁵ Die in der Literatur vielfach behauptete Ableitung des Begriffes Radwerk vom Wasserrad als prägendem Teil der Eisenhütte erscheint mir fraglich, zumal unter einem Radwerk im 16. Jahrhundert wie oben dargestellt ein umfassender Wirtschaftsbetrieb verstanden wurde.

nicht zugleich als Hammergewerken oder Verleger tätig sein sollten. Außerdem sollte der Zwang zur Führung des Wohnsitzes in Vordernberg und das Verbot der Verpachtung des Radwerkes an Dritte eine sorgfältige Betriebsführung garantieren. Nur wenigen Gewerken wurde eine Ausnahme zugestanden. Wenn ein Betrieb stillstand, musste die Stadt Leoben einspringen und das Werk übernehmen, bis sich ein neuer Käufer fand. Die Stadt Leoben war überdies als ununterbrochene Besitzer der Rawerke VIII und X durchgehend vom Jahr 1631 bis in das späte 19. Jahrhundert unmittelbar an der Eisenproduktion in Vordernberg beteiligt.

Zusammenschluss der Vordernberger Radmeister in der Radmeisterkommunität

Den Bemühungen der Vordernberger Radmeister zu einer verstärkten Zusammenarbeit waren durch die im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit festgelegten, umfassenden landesfürstlichen Reglements und durch die schmale Vermögensbasis enge Grenzen gesetzt. Im Handel war es vergleichsweise leichter als in der Produktion, größere Gewinne zu erzielen. Aus der gleichartigen Tätigkeit der Radmeister ergaben sich jedoch gemeinsame Interessen, sodass es schon im 16. Jahrhundert zu einer Kooperation in verschiedenen Bereichen kam. Die Radmeister kauften ab dem Jahr 1510 gemeinsam Wälder in der Nähe des Erzberges an, um ihren Holzbedarf für den Bergbau zu sichern. Spätestens seit dem Jahr 1577 betrieben sie ein gemeinsames Hammerwerk, in dem vor allem die im Bergbau und Fuhrwesen benötigten Arbeitsgeräte und Eisenteile der Fuhrwerke angefertigt wurden. Auch die Instandhaltung der Straßen und Wege am Erzberg wurde schon früh gemeinsam bewerkstelligt, wobei insbesondere die seit dem Jahr 1610 vom Landesfürsten pachtweise gegen eine jährliche – nie kostendeckende – Entschädigung übernommene Straßeninstandhaltung im Umland von Vordernberg zu einer Ausweitung der gemeinsamen Aktivitäten führte. Besonders kapitalintensive Unternehmungen wie die Einrichtung eines gemeinsamen Getreidespeichers und die Getreideeinkäufe erfolgten unter landesfürstlicher Aufsicht durch einen „verordneten“, also von den Behörden für jeweils ein Jahr ernannten, Verwalter aus dem Kreis der Radmeister. Während die gemeinsame Getreidebeschaffung an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert wieder eingestellt wurde, gehörte die ebenfalls von der Regierung in die Wege geleitete und von den Radmeistern im Jahr 1631 übernommene Holzschlägerung in den Wäldern des Domstiftes Seckau in der Glein – einem rechten Seitental der Mur nahe Knittelfeld – einschließlich der Holztrift und später des Transportes der bereits fertigen Holzkohle mittels Schiffen und Plätten bis zum Murrechen bei Leoben-Göß zu den bedeutendsten gemeinsamen Aufgaben der Radmeister. Von den Speicherbauten beim Flußrechen an der Mur – den Kohlbarren – holte jeder Radmeister seinen Anteil an der Holzkohle selbst ab. Der Landesfürst sicherte seinen Einfluss durch die Zahlung einer jährlichen Beihilfe, deren Höhe das Budget der gemeinsamen Kassa der Radmeister lange Zeit weit überstieg. Der Großteil der benötigten Holzkohle wurde

allerdings von den Bauern in den umliegenden, für die Bedürfnisse der Radmeister gewidmeten Tälern aufgebracht. Daneben verfügten die Radmeister über eigene Holznutzungsrechte. Wie aus diesen knappen Hinweisen abgelesen werden kann, war der Kostenaufwand für die Bereitstellung der nötigen Energie zur Verhüttung der Eisenerze enorm hoch.

Als formeller Gründungsakt der Vorderberger Radmeisterkommunität kann der „Vergleich“ betrachtet werden, den die Radmeister am 12. Juli 1626 in Ergänzung zur amtlichen Kohl- und Lohnfuhrordnung schlossen. Ziel waren der Schutz vor gegenseitiger Übervorteilung und die Sicherung einer gleichen Ausgangsbasis beim Bezug der Holzkohle und im Fuhrwesen. Die Radmeister hielten Sitzungen ab, zahlten Beiträge in eine gemeinsame Kassa und wählten für die verschiedenen Aufgaben für jeweils ein Jahr Personen aus ihrem Kreis. Die Radwerke arbeiteten jedoch weiterhin unabhängig. Die Zusammenarbeit war lange Zeit nur sehr lose und von Streitfällen überlagert. Erst nachdem die lang anhaltende Stagnation im Eisenabsatz im späten 17. Jahrhundert überwunden und die Erzförderung massiv ausgeweitet worden war, ergaben sich neue Möglichkeiten zur Kooperation. Die großen Reformen wie die Umstellung der Eisenproduktion vom Stuckofen- auf den Floßofenbetrieb erfolgten allerdings nach wie vor auf Initiative der Behörden. Auch waren Höhe und Absatz der Produktion sowie Preise bis zu den josefinischen Reformen weiterhin genau vorgeschrieben. Die mehrfach angeregte teilweise oder gänzliche Vergesellschaftung der Vordernberger Radwerke konnte von den Radmeistern lange abgewehrt werden. Erst Erzherzog Johann setzte die aus wirtschaftlichen und technischen Gründen längst überfällige Zusammenlegung des Bergbaues und die gemeinsame Erzförderung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts durch.

Erhöhung der Erzförderung

Um die seit dem späten 17. Jahrhundert steigende Nachfrage nach Eisen zu decken, wurde versucht, die Erzförderung zu erhöhen. Die Radmeister nahmen zusätzliche Knappen auf. Die Belegschaft im Bergbau war im Jahr 1673 mit 219 Bergleuten fast doppelt so hoch wie im Jahr 1574 und stieg in den folgenden Jahrzehnten weiter stark an.⁶ In die Jahre 1684 und 1685 fallen die Anfänge des Schießens am Erzberg.⁷ Im Jahr 1769 wurden den Vordernberger Radmeistern einige Erzrechte am Erzberg von der Innerberger Hauptgewerkschaft übertragen. Sie be-

⁶ Die Anzahl der Bergleute im Jahr 1673 ist in einer Beschreibung des Vordernberger Bergwerkes enthalten. StLa, VRK, Sch 70, H 10. Mittermüller führt in seiner Dissertation den Beschäftigtenstand im Vordernberger Bergbau in den Jahren 1698 und 1739 an (236 bzw. 307 Personen). Mittermüller, *Arbeitsdisziplin*, S. 188, 207. Laut den Sitzungsprotokollen der Vordernberger Radmeister waren im Jahr 1768 am Vordernberger Erzberg 362 Bergleute beschäftigt. StLa, VRK, Sch 39, H 85, Fol 107. Im Jahr 1775 waren nach unterschiedlichen Quellenangaben 384 bzw. 391 Personen im Bergbau beschäftigt. StLa, BA Vordernberg, V 6 A, 8; VRK, Sch 25, H 17. Erst die Zusammenlegung des Bergbaues im Jahr 1829 ermöglichte eine Reduktion der Belegschaft. Vgl. dazu Deissl, *Stellung des Radwerkes IV*, S. 31.

⁷ Kahr, *Bergtechnik*, S. 57; Brucher – Kahr, *Bergbaubetrieb*, S. 155.

schäftigten außerdem spätestens seit dem Jahr 1754 Gedinghauer⁸ zur Erschließung neuer Vorkommen und legten gemeinsam Untersuchungsbaue am Erzberg an. Die Ausdehnung des Bergbaues erfolgte unsystematisch und führte neben Unzulänglichkeiten der Grubensicherheit und hohen Kosten für die aufwändige Zimmerung der Stollen zu langwierigen Streitigkeiten der Radmeister wegen der sich kreuzenden Abbaurechte. Erst in den Jahren 1759 bis 1761 war die Eisenverhüttung in Vordernberg auf die wesentlich leistungsfähigeren Floßofen umgestellt worden.⁹

In dieser Situation befand sich der Eisenbergbau am Erzberg, als die Radmeister auch in anderen Gegenden der Steiermark, namentlich in der Umgebung von Seitz/Žiče, am Rotenberg/Rdeči breg bei Maria in der Wüste/Puščava, am Heiligen Berg bei Bärnbach (nahe Voitsberg) und auf der Seetaler Alpe bei Judenburg Bergbauversuche auf Eisenerz unternahmen. Die Vordernberger Radmeister wurden aufgefordert, mittels Neuschürfungen den gestiegenen Eisenbedarf zu decken. Wie die Innerberger Hauptgewerkschaft sollte nach der Anordnung des Oberkammergrafen Johann Joseph Edler von Kofflern vom 15. August 1766 auch die Vordernberger Radmeisterkommunität in dem ihr zugeordneten Absatzgebiet neue Eisenerzlagerstätten aufsuchen. Die Initiative ging zunächst vom Kartäuserkloster in Seitz/Žiče aus. Der Prälat des dortigen Klosters hatte vom Bergrichter im Viertel Cilli/Celje bereits eine Berechtigung zum Abbau von Gold, Silber, Kupfer und Blei erhalten. Während diese Metalle am Bacher/Pohorje aber nicht gefunden wurden, entdeckte man Eisenerz. Das Kloster suchte um eine Konzession für einen Floßofen und für sechs Hammerwerke zur Verarbeitung des produzierten Eisens an. Daraufhin sollten sämtliche Gewerken in der Steiermark, Kärnten und Krain befragt werden. Wenn sie den Bergbau nicht betreiben wollten, stand das Recht dazu jedem privaten Interessenten offen.¹⁰

Bergbau in der Umgebung von Seitz/Žiče

Das Kartäuserkloster Seitz/Žiče wurde seit dem Jahr 1762 von Prior Anthelm Pintar geleitet, der dem Stift bis zu dessen Aufhebung im Jahr 1782 vorstand.¹¹

⁸ Die Gedinghauer arbeiteten im Akkord und erhielten ihren Lohn unter Berücksichtigung der unterschiedlichen Gesteinsverhältnisse nach der Länge der vorgetriebenen Strecke.

⁹ In den Stucköfen entstand am Ende des Schmelzprozesses ein festes Stuck Eisen, während in den Floßöfen das Roheisen bei fortlaufendem Betrieb flüssig abgestochen wurde. Die späte Anwendung dieser Technologie in Innerberg (Eisenerz) und in Vordernberg hängt unter anderem mit den beschränkten Erz- und Holzvorräten im Erzberggebiet zusammen. Während die Innerberger Hauptgewerkschaft Schmelzwerke auflassen konnte, musste in Vordernberg weiterhin jeder Radmeister eine ausreichende Rohstoff- und Energiebasis zur Verfügung haben.

¹⁰ StLa, VRK, Sch 38, H 84, S. 708, 710; VRK, Sch 73, H 25. Bei allen Bergbauarbeiten außerhalb des Steirischen Erzberges, an denen sich die Radmeister beteiligten, kam als Längenmaß nicht die Berglachter von Vordernberg/Eisenerz sondern der Wiener Klafter zur Anwendung. Vgl. das Schreiben vom k. k. Oberbergamtsassessor und geschworenen Markscheider Franz Johann Schulz über die Berglachter aus dem Jahr 1799. StLa, VRK, Sch 140.

¹¹ Anthelm Pintar war Professe der Kartause Freudental/Bistra südwestlich von Laibach/Ljubljana. Er wurde zum Prior von Seitz/Žiče gewählt und in dieser Funktion vom Ordensgeneral

Wegen der schlechten Wirtschaftslage bemühte sich die Kartause um die Pfarrei Gonobitz/Slovenske Konjice, die ihr im Jahr 1704 auf vorerst 15 Jahre mit anschließender Verlängerung durch Papst Klemens XI. übertragen wurde. Dem Kloster flossen folglich die Einnahmen der Pfarre zu, doch mussten die Kartäuser auch für die seelsorgliche Betreuung aufkommen, was ihnen gemäß den Ordensregeln nicht erlaubt war. Sie setzten daher einen Vikar ein. Ein Vikar war auch noch Jahrzehnte später anwesend, als die Radmeister aus Vordernberg wegen der Eisenerzvorkommen die Gegend bereisten. Zum Kloster gehörten noch im Jahr der Aufhebung die Güter Seitz/Žiče, Oplotnitz/Oplotnica, Gonobitz/Slovenske Konjice und Seitzdorf/Žička vas.¹²

Die Vertreter der Vordernberger Radmeisterkommunität – Franz Stanzinger, Johann Paul von Weissenberg und Anton Ferdinand Pürgler – reisten am 21. August 1766 über Graz/Gradec und Marburg/Maribor nach Gonobitz/Slovenske Konjice, wo sie zwei Tage später ankamen, mit dem Prälaten von Seitz/Žiče Bekanntschaft machten und in den nächsten Tagen die Eisenerzvorkommen untersuchten. Auch der k. k. Berggeschworene Adam Hüger war anwesend. Der Berggerichtsamtverwalter von Marburg/Maribor, Herr Fuchs (Fuchß), war gerade mit dem Stiftsverwalter Pater Steiz¹³ in anderen Bergwerksangelegenheiten unterwegs, doch sollte dieser am 25. August zur Unterredung mit den Vertretern der Vordernberger Radmeisterkommunität zurückkommen. Mit Unterstützung durch die Ortskundigen besichtigten die Abgeordneten die Erzvorkommen und teils vermeintliche Eisenerzfunde im Umkreis des Klosters und am Bacher/Pohorje bei Oplotnitz/Oplotnica, Windischfeistritz/Slovenska Bistrica und St. Egidij/Sentilj. In Mißling/Mislinja sahen die Abgeordneten die Eisenhämmer und den Hofenofen des Barons Zois von Edelstein. Die Rückkehr nach Vordernberg erfolgte über Windischgrätz/Slovenj Gradec, Drauburg/Dravograd und das Lavanttal.

Die Abgeordneten waren zuversichtlich, abbauwürdige Erze zu finden. Sie belegten zwei Orte mit je zwei Häuern zur Untersuchung des Gebirges, und zwar am Grund des Bauern Juchert nahe der Lambertskirche von Skomarje und in Gißgibl (Gieß-Gibl), eine Stunde von Windischfeistritz/Slovenska Bistrica entfernt. An Bauholz und an Wasser als Energielieferant für den Betrieb der Werke sollte es nicht mangeln. Mit dem Kloster Seitz/Žiče wurde ein vorläufiger Vertrag über den künftigen Bergbau, die Eisenherstellung und den Eisenverkauf geschlossen. Das Unternehmen sollte von beiden Vertragspartnern je zur Hälfte auf Gewinn und Verlust betrieben werden. Die Werksleitung oblag der Radmeisterkommunität, die das Personal mit Vorwissen der Kartause aufnehmen konnte und sich das Recht reservierte, in Abhängigkeit von der Konjunktur die Bergbautätigkeit zu reduzieren

am 29. Oktober 1762 bestätigt. Mayer, *Beiträge*, S. 41.

¹² Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, S. 512, 572ff; Stepischnegg, *Karthäuser-Kloster Seiz*, S. 97f.

¹³ Carl August Steiz wurde in Graz geboren. Er besuchte die Pfarrrschule in Maria Rast/Ruše. Mayer vermutet, dass er mit Joseph Seiz identisch ist, der am 15. Dezember 1744 an der Universität Graz immatrikuliert wurde. Als Kartäusermönch nahm er den Vornamen Joseph an. Er legte am 24. Juni 1746 die Profess ab. Mayer, *Beiträge*, S. 50. Maiold, *Seitzer Kartäuser*, S. 222f.

oder gänzlich einzustellen. Das Kloster sollte den Bergbaubetrieb mit Holz, Fuhrleistungen und anderen benötigten Leistungen gegen Bezahlung unterstützen. Pater Steiz erstattete den Radmeistern in der Folge monatlich Bericht und informierte sie über die Ausgaben. Als Leiter des gemeinsam betriebenen Bergbaues fungierte ein Hutmann, der mit 8 fl pro Monat entlohnt werden sollte. Mit der Errichtung einer Bergschmiede wollten die Radmeister vorerst noch zuwarten, bis sich ein größerer Erfolg bei der Erzgewinnung zeigte. Pater Steiz übersandte den Radmeistern auch Erzstufen zur Begutachtung. Diese betrachteten das Erz mit Ausnahme der Vorkommen von Weitenstein/Vitanje schon bald als ungeeignet. Im kommenden Jahr sollte daher nach der Schneeschmelze ohne Aufnahme zusätzlicher Bergleute nur noch das Erz von Weitenstein/Vitanje untersucht werden. Der Vordernberger Amtmann wurde um Belehnung mit dem Gebirge bei Weitenstein/Vitanje ersucht.

In der Zeit vom 3. bis 7. April 1767 besichtigten Johann Sebastian Hochkofler und Joseph Anton Prandstetter die Probeschürfungen in der Umgebung von Seitz/Žiče. Sie kamen zuerst zum Bergbau am Schmisberg – auch Neuberg/Nova Gora genannt – in der Nähe von Windischfeistritz/Slovenska Bistrica. Die vorgefundenen Erze erwiesen sich nach Ansicht der Radgewerken und des Hutmannes als nicht abbauwürdig, weshalb die abgeordneten Radmeister die Gruben schlossen und das abgebaute Erz verkaufen wollten. Als möglicher Kaufinteressent kam Freiherr Zois in Frage. Pater Steiz wollte den Abbau hingegen fortsetzen. Am nahen Gißgibl wurde kein Eisenerz gefunden, weshalb der Bergbau an diesem Ort nicht von Neuem aufgenommen wurde. Die beiden Abgeordneten der Vordernberger Radmeisterkommunität kamen in der Folge nach Gonobitz/Slovenske Konjice, wo sie eine Unterredung mit dem Prälaten des Kartäuserklosters führten. Tags darauf nahmen sie in Weitenstein/Vitanje einen Lokalausweis vor, zu dem der örtliche Verwalter der Grundherrschaft des Bistums Gurk, Herr Martin Steiner, zu Rate gezogen wurde. Im Koßjacker Gebirge/Kozjak hatten vier Häuer zwei Erkundungsstollen angelegt. Man erkannte, dass kaum Aussichten auf Eisenerz bestanden. Dennoch sollten die Arbeiten fortgesetzt werden und die Häuer allenfalls auch in Kleinkoßjack/Kozjak auf Eisenerz schürfen. Oberhalb der von der Radmeisterkommunität und von der Kartause Seitz/Žiče betriebenen Gruben befanden sich die Erzanbrüche des Barons Zois, der aber nach Auskunft seines Häuers das Erz von dort noch nicht abgeführt und getestet hatte. Die Radmeister ersuchten den Verwalter des Bistums Gurk von den Bauern weitere Erkundigungen einzuziehen und stellten ihm dafür eine Vergütung in Aussicht. Am Sonntag, dem 5. April 1767, rasteten sie in Seitz/Žiče und führten mit dem Vikar des Klosters Gespräche. Seitens der klösterlichen Gemeinschaft wusste kaum jemand über die Bergbauunternehmungen Bescheid. Pater Steitz war in den Bergbauangelegenheiten seitens der Kartause eigenmächtig vorgegangen. Wenn die Radmeister den Bergbau aufgeben sollten, wollte auch das Kloster die Bergbautätigkeiten nicht fortführen. Der Prälat übernahm die Hälfte der Reiseauslagen der beiden Radmeister. In der Hoffnung, doch noch abbauwürdige Eisenerzvorkommen zu entdecken, wurden am 6. April die Erzanbrüche in der Umgebung von Oplotnitz/Oplotinca untersucht. Einige Personen, darunter auch der Hutmann, begaben sich zur Begutachtung der alten Stollen und Erzvorkommen

schon am Vortag dorthin. Sie berichteten den Radmeistern bei deren Ankunft, dass sich die Eisenerzvorkommen lediglich auf die Erdoberfläche beschränkten. Diese beschlossen trotzdem, die Arbeiten im alten Heiligendreikönigsstollen am Grund des Koossens durch zwei Häuer wieder aufzunehmen und das umliegende Gebiet am Bacher/Pohorje auf Eisenerzvorkommen untersuchen zu lassen. Am Nachmittag führten sie Probeschmelzungen mit dem Eisenerz von Schmizberg (Neuberg/Nova Gora) und vom Heiligendreikönigsstollen durch. Schließlich besuchten sie am folgenden Tag noch die „Teufels Mill“, wo sie aber nur taubes Gestein vorfanden und die Arbeit wie in Gißgibl endgültig einstellten.

Der k. k. Oberbergrichter Maria Melchior Freiherr von Lindegg fuhr im Juli 1767 in die slowenische Steiermark, wo er auf Bitte der Vordernberger Radmeister deren Eisenbergwerke besichtigte und die neu entdeckten Eisenerzvorkommen untersuchte. Er erstattete den Radgewerken am 8. August Bericht über seine Beobachtungen. Im Zuge seiner Erkundigungen befuhr er den Bau in Neuberg/Nova Gora bei Windischfeistritz/Slovenska Bistrica „mit einigem Ungemach“ und kam zum Schluss, dass dort noch geringere Hoffnungen auf Eisenerz als im Kofjacker Gebirge/Kozjak bei Weitenstein/Vitanje bestanden. Pater Steitz hielt hingegen die bei Windischfeistritz/Slovenska Bistrica zutage geförderten 100 Zentner Erz für die reichhaltigsten. Der Oberbergrichter schloss daraus, dass Pater Steitz entweder keine Bergbaukenntnisse besaß oder die Bergbautreibenden mutwillig in vergebliche Unkosten stürzte. Die Radmeister teilten den Behörden daraufhin mit, dass es lediglich bei Weitenstein/Vitanje eine Aussicht auf reichere Eisenerzvorkommen gäbe, während sich alle anderen Orte, an denen man bei anfänglichen Schürfungen Hoffnung auf Erzvorkommen hatte, als abbauunwürdig erwiesen.¹⁴

Konflikt mit Michael Angelo Freiherrn Zois von Edelstein wegen des Bergbaues im Kofjacker Gebirge/Kozjak

Michael Angelo Zois (Zois/Zoyß) war der erste Vertreter einer ursprünglich aus der Schweiz, später im Gebiet von Bergamo in Oberitalien nachweisbaren Familie in Innerösterreich. Er kam nach Triest/Trieste/Trst und später nach Laibach/Ljubljana, wo er in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts im Handelshaus von Augustin Codelli Freiherr von Fahnenfeld arbeitete. Er wurde Teilhaber der Firma und übernahm diese schließlich im Jahr 1735. Später gründete er in Triest/Trieste/Trst eine Eisenhandlung. In Würdigung seiner Verdienste wurde er im Jahr 1739 mit dem Prädikat „von Edelstein“ geadelt und im Jahr 1760 mit der Erhebung in den Freiherrenstand ausgezeichnet.¹⁵

¹⁴ StLa, VRK, Sch 38, H 84, S. 712, 735, 746, 750, 759, 801f; VRK, Sch 73, H 25.

¹⁵ Von seinen Kindern erlangte der älteste Sohn Si(e)gmund als Naturforscher und Mineraloge Bedeutung. Er bereiste die Schweiz, Deutschland, Holland, Frankreich und Italien und machte sich dabei mit den verschiedenen Methoden zur Bearbeitung des Roheisens vertraut. Er betrieb Berg- und Hüttenwerke auf Eisen in der Wochein/Bohinj. Daneben führte er einen schwunghaften Mineralienaustausch. Klemun konnte aufgrund seines Registerbuches mit der Angabe der Mineralien, welche er an seine Tauschpartner geschickt hatte, den beachtlichen internationalen Aktionsradius und die wissenschaftliche Art seiner Sammeltätigkeit nachweisen.

Michael Angelo Zois von Edelstein kaufte im Jahr 1753 von Franz Ferdinand Graf von Schrottenbach das Eisenbergwerk und das Hammerwerk in Mißling/Mislinja. Johann Baptist Haaß erteilte ihm daraufhin als Vertreter der Hofkammer in Münz- und Bergwesen und mit der Vollmacht des k. k. Vordernberger Amtmannes sowie des k. k. Oberberggerichtsamtes die Schurflizenz „den eysen-stein in allen auf 4 stundt weith umb das ham(m)erwerckh zu misling gelegenen gebürgen ohne män(n)iglicher irrung aufsuechen, schurffen, und bauen zu derffen“. Über diese Belehnung sollte später ein heftiger Streit mit den Vordernberger Radmeistern entbrennen. Im Jahr 1759 suchte der Baron um einen Nachlass an den Abgaben (Frohn) für das produzierte Eisen und um Unterstellung seines Bergwerkes in die Zuständigkeit des k. k. Oberberggerichtsamtes in Krain an. Er wohnte in Krain und war vorrangig im Eisenhandel nach Triest/Trieste/Trst tätig, weshalb ihm die Unterordnung unter das k. k. Amt Vordernberg schwer fallen musste. Die Bitte um einen Nachlass an der Frohn begründete er damit, dass er schon 16.000 fl in das Bergwerk investiert hätte, ohne bislang ein reiches Eisenerzvorkommen entdeckt zu haben. Die Eisenwaren, die aus dem im „haglicher gebürge“ abgebauten Erz hergestellt wurden, waren so spröde, dass er sie in Triest/Trieste/Trst nicht verkaufen konnte. Der Umfang seiner Bergbautätigkeit lässt sich daraus ermessen, dass er vom 1. Mai bis zum 18. Juni 1757 631,7 Zentner und vom 15. Oktober bis 14. November 1758 534 Zentner Eisenflossen erzeugte, die er zur Bezahlung der Frohn nachmeldete.¹⁶

Die Vordernberger Radmeister, denen das Ansuchen des Barons vorgelegt wurde, baten um einen abschlägigen Bescheid der Behörde. Sie führten wie schon früher bei Projekten zur Errichtung neuer Bergwerke die Sorge um den Eisenabsatz der Kammergüter ins Treffen und erinnerten, dass in den Jahren 1735 bis 1737 der Eisenabsatz in Salzburg derart stockte, dass lediglich das Viertel Bruck/Mur – von dort ging das Eisen auch in die südliche Steiermark – als Absatzgebiet übrig blieb. Eine Ermäßigung der Frohn sollte deshalb nicht gewährt werden, weil Herr Baron Zois von Edelstein ohnedies den Gewinn aus seiner Tätigkeit von der Produktion bis zum Handel bezog. Die aus der Sicht der Radmeister vorteilhafte Zuständigkeit des k. k. Amtes in Vordernberg sollte bleiben, da dieses im Fall einer Beschwerde der Radmeister unmittelbar handeln könnte.¹⁷

Nach ihm ist das Mineral Zoisit auf der Saualpe benannt. Der jüngste Sohn Karl gewann als Botaniker Bedeutung. Wurzbach, *Lexikon*, S. 238–241, 243–246; Klemun, *Anfänge*, S. 22f.

¹⁶ Die Produktion lief wohl kaum das ganze Jahr hindurch. Im Jahr 1768 stand der Ofen nur vier Monate in Betrieb. Das produzierte Floßeisen war von sehr schlechter Qualität. Der Freiherr bat in seinem Schreiben an den Vordernberger Amtmann vom 30. Mai 1769 abermals um eine Frohnbefreiung aufgrund der nötigen Investitionen zum Betrieb des Floßofens. StLa, BA Vordernberg, V 1 A, 27.

¹⁷ Zumindest an der Zuständigkeit der Vordernberger Bergbehörden sollte sich nichts ändern. Als das k. k. Berggericht zu Vordernberg im Jahr 1784 aufgefordert war, zwecks Neuordnung der Frohn Daten über die Roheisenerzeugungskosten der in seinem Zuständigkeitsprengel liegenden Eisenwerke zu sammeln, reichte Sigmund Zois Freiherr von Edelstein seinen Bericht über die Kosten für die Gewinnung der Erze in Reifnig und Weitenstein/Vitanje ein, die in seinem Hochofen in Mißling/Mislinja aufgegeben wurden. Die Reifnigger Erze waren strengflüssig. Die Weitensteiner Erze wurden als Zuschlag verwendet. Da dort jedoch kein weiteres

Die Tätigkeit des Freiherrn Zois von Edelstein und sein scheinbarer Erfolg mochten das Interesse der Radmeister an den Erzfunden bei Weitenstein/Vitanje gefördert haben. Sie mussten dadurch jedoch zwangsläufig in Konflikt mit ihrem Nachbar geraten. Einem Bericht des k. k. Berggerichtsamtsverwalters Paul Fuchs zufolge ließ der Verweser des Zois'schen Bergwerks im Großkoßjacker Gebirge/Kozjak an zwei Orten auf Eisenerz schürfen. Die Zois'schen Gruben befanden sich 40 bis 50 Klafter über dem Fuß des Gebirgszuges im Acker des Artschnig, einem Untertan der Herrschaft Weitenstein/Vitanje. Die Radmeister meldeten dem Vordernberger Amtmann zu Beginn des Jahres 1767, dass sie dort schon vorher mit den Erzschürfungen begonnen hätten und nun vom Verweser des Freiherrn von Zois von Edelstein am Bergbau gehindert würden. Sie baten, Herrn Baron Zois den Erzabbau in dieser Gegend zu verbieten und ihn auf seinen alten Bergbau Reifenegg und Fichlberg anzuweisen. Michael Angelo Zois Freiherr von Edelstein konnte seine Belehnung aus dem Jahr 1759 vorweisen. Die Radmeister suchten ihrerseits um Belehnung mit den Erzrechten an. Die Bergbauberechtigung des Freiherrn Zois von Edelstein wollten sie dahingehend verstanden wissen, dass sich diese auf zwei Stunden Entfernung um das Hammerwerk erstreckte, sodass die genannten vier Stunden demnach als Durchmesser zu betrachten wären. Nach dieser Interpretation war das Gebirge bei Weitenstein/Vitanje in der Schurflizenz des Barons nicht eingeschlossen. Freiherr Zois von Edelstein verstand seine Belehnung hingegen so, dass er bis zu einer Entfernung von vier Stunden um sein Eisenwerk zu Mißling/Mislinja auf Eisenerz suchen und schürfen durfte. Der Baron erklärte, dass die meisten Gruben mindestens drei Stunden von seinem Werk entfernt lagen. Er hätte viel Geld für die Aufsuchung neuer Lagerstätten investiert, und da er nun endlich im Umkreis von vier Stunden reiche Eisenerzvorkommen gefunden habe, könne er nicht auf diese verzichten. Die Radmeister entgegneten, dass sich seine Bergbauberechtigung bei dieser Auslegungsweise auf mehrere Tausend Maße erstrecken müsste. Sie würde sogar nach Kärnten reichen, wofür eine andere Behörde zuständig ist. Das Hofkollegium in Münz- und Bergwerkssachen hatte aber am 26. Mai 1747 eine Verordnung erlassen, wonach keine so großen Grubenmasse mehr verliehen werden sollten.

Die Radmeister klagten später, dass sich der Verweser des Zois'schen Bergbaues unterstand, ihre Knappen vom Großkoßjacker Gebirge/Kozjak abzuweisen und ein Schloss an ihrer Stollentür anschlagen zu lassen. Der Vordernberger Amtmann erließ daraufhin am 4. April 1767 eine Anordnung, wonach bis zur Entscheidung des Streits beide Parteien bei einer Strafe von 100 Dukaten im fraglichen Gebirge den Erzabbau einstellen mussten und das bereits gewonnene Erz nicht verwenden durften. Die Radmeister wollten einstweilen in den Gruben bei Heiligendreikönig oder in anderen Orten nach dem Befund des Hutmannes arbeiten. Trotz Verbots führten sie einer Klage des Freiherrn Zois zufolge das gesamte abgebaute Erz in 37 Fuhren ab. Andererseits berichtete Pater Steitz den Radmeistern, dass Baron

Erz mehr gefunden wurde, war künftig ein wesentlich größerer Kohlebedarf zu erwarten. StLa, BA Vordernberg, V 19 A, 105.

Zois den Abbau fortgesetzt und einen Anwalt nach Wien abgeordnet habe, um seine „25stündige Belehnung“ zu behaupten. Die Radmeister merkten wohl, dass sie Pater Steitz nicht richtig informiert hatte und nahmen von einer Beschwerde an das k. k. Amt Abstand.

Als der k. k. Oberbergrichter Maria Melchior Freiherr von Lindegg den Bergbau besichtigte, sah er wenige Aussichten auf Erfolg. Der Stollen der Radmeisterkommunität im Großkoßjacker Gebirge/Kozjak wurde auf 23.00 Uhr¹⁸ vorgetrieben und war ohne Hoffnung. Rund 50 Lachter tiefer befand sich der Stollen des Barons Zois, wo man zwar besseres Eisenerz vorfand, jedoch ebenfalls keine Hoffnung auf einen beständigen Bergbau hatte. Einige Lachter weiter unten hatten die Radmeister ihren zweiten Stollen aufgeschlagen und sieben Lachter eingetrieben. Das Vorort wurde bereits verfallen angetroffen. Auch am Tag zeigte sich kein Erzvorkommen. In der Tiefe des Berges kamen Kalk- und Schieferschichten zum Vorschein, weshalb man im Untertagbau keine Hoffnung auf die Gewinnung reicher Erzvorkommen sah. Das Erzvorkommen strich auf das Kleinkoßjacker Gebirge/Kozjak hinüber, wo Baron Zois einen Bau in südöstlicher Richtung acht Klafter lang vortrieb. Seiner äußerlichen Lage nach war das Gebirge von guter Hoffnung, doch schnitt auch hier der Kalk nach sechs bis acht Lachter Tiefe das Erzvorkommen ab. Der k. k. Oberbergrichter riet den Vordernberger Radmeistern daher, von dem Bergbau im Koßjacker Gebirge/Kozjak Abstand zu nehmen und diesen dem Baron Zois zu überlassen. Für die Radmeister sollte sich in der Folge ein neues Betätigungsfeld am Rotenberg/Rdeči breg¹⁹ bei Maria in der Wüste/Puščava erschließen, wo der k. k. Oberbergrichter anscheinend vielversprechende Erzvorkommen vorfand. Im März des Jahres 1768 teilten die Radmeister dem Vordernberger Amtmann auf dessen Anfrage mit, dass sie den Bergbau bei Weitenstein/Vitanje, dessentwegen sie mit dem Freiherrn Zois in Konflikt geraten waren, aufgeben wollten, da sich das Eisenerz als abbauunwürdig erwies.²⁰

Bergbau am Rotenberg/Rdeči breg bei Maria in der Wüste/Puščava

Der k. k. Oberbergrichter Maria Melchior Freiherr von Lindegg fand am Rotenberg/Rdeči breg nächst Maria in der Wüste/Puščava Eisenerz. Dort verfolgte er in einem rechtsseitigen Gebirge²¹ eine Erzader auf einer Länge von 70 Lachter.

¹⁸ Die Vortriebsrichtung wurde mit dem Kompass gemessen. Dieser konnte in 24 Stunden unterteilt sein, wobei 12.00 Uhr die Südrichtung und 24.00 Uhr die Nordrichtung anzeigt. Daneben wurden auch Kompassse in zweimal zwölf Stunden eingeteilt. In diesen Fällen war der Zusatz „Morgen“ (Osten) oder „Abend“ (Westen) notwendig. Die Angaben „Mittag“ und „Mitternacht“ bedeuten Süden bzw. Norden.

¹⁹ In den Quellen der Vordernberger Radmeisterkommunität findet sich neben der Bezeichnung Rotenberg (Rodenberg) auch der Name Schwarzenberg. StLa, VRK, Sch 73, H 25; Sch 74, H 26.

²⁰ StLa, VRK, Sch 38, H 84, S. 735, 737f, 746, 754, 759f, 782; VRK, Sch 73, H 24; VRK, Sch 73, H 25.

²¹ Die Beschreibung der Erzvorkommen wurde nach dem Wortlaut der Quelle übernommen. Die Begriffe „rechts“ und „links“ beziehen sich nicht auf die orographisch rechte oder linke Talseite sondern auf den Blickwinkel des Reisenden, der aus dem Drautal kam.

Der Erzanbruch befand sich bei einer eingezäunten Viehhalt der Bauern Celebrant und Pavlejš. Der Bäcker Johann Strasser (Straßer) aus Marburg/Maribor, der auf diese Eisenerzvorkommen aufmerksam gemacht hatte, wollte auch jenseits des Grabens im linksseitigen Gebirge einige „Gespüre“ ausfindig gemacht haben. Der k. k. Oberbergrichter schloss aus den Angaben des Bäckers, dass sich der von 10.00 Uhr Mittag nach Mitternacht streichende Erzgang im linksseitigen Gebirge fortsetze. Der rechtsseitige Gebirgszug wies bis zur Drau/Drava eine Länge von rund 1.000 Lachter und eine durchschnittliche Höhe von nur 200 Lachter auf. Auf der linken Seite dehnte sich das zentrale Massiv des Bacher/Pohorje aus, was Hoffnung auf ein ergiebiges Vorkommen machte, wenn sich die Erzlagerstätte dorthin weiter ausdehnte.

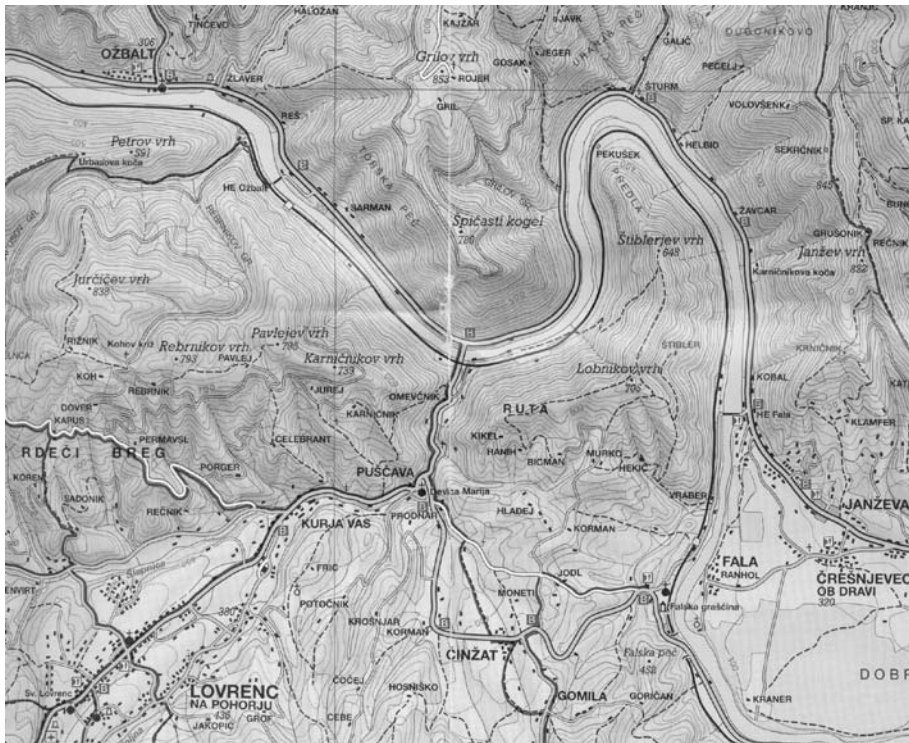

Abb. 1: Ausschnitt aus der Wanderkarte Pohorje²²

Der k. k. Oberbergrichter schlug den Radmeistern vor, diese Erzfunde unverzüglich durch vier Häuer aufschließen zu lassen. Zwei Vertreter der Radmeisterkommunität sollten mit Vollmachten zum Abschluss eines Vertrages für die Aufnahme der Bergbautätigkeit in die Gegend abgeordnet werden. Die Erzvorkommen in Kappel/Kapla jenseits der Drau/Drava konnte er infolge des Hochwasser führenden Flusses nicht besichtigen, doch bot der Bäckermeister Strasser an, über diese scheinbar nicht so reichhaltigen Aufschlüsse ebenso wie über die Erzvorkommen

²² Wanderkarte Pohorje.

am Rotenberg/Rdeči vrh Nachforschungen anzustellen, wenn die Radmeisterkommunität mit ihm einen Vertrag einging. Ein Floßofen konnte nach dem Gutachten des k. k. Oberbergrichters bei Maria Rast/Ruše errichtet werden und die Holzkohle aus den Wäldern am Bacher/Pohorje bezogen werden. In Maria Rast/Ruše war ein Schmied ansässig, der aus dem vorgefundenen Erz Eisen produzierte und angeblich qualitätsvolles Werkzeug herstellte. Der k. k. Oberbergrichter konnte aber den Schmied nicht persönlich befragen, weil die Drau/Drava unpassierbar war.

Bei einer Besprechung mit den Radmeistern am 13. August 1767 konkretisierte der k. k. Oberbergrichter seine Vorschläge: Er meinte, dass zwei erfahrene Häuer das Streichen des Eisenerzes durch einen Schram²³ und zwei weitere Häuer die Erzausbisse an der Höhe des Berges verfolgen sollten. Er schlug vor, den neu zu eröffnenden Bergbau mit Knappen aus der Radmer (nahe Eisenerz) zu belegen. Der Bäckermeister verlangte für die Entdeckung der Eisenerzvorkommen eine Erkenntlichkeit und bei Aufnahme der Tätigkeit eine Vergünstigung, indem er etwa mit dem Fuhrwesen, der Proviantversorgung der Knappen oder der Inspektion des Bergbaues beauftragt wird.²⁴ Die Radmeister sollten auch mit den Bauern wegen einer Ablöse ihrer Weide verhandeln. Die Gewerken wollten den Bergbau in Weitenstein/Vitanje bis zur Anreise von Baron Zois im Status quo belassen und zwei Deputierte nach Maria in der Wüste/Puščava senden und vier Häuer nach dem Vorschlag des k. k. Oberbergrichters aufnehmen. Dieser empfahl Peter Rainer (Reiner) sowie Martin Ledel (Lidl) und Joseph Rassner (Raßner) aus der Radmer als Hutmann bzw. Knappen.

Von Anfang an zeichnete sich ab, dass der neue Bergbau nicht in Gemeinschaft mit Pater Steitz vom Kartäuserkloster Seitz/Žiže geführt werden sollte. Schon der Bäckermeister Strasser hatte jede Auskunft über die von ihm entdeckten Eisenerzvorkommen in Anwesenheit von Pater Steitz verweigert und gefordert, dass diesem künftig keine Aufgabe bei der Aufnahme des Bergbaues zukomme. Der k. k. Oberbergrichter billigte diese Forderung, zumal Pater Steitz vormals die Hoffnungsbaue im Verein mit der Radmeisterkommunität nicht bergmännisch geführt hatte und der Prälat des Kartäuserklosters ihm gegenüber mitgeteilt habe, Pater Steitz mit der Abwicklung des Baues nicht mehr beauftragen zu wollen. Noch ehe aber die Radmeister ihre Abgeordneten nach Maria in der Wüste/Puščava sandten, suchte ein Bote des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal beim k. k. Oberbergrichter Maria Melchior Freiherr von Lindegg um eine Schurflizenz auf Eisenerz bei Maria in der Wüste/Puščava an. Dieser verwies auf das Vorrecht der Radmeisterkommunität und erklärte, dass die Berechtigung zum Eisenerzbergbau von den Behörden am Wiener Hof erteilt werde.²⁵

²³ Ein „Schram“ ist ein Einschnitt im Gestein. Zur Deutung des Begriffes vgl. Fellner, *Bergmännisches Handwörterbuch*, S. 514f.

²⁴ Schon kurz nach Aufnahme der Bergbautätigkeit gab es Klagen, dass der Bäcker die Knappen mit hohen Lebensmittelpreisen belastete, weshalb die Radmeister die Lebensmittel für die Bergarbeiter künftig von der Herrschaft Faal/Fala des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal beschaffen wollten. StLa, VRK, Sch 39, H 85, Fol. 44.

²⁵ Auch Anton Weidinger (Weydinger) suchte einer Information der Vordernerberger Radmeister zufolge um eine Lizenz zum Abbau von Eisenerz in der Untersteiermark an. Die Radmeister

Im Auftrag der Vordernberger Radmeisterkommunität bereisten Joseph Anton Prandstetter und Anton Pürgler zusammen mit dem k. k. Oberbergrichter die Gegend Mitte September 1767. Mit dabei waren auch die Bergleute, denen die Stelle zur Aufnahme der Bergbautätigkeit angewiesen wurde. Prälat Anselm vom Stift St. Paul im Lavanttal protestierte und wies seine Stiftungsprivilegien vor. Maria Rast/Ruše zählte zu den ältesten Besitzungen des Benediktinerstiftes.²⁶ Das Benediktinerstift St. Paul hatte schon in früherer Zeit Bergbau betrieben und suchte nun bedingt durch die zurückgehenden Einkünfte aus der Grundherrschaft nach neuen Einnahmequellen. Dabei bot sich die in Blüte stehende Montanindustrie für vielversprechende Investitionen an.²⁷

Aus diesen Nachrichten lässt sich erkennen, dass die Radmeister das Stift St. Paul nicht zu einer Beteiligung bei der Erschließung des neuen Bergbaues bei Maria in der Wüste/Puščava drängte, sondern dieses vielmehr selbst seine Rechte geltend machen wollte. Beide Parteien einigten sich auf eine gemeinsame Führung des Bergbaues.²⁸ Das Kartäuserkloster in Seitz/Žiže sollte von seinen Ansprüchen zurückstehen und von den Benediktinern in St. Paul eine Vergütung für seine bisherigen Auslagen erhalten.

Die Vordernberger Radmeister schlossen am 1. Februar 1768 mit dem Benediktinerstift St. Paul einen auf den 7. Januar 1768 rückdatierten Vertrag, der den gemeinsamen Bergbau bei Maria in der Wüste/Puščava in der Grundherrschaft Faal/

wollten wissen, wo sich das Erz befand. Sie verlangten Erzproben und beriefen sich auf ihr Vorrecht zum Eisenerzbergbau in dieser Gegend. StLa, VRK, Sch 38, H 84, S. 816f.

²⁶ Der Besitz im Draugebiet wurde dem Kloster von der Stifterfamilie der Spanheimer von der Gründung im Jahr 1091 bis zum Ende des 12. Jahrhunderts übertragen. Der größte Teil des Klosterbesitzes befand sich bis zu den Erwerbungen im 17. Jahrhundert nicht in Kärnten sondern in der slowenischen Steiermark. Von der „villa Rouste“ (Maria Rast/Ruše) ausgehend leisteten die Benediktiner im Hochmittelalter Rodungsarbeiten bis zur Höhe des Bacher/Pohorje und schufen das Amt St. Lorenzen/Lovrenc na Pohorju. Später wurden die im nordöstlichen Gebiet des Bacher/Pohorje gelegenen Güter des Klosters in der Herrschaft Faal/Fala zusammengefasst. Felsner, *Besitzgeschichte*, S. 341f. Sitar, *Abtei*, S. 12, 23.

²⁷ Abt Johann IV. Pappenpichler (1500–1515) erwarb bereits im frühen 16. Jahrhundert Eisenhämmer bei St. Johann am Brückl und in Klein St. Paul. Ab den 1680er Jahren knüpfte das Kloster im Einklang mit den merkantilen Wirtschaftsgedanken, die weltliche wie geistliche Grundherren zum Einstieg in montanistische Unternehmungen veranlasste, an die früheren Versuche an, indem es Bergwerke und Schmelzhütten in Hüttenberg, Bleierzgruben am Hochobir, ein Silberbergwerk bei Klein St. Paul und ein Eisenbergwerk an der Goding erwarb. Da sich jedoch kein wirtschaftlicher Erfolg zeigte, wurden die stiftischen Besitzungen bald wieder veräußert. Im Jahr 1766 begann das Stift mit dem Bergbau auf Eisenerz am Lambrechtsberg. Später investierte das Stift ebendort in den Kupferbergbau und ließ eine Schmelzhütte errichten. Aus dem Bergbauunternehmen wurde ein finanzielles Fiasko. Auch die Bergbauversuche mit der Vordernberger Radmeisterkommunität bei Maria in der Wüste/Puščava erwiesen sich letztlich als äußerst verlustreich. Das nach dem Tod von Abt Anselm I. Passauko im Jahr 1778 von den Inventarisierungskommissaren angefertigte Inventar weist für das Eisenbergwerk in der Steiermark Kosten in der Höhe von 6.703 fl 30 krz aus. Drobesh, *Entwicklung*, S. 192–201; Sitar, *Abtei*, S. 25, 27.

²⁸ Die Darstellung, wonach die Vordernberger Radmeister das Stift aufforderten, in eine „Compagnie“ mit ihnen zu treten, greift daher zu kurz. Drobesh, *Entwicklung*, S. 200; Klausberger, *Eisenbergwerk*, S. 12.

Fala regelte. Die Benediktiner sicherten sich mit dieser Vereinbarung zuerst vor einer Beeinträchtigung ihrer Privilegien ab. Davon abgesehen unterscheidet sich der Vertrag nicht von jenen, welchen die Radmeister vormals mit dem Kartäuserkloster Seitz/Žiče und mit Baron von Wagensberg in Voitsberg zur Aufnahme der Bergbautätigkeit geschlossen hatten. Beide Vertragspartner beteiligten sich je zur Hälfte am Unternehmen. Sie trugen je die Hälfte der Kosten am Bergbau sowie der künftig unter Umständen zu erbauenden Eisenhütte. Beiden stand auch die Hälfte eines allenfalls erzielten Gewinnes zu. Das Benediktinerstift sagte seine Unterstützung bei der Versorgung mit Holz und Getreide zu. Die Radmeister sicherten sich das Recht, bei einbrechender Konjunktur die Bergbautätigkeit zurückzustellen oder gänzlich aufzulassen.

Nach dem Zustandekommen dieses Vertrages holte Abt Anselm von einem Sachverständigen der Herrschaft Faal/Fala praktische Vorschläge ein. Diesen zufolge sollte der von der Radmeisterkommunität zu nominierende Verwalter des Bergbaues (Verweser) in der Herrschaft Faal/Fala Quartier beziehen und dort neben der Herrschaftsverwaltung als Kontrollor ein Handbuch über die Einnahmen und Ausgaben führen. Der Streckhammer, die Schmelzöfen und die Kohlbarren konnten im Bereich der „Fritzhueben bei der ersten Saag ob Maria Wüsten“²⁹ erbaut werden. Das Stift war in der Lage, das Bergwerk mit Baumaterial und Lebensmitteln zu versorgen. Als Bergwerksinspektor fungierte nach den Briefen des Stiftes vom März und April 1768 zunächst der Bäcker Johann Strasser, dem für seine Mühewaltung 300 fl vorgestreckt wurden.³⁰

Der k. k. Berggeschworene Cajetan Prockel zu Hüttenberg, Mosinz und Lölling visitierte den Bergbau bei Maria in der Wüste/Pušcava mehrmals und erstattete den Vordernberger Radmeistern Bericht. Auch die gelegentlich abgeordneten Radmeister und der k. k. Oberbergrichter teilten ihre Einschätzung über den Bergbau mit. Ende des Jahres 1767 war man noch zuversichtlich, was den Erfolg des Bergbaues betrifft, wenngleich schon der Verdacht aufkam, dass die Eisenerzvorkommen in der Tiefe des Berges nicht sonderlich ergiebig sind. In den ersten Monaten wurde an verschiedenen Stellen nach Eisenerz geschürft und bereits eine Gesamtmenge von 300 Zentner Erz gewonnen. Künftig wollte man die besseren Erzvorkommen verfolgen. Im Oktober 1768 waren die Erfolgsaussichten bereits düster. Herr Joseph Anton Prandstetter und der k. k. Berggeschworene Cajetan Prockel gaben nach ihren Besichtigungen eine negative Stellungnahme ab. Ersterer riet seinen Kollegen, den Bergbau aufzulassen, wenn sich binnen zwei bis drei Monaten keine reichhaltigen Erzvorkommen zeigten. In der Folge setzten die Radmeister und der k. k. Berggeschworene Cajetan Prockel mehrmals Termine, nach deren Verstreichen der Bergbau eingestellt werden sollte, wenn sich kein Erfolg zeigte. Die Termine verstrichen, doch die Hoffnung wurde nicht so schnell aufgegeben und der Bergbau noch bis in das Jahr 1771 fortgeführt. Der k. k. Berggeschworene Cajetan Prockel kam auch persönlich nach Vordernberg, um den Radmeistern Bericht zu erstatten. Die Wirtschaftsführung oblag dem Verwalter in der Herrschaft Faal/Fala, Pater

²⁹ Zitiert nach Klausberger, *Eisenbergwerk*, S. 13.

³⁰ Klausberger, *Eisenbergwerk*, S. 13f.

Karl Radschudnigg, mit dem die Vordernberger auch über Angelegenheiten der Betriebsführung Korrespondenz führten. Seitens des Stiftes wurde Pater Kellermeister mit der Bergbauinspektion beauftragt.

Aus den Visitationsberichten und aus dem sonstigen Schriftverkehr können die Schwierigkeiten im Bergbau herausgelesen werden. So war die Erzgewinnung aufgrund der Schachtförderung und schlechten Bewetterung sehr mühsam. Cajetan Prockel ließ bei seiner Begehung am 30. März 1769 die Arbeit an einem Zubau und an einem Feldort einstellen, bis sich die Bewetterung durch die Herstellung von Durchschlägen aus den Schächten besserte. Das vorgefundene Erz war vielfach mit Kies vermischt und von schlechter Qualität. Andere Erzvorkommen in der Umgebung wurden trotz einer ausgeschriebenen großzügigen Belohnung nicht entdeckt. Cajetan Prockel sah wohl, dass kaum Hoffnungen auf ergiebige Erzvorkommen bestanden, doch erwartete er aufgrund der geringen Betriebskosten keine hohen Verluste. Der k. k. Oberbergrichter, Herr Maria Melchior Freiherr von Lindegg, riet den Radmeistern nach seiner Besichtigung im Herbst 1769 die Aufnahme eines im Bergbau und im Markscheidewesen verständigen Bergmannes.³¹

Die überlieferten Kostenaufstellungen der Jahre 1768 bis 1770 geben ein Bild vom Umfang der Bergbautätigkeit:³²

Jahr	1768/1769	1769/1770	1770/1771
Ausgaben (auf fl gerundet)	1.202	1.180	1.002

Am 24. April 1768 zahlten die Radmeister die erste Einlage in der Höhe von 200 fl. Dieses Datum war auch Stichtag für die folgenden Abrechnungen. In den drei Rechnungsjahren belief sich der Gesamtaufwand auf rd. 3.384 fl, wovon die Vordernberger Radmeister die Hälfte zu tragen hatten. Neben den Barzahlungen leisteten sie gelegentlich auch materielle Beiträge. Der größte Kostenanteil entfiel auf die Arbeitslöhne. Bezüglich des Arbeitsmaterials war der Aufwand für das Sprengpulver³³ und für das Unschlitt der Kerzen am höchsten, während die Ausgaben für das zugeliessene Grubenholz und für andere Verbrauchsmaterialien kaum ins Gewicht fielen. Im ersten Abrechnungszeitraum waren ein Hutmann, acht Knappen und vier Truhenläufer oder Haspelknechte beschäftigt, die aber nicht alle durchgehend arbeiteten. Andererseits wurden zahlreiche Extraschichten verrichtet, für die man teilweise zusätzliches Personal anstellte. Der Hutmann erhielt einen Monatslohn von 7 fl, die Knappen bekamen je 6 fl und die Truhenläufer oder Haspelzieher je 4 fl. Im zweiten Betriebsjahr löste Joseph Kerndtler den vormaligen Hutmann Peter Reiner in seiner Position ab. Die Bergbautätigkeit nahm verglichen mit dem ersten Jahr zu, was aus den zusätzlich angestellten Bergleuten und den

³¹ StLa, VRK, Sch 38, H 84, S. 813ff, 819f, 849f; VRK, Sch 39, H 85, Fol. 33, 38f, 104, 119, 153; VRK, Sch 73, H 25; VRK, Sch 74, H 26.

³² StLa, VRK, Sch 39, H 85, Fol. 156, 209f; VRK, Sch 73, H 25.

³³ Das Sprengpulver sollte einer Notiz der Radmeister aus der Anfangszeit des Bergbaues zufolge beim Stampfl zu Marburg/Maribor erworben werden. StLa, VRK, Sch 39, H 85, Fol. 14.

erhöhten Lohnkosten ablesbar ist. Unter den Lohnempfängern scheinen die genannten Hutmänner, elf Knappen und acht Haspelzieher auf, die aber nicht alle das ganze Jahr hindurch beschäftigt waren. Sonderschichten wurden nur noch wenige verrechnet. Im dritten Abrechnungsjahr wurden ein Hutmann, acht Knappen und vier Haspelzieher entlohnt. Zusätzliche Schichten wurden keine mehr vergütet.

Das Interesse der Vordernberger Radmeister an einer Fortführung des Bergbaues schwand schon sehr früh. Sichtbares Zeichen dafür war ihr Bestreben zur Beschränkung der Anzahl der beschäftigten Knappen. Sie ersuchten beispielsweise Pater Karl Radoschnigg im Dezember 1769, sieben Bergarbeiter zu kündigen und die Arbeit mit lediglich sechs Knappen weiterzuführen, was der Verwalter des Stiftes nicht umsetzen sollte. Die Radmeister sahen sich außerdem durch die große Entfernung und den damit verbundenen hohen Reisespesen benachteiligt. Im Februar 1771 erklärten sie gegenüber dem Prälaten des Stiftes St. Paul, dass der k. k. Oberbergrichter, Herr von Lindegg, den Bergbau übernehmen und auch die Unkosten ersetzen wollte. Der Abt des Benediktinerstiftes war aber trotz der unerfreulichen Resultate nicht bereit, die Bergbautätigkeit aufzugeben und antwortete den Radmeistern Anfang Mai, dass ein Bergbeamter keinen eigenen Bergbau führen dürfte und der vom Vertrag abfallende Partner die getätigten Ausgaben ersatzlos verlieren würde.

Der k. k. Bergrat Johann Paul Fuchs verfasste nach der Besichtigung des Bergbaues am 24. Mai 1771 einen Bericht an die Radmeister und fertigte eine Grubenkarte an, auf welcher der Bergbau kurz vor der Einstellung der Arbeit seitens der Vordernberger Radmeisterkommunität wiedergegeben ist:³⁴

An der tiefsten Stelle befand sich der Josephistollen (Nr. 1), der nach Nordosten (3.00 Uhr) vorgetrieben wurde. Nach 37 Klafter stieß man auf eine „weiße Kluft“ (Nr. 2), in welcher der Stollen bereits auf einer Länge von acht Klafter verlief. Am Feldort des Josephistollens (Nr. 3) waren vier Häuer und ein Truhenläufer tätig. Der k. k. Bergrat beobachtete in der „weißen Kluft“ ein eisenhaltiges, von der Sohle ansteigendes Gefährt und hoffte, in der Folge auf Eisenerz zu stoßen. Er berechnete, dass man nach weiteren 71 Klafter Stollenvortrieb die obere Grube erreichen müsste, deren Eingangsstelle (Nr. 4) 80 Klafter über dem Mundloch des Josephistollens lag. In der oberen Grube befand sich ein auf zwölf Klafter Tiefe abgeteufter kleiner Schacht (Nr. 5), von dessen Sohle (Nr. 6) ein Stollen zu einem kleinen Gesenk (Nr. 7) führte, das unter Wasser stand. Aus dem oberen Grubenbetrieb förderten der Hutmann und vier Knappen Eisenerz zutage. Die Fortsetzung der Arbeiten in die Tiefe war aufgrund der baulichen Umstände und der schlechten Bewetterung schwierig, doch schienen sie gerade hier besonders wichtig. Der k. k. Bergrat schlug daher die Anlage von zwei Zubauen vor, deren Mundlöcher im Graben aufgeschlagen werden sollten. Der erste Zubau (Nr. 8) läge um 24 Klafter tiefer als der obere Stolleneingang und um 14 Klafter unter der Sohle des kleinen Schachtes. Er könnte den Vermessungen zufolge nach einer ebensöhlichen Strecke von 55 Klafter mit dem oberen Abbau verbunden werden. Ein zweiter Zubau (Nr. 9) wäre allenfalls 15 Klafter tiefer als der erste Zubau anzulegen.

³⁴ StLa, VRK, VRK, Sch 74, H 26.

Die Radmeister lehnten die vom k. k. Bergrat Fuchs vorgeschlagenen Maßnahmen ab. Sie wollten den oberen Bergbau mit dem Schacht gänzlich auflassen und nur noch den Josephistollen mit fünf Arbeitern belegen. Der Hutmann beschwerte sich daraufhin, dass er mit dem verbleibenden Personal die Stollen nicht zimmern

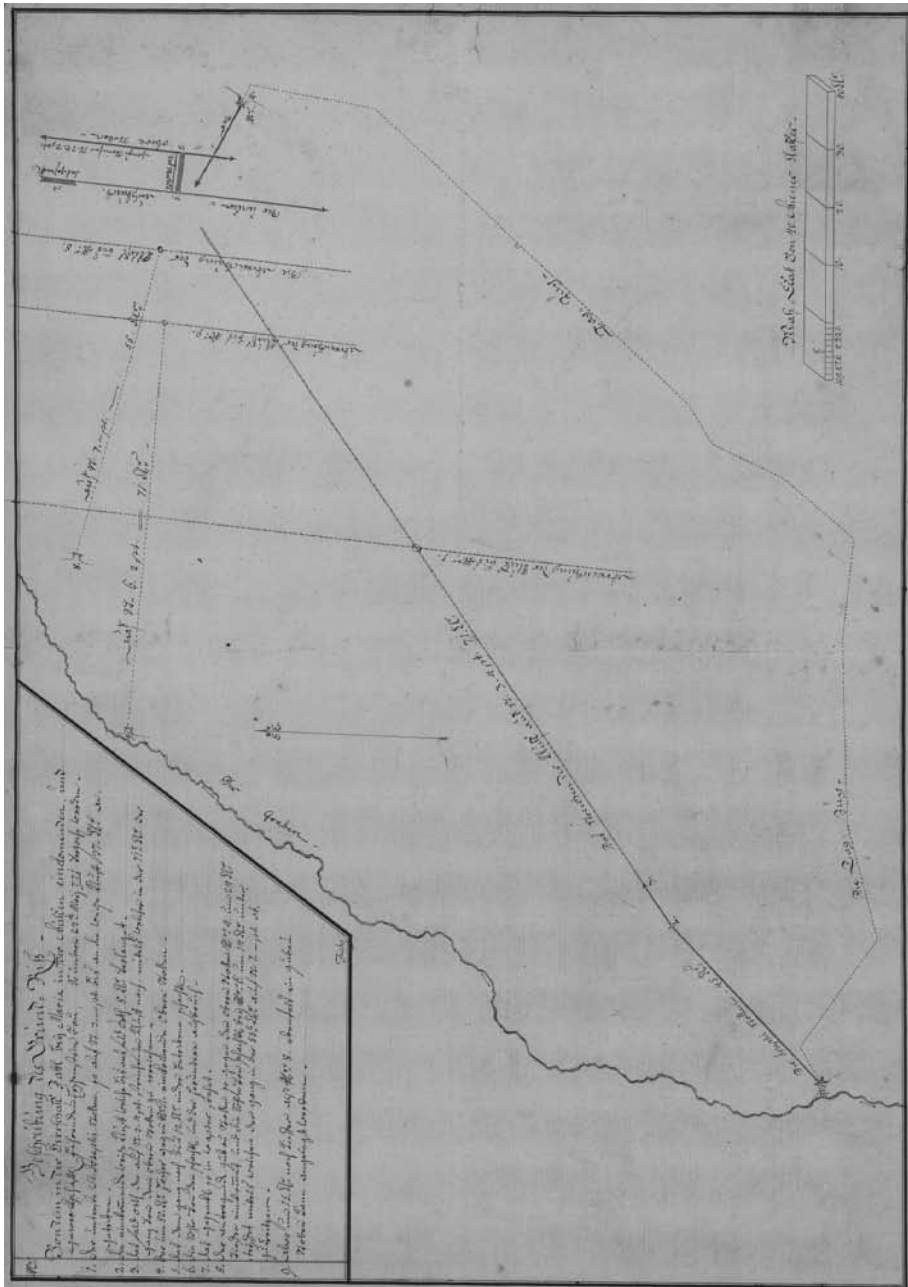

Abb. 2: Grubenkarte von Paul Fuchs über den Bergbau bei Maria in der Wüste/Puščava (1771).

und andere nötige Arbeiten nicht durchführen könne, weshalb der Verwalter des Stiftes lediglich zwei Knappen kündigte.

Im Umkreis des Bergbaugesbietes wurde seitens der Vordernberger Radmeister nie eine Eisenhütte errichtet. Im Jahr 1770 zogen sie die Errichtung eines Schmelzofens immerhin kurz in Betracht. Ende März 1769 belief sich der Erzvorrat nach den Angaben von Cajetan Prockel auf 15.000 – 16.000 Zentner, wovon seiner Einschätzung nach zwei Drittel verwertbar wären. Ein Jahr später lagen bereits 40.000 Zentner Erz auf Vorrat. Die Radmeister wollten einige Wagen Erz nach Vordernberg führen und in den Vordernberger Floßöfen schmelzen. Der Transport war jedoch mühsam und kostspielig. Die Vertreter des Benediktinerstiftes wiesen auf die Belastung ihrer Grunduntertanen mit Vorspannleistungen für das Militär und deren Verhinderung durch die Arbeiten in der Landwirtschaft hin. Sie rieten zum Probeschmelzen im Eisenwerk von Mißling/Mislinja, was die Vordernberger Radmeister aber wohl aufgrund der früheren Auseinandersetzungen mit dessen Besitzer, Herrn Baron Zois, ablehnten.

Im Juni 1771 kam der Hutmann nach Vordernberg und berichtete den Radmeistern über den Bergbau. Er meinte, dass im Josephistollen Hoffnung auf Eisenerz bestünde, doch konnte man den Stollen aufgrund des mürben Gesteins nur einen Klafter pro Woche vortreiben. Die Bergschmiede war abgebrannt. Die Radmeister beschlossen daraufhin, die Arbeiten in den oberen Schächten einzustellen und keinen neuen Aufschlag zu machen. Die Arbeiten im Josephistollen sollten mit fünf Mann fortgesetzt werden. Zuletzt besichtigte der k. k. Berggeschworene Anton Hofmann im Auftrag der Vordernberger Radmeisterkommunität Anfang September 1771 den Bergbau bei Maria in der Wüste/Puščava. Die Situation im oberen Stollensystem hatte sich kaum verändert und bot keine Aussicht auf Erschließung neuer Erzvorkommen. Die Sohlen in den tieferen Lagen standen im Wasser. Der Josephistollen war mittlerweile 54 Klafter lang. Er führte durch ein Lehmvorkommen. Am Feldort stieß man zuletzt auf ein mit Kies vermengtes, graues Gestein. Im Bergbau waren noch acht Mann beschäftigt. Nach Ansicht des k. k. Berggeschworenen bestanden kaum Aussichten auf die Gewinnung von Eisenerz. Allenfalls könnte aber Kupfer abgebaut werden. Der vormals sehr große Erzvorrat erwies sich infolge der Witterung und nach der Absonderung des Kieses als sehr gering. Er betrug höchstens noch 20 Fuder. Die Radmeister teilten dem Prälaten des Benediktinerstiftes St. Paul daraufhin mit Schreiben vom 15. September 1771 mit, dass sie sich aus dem Bergbau bei Maria in der Wüste/Puščava gänzlich zurückziehen wollten und baten um Schätzung der Einrichtungen, des Bergzeugs und der vorhandenen Erze. Danach versiegen seitens der Vordernberger Radmeister die Nachrichten über diesen Bergbau.³⁵ Die Bergbautätigkeit lief jedenfalls noch einige Jahre in immer kleinerem Umfang weiter. Aus St. Paul ist ein Ausweis über die Ausgabeposten des Stiftes beim Bergbau in Maria in der Wüste/Puščava für die Betriebsjahre von 1768 bis 1774 erhalten. Mit diesen Angaben stimmen auch die oben aus dem Archivbestand

³⁵ StLa, VRK, Sch 39, H 85, Fol. 156, 183, 202f, 207, 209f, 233, 258, 262; VRK, Sch 74, H 26.

der Vordernberger Radmeisterkommunität wiedergegebenen Auslagen zum Bergbau in den ersten drei Betriebsjahren überein.³⁶

Schlussbetrachtung

Die Radmeister hatten im Grunde kein Interesse am Betrieb eines auswärtigen Bergbaues und versuchten diesbezügliche Unternehmungen Dritter durch den Hinweis auf ihre Benachteiligung möglichst zu vereiteln. Auch der Abbau der Eisenerzvorkommen am Bacher/Pohorje durch die Kartause Seitz/Žiče sollte auf diese Weise zu Fall gebracht werden. Die Rahmenbedingungen hatten sich jedoch geändert, seitdem die Regierung im Jahr 1763 eine Belohnung für neue Erzfunde ausgesprochen hatte. Die Radmeister mussten sich an den neu aufkommenden Bergbau in ihrem Absatzgebiet beteiligen, wenn sie auf die Produktion Einfluss nehmen wollten. Sie gingen in allen Untersuchungsgebieten Partnerschaften mit einem Betreiber vor Ort ein und versuchten, die Kosten durch eine möglichst geringe Belegschaft zu minimieren. Größere bauliche Investitionen erfolgten trotz der anfangs vereinzelt geäußerten Pläne seitens der Radmeister bei keiner Lagerstätte außerhalb des Erzberggebietes. Durch Bestimmungen in den Verträgen sicherten sich die Vordernberger Gewerke das Recht, die Produktion in den neuen Schürfungsbereichen zu drosseln oder gegebenenfalls einzustellen. Sobald die Radmeister sahen, dass die Erzvorkommen keine großen Gewinne versprachen, zogen sie sich aus der Bergbautätigkeit zurück. Die geistlichen Grundherrschaften hatten ihrerseits Interesse, die zurückgehenden Einnahmen aus der Grundherrschaft durch hohe Gewinne versprechende Bergbautätigkeiten zu kompensieren. Häufig war in den Untersuchungsgebieten schon in früheren Zeiten guter Konjunktur Eisenerz abgebaut worden. Mitunter konnten die lokalen Betreiber das Unternehmen geschickt über mehrere Jahrzehnte führen, was beispielsweise für den Bergbau auf der Seetaler Alpe bei Judenburg belegt ist. Die Bergbauversuche im Raum Seitz/Žiče wurden vermutlich nach dem Rückzug der Vordernberger Radmeister eingestellt. Der Abbau bei Maria in der Wüste/Puščava wurde durch das Benediktinerstift St. Paul noch einige Jahre mit Verlust weitergeführt. Seitens der Vordernberger Radmeister sind die Bergbauaktivitäten außerhalb des Erzberggebietes in der Obersteiermark als eine Tätigkeit von untergeordneter Bedeutung zu werten, die nur von 1766 bis 1769 andauerte und lediglich Verluste einbrachte.

³⁶ Der Ausweis des Stiftes St. Paul über die Ausgaben im Bergbau von Maria in der Wüste/Puščava in den Jahren 1768 bis 1774 wurde zuerst von Klausberger summarisch wiedergegeben. Die Auslagen beliefen sich in den genannten Jahren auf insgesamt 5.451 fl 36 ½ krz. Drobesch hielt in einer Tabelle auch die Verteilung der Betriebsausgaben fest. Jedoch ist die Bezeichnung der Ausgaberbubriken nicht korrekt. In den Quersummen fehlt die Angabe der Kreuzer. Zudem wird der Bergbau fälschlicherweise als „St. Martin in der Wüste“ bezeichnet. Klausberger, *Eisenbergwerk*, S. 14; Drobesch, *Entwicklung*, S. 198.

POVZETEK

Rudarski poskusi članov vordernberškega rudarskega združenja na slovenskem Štajerskem

Gerhard Deissl

Člani vordernberškega rudarskega združenja – šlo je za skupino štirinajstih lastnikov železarskih obratov južno od Präbichla na Zgornjem Štajerskem – so v letih 1766 do 1771 sodelovali pri izkoriščanju nahajališč železove rude na Pohorju in Kozjaku. Kot partnerja sta nastopala kartuzija Žiče, nato pa benediktinski samostan sv. Pavla v Labotski dolini. Z udeležbo pri rudarjenju so si člani rudarskega združenja zagotovili vpliv. Kljub v kratkem času izdelanim načrtom pa ni bila nikoli zgrajena topilnica za predelavo odkopane rude. Kakor hitro se je izkoriščanje železove rude izkazalo za nerentabilno, so se člani rudarskega združenja umaknili. Samostane je prizadela kriza zemljiških gospodstev in so zato iskali nove vire prihodkov. V razcvetu rudarstva so videli možnosti za obetavne investicije.

Quellen

Steiermärkisches Landesarchiv (StLa)

StLa, Bergamt (BA) Vordernberg:

V 1 A, 27

V 6 A, 8

V 19 A, 105

StLa, Oberbergamtsarchiv (OBA) Leoben:

Sch 145, 1630

Sch 186 23, 1668

Sch 197 65, 1666

Sch 214 7/11, 1675

Sch 226 9, 1680

StLa, Vordernberger Radmeisterkommunität (VRK):

Sch 25, H 17

Sch 38, H 84

Sch 39, H 85

Sch 70, H 10

Sch 73, H 24

Sch 73, H 25

Sch 74, H 26

Sch 140

Literatur

Brucher – Kahr, Helena, Der Bergbaubetrieb am Steirischen Erzberg im 18. Jahrhundert, in: *Aus der Geschichte des Erzbergbaues im zentraleuropäischen Raum. Vorträge des 4. Erzberg – Symposiums in Eisenerz 19.–22. Oktober 1988*, hrsg. von Anton Karl Manfreda und Peter Sika (= *Leobner Grüne Hefte*, N. F. 10), Wien 1992, S. 155–162.

- Deissl, Gerhard, Die Stellung des Radwerkes IV im Verband der Vordernberger Radmeisterkommunität, in: *1956–2006. Fünfzig Jahre Verein Freunde des Radwerkes IV in Vordernberg. Festschrift*, hrsg. von Herbert Hiebler, Leoben 2006, S. 27–34.
- Deissl, Gerhard, *Die Vordernberger Radmeisterkommunität von den Anfängen bis zu den josefinischen Reformen. Darstellung einer Organisationsform im steirischen Montanwesen. Bergbau, Hüttenwesen, Verkehr, Pfennwerthandel und Vertriebswege des Eisens*, geisteswiss. Diss. Graz 2009.
- Drobesch, Werner, Entwicklung des Stiftes St. Paul im 17. und 18. Jahrhundert im Spiegel der Finanzdaten, in: *Schatzhaus Kärntens. Landesausstellung St. Paul 1991. 900 Jahre Benediktinerstift*, Bd. 2: Beiträge, Klagenfurt 1991, S. 189–205.
- Fellner, Alois, *Bergmännisches Handwörterbuch für Fachausdrücke im Salzbergbau- und Sudhüttenwesen*, Wien 1999.
- Felsner, Barbara, Die Besitzgeschichte des Klosters St. Paul und die Organisation der Grundherrschaft, in: *Schatzhaus Kärntens. Landesausstellung St. Paul 1991. 900 Jahre Benediktinerstift*, Bd. 2: Beiträge, Klagenfurt 1991, S. 339–346.
- Kahr, Helena, *Bergtechnik am Erzberg seit dem 18. Jahrhundert*, geisteswiss. Dipl., Graz 1985.
- Klausberger, Josef, Das Eisenbergwerk zu St. Maria in der Wüste in Untersteier, in: *Blätter für Heimatkunde* 16/1 (1938), S. 12–14.
- Klemun, Marianne, Anfänge einer organisierten Verbreitung von Mineralien: Sigmund von Zois (1747–1819), in: *res montanarum* 20 (1999), (= *Geschichte der Erdwissenschaften in Österreich. Symposium am 22. Februar 1999 in Graz*), S. 22f.
- Mairoid, Maria, Die Seitzer Kartäuser von 1603 bis zur Aufhebung des Ordens 1782, in: *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 81 (1990), S. 201–240.
- Mayer, Erwin, *Beiträge zur Geschichte der Kartause Seitz*, theol. Dipl. Graz 1982.
- Mittermüller, Franz, *Arbeitsdisziplin, Unruhen und Aufstände am steirischen Erzberg. Sozialprotest und -kriminalität in einer europäischen Montanlandschaft 1500–1800*, geisteswiss. Diss., Graz 2001.
- Mlinarič, Jože, *Kartuziji Žiže in Jurklošter. Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991.
- Sitar, Gerfried, *Die Abtei im Paradies. Das Stift St. Paul im Lavanttal*, Wien 2000.
- Stepischnegg, Jakob Max., *Das Karthäuser-Kloster Seiz*, Marburg 1884.
- Wanderkarte Pohorje*, Blatt 14, 1: 50 000, hrsg. von der Planinska zveza Slovenije, Ljubljana 2000.
- Wurzbach, Constant von, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 60. Theil: Zichy – Zyka, Wien 1891.

ZBIRKA ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

Na upravi *Zgodovinskega časopisa* (SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, telefon +386(1) 2411 200, e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si) lahko naročite naslednje zvezke knjižne Zbirke ZČ:

1. **Edvard Kardelj – Separans in slovensko zgodovinopisje.** Zbornik razprav. 1980, 44 str. – **1,00 €.**
2. Franc Šebjanič: **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786).** 1982 (ponatis 1999), 28 str. – **0,50 €.**
3. **Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem.** Zbornik razprav. 1987, 134 str. – **3,00 €.**
4. Dušan Kos: **Bela krajina v poznem srednjem veku.** 1987, 76 str. – **1,60 €.**
5. Janez Cvirn: **Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861–1907.** 1988, 88 str. – **2,00 €.**
6. Predrag Belić: **Prva tri desetletja jezuitov in Slovenci (1456–1569).** 1989, 40 str. – **0,80 €.**
7. Marta Verginella: **Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju.** 1990, 36 str. – **0,80 €.**
8. Rajko Bratož: **Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja.** 1990, 72 str. + priloga – **1,60 €.**
9. Petra Svoljšak: **Slovenski begunci v Italiji med prvo svetovno vojno.** 1991, 56 str. – **1,20 €.**
10. Bogo Grafenauer: **Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje.** 1994, 44 str. – **1,00 €.**
11. Peter Štih: **Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem.** 1994, 266 str. – **6,00 €.**
12. Rajko Bratož: **Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev.** 1994, 48 str. – **1,00 €.**
13. Miha Kosi: **Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele Krajine in Ljubljane.** 1995, 48 str. – **1,00 €.**
14. Marjeta Keršič Svetel: **Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama.** 1996, 88 str. – **2,00 €.**
15. Olga Janša-Zorn: **Historično društvo za Kranjsko.** 1996, 320 str. – **12,00 €.**
16. Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: **Rožmanov proces.** 1996, 317 str. – **12,00 €.**
17. Andrej Pleterski: **Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov.** 1997, 60 str. – **2,00 €.**
18. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** 1997, 268 str. – **razprodano.**
19. Rok Stergar: **»Vojski prijazen in zaželen garnizon« : Ljubljanski častniki med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno.** 1999, 88 str. – **3,00 €.**
20. Peter Rustja: **Med Trstom in Dunajem.** Ivan Nabergej v avstrijskem državnem zboru (1873–1897). 1999, 336 str. – **10,00 €.**
21. Herbert Grundmann: **Zgodovinopisje v srednjem veku. Zvrsti – obdobja – posebnosti.** Prev. Janez Mlinar, 2000, 84 str. – **6,00 €.**
22. Ivan Vogrič: **Slovenski književniki in 1. svetovna vojna.** 2001, 46 str. – **2,00 €.**
23. Božo Repe: **Slovenci v osemdesetih letih.** 2001, 86 str. – **6,00 €.**
24. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, I. del.** 2001, 96 str. – **4,00 €.**
25. Erik Dolhar: **Boj za slovenstvo Kanalske doline. Od TIGR-a do volitev 1946.** 2002, 368 str. – **12,00 €.**
26. Rajko Bratož: **Grška zgodovina. Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo.** (Druga, dopolnjena izdaja) 2003, 304 str. – **20,00 €.**
27. Janko Pleterski: **Koroški plebiscit 1920. Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920. Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes »Kärntner Volksabstimmung«.** 2003, 64 str. – **3,00 €.**
28. Peter Rustja: **Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, II. del.** 2003, 64 str. – **3,00 €.**
29. **Regionalni vidiki slovenske zgodovine.** 2004, 176 str. – **8,00 €.**
30. Janez Cvirn: **Boj za sveti zakon.** 2005, 111 str. – **10,00 €.**
31. **Zwittrov zbornik.** 2006, 95 str. – **10,00 €.**
32. **Mitsko in stereotipno v pogledu na slovensko zgodovino.** 2006, 369 str. – **12,50 €.**
33. Rajko Bratož: **Rimska zgodovina I.** 2007, 528 str. – **48,00 €.**
34. Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec: **Slowenische Geschichte : Gesellschaft – Politik – Kultur.** 2008, 559 str.
35. **Evropski vplivi na slovensko družbo.** 2008, 490 str. – **16,00 €.**
36. Hans-Dietrich Kahl: **Streifzüge durch das Mittelalter das Ostalpenraums ausgewählte Abhandlungen (1980–2007).** 2008, 502 str. – **45,00 €.**
37. Branko Marušič: **Mejačevi iz Komende : slovenska družina v dogajanjih miru in vojne.** 2009, 220 str. – **19,50 €.**
38. Borut Batagelj: **Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941.** 2010, 512 str. – **41,00 €.**
39. **Migracije in slovenski prostor od antike do danes.** 2010, 705 str. – **29 €.**

Mateja Ratej

Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev

UDK 328.13: 929 Šusteršič I.

UDC 328.13: 929 Šusteršič I.

RATEJ Mateja, dr., znanstvena sodelavka, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev

Zgodovinski časopis, Ljubljana 64/2010 (142), št. 3-4, str. 406–431, cit. 176

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica se v razpravi, ki je bila prvič predstavljena na simpoziju o Ivanu Šusteršiču ob 80. obletnici smrti na ZRC SAZU 1. decembra 2005, ukvarja s politično dejavnostjo nekdanjega vodje SLS, ki se je aprila 1922 prvič po oblikovanju jugoslovanske države vrnil v domačo politiko z izdajo brošure *Moj odgovor*. Med drugim avtorica ugotavlja, da nekdanjih rivalov v SLS Antona Korošca in Šusteršiča tudi v začetku dvajsetih let 20. stoletja niso razdvajala načelna vsebinska nasprotja o ključnih političnih vprašanjih, temveč je nezmožnost njunega sodelovanja koreninila v različnosti njunih političnih taktik in vizij za dosego čimbolj ugodnega položaja Slovencev v okviru Kraljevine SHS. Po vrnitvi iz tujine je Šusteršič težko sledil spremenjenim političnim razmeram in na volitvah ni bil uspešen, hkrati pa je prav zaradi neobremenjenosti z ustanovnimi zaslugami njegova politična refleksija dragocena za razumevanje jugoslovanske države v prvih letih njenega obstoja.

Ključne besede: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Ivan Šusteršič, Slovenska ljudska stranka, Narodna ljudska stranka, Ljudski tednik/dnevnik

Avtorski izvleček

RATEJ Mateja, PhD., Scientific Collaborator, Centre for Interdisciplinary Research, The Scientific research centre of Slovene academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 64/2010 (142), No. 3-4, pp. 406–431, 176 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The text was first presented at a conference dedicated to Ivan Šusteršič that took place at the Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts on December 1, 2005, which marked the 80th anniversary of Šusteršič's death. It focuses on political activities of Šusteršič, a former leader of the Slovene People's Party (*Slovenska ljudska stranka*), who returned to Slovene politics in April 1922 with the publication of a text titled *My Reply (Moj odgovor)*; this was his first appearance in Slovene politics after the establishment of the Yugoslav State. Among other things, the author of this article establishes that at the beginning of the 1920s, Anton Korošec and Ivan Šusteršič, who were former rivals in the Slovene People's Party, were once again separated not by opposite opinions on key political issues; instead, their inability to cooperate was based on their different political tactics and visions on how Slovenes could attain the best position within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. After having returned to Slovenia from abroad, Šusteršič was unable to successfully keep up with the changed political situation, and lost the 1923 election. On the other hand, it is possible to say that due to his absence from Slovene politics during the establishment of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, and his subsequent lack of being overburdened with merits for this process, his political activities and beliefs represent a valuable contribution to our understanding of the first years of the Yugoslav state.

Key Words: Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, Ivan Šusteršič, Slovene People's Party, National People's Party, *Ljudski tednik/dnevnik*

Narodno Vijeće v Zagrebu kot najvišje predstavniško telo, oblikovano za politično osamosvojitvev jugoslovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji, je 19. oktobra 1918 izdalo t. i. Razglas o narodni samoodločbi Slovencev, Hrvatov in Srbov nasproti Avstro-Ogrski, s čimer je negativno odgovorilo na Manifest cesarja Karla s 16. oktobra 1918 o preoblikovanju monarhije na federativni osnovi.¹ Deželni odbor Kranjske z deželnim glavarjem Ivanom Šusteršičem² na čelu je 22. oktobra 1918 izdal obvestilo, da pozdravlja razglas Narodnega Vijeća in se mu v celoti pridružuje. Obvestil je javnost, da bo opravljal le še tekoče posle in se pripravljaj na izročitev poslov prihodnji legitimni državni oblasti. Ivan Šusteršič je v časniku *Resnica* 26. oktobra 1918 zapisal: »V Narodnem Vijeću pa vidimo sedaj reprezentante pretežne večine jugoslovanskega naroda in hočemo to upoštevati.«³ Narodni svet za slovenske dežele in Istro v Ljubljani je kot vrhovno politično predstavništvo, ki je prevzelo vodenje slovenskega narodnega gibanja v monarhiji, Ivana Šusteršiča še isti dan odstavil.⁴

¹ Perovšek, *Slovenska osamosvojitvev*, 39–40.

² V razpravi uporabljam zapis priimka Šusteršič, kot sta ga v dokumentih obravnavanega obdobja zapisovala Ivan in soproga Bogomila. Tako so priimek po prevratu v večini primerov zapisovali tudi v vodilnih slovenskih političnih časnikih: *Slovenec*, *Jutro*, *Straža*, *Slovenski narod*, *Kmetijski list*; v *Avtonomistu* se priimek pojavlja kot Šušteršič, v glasilu *Jugoslavija* tudi kot Sušteršič). V brošuri *Moj odgovor* je ime zapisano kot Šušteršič.

³ Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, *Resnica*, 26. 10. 1918, 2.

⁴ Dolinar, *Odsotnost slovenske državne misli*, 27; Pleterski, *Dr. Ivan Šušteršič*, 439; Perovšek, *Slovenska osamosvojitvev*, 44.

Liberalni politik Ivan Hribar je v svojih Spominih potek odstitve Ivana Šusteršiča takole opisal: »Vodstvo deželne uprave je bil (Ivan Šusteršič, op. MR) sicer že 22. oktobra izročil dr. Trillerju, a deželnega glavarstva ni bil odložil. Ker ni hotel razumeti položaja sam, treba mu ga je bilo pojasniti. Zato je Narodno veče v Zagrebu sklenilo naročiti Narodnemu svetu v Ljubljani, naj ga pozove, da odstopi. Pismo Predsedstva Narodnega sveta, Ljubljana 26. oktober 1918: 'Preblagorodni, velecenjeni gospod deželni glavar! Po naročilu Narodnega veća v Zagrebu, najvišje politične oblasti v Jugoslaviji, si usojam sporočiti Vašemu Preblagorodju sledeče: Z ozirom na Vaše politično delovanje med vojsko ne moreta imeti Narodno veče v Zagrebu in Narodni svet v Ljubljani nikakršnega zaupanja v delovanje Vašega Preblagorodja. Radi tega je sklenilo predsedstvo Narodnega sveta v svoji seji dne 26. oktobra tega leta, da ne smatra od dne 27. oktobra dalje Vašega Preblagorodja kot deželnega glavarja dežele Kranjske ter prosi, da izročite vse agende, ki se tičejo deželne uprave Narodnemu svetu v Ljubljani, da se bo mogla deželna uprava nemoteno dalje razvijati. Predsedstvo Narodnega sveta si usoja tudi sporočiti, da smatra Vaše Preblagorodje odgovornim za dosedanjo vršitev deželne uprave. Naj sprejme Vaše Preblagorodje izraze odličnega spoštovanja.'«

Hribar, *Moji spomini*, II. del, 268–269.

»Zares, tragičen konec poprej tako mogočnega moža,« je 27. oktobra 1918 v svoj dnevnik zapisal ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič.⁵ Za Ivana Šusteršiča, ki je še januarja in oktobra 1918 s cesarjem Karlom govoril o oblikovanju narodnih vlad v avstrijskem delu monarhije, v nastajajoči jugoslovanski državi ni bilo mesta.⁶ Iz Ljubljane se je zaradi nevarnosti atentata nanj 28. oktobra 1918 umaknil na Dunaj.⁷ Dan za tem je bila oblikovana Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. decembra 1918 združila s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje: Kraljevina SHS) pod srbsko dinastijo Karadorđević. Ivan Šusteršič se je zadrževal na Dunaju do konca januarja 1919, nato je bil do konca marca 1920 v Švici,⁸ do novembra 1920 pa v Italiji. Od decembra do marca 1921 je bil po lastnem pričevanju v avstrijskem Innsbrucku in se nato ustalil v Voldersu na avstrijskem Tirolskem. Zgodovinar in avtor Šusteršičeve biografije Janko Pleterški ni našel podatkov o tem, da bi Šusteršič v tem času opravljal kakršnokoli plačano delo.⁹

Nekdanji karizmatični vodja (Vse)Slovenske ljudske stranke (dalje: SLS) po odhodu v tujino ni ostal neopažen v notranji politiki mlade jugoslovanske države. Hrvaški emigranti – legitimisti – so leta 1919 v Avstriji ustanovili Hrvaški revolucionarni komite, po vzpostavitvi režima Miklósa Horthyja na Madžarskem pa v Budimpešti organizirali Hrvaško legijo. Po njihovem načrtu naj bi pristaši nekdanjega avstro-ogrskega cesarja Karla napadli Kraljevino SHS iz Italije in Madžarske, pristaši s prestola odstranjenega črnogorskega kralja pa bi vdrli v Črno goro. Za svoj vojaški načrt so novačili tudi slovenske vojake v italijanskem ujetništvu, pri čemer je po pisanju Manka Gagliardija,¹⁰ enega od vodij omenjenega gibanja, sodeloval tudi Ivan Šusteršič, ki je iz Švice navezal stik s Karlom in hrvaško emigracijo.¹¹ Po sklenitvi Rapalske pogodbe med Italijo in Kraljevino SHS o rešitvi jadranskega vprašanja novembra 1920 je Italija jugoslovanske ujetnike izročila Kraljevini SHS.¹²

⁵ Nadškofijski arhiv Ljubljana (dalje NAL), A. B. Jeglič, Dnevnik, 27. 10. 1918.

⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 81, 93.

⁷ Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 70–71; Hribar, *Moji spomini*, II. del, 268–269; Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 187.

⁸ Ivan Šusteršič je bil politično dejaven v Švici že v letih 1917–1918 (več o tem: Pleterški, *Dejavnost dr. Ivana Šusteršiča v Švici v letih 1917–1918*, 211–222; Grdina, *Nekaj opazk o Šusteršičevi politiki*, 351–365), zato so ga jugoslovanske obveščevalne službe po njegovih besedah spremljale tudi v letih 1919–1920. Jugoslovansko veleposlaništvo v Bernu naj bi od švicarske vlade zahtevalo njegov izgon, leta 1919 pa zavmilo Šusteršičevo prošnjo za pridobitev jugoslovanskega potnega lista. (O tem: Šusteršič, *Moj odgovor*, 77.)

⁹ Pleterški, *Dr. Ivan Šusteršič*, 445.

¹⁰ Junija 1922 je v glasilu Slovenske ljudske stranke *Slovenec* izšla recenzija Gagliardijeve knjige, v kateri avtor kljub takratni spolitiziranosti Šusteršičeve osebe ob izdaji brošure *Moj odgovor* ni omenjal Šusteršičeve dejavnosti leta 1919.

Politične novice, *Slovenec*, 9. 6. 1922, 2.

¹¹ Izdajalec dr. Šusteršič na delu, *Kmetijski list*, 18. 12. 1919, 6; Dr. Šusteršič med zarotniki, *Kmetijski list*, 8. 7. 1920, 3; Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 29; Več o tem: Rahten, *Zaveznitva in delitve*, 242–245.

¹² Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države*, 29–30.

Čeprav zgodba o Šusteršičevi vpletenosti v novačenje vojakov v Italiji v večini slovenskih političnih časnikov ni bila izpostavljena,¹³ ji je ljubljanski odvetnik in Šusteršičev pristaš Vladimir Pegan kot pravni zastopnik Bogomile Šusteršič sredi decembra 1919 očitil prav to; zanikal je vpletenost Ivana Šusteršiča v projekt novačenja slovenskih ujetnikov v Italiji, Bogomila pa je bila pripravljena pod prisego potrditi, da soprog Ivan Šusteršič v tistem času ni imel niti osebnih niti pisnih stikov s politiki ter ni potoval v Italijo.¹⁴ To ni bilo res, saj je Šusteršič januarja 1919 na Dunaju in marca 1919 v Rimu preko posrednikov skušal prepričati italijansko vlado, naj odstopi od nekaterih določil londonskega pakta v korist Slovincem in Hrvatom ter si tako zagotovi ugodnejši politični položaj na Jadranu,¹⁵ razmišljal je o postopnem oblikovanju slovensko-hrvaške republike, podonavske konfederacije s Kraljevino Srbijo in v končni fazi tudi s Kraljevino Bolgarijo.¹⁶ Prizadevanja Bogomile Šusteršič so bila jasen znak, da je bil Šusteršič pozoren na svojo politično podobo v Kraljevini SHS.

Slovensko in jugoslovansko javnost je v začetku aprila 1921 vznemiril prihod zadnjega habsburškega cesarja Karla I. na Madžarsko in njegov neuspeli vojaški poskus prevzema oblasti oktobra istega leta.¹⁷ Takrat z izjemo glasila SLS *Slovenec* slovenski politični časniki Šusteršiča niso povezovali s političnimi in vojaškimi akcijami legitimistov.¹⁸ Karlov prihod na Madžarsko je pozimi 1921 bolj odmeval zaradi politične afere ministra za obrambo Milivoja Zečeviča, ki je dal po Karlovem poskusu prevzema oblasti vpoklicati 6.000 nabornikov na jugoslovansko-madžarsko mejo in jih je zaradi slabe oskrbe 299 umrlo, okrog 1.000 pa obolelo.¹⁹ V zvezi s Šusteršičem in bivšim avstro-ogrskim cesarjem velja omeniti tudi spor med štajersko duhovščino in mariborskim odvetnikom Vladimirjem Sernecem, ki se je zaključil sočasno s Karlovim pučem na Madžarskem, pričel pa že sredi novembra 1920. Liberalni politik je duhovnike na shodu Jugoslovanske demokratske stranke v Mariboru obtožil sodelovanja s Šusteršičem in snovanja idej o obnovitvi avstrijske monarhije. Duhovniki so Serneca pozvali k predložitvi dokazov za svoje trditve, Slovenska kmetiska zveza kot predstavnica SLS na Štajerskem pa se sredi novembra iz protesta ni udeležila skupnega shoda strank v Mariboru, sklicanega zaradi koroškega vprašanja, čeprav je imela svoje zastopstvo v organizacijskem

¹³ Dr. Šusteršičevo delo v inozemstvu, *Slovenski narod*, 10. 12. 1919, 4; Dr. Šusteršič v tuji službi?, *Slovenski narod*, 19. 12. 1919, 1; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, *Kmetijski list*, 18. 12. 1919, 6.

¹⁴ Politične vesti, *Slovenec*, 18. 12. 1919, 2.

¹⁵ Več o tem: Kacin – Wohinz, *Tajni predlog Ivana Šusteršiča*, 197–199; Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 449–452.

¹⁶ Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, *Resnica*, 26. 10. 1918, 2; Pogajanja v Nišu, *Ljudski dnevnik*, 8. 3. 1923, 1; Šusteršič, *Moj odgovor*, 125 in 135–136.

¹⁷ Bivši cesar Karl se je vrnil na Madžarsko, *Straža*, 6. 4. 1921, 1; Karl zopet na Madžarskem, *Slovenski gospodar*, 27. 10. 1921, 1; Protest celjskih Slovencev proti Habsburgovskim pustolovščinam, *Nova doba*, 27. 10. 1921, 1; Karl Habsburg zopet na Madžarskem, *Jutro*, 23. 10. 1921, 1; Karl in Zita Habsburg ujeta, *Jutro*, 25. 10. 1921, 1.

¹⁸ Glej npr.: Politične vesti, *Kmetijski list*, 3. 11. 1921, 3; Šusteršič pride nazaj, *Kmetijski list*, 10. 11. 1921, 2.

¹⁹ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I. del, 396–397.

odboru.²⁰ Spor so v štajerskem krogu SLS ponovno obudili v predvolilni kampanji za občinske volitve v Mariboru aprila 1921, ko so Vladimirju Sernecu postavili enotedenski ultimatum za predložitev dokazov o povezavah mariborske duhovščine s Šusteršičem in ga nato, ker ultimata ni izpolnil, v časniku *Straža* označili za lažnivca.²¹ Sernečeva politična taktika je zanimiva tudi zato, ker je Šusteršič v pismu Odboru odvetniške zbornice v Ljubljani v začetku leta 1923, ko se je boril za ponovni vpis v imenik odvetnikov, med drugim izpostavil, da je med prvo svetovno vojno kot deželni glavar mariborskega odvetnika rešil iz zapora.²²

Domneve o ponovni vrnitvi Šusteršiča v Ljubljano so se po prevratu redno pojavljale v slovenskih časnikih, vendar nobena politična stranka ni želela dajati vtisa o povezanosti z njim kot pomembnim članom avstro-ogrske politične preteklosti.²³ Fama, ki se je v slovenskem političnem prostoru prijela zadnjega kranjskega deželnega glavarja v letih njegovega bivanja v tujini, je dobila oprijemljivo vsebino, ko je Ivan Šusteršič aprila 1922 izdal brošuro *Moj odgovor* in v njej podal svojo oceno delovanja SLS.²⁴ Slovenske politične stranke so se začele hipoma pripravljati na umestitev novega političnega subjekta v slovenski politični prostor tako, da so pričele oblikovati (politično korektna) stališča do prvega slovenskega političnega begunca.²⁵ »Naši so se pripravili na najhujši odpor,« je zapisal v dnevnik ljubljanski škof Jeglič, misleč na vodstvo SLS.²⁶ V aprilu 1922 je potekala intenzivna medijska promocija Šusteršičeve brošure v časniku liberalnih starinov *Slovenski narod*, ki so vest o njenem izidu objavili prvi in vsebino brošure prvi komentirali.²⁷ Do Šusteršiča so se, ker so bili zaradi diskrepance med odnosom do nekdanjega političnega prvaka SLS pred prvo svetovno vojno²⁸ in po njej iz katoliškega tabora večkrat izzzvani,²⁹ tudi jasno opredelili: »Kakor uvažujemo velike

²⁰ Na naslov dr. Vl. Serneca, *Straža*, 10. 11. 1920, 3; Še enkrat g. dr. Sernecu v Mariboru!, *Straža*, 12. 11. 1920, 3; SLS in mariborski protestni shod, *Straža*, 19. 11. 1920, 3; Za Koroško, Slovenec, 25. 10. 1920, 5–6; 'Straža' prosim potrpljenja, *Tabor*, 12. 11. 1920, 2; *Straža*, *Tabor*, 18. 11. 1920, 2; Nerodnost naših klerikalcev, *Tabor*, 23. 11. 1920, 2.

²¹ Na naslov g. dr. Vladimira Serneca v Mariboru, *Straža* – posebna izdaja, 22. 4. 1921, 2; Dr. Vladimir Sernec, *Straža*, 13. 5. 1921, 3.

²² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo odboru odvetniške zbornice, št. 9/1923.

²³ Glej npr.: Politične vesti, *Slovenec*, 5. 4. 1922, 2; 10. 6. 1922, 2; Dr. Šusteršičeva brošura, *Avtonomist*, 8. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, *Avtonomist*, 22. 4. 1922, 3; 12. 8. 1922, 3; 16. 12. 1922, 3; 30. 12. 1922, 4; Povratek dr. Šusteršiča, *Avtonomist*, 4. 11. 1922, 3; Politične beležke, *Jutro*, 9. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 12. 12. 1922, 3.

²⁴ Dr. Šusteršič se vrne v Ljubljano, *Avtonomist*, 15. 8. 1921, 1; Dnevne vesti, *Avtonomist*, 21. 1. 1922, 3; Šusteršič v Jugoslavijo?, *Jutro*, 15. 4. 1922, 3; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 21. 5. 1922, 5; 11. 6. 1922, 4; 10. 8. 1922, 4; 7. 11. 1922, 3.

²⁵ Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 444.

²⁶ NAL, A. B. Jeglič, *Dnevnik*, 17. 4. 1922.

²⁷ Glej npr. prispevke v časniku *Slovenski narod*: Dnevne vesti, 5. 4. 1922, 4; 6. 4. 1922, 3; 7. 4. 1922, 4; 8. 4. 1922, 3; 9. 4. 1922, 4; 14. 4. 1922, 3; 19. 4. 1922, 3; 22. 4. 1922, 3; 26. 4. 1922, 3; 27. 4. 1922, 4; 28. 4. 1922, 3; Kriza v klerikalni stranki, 6. 4. 1922, 1; O složnosti v klerikalni stranki, 13. 4. 1922, 1; Dr. Šusteršič redivivus, 14. 4. 1922, 1.

²⁸ O političnem rivalstvu med liberalnim prvakom Ivanom Tavčarjem in katoliškim Ivanom Šusteršičem glej: Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma*.

²⁹ Glej npr.: Politične vesti, *Slovenec*, 5. 4. 1922, 2; Politične novice, *Slovenec*, 7. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 3. 5. 1922, 3; Dnevne novice, *Slovenec*, 26. 4. 1922, 3; 27. 4. 1922, 3; 28. 4. 1922, 3; Dnevne novice, *Slovenec*, 19. 1. 1923, 2; 20. 1. 1923, 2.

Šusteršičeve sposobnosti, tako ga predobro poznamo kot politika brez skrupljev, da bi mu mogli zaupati v trenutku, ko so se mu baje odpre oči in je postal iz Savla Pavel. /.../ Smotrlili bomo borbo, ki se napoveduje v klerikalni stranki, budno in pazno s puško ob nogi.»³⁰

Šusteršičevo brošuro je založil konzorcij, katerega člana sta bila med drugim Šusteršičeva pristaša odvetnik Vladimir Pegan in kanonik Jožef Šiška.³¹ Škof Jeglič si je prav tako priskrbel izvod brošure in že maja 1922 olajšano ugotavljal, da je Moj odgovor spodleteli projekt.³² Podobnega mnenja je bil Albin Prepeluh, predsednik upravnega odbora Blasnikove tiskarne, ki je brošuro tiskala. V katoliškem taboru so mu zato očitali konflikt interesov in mu celo grozili s sankcijami,³³ kar priča o netransparentnem razmerju med Prepeluhovim avtonomističnim gibanjem in SLS oz. med glasiloma *Avtonomist* in *Slovenec* v tistem času.³⁴ *Avtonomist* je, denimo, o Šusteršiču in brošuri pisal skopo in neopredeljeno,³⁵ Albin Prepeluh pa je v *Slovencu* (in ne v *Avtonomistu*) »kategorično zanikal enkrat za vselej«, da bi zaradi Šusteršičeve brošure kdorkoli interveniral pri njem ter da kot predsednik upravnega odbora tiskarne ne odloča o prevzemanju posameznih poslov.³⁶

Anton Novačan, literat in agilni vodja Slovenske zemljoradniške oz. republikanske stranke, je ob izidu Šusteršičeve brošure slikovito zapisal: »*Stari volk ima še ostre zobe in je posebno g. dr. Korošca* (načelnik SLS, op. MR) *hudo ogriznil.*«³⁷ Tudi v Samostojni kmetijski stranki, neposredni politični tekmici SLS, so izid brošure v začetku aprila 1922 težko pričakovali,³⁸ njen prihod na tržišče so v strankarskem glasilu *Kmetijski list* spremljali v dramatičnem slogu: »*častno izpričevalo za drja. Šusteršiča kot zmožnega politika*«, »*tako uničujoča obsodba klerikalizma, kakršne še ni doživel slovenski svet*«, »*navaja /.../ tako močna dejstva, da je vprašanje nagibov popolnoma stranskega pomena*«, »*ima v zalogi še veliko pikantnega in smrtnega orožja*«, »*smrtnonevarna rana*« za SLS ipd.³⁹ Tudi v demokratskem glasilu *Jutro* so promptno reklamirali Šusteršičevo brošuro in v nadaljevanjih objavljali odlomke iz nje, na kar so se v SLS odzvali z domnevami, da stoji za političnimi akcijami Ivana Šusteršiča prvak Jugoslovanske demokratske stranke v Sloveniji Gregor Žerjav.⁴⁰ Žerjav je bil v tistem času minister za socialno

³⁰ Naše stališče napram Šusteršiču, Slovenski narod, 15. 4. 1922, 3.

³¹ Domače vesti, Jutro, 15. 4. 1922, 3.

³² NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 43, Brošura Ivana Šusteršiča Moj odgovor; NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 2. 5. 1922.

³³ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 547–548.

³⁴ Politične vesti, Naprej, 27. 4. 1922, 2; Dnevne vesti, Slovenski narod, 5. 5. 1922, 3.

³⁵ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 13. 4. 1922, 3; Dnevne novice, Slovenski narod, 16. 4. 1922, 5; 5. 5. 1922, 3; Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

³⁶ Dnevne novice, Slovenec, 19. 4. 1922, 2.

³⁷ Domače vesti, Naša vas, 20. 4. 1922, 2.

³⁸ Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

³⁹ Šusteršičeva knjiga, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1; Kaj je povedal dr. Šusteršič, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1–2.

⁴⁰ Uvodnik, Jutro, 13. 4. 1922, 1; Odgovor dr. Šusteršiča, Jutro, 13. 4. 1922, 2; Še nekaj odlomkov iz Šusteršičeve brošure, Jutro, 14. 4. 1922, 2; Politične beležke, Jutro, 9. 4. 1922, 2; Domače vesti, Jutro, 14. 4. 1922, 3; Šusteršičeva knjiga, Kmetijski list, 20. 4. 1922, 1; Politične

politiko v jugoslovanski vladi, Antona Peska, urednika časnika *Jugoslavija*, ki je vest vztrajno objavljala, pa je sredi aprila 1922 tožil.⁴¹ Slovenski socialisti okrog časnika *Naprej* izdajajo Šusteršičeve brošure zaradi pomanjkanja političnega interesa niso posvečali pozornosti.⁴²

Šusteršičeva argumentacija v brošuri je bila politična in podobna tisti, ki so jo v dvajsetih letih prejšnjega stoletja v svojih brošurah volivcem (volilnih programih) uporabljale tudi druge slovenske politične stranke, ki so tako Šusteršičevo izpoved upravičeno razumevale kot politični program oz. napoved politične vrnitve.⁴³ »*Pred nekaj leti se je utrgal nad menoj oblak strasti in zagrnil moje delo treh desetletij. V tej hudi uri se je potvorila slika mojega bitja in mojega stremljenja. /.../ Sedaj pa je prišel dan, ko ukinjam svoj molk in odgovarjam svoji domovini.*«⁴⁴ je zapisal Šusteršič v uvodu, potem pa v podrobni analizi podal hudo kritiko politike SLS. Kot številni politični nasprotniki SLS v tistem času je stranki tudi sam pripel pečat klerikalizma, ki ga je definiral kot naslonitev strankinega delovanja na hierarhijo Katoliške cerkve in kot vstop cerkve v sfero politike. Ocenil je, da je bil slovenski klerikalizem upravičen v katoliški državi s katoliško dinastijo, ker je združeval narode, medtem ko je v Kraljevini SHS razdvajal edinstveni narod in izključeval nekatoliške verske skupine naroda, posebno pravoslavne Srbe.⁴⁵

Slovenska ljudska stranka je leta 1921 sprejela avtonomistični državnoopravni program, ki je predvideval delitev Kraljevine SHS na šest avtonomnih pokrajin in je predstavljal močan idejni agens strankinega delovanja.⁴⁶ Ivan Šusteršič je

beležke, *Jutro*, 15. 4. 1922, 2; Zakaj je napisal dr. Šusteršič svojo brošuro?, *Jutro*, 15. 4. 1922, 2; Šusteršičeva brošura, *Jutro*, 20. 4. 1922, 2.

⁴¹ Dr. Šusteršičeva brošura, *Jugoslavija*, 13. 4. 1922, 1; 14. 4. 1922, 1; Dnevne vesti, *Jugoslavija*, 15. 4. 1922, 2; *Jugoslavija* zopet tožena, *Jutro*, 16. 4. 1922, 3.

⁴² Politične vesti, *Naprej*, 9. 4. 1922, 2; 14. 4. 1922, 2; Dr. Šusteršič se vrača, *Naprej*, 16. 4. 1922, 1–2.

⁴³ Ivan Šusteršič je skušal, na primer, v brošuri *Moj odgovor dokazati, da je deloval za jugoslovanski narodni ideal od leta 1909, ko o njem še nihče ni razmišljal, da je bil prvi slovenski poslanec, ki je v avstrijskem državnem zboru govoril slovensko, utemeljeval je, zakaj klerikalizem kvarno vpliva na državo, in kako Slovenska ljudska stranka politično uspeva le na podlagi volilnih puhlic, ki jih ne uresničuje. Dalje je dokazoval, da so se njegova stališča že osem let pred nastankom majske deklaracije (1917) skladala z njo, trdil, da je majske deklaracije podpisal iskreno in ne s figo v žepu, kot je SLS prepričala javno mnenje, oprati se je skušal očitka, da je avstrofil ipd.*

⁴⁴ Šusteršič, *Moj odgovor*, 5.

⁴⁵ Prav tam, str. 11–47, 161–165, 182 in 208.

Kot načelnik Slovenske ljudske stranke je Ivan Šusteršič 7. novembra 1904 zapisal v *Slovincu*: »*Dandanes pa našo stranko imenovati 'klerikalno', je anahronizem, zmota ali laž – resnica na noben način! 'Klerikalizem' je danes pri nas gola fraza in ima ravno toliko realnosti, kakor strah, ki je znotraj votel, zunaj pa ga nič ni.*« Tudi na tretjem katoliškem shodu avgusta 1906 je ironično povzel: »*Klerikalizem je laž, katolicizem je resnica.*« Kot ugotavlja Zvonko Bergant, so postale trditve, ki jih je Šusteršič v začetku prejšnjega stoletja ironično uporabil kot sredstvo za diskreditiranje političnih nasprotnikov, do leta 1922 izraz njegovega osebnega prepričanja. Bergant, *Ivan Šusteršič o liberalizmu in klerikalizmu*, 409 in 416.

⁴⁶ Avtonomne pokrajine (Srbija, Hrvaška in Slavonija z Medžimurjem, Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, Črna gora, Vojvodina, Slovenija s Prekmurjem) bi imele vsaka svojo pokrajinsko skupščino in pokrajinsko vlado kot najvišji izvršni organ pokrajinske samouprave. Le-ta je bila

tako v nadaljevanju svojega izvajanja zatrjeval, da so morali slovenski politiki kot soustvarjalci Kraljevine SHS leta 1918 vedeti, da ustvarjajo pretežno srbsko državo trojnega imena; avtonomistični državnopravni program SLS je bil po njegovem mnenju zgolj sredstvo za pridobitev volilnega telesa. Odklonil je tudi druge metode političnega boja vodstva SLS, s čimer je mislil zlasti na politični nadzor nad katoliškim tiskom. Vodstvo stranke je opredelil kot ozek krog ljudi v Ljubljani in deloma v Mariboru in ne kot Izvršni odbor ali Vodstvo v celoti.⁴⁷ »Nobena stranka na svetu ne govori in piše toliko o svojih načelih in svojem idealnem stremljenju kot slovenska klerikalna stranka,«⁴⁸ je zapisal Šusteršič, kritika pa je bila skladna z resnico. Omeniti namreč velja, da je načelnik SLS Anton Korošec večkrat govoril o odločujočem pomenu trdnih idejnih izhodišč za strankino delovanje, neposredno, denimo, na strankinem shodu 31. julija 1927 v Kranju, ko je med drugim dejal: »Naša moč je v idejah.«⁴⁹

Ivan Šusteršič je v svoji brošuri zagovarjal tudi stališče, da nosi SLS odločilno politično odgovornost za izgubo Koroške po plebiscitu leta 1920 in za sklenitev Rapalske pogodbe istega leta, s katero sta Kraljevina Italija in Kraljevina SHS v škodo slednje določili jugoslovansko zahodno mejo.⁵⁰ Kasneje je v volilni kampanji SLS proglasil tudi za glavnega krivca, da je po prevratu prišlo do menjave denarne valute v neugodnem razmerju 4 : 1; pametneje se mu je zdelo, da bi Kraljevina SHS kot denarno enoto ohranila krono.⁵¹ Drugi del brošure Moj odgovor je Šusteršič posvetil izrekanju lojalnosti jugoslovanski oblasti,⁵² kar je bilo zaradi političnih etiket o njegovem 'avstrijakantstvu'⁵³ in 'srbofobstvu'⁵⁴ ključnega pomena za ponovno politično uveljavitev. Čeprav je ob koncu brošure naštel tudi svoje politične

predvidena na področju notranje, finančne in socialne politike ter pravosodja, za obrt, trgovino, gradbeništvo, gozdarstvo, rudarstvo, kmetijstvo (posebej pri izvedbi agrarne reforme) ter na področju izobraževanja in verskih zadev. V področje pristojnosti pokrajinskih skupščin bi spadal administrativni nadzor nad organi pokrajinske samouprave, sprejemanje pokrajinske zakonodaje in pokrajinskega proračuna ter razpolaganje s pokrajinskim premoženjem.

Perovšek, *Programi političnih strank*, 77–79.

⁴⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 17 in 23–25.

⁴⁸ Prav tam, 26.

⁴⁹ Znamenit (programatični) govor dr. Korošca v Kranju, Slovenec, 2. 8. 1927, 1–2.

⁵⁰ Šusteršič, *Moj odgovor*, 27–29 in 38–43.

⁵¹ Politične vesti, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 3.

⁵² Šusteršič, *Moj odgovor*, 48–110.

⁵³ Med drugim je Šusteršič zapisal: »Danes ne bi ganil niti mezinca za obnovitev stare avstrijske ali 'avstroogrške' stavbe; nasprotno, z veseljem bi pomagal po svojih močeh, da se zapreči taka eventualnost, če bi se pokazala kaka resna možnost zanjo.« In še: »Če danes obljubim zvestobo kralju Aleksandru Karadjordjeviću, jo bom ravno tako lojalno držal, kakor sem jo Francu Jožefu in Karlu Habsburškemu.«

Prav tam, 78–80.

⁵⁴ Šusteršič je, denimo, zapisal: »Proglašen sem v domovini kot 'srbofob', kot sovražnik srbskega naroda. To je ena tistih lažljivih izmišljotin, ki so se razširjale in se menda še razširjajo sistematično od mojih sovražnikov in ki je zlasti namenjena za srbski dela našega naroda kot specifično strašilo. /.../ Jaz nisem sovražnik srbskega naroda in nisem nikdar v življenju učinil sovražnega dejanja zoper srbski narod.«

Prav tam, 95 in 99.

napake (»fanatičen strankar«, »strankarski dogmatik«),⁵⁵ so v SLS Moj odgovor interpretirali kot Šusteršičev radikalni prestop v unitarnocentralistični politični tabor in komentirali kot najhujši politični napad na SLS sploh. Ostro so zavrnilo Šusteršičevo tezo o prevladujočem političnem nadzoru SLS nad katoliškimi mediji in izpostavili njegov spremenjen odnos do Srbov; slednje je bilo za SLS še posebej pomembno, saj bi Šusteršič s sklenitvijo trdnega političnega zaveznitstva s srbsko politično elito utegnil negativno vplivati na povezave med Narodno radikalno stranko (dalje: NRS) in SLS in tako ogroziti strankine politične interese.⁵⁶

Vzklik: Hanibal Ante Portas! in vest pod njim o prihodu Ivana Šusteršiča v Kraljevino SHS v *Kmetijskem listu* junija 1922 je pričala o dobri obveščenosti kroga Slovenske kmetijske stranke o poteku Šusteršičeve vrnitve v Ljubljano.⁵⁷ Bogomila Šusteršič⁵⁸ je namreč spomladi 1922 po zapletih in posredovanju pokrajinskega namestnika⁵⁹ Ivana Hribarja dobila jugoslovanski potni list, za kar se mu je zahvalila v pismu iz zdravilišča Karlovi Vari: »Visokočastiti gospod minister in kraljevi namestnik! Po Vašem plemenitem prizadevanju sem dobila od generalnega konzulata na Dunaju potni list, ki se mi je bil doslej odrekal. Štejem si v prijetno in nujno dolžnost, da se Vam visokocenjeni gospod minister najiskreneje zahvaljujem, zagotavljajoč, da visoko cenim Vaš fini čut človekoljubnosti in pravičnosti. Blagovolite sprejeti, visokočislani gospod, iskreni izraz mojega najodličnejšega spoštovanja in ponovno zagotovilo svoje pristrčne hvaležnosti. Bogomila Šusteršič.«⁶⁰

⁵⁵ Prav tam, 141–143.

⁵⁶ Glej npr.: Dr. Šusteršič v novi izdaji, *Slovenec*, 13. 4. 1922, 1; Pakt med radikali, *NNS* in dr. Šusteršičem, *Slovenec*, 16. 2. 1923, 1; Za čast slovenskega naroda gre, *Slovenec*, 15. 3. 1923, 1.

⁵⁷ Politične vesti, *Kmetijski list*, 8. 6. 1922, 3; Dnevne vesti, *Slovenski narod*, 11. 6. 1922, 4.

Kmetijski list je po prevratu med vsemi slovenskimi političnimi časniki najbolj ažurno in izčrpno poročal o Šusteršičevi dejavnosti. Glej npr.: Uradna izjava SKS, *Kmetijski list*, 17. 7. 1919, 1; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, *Kmetijski list*, 18. 12. 1919, 6; Dr. Šusteršič med zarotniki, *Kmetijski list*, 8. 7. 1920, 3; Hvalospeve dr. Šusteršiču, *Kmetijski list*, 25. 11. 1920, 3; O nesposobni diplomaciji, *Kmetijski list*, 13. 10. 1921, 3; Šusteršič pride nazaj, *Kmetijski list*, 10. 11. 1921, 2; Politične vesti, *Kmetijski list*, 6. 4. 1922, 4; Šusteršičeva knjiga, *Kmetijski list*, 20. 4. 1922, 1; Razkol v SLS, *Kmetijski list*, 16. 8. 1922, 1; Molk g. Korošca, *Kmetijski list*, 2. 11. 1922, 1.

⁵⁸ Duhovnik Matija Škerbec, Šusteršičev pristaš in prijatelj, je Bogomilo Šusteršič takole opisal: »Kadar sem jo srečal na ulici in sem jo pozdravil, sem čutil pred njo neko distanco, ki je odklanjala vsako domačnost. Ko sem jo kasneje osebno bolje spoznal, sem videl, da je to srčno plemenita gospa, dobrega srca, skromna, a vedno do skrajnosti umerjenega in olikanega obnašanja, kar je povzročilo, da Šusteršičeva družina ni razvila dovolj prijateljskih vezi z drugimi.« Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 65.

⁵⁹ Eden prvih ukrepov vlade po sprejetju vidovdanske ustave je bila ukinitve Deželne vlade za Slovenijo in njenih avtonomnih uradov 9. julija 1921. Na čelu s pokrajinskim namestnikom Ivanom Hribarjem je bila 2. avgusta 1921 uvedena Pokrajinska uprava za Slovenijo, ki je bila prehodnega značaja; njene pristojnosti so bile v letih 1924–1927 postopno prenesene na ministrstva, velike župane in oblastne skupščine. Z uvedbo Pokrajinske uprave za Slovenijo so bili ukinjeni vsi avtonomni uradi, s tem pa tudi upravna dvotirnost med državnimi in pokrajinskimi organi. Ivan Hribar je prevzel funkcijo pokrajinskega namestnika z namenom, da prepreči razdelitev Slovenije na dve oblasti – ljubljansko in mariborsko.

Stiplovshek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, 42–43.

⁶⁰ Narodna in univerzitetna knjižnica, Rokopisna zbirka, Zapuščina Ivan Hribar, Ms 1411 IV, korespondenca, Pismo Bogomile Šusteršič, Karlove Vari, 23. 4. 1922.

Ivan Hribar je bil pristaš Nikole Pašića v NRS in eden najvplivnejših t. i. liberalnih starinov, ki so januarja 1923 obnovili Narodno napredno stranko in se aprila 1924 priključili slovenskemu delu NRS.⁶¹ Iz prisrčnega pisma Šusteršičeve soproge bi lahko zmotno sklepali, da je bil Hribar naklonjen vrnitvi zakoncev, vendar ni bilo povsem tako, saj je imel Šusteršiča za »fanatičnega avstrijakanta /.../, čigar politična modrost je temeljila vedno le na brezvestnih, z lažmi in denuncijacijami podprtih intrigah.«⁶² Kot pokrajinski namestnik je jugoslovanskemu Ministrstvu za notranje zadeve podal mnenje, da Šusteršiču kot državljanu Kraljevine SHS ne gre preprečevati vrnitve, vendar je nespametno spodbujati ga k njej.⁶³ Predsedniku vlade Nikoli Pašiću je v osebnem pismu julija 1923 med drugim zapisal: »Još mora biti u živoj uspomeni, kako sam centralnoj vladi opisao dr. Ivana Šusteršiča. Mojim se rečima nije verovalo, nego se je volelo verovati Pucljevim prišaptivanjima. Sada je valjda i u Beogradu jasno, ko je imao pravo: ja ili Pucelj. Povratak dr. Šusteršičev, na kojeg je vlada stavila toliko nada, samo je tvrdje vezao klerikalce, mesto da ih je po Pucljevom uveravanju razdvojio.«⁶⁴

Ker je *Slovenski narod* aprila 1922 izrazito medijsko izpostavil Moj odgovor, so v SLS skušali ublažiti učinek z insinuacijo zavezništva Šusteršič – liberalni starini – Nikola Pašić, vendar to ni držalo.⁶⁵ Utemeljeno lahko sklepamo, da je Ivan Šusteršič pred vrnitvijo v Ljubljano leta 1922 s ciljem politične oslabilve SLS navezal politične stike z NRS s pomočjo politika Slovenske kmetijske stranke Ivana Puclja. Čeprav so v strankinem glasilu *Kmetijski list* to zanikali,⁶⁶ je imel oktobra 1922, ko se je Ivan Pucelj srečal s Pašićem,⁶⁷ podobne informacije tudi že vrh SLS.⁶⁸ Novembra 1922 se je s politiki Slovenske kmetijske stranke in z nekdanjim članom SLS, ki je prestopil v NRS, Leopoldom Lenardom v Beogradu srečal tudi Šusteršičev pristaš Vladimir Pegan.⁶⁹

⁶¹ Perovšek, *Programi političnih strank*, 22.

⁶² Hribar, *Moji spomini*, II. del, 94.

⁶³ Prav tam, 473.

⁶⁴ Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond: Nikola Pašić, št. 143, Pismo Ivana Hribarja, 21. julij 1923.

⁶⁵ Glej npr.: Dnevne novice, Slovenec, 29. 12. 1922, 3; 30. 12. 1922, 3; Politične vesti, Slovenski narod, 17. 2. 1923, 2; Zbor zaupnikov Narodno napredne stranke, 17. 2. 1923, 1.

V predvolilni brošuri Slovenske ljudske stranke Sodite po delih, je bilo med drugim zapisano: »Šusteršičeva stranka je plod delovanja srbskih radikalcev. Pred kratkim se je vrnil. Njegova prva pot je bila v Belgrad. In od tedaj je bil že večkrat tam ter konferiral s Pašićem. Namesnik Ivan Hribar, eden ustanoviteljev radikalne stranke na Slovenskem, mu je gladil pot k Pašiću. (podčrtala MR) In tako nastopa dr. Šusteršič pri teh volitvah s podporo in sodelovanjem srbske radikalne stranke. Kakor se sliši, ima na razpolago dovolj denarja, kakor je poročal Slovenski narod, njegovo začasno glasilo, dne 31. decembra 1922 iz seje glavnega odbora radikalne stranke: denarna sredstva za agitacijo in propagando mu bo dal na razpolago Pašić, da povzroči razkol v 'klerikalni' stranki.«

Sodite po delih!, 29–30.

⁶⁶ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 6. 9. 1922, 3; Volilna borba, Kmetijski list, 26. 1. 1923, 1.

⁶⁷ Politične vesti, Kmetijski list, 18. 10. 1922, 2.

⁶⁸ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; Ena številka Slovenca, Kmetijski list, 8. 11. 1922, 2.

⁶⁹ Dnevne novice, Slovenec, 12. 11. 1922, 3; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Pričetek dr. Šusteršičevega političnega delovanja, Jugoslavija, 30. 12. 1922, 1.

Šusteršičevi privrženci, imenovani tudi starini ali šustercijanci, so Šusteršiča na čelu s kanonikom Jožefom Šiško 11. decembra 1922 pričakali na ljubljanskem kolodvoru.⁷⁰ »*Sigurno je, da se bo dr. Šusteršič udejstvovao še u politici in zato vse radovedno pričakuje, kako se bo razvijao dvoboj med njim in dr. Koroščem,*« je vest o Šusteršičevi vrnitvi pospremil Anton Novačan, nekdanji privrženec Samostojne kmetijske stranke, ki se je v tistih dneh ukvarjal predvsem z uvajanjem novega slovenskega pravopisa po načelu: piši, kakor govoriš.⁷¹ Obujena politična dejavnost Šusteršičevih pristašev pa je silno vznemirila ljubljanskega škofa Jegliča.⁷² Bal se je razkola v SLS, zato je razmišljal o prepovedi političnega delovanja za nekatere duhovnike, česar slednjič ni storil, posebno ker se je pred Šusteršičevo vrnitvijo tudi vodstvo SLS odločilo reagirati le v primeru njegovih napadov na politiko stranke.⁷³

Šustercijanci so bili prikrito politično organizirani ves čas Šusteršičeve odsotnosti in so bili v SLS izredno negativno stigmatizirani.⁷⁴ Znana je zgodba z Ivanom Štefeto, ki je zaradi hudega psihičnega pritiska naredil samomor,⁷⁵ škof Jeglič pa je decembra 1918 v dnevniku pisal, da so nekdanji Šusteršičevi privrženci (duhovniki) izpostavljeni tudi fizičnim napadom faranov.⁷⁶ Po prevratu je sicer ugotavljal, da so se duhovniki večinoma pomirili in pozabili na razdor v SLS, a je ob izidu brošure Moj odgovor aprila 1922 na konferenci dekanov kot temo dnevnega reda spet določil: O raznih strujah pri duhovnikih glede političnih vprašanj.⁷⁷ Poleg že omenjenega kaplana Jožefa Šiške so bili najvidnejši starini duhovnik Matija Škerbec Anton Koblar,⁷⁸ Franc Zajec, odgovorni urednik Šusteršičevih časnikov *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik* Franc Jereb in odvetnik Vladimir Pegan. Omenimo, da je bil decembra 1922 Pegan na Deželnem sodišču v Ljubljani vpleten v politično zanimiv sodni proces, v katerem je skušal dokazati neresničnost očitka »*moralne propadlosti*« s strani vplivnega člana SLS Bogumila Remca. Pegan je bil marca oz. oktobra 1921 po sklepu vrhovnega sodišča – Stola sedmorice v Zagrebu – zaradi izrekanja legitimističnih stališč do bivšega cesarja Karla suspendiran, ob koncu leta 1922 pa je tožbo umaknil; v procesu Pegan vs. Remec bi moral namreč kot priča

⁷⁰ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 13. 12. 1922, 2; Domače vesti, Jutro, 12. 12. 1922, 3.

⁷¹ Predlog, da odstranimo iz slovenščine nenaravno 'elkarenje', Republikanec, 7. 12. 1922, 1; Domače vesti, Republikanec, 14. 12. 1922, 3.

⁷² NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; 7. in 8. 11. 1922.

⁷³ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 10. 1922; 21. 11. 1922.

⁷⁴ Prav tam, 27. 10. 1918; 23. 11. 1919; 27. 11. 1919; Izdajalec dr. Šusteršič na delu, Kmetijski list, 18. 12. 1919, 6; Z Iga, Kmetijski list, 1. 4. 1920, 3; Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

⁷⁵ NAL, fond: A. B. Jeglič, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Rahten, *Zaveznitva in delitve*, 246.

⁷⁶ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 25. 12. 1918.

⁷⁷ Prav tam, 15. 7. 1920; 17. 4. 1922; NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo škofa Jegliča Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922.

⁷⁸ Ohranilo se je Koblarjevo pismo, v katerem Šusteršiču svetuje, kako naj v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 nastopa proti kandidatu Slovenske ljudske stranke Janku Brejcu.

NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Anton Koblarja, 4. 3. 1923.

nastopiti tudi pravkar v Ljubljano prispeli Ivan Šusteršič. Razsodba, po kateri je Remec Peganu dokazal svoj očitek, je s tem postala pravnomočna.⁷⁹

Skoraj hkrati s Šusteršičevo vrnitvijo je predsednik jugoslovanske vlade Nikola Pašić odstopil s položaja in po ponovnem sprejetju mandata 16. decembra 1922 sestavil homogeno vlado iz članov NRS.⁸⁰ Kralj Aleksander je izrabil velika ustavna pooblastila in zaradi krepitev avtonomističnega bloka strank po polovici mandatne dobe razpustil Narodno skupščino ter razpisal parlamentarne volitve za 18. marec 1923.⁸¹ Ivan Šusteršič je nekaj dni po prihodu v Ljubljano v svojem prvem javnem nastopu po vrnitvi oznanil odločitev o ponovnem vstopu v politiko in poudaril zvestobo državi ter jugoslovanstvu.⁸² Vest o tem, da se bo politično vezal na srbske radikalce in oblikoval radikalno katoliško stranko, je bila slovenski javnosti posredovana že aprila 1922,⁸³ zato je njegovo potovanje v Beograd tik pred koncem leta 1922, kjer se je med drugim srečal tudi z Nikolo Pašićem, rezultiralo prenašane sklepe, da bo nekdanji načelnik SLS nastopil kot kandidat NRS v Sloveniji.⁸⁴ »Moral je biti res prizor za bogove, ko sta se sestala Šusteršič in Pašić,« so zapisali v *Slovencu*.⁸⁵

Šusteršič se je ob koncu leta 1922 v Beogradu srečal tudi z drugimi vplivnimi srbskimi politikami iz NRS (Ljubomirjem Jovanovićem, Lazarjem Markovićem) in z demokratoma Krsto Timotijevićem in Ljubomirjem Davidovićem, priznal pa je, da je Nikola Pašić ob prvem srečanju nanj naredil »fascinirajoč vtis«. ⁸⁶ Novinar mariborske *Straže*, ki jo je Šusteršič v svoji brošuri obtožil »zasmrajevanja javnega mnenja«, ⁸⁷ je tedaj cinično in izzivalno zapisal: »In Pašičeva radikalska vlada je bila prva vlada, ki je po vladi Karla Habsburškega počaščena s simpatijami g. Šusteršiča.« ⁸⁸ Šusteršič je konec februarja 1923 ponovno potoval v Beograd, kjer ga je sprejel Niko Zupanić, radikalski minister brez resorja in edini Slovenec v Pašičevi vladi.⁸⁹ Čeprav je Šusteršič v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 zanimal politične povezave s prvakom NRS,⁹⁰ ga je označil za realnega politika, h katerim se je prišteval tudi sam, medtem ko je, denimo,

⁷⁹ Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 24. 3. 1921, 2; Dr. Pegan definitivno suspendiran, Kmetijski list, 20. 10. 1921, 2; Domače vesti, Jutro, 23. 12. 1922, 3.

⁸⁰ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, II. del, 292–293.

⁸¹ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 127–128.

⁸² Dnevne vesti, Jutro, 14. 12. 1922, 3.

⁸³ Politične vesti, Kmetijski list, 6. 4. 1922, 4.

⁸⁴ Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, Jutro, 29. 12. 1922, 1; Dnevne vesti, Slovenski narod, 29. 12. 1922, 4; Protić obupuje nad Koroščem, Jutro, 30. 12. 1922, 1; Šusteršič – kandidat radikalne stranke, Jutro, 2. 1. 1923, 1; Politična situacija, Jutro, 3. 1. 1923, 1;

⁸⁵ Dnevne novice, Slovenec, 29. 12. 1922, 3.

⁸⁶ NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Politična akcija dr. Šusteršiča, Slovenski narod, 30. 12. 1922, 1–2; Konference dr. Šusteršiča v Beogradu, Slovenski narod, 3. 1. 1923, 2.

⁸⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 158.

⁸⁸ Beleške, *Straža*, 5. 1. 1923, 2.

⁸⁹ Dr. Šusteršič referira, Slovenec, 28. 2. 1923, 1.

⁹⁰ Politične vesti, Ljudski dnevnik, 16. 2. 1923, 2.

politično vizijo SLS naklonjenega radikalskega politika Stojana Protića zavrnil kot idealnotipsko.⁹¹

Narodna ljudska stranka je postala del jugoslovanske politične stvarnosti 8. februarja 1923, ko je v časnikih Ljudski dnevnik in Ljudski tednik izšel strankin program. Ivan Šusteršič je kot datum ustanovitve razumeval 22. november 1917, ko je izvršni odbor po njegovem izstopu iz Jugoslovanskega kluba sprejel sklep o razdružitvi SLS.⁹² Šusteršič je vrnitev v politiko pojasnil z »*notranjo silo*«, ki ga žene, da ne odreče domovini svojih bogatih političnih izkušenj, samostojno kandidaturo pa z načelom realne politike, saj po njegovem mnenju nobena od obstoječih političnih strank ni ravnala v skladu z njim.⁹³ Narodna ljudska stranka zaradi svojega kratkotrajnega obstoja med volivci ni zaživela, kljub temu pa so njeni tvorniki zastavili podroben organizacijski načrt delovanja. Poleg Glavnega odbora je deloval strankin Izvršni odbor – oba sta bila imenovana do predvidenega (a nikoli izvedenega) zbora zaupnikov. Izvršni odbor je za vzdrževanje strankinih glasil ustanovil finančni odbor za nemoteno delovanje tiskovnega sklada in akcijski odbor za organizacijsko ter propagandno delo stranke.⁹⁴ Denarne obveznosti za izdajo obeh glasil Ljudskega tednika in dnevnika, ki ju je tako kot Moj odgovor tiskala Blasnikova tiskarna v Ljubljani, so v celoti prevzeli strankini somišljeniki.⁹⁵ Ljudski dnevnik – izhajal je od februarja do marca 1923 – je bil namenjen urbemu bralstvu, Ljudski tednik – izhajal je od februarja 1923 do decembra 1924 – pa kmečkim bralcem.⁹⁶ Šusteršič je po pisanju škofa Jegliča februarja 1923 skušal ustanoviti tudi akademsko društvo.⁹⁷

Program Narodne ljudske stranke je izhajal iz načela o SAMOVLADI LJUDSTVA NA TEMELJU POZITIVNEGA KRŠČANSTVA, kar pomeni, da se je Narodna ljudska stranka prav tako kot SLS izrekla za samoodločbo naroda in za uveljavljanje krščanskih vrednot v javnem življenju. Nadalje je program zavrnil KLERIKALIZEM in zlorabo Rimskokatoliške cerkve v strankarskopolične namene.⁹⁸ Šusteršič se je že v brošuri zavzel za sklenitev konkordata z Vatikanom,⁹⁹ v programu pa še posebej za versko strpnost v multikonfesionalni državi. Naslednja

⁹¹ Dva moža, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1.

⁹² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Proglas o ustanovitvi Narodne ljudske stranke, 22. 11. 1917; Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1-3; Zečević, Slovenska ljudska stranka, 85–86.

⁹³ Ivan Šusteršič, Moj povratek v javno življenje, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 3.

⁹⁴ Organizacija Narodne ljudske stranke, Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, 3; Narodna ljudska stranka, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 5.

⁹⁵ Politične vesti, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 6.

Glavni oglaševalci v Ljudskem tedniku in Ljudskem dnevniku so bili: PROMETNI ZAVOD ZA PREMOG d. d. Ljubljana; BERSON – gumijasti podplati; OGLASNI ZAVOD JOSO ZORMAN, Ljubljana; JADRANSKA BANKA Beograd; SLAVENSKA BANKA d. d., podružnica Ljubljana; EMONA kavarna (lastnika Jan in Kati Fiala, Ljubljana); INDUS d. d. – usnje, jermeni, galanterija (prej tovarna Karel Pollak), KAMENIT (tovarna umetnega škrilja in elektrarna Laško.

⁹⁶ Domače vesti, Ljudski dnevnik, 1. 2. 1923, 4.

⁹⁷ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 6. in 9. 2. 1923.

⁹⁸ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

⁹⁹ Šusteršič, *Moj odgovor*, 130.

točka programa Narodne ljudske stranke je govorila o DRŽAVNEM EDINSTVU v Kraljevini SHS: »Srbi, Hrvati in Slovenci tvorimo ujedinjen državni narod trojne imena in trojne individualnosti;« država mora pustiti vsaki od enot polno samoupravo v zadevah, ki ne rušijo državne celovitosti.¹⁰⁰

Šusteršič je v brošuri analiziral in kritično ocenil AVTONOMISTIČNO IDEJO kot osnovo državnopravnega programa SLS, njeno zahtevo po reviziji vi-dovdanske ustave pa zavrnil kot neuresničljivo v dani politični situaciji. V volilni kampanji Narodne ljudske stranke, usmerjeni predvsem v diskreditiranje politike SLS, je kot alternativo izpostavljal kranjsko deželno avtonomijo, ki se ji slovenske politične stranke ob prevratu po njegovem mnenju ne bi bile smele odpovedati.¹⁰¹ Tudi v časopisni polemiki s predhodnikom na mestu kranjskega deželnega glavarja Franom Šukljetom¹⁰² je Šusteršič ponovno kritiziral zlasti zahtevo SLS po zakonodajni avtonomiji. Ni odobral velikega poudarka, ki ga je stranka posvečala svojemu avtonomističnemu programu, avtonomistično parolo je imenoval *nom de guerre*; pojasnjeval je, da Narodna ljudska stranka zahteve po reviziji ustave ni izrecno sprejela v svoj program, saj bo »ljudsko samovlado in samoodločbo« dosegla po taktični in ne po programski poti.¹⁰³ Ko si je na ta način v predvolilni brošuri SLS in njenem glasilu *Slovenec* pridobil status rušitelja strankine integritete in vzdevke, kot so 'reptil', 'Pašičev negovanec', 'hlapec velesrbskega režima' oz.

¹⁰⁰ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1–3.

¹⁰¹ Glej npr.: Moralni razkroj SLS, Ljudski dnevnik, 2. 3. 1923, 1; Politične vesti, Ljudski dnevnik, 27. 2. 1923, 2; 24. 2. 1923, 2, 26. 2. 1923, 3; 2. 3. 1923, 2; Kaj je klerikalizem, Ljudski dnevnik, 1. 3. 1923, 1; Avtonomisti, pozor!, Ljudski dnevnik, 7. 3. 1923, 1; Doklej še?, Ljudski dnevnik, 8. 3. 1923, 1; SLS in avtonomija, Ljudski dnevnik, 12. 3. 1923, 1; Še enkrat avtonomija, Ljudski dnevnik, 14. 3. 1923, 1; Politični položaj, Ljudski tednik, 5. 4. 1923, 2; Šusteršič, *Moj odgovor*, 161–165.

¹⁰² Fran Šuklje je Šusteršiča označil kot zgodovinsko patološko prikazen, kot spretnega taktika, a nedelavnega, zahrbtnega, nepoštenega in nemoralnega človeka. (Fran Šuklje, *Zakaj – nazaj?*, I. in II. del, Slovenec, 6. 2. 1923, 3 in 7. 2. 1923, 2) Podoben Šusteršičev politični profil je podal tudi v spominih, kjer je med drugim zapisal: »Zakaj je bil Šusteršič prvi med nami? Glede znanstvene izobrazbe je bil sigurno zadnji, tudi kot govornik se ni mogel meriti z nami, izvirnih idej se je kaj malo rodilo v njegovi glavi – in vendar mirno izrekam, da v naši četvorici (Ivan Šusteršič, Evgen Lampe, Janez E. Krek, Fran Šuklje – vodilni politiki Slovenske ljudske stranke v prvem desetletju 20. stoletja) je bil najmočnejši baš dr. Ivan Šusteršič! Kajti v političnem življenju prodere redoma oni, ki se odlikuje z najkrepkejšo voljo, ki jasno vidi svoj cilj pred seboj ter ga zasleduje z največjo brezobzirnostjo. /.../ Tragična krivda njegova je bila, da je veliko svojo energijo, s katero je brezdvomno mnogo koristil stranki in deželi, uporabljal tudi v hrepenenju po časteh in v osebnih interesih. In to ga je pokopalo!« (Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, 268.) O Šusteršičevi častihlepnosti je pisal tudi Fran Erjavec (*Zgodovina katoliškega gibanja*, 321), medtem ko je bil Šusteršičev privrženec Matija Škerbec prepričan, da je šlo za politično predimenzionirano oznako (Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 69–70).

¹⁰³ Ivan Šusteršič, Revizija ustave, Ljudski dnevnik, 3. 2. 1923, 1; Isti, Na sramotni kamen, Ljudski dnevnik, 5. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija, Ljudski tednik, 15. 2. 1923, 1–2; Isti, Preko osebnosti na dnevni red, Ljudski dnevnik, 8. 2. 1923, 1; Isti, Razkrinkani centralisti, Ljudski dnevnik, 13. 2. 1923, 1; Isti, Še enkrat razkrinkani centralisti, Ljudski dnevnik, 19. 2. 1923, 1; Isti, Avtonomija v ustih – centralizem v dejanju, Ljudski dnevnik, 24. 2. 1923, 1; Intervju z dr. Šusteršičem, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1–2.

'srbski hlapec',¹⁰⁴ je odgovoril: »Izjavljam pod svojo osebno odgovornostjo, da je vse /.../ od prve do zadnje besede zlagano. /.../ Kar se mene tiče, sprejemam ta izbruh najnižjih strasti in patološkega sovraštva s tihim duševnim mirom, ki ga daje zavest boljše vzgoje.«¹⁰⁵

V nasprotju z avtonomističnim stališčem SLS je bil Ivan Šusteršič prepričan, da je potrebno politične zahteve posameznih pokrajin upoštevati na podlagi SVOBODNE VOLJE LJUDSTVA in ne na podlagi federalizma, centralizma ali avtonomije. Ključ do notranje konsolidacije države je videl v sklenitvi hrvaško-srbskega sporazuma.¹⁰⁶ Menil je, da je potrebno mimo obstoječe zakonodaje sprožiti proces zблиževanja med Srbi, Hrvati in Slovenci, pri čemer je kot edinega legitimnega predstavnika Hrvatov priznaval prvaka Hrvatske republikanske seljačke stranke Stjepana Radića.¹⁰⁷ Izražal je razumevanje do abstinenčne politike Hrvatske republikanske seljačke stranke, vendar je starinu Matiji Škerbcu («okrog leta 1920») pisal, naj Radiću v njegovem imenu svetuje prekinitev bojkota zasedanj Narodne skupščine.¹⁰⁸ Glede na to so se v nekaterih slovenskih časnikih že aprila 1922 pojavile informacije, da se bo Šusteršič ob vrnitvi v Kraljevino SHS politično povezal s Stjepanom Radićem;¹⁰⁹ da se je leta 1919 zavzemal za navezavo stikov z Radićem, je pisal tudi hrvaški emigrant Marko Gagliardi.¹¹⁰

V SLS so v zadnjih dneh volilne kampanje Šusteršiču namenili veliko pozornost.¹¹¹ Sam se je z nekdanjim varovancem, na skupščinskih volitvah pa namestnikom kandidata SLS za ljubljansko okolico, Jankom Brejcem spustil v pravo besedno vojno v zvezi z vprašanjem avtonomistične ideje.¹¹² Šusteršič je Brejcu kot predsedniku deželne vlade v letih 1919–1920 očital, da je načeloval »uzurpatorični« oblasti, ki se je za razliko od prejšnje izvoljene deželne uprave samooklicala.¹¹³

¹⁰⁴ Politične vesti, Slovenec, 20. 1. 1923, 2; 2. 2. 1923, 2; Srbski hlapec, Slovenec, 4. 2. 1923, 1; Dnevne novice, Slovenec, 11. 2. 1923, 3.

¹⁰⁵ Ivan Šusteršič, Na sramotni kamen, Ljudski dnevnik, 5. 2. 1923, 1; Politične vesti, Ljudski dnevnik, 16. 2. 1923, 2.

¹⁰⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 124–127.

¹⁰⁷ Intervju z dr. Šusteršičem, Ljudski dnevnik, 5. 3. 1923, 1–2.

¹⁰⁸ Šusteršič, *Moj odgovor*, 121–123; Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 71–72.

¹⁰⁹ Dnevne vesti, Slovenski narod, 7. 4. 1922, 4; Politične vesti, Jugoslavija, 6. 4. 1922, 2; Dr. Sušteršič v Zagrebu?, Jugoslavija, 8. 4. 1922, 1.

¹¹⁰ Rahten, *Zaveznštva in delitve*, 244–245.

¹¹¹ Glej npr.: Politične vesti, Slovenec, 8. 3. 1923, 2; 9. 3. 1923, 3; 10. 3. 1923, 3; 13. 3. 1923, 5; 16. 3. 1923, 2–3; Kdo je uničil avtonomijo kranjske dežele?, Slovenec, 11. 3. 1923, 2; Dr. Šusteršič in kaplani, Slovenec, 11. 3. 1923, 4; Shodi ljudske stranke, Slovenec, 13. 3. 1923, 2–5; Volivna borba, Slovenec, 13. 3. 1923, 4; Dobrotnik kranjske dežele, Slovenec, 16. 3. 1923, 2; Zavestne laži, Slovenec, 17. 3. 1923, 2; Razkrinkani belgrajski hlapec, Slovenec, 18. 3. 1923, 3.

¹¹² NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Antona Koblarja, 4. 3. 1923; Koroški dezertar, Ljudski dnevnik, 3. 3. 1923, 1; Več o besednem dvoboju Ivana Šusteršiča in Janka Brejca v volilni kampanji za volitve v Narodno skupščino leta 1923 glej: Rahten, *Pozabljeni slovenski premier*, 281–291.

¹¹³ Ivan Šusteršič, Zagovor centralistov, Ljudski dnevnik, 10. 3. 1923, 1.

Janko Brejc je na očitke odgovoril, da je Narodna vlada kot predstavnica vsega naroda prevzela vse posle javne uprave, s čimer je preseгла pristojnosti prejšnje deželne uprave.¹¹⁴ Podobno ugotavlja tudi zgodovinar Miroslav Stiplovšek, ki izpostavlja avtonomistična prizadevanja Deželne vlade (deželna kriza, februar 1919) in poskuse oblikovanja pokrajinskega parlamenta ter državnopravne zahteve SLS o reviziji vidovdanske ustave.¹¹⁵

Šusteršičevo trditev iz brošure *Moj odgovor – »če danes govorimo o našem narodu, nismo več opravičeni, omejiti ta pojmi na slovensko ljudstvo, ker se je razširil na tri raznoverska plemena in različna ljudstva, ujedinjena v političen državotvoren narod«*¹¹⁶ – so v SLS izrabili v politični kampanji, saj so jo interpretirali kot odpo-ved obstoju »slovenskega katoliškega naroda«.¹¹⁷ Takšna Šusteršičeva izjava je bila potrebna, da se je lahko (s slovesom avstrofila in srbofoba) približal srbski politični eliti in kralju Aleksandru, vendar lahko ugotovimo, da Narodna ljudska stranka ni podpirala načela jugoslovanske nacionalne enotnosti. Ivan Šusteršič je bil prepričan, da lahko edinstveno narodno državo uresniči le »mogočna grupacija strank, razpolagajoča z večino v vseh delih naroda«. Ta bi morala po njegovem mnenju ob polnem sodelovanju NRS kot najvplivnejše srbske stranke skleniti sporazum, s čimer bi bili izpolnjeni pogoji za notranjo konsolidacijo države do prihodnjih skupščinskih volitev.¹¹⁸

Medtem ko je Šusteršič leta 1918 za Podonavsko konfederacijo¹¹⁹ predvidel republikansko obliko vladavine, je leta 1922 podobno kot SLS¹²⁰ sklenil, da je vprašanje oblike vladavine s priznanjem dinastije Karađorđević rešeno.¹²¹ Seznanjen

Tudi France Dolinar, ki je leta 1971 v Buenos Airesu izdal brošuro *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*, je bil mnenja, da so politični tvorci nove jugoslovanske države leta 1918 zaobšli pravno nasledstvo kranjskega deželnega zbora, ker so se »bali senc Šusteršiča in 'klerikalizma' nad kranjskim deželnim dvorcem«.

Dolinar, *Odsotnost slovenske državne misli*, 32.

¹¹⁴ Avtonomija Slovenije po prevratu, Slovenec, 27. 2. 1923, 1.

¹¹⁵ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, 64.

¹¹⁶ Šusteršič, *Moj odgovor*, 14.

¹¹⁷ *Sodite po delih!*, 31; Šusteršič, *Moj odgovor*, 14.

¹¹⁸ Volitve, *Ljudski tednik*, 22. 3. 1923, 1; Šusteršič, *Moj odgovor*, 127–128.

¹¹⁹ Ivan Šusteršič je ob prevratu leta 1918 razmišljal o preoblikovanju Avstro-Ogrske v podonavsko konfederacijo enakopravnih nacionalnih držav, t. i. Podonavske zedinjene države, ki bi obsegale vse iz tedanje habsburške države izhajajoče državne enote.

Deželni glavar dr. Ivan Šusteršič o položaju, Resnica, 26. 10. 1918, 2.

¹²⁰ Republikanska ideja se je v Slovenski ljudski stranki po oblikovanju Kraljevine SHS razvila predvsem zaradi bojazni pred nenaklonjenostjo pravoslavne dinastije do politike stranke in do Katoliške cerkve, pa tudi v prepričanju, da bodo pod republikansko obliko vladavine lažje udejanjali avtonomistično idejo kot bistveno kategorijo strankinega programa. Zaradi hitro odvijajočih se dogodkov v zvezi z zedinjenjem vodstvo ni oblikovalo enotnega stališča o obliki vladavine, vendar je načelnik Anton Korošec republikanske tendence v stranki zavračal. Pred volitvami v Narodno skupščino leta 1923 je bila priznana legitimnost republikanskemu stališču v stranki, a je vodstvo kot najpomembnejše vprašanje v politiki Slovenske ljudske stranke izpostavilo boj za samostojno in celovito Slovenijo.

Shod SLS v Slovenj Gradcu, Straža, 12. 5. 1922, 3; Seja vodstva SLS, Straža, 15. 5. 1922, 2; Naše smernice, Domoljub, 24. 5. 1922, 1; Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 307.

¹²¹ Šusteršič, *Moj odgovor*, 125 in 136.

s politično kulturo v Švici je vzroke za krizo Kraljevine SHS tako na notranje- kot zunanjepolitičnem področju, na področju monetarne politike in narodnega gospodarstva videl v pomanjkanju državljske zavesti. Za znak politične nezrelosti je ocenil stanje duha, ko državljani razumejo državo zgolj kot servis, niso pa pripravljeni prevzeti odgovornosti za soodločanje.¹²² Kritično je ocenil strankarski sistem v Kraljevini SHS in predlagal njegovo reformo po modelu zahodnoevropskih demokracij: »*Naše stranke so večinoma neke vrste kaste, ki se bijejo za nadvlado v državi iz edinega razloga, da uporabijo oblastvena sredstva države za interese kaste. Če je pa ena sama kasta prešibka, da bi se zamogla z lastnimi močmi polastiti državnega krmila /.../, potem se znajde več kast v družabno razmerje in si, kakor trgovski družabniki porazdele 'čisti dobiček'.*«¹²³

Glede zunanjepolitičnih vprašanj je bil program Narodne ljudske stranke splošen in usmerjen k izgradnji mednarodnega sožitja, konkretniji pa je bil Šusteršič v svoji brošuri, kjer je med drugim zapisal: »*Najboljša zunanja politika je dobra notranja politika.*«¹²⁴ Predlagal je zaupno razmerje do zahodnih velesil, poglobitev sodelovanja v Mali antanti in povečanje zunanjetrgovinske menjave. Podobno kot SLS se je tudi Šusteršič zavzemal za vzpostavitev diplomatskih odnosov med Kraljevino SHS in Zvezo sovjetskih socialističnih republik;¹²⁵ kot v času prve svetovne vojne je bil tudi po njej prepričan, da so dobri odnosi z Italijo odločilnega pomena za stabilno politiko balkanskega in srednjeevropskega prostora.¹²⁶ Predlagal je spoštovanje rapalskega dogovora, možne dopolnitve na osnovi recipročnosti ter skrb za ohranitev kulturnih stikov s Slovenci v Italiji.¹²⁷

Program Narodne ljudske stranke je izpostavil KMEČKI STAN kot jedro naroda, njegova izhodišča pa so se ujemala s programom SLS, na primer, tudi v zavzemanju za socialne reforme, za zmanjšanje denarnih prispevkov v obrambne namene, za povečanje izvoza in zmanjšanje uvoza, za razvoj industrije, za moderniziranje državne uprave in za reformo davčnega sistema.¹²⁸ Načelnik SLS Anton Korošec je podobna stališča o notranje- in zunanjepolitičnem položaju Kraljevine SHS kot Ivan Šusteršič razvil nekaj let kasneje, ko jih je nadgradil v razpravah Kriza parlamentarizma¹²⁹ in Nekaj evropske politike¹³⁰, objavljenih v konzervativno

¹²² Politika poštenosti, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 4; Šusteršič, *Moj odgovor*, 111–114.

¹²³ Šusteršič, *Moj odgovor*, 114–115 in 117–118.

¹²⁴ Prav tam, 137.

¹²⁵ Korošec, Nekaj evropske politike, 53–54; Šusteršič, *Moj odgovor*, 131–133.

¹²⁶ Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 64.

¹²⁷ Šusteršič, *Moj odgovor*, 134.

¹²⁸ Proglas narodu!, Ljudski tednik, 8. 2. 1923, 1-3; Gosar, *Načrt političnega programa Slovenske ljudske stranke*, 185–189.

¹²⁹ Anton Korošec je v razpravi Kriza parlamentarizma, ki jo je podal kot svoj prispevek diskusiji v *Srpskem književnem glasniku*, postavil tezo, da »*parlamenti splošne in enake volivne pravice ne izpolnjujejo več pričakovanj in zahtev ljudskih mas*«. Kot enega od razlogov za krizo parlamentarne demokracije v Kraljevini SHS in hud zaviralni faktor za konstruktivno delo poslancev v Narodni skupščini je izpostavil »*prestrogo germansko strankarsko disciplino*« in prevelik vpliv poslanskih klubov in političnih strank. To je po njegovem mnenju povzročalo pretirano posvečanje strankarskim in političnim vprašanjem v Narodni skupščini v škodo reševanju gospodarskih in kulturnih problemov. Krivdo za takšen razvoj je pripisal nizki izobrazbeni

usmerjenem mesečniku *Socialna misel* leta 1926. Tako lahko ugotovimo, da med političnima prvakoma podobno kot v času Šusteršičeve politične izolacije pred prevratom¹³¹ tudi v obravnavanem obdobju ni bilo načelnih vsebinskih nasprotij o ključnih političnih vprašanjih, temveč je nezmožnost sodelovanja koreninila v različnosti njunih političnih taktik in vizij za doseg čimbolj ugodnega položaja Slovencev v okviru Kraljevine SHS.

Volitve v Narodno skupščino leta 1923

Narodna ljudska stranka je na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923 nastopila z lastno kandidatno listo, česar, denimo, starin Matija Škerbec ni odobral.¹³² Nosilec strankine liste je bil Šusteršič, kandidirali pa so še: Franc Zajec (volilna okraja Ljubljana – okolica in Kamnik), Josip Doltar (volilni okraj Črnomelj), Fran Bartol (volilna okraja Kočevje in Litija), Janez Jereb (volilni okraj Kranj), Vladislav Pegan (volilna okraja Novo mesto in Krško), Fran Drobnič (Logatec) in Alojzij Peterman (volilni okraj Radovljica).¹³³ Predvolilni shodi Narodne ljudske stranke so bili najštevilčnejši na Dolenjskem; kot zanimivost omenimo, da sta v Črnomlju ob kandidatu stranke nastopila tudi kandidata NRS in Hrvatske republikanske seljačke stranke ter da je agitator Narodne ljudske stranke Beltram volivce pridobival tudi na Štajerskem.¹³⁴ Krog SLS na Štajerskem je bil zaradi trdne privrženosti politiki Antona Korošca Šusteršiču izredno nenaklonjen.¹³⁵

strukturi izvoljenih poslancev in centralistični državni ureditvi, posledica česar je bila ohromitev zakonodajnega dela in korupcija v državni upravi. Rešitev je videl v vpeljavi »*gospodarske demokracije*« in uvedbi druge (gospodarske) parlamentarne zbornice, kar je jeseni leta 1925 ponovno postala bolj izpostavljen zahteva strankinega avtonomističnega programa. V skladu s prepričanjem o koristnosti izvedbe reforme parlamentarnega ustroja je ob koncu razprave odločno zavrnil uvedbo diktature kot možno rešitev vprašanja neučinkovitosti parlamenta. Koroščevo razmišljanje je bilo deloma posnetek stališč štajerskega teologa in teoretika Josipa Jeraja o uvedbi »*skrajne demokracije na podlagi široke samouprave*«. V duhu korporativne misli je Josip Jeraj ponujal rešitev »*individualističnega in mehaničnega ustroja sedanjega parlamentarizma*« v smislu vrnitve »*k organičnemu pojmovanju življenja krščanskega srednjega veka*«.

Korošec, *Kriza parlamentarizma*, 265–268; Jeraj, *Ustavni problem naše države*, 129 in 135.

¹³⁰ Anton Korošec je v razpravi Nekaj evropske politike med drugim predlagal, naj bo zunanja politika Kraljevine SHS »v temelju miroljubna, na Balkanu vodilna, v Mali ententi ravnopravna, ob strani Francije egoistična, z ozirom na Italijo skrajno previdna in oprezna.« Korošec, *Nekaj evropske politike*, 51.

¹³¹ O tem glej: Šusteršič, *Moj odgovor*, 144–160 in 166–177.

¹³² Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 74.

¹³³ Šusteršičeva lista za kranjsko okrožje, *Jutro*, 22. 2. 1923, 2; Kandidati Narodne ljudske stranke, *Ljudski tednik*, 22. 2. 1923, 1.

¹³⁴ Lepo uspela shoda, *Ljudski dnevnik*, 6. 3. 1923, 2–3; *Ljudski tednik*, 8. 3. 1923, 8–9; Fiasko Šusteršičevega agenta, *Slovenec*, 11. 2. 1923, 1; *Politične vesti*, *Slovenski narod*, 20. 2. 1923, 2; 27. 2. 1923, 2.

¹³⁵ Januš Golec, urednik v Tiskarni sv. Cirila v Mariboru, ki je izdajala katoliška časnika *Straža* in *Slovenski gospodar*, je v svojih Spominih, denimo, zapisal: »In kmalu po tem, ko je že bil dr. Krek položen v grob, je začel dr. Šusteršič spletkariti proti uresničenju velike jugoslovanske ideje. Iz užaljenega slavohlepa in iz političnih nagibov je izstopil iz Jugoslovanskega kluba,

čeprav Narodna ljudska stranka v mariborskem volilnem okrožju ni kandidirala, so Šusteršiču v vodilnem štajerskem strankinem časniku *Straža* namenili uvodnik v samem finalu volilne kampanje.¹³⁶

Volilna kampanja SLS nasprotnih strank je bila Narodni ljudski stranki v večini primerov prijazna.¹³⁷ Eden redkih, ki je tudi v času volilne kampanje jasno in ostro zavračal politiko Ivana Šusteršiča, je bil Anton Novačan. To lahko razumemo kot posledico njegove politične ločitve z Ivanom Pucljem in s Samostojno kmetijsko stranko in hkrati kot dodaten dokaz o politični povezavi: Ivan Šusteršič – Ivan Puclj – Nikola Pašić. Nekdanji Pucljev tajnik Anton Novačan je Šusteršiču nadeval imena, kot so volkodlak in Čičikov – podobno kot Gogoljev literarni junak naj bi namreč Šusteršič trgoval z mrtvimi dušami ostarelih duhovnikov, liberalcev in samostojnežev – ter ocenil, da Slovenci »nismo vredni drugega, nego da se razselimo kakor cigani«, če bo Narodna ljudska stranka na volitvah dosegla uspeh.¹³⁸

Šusteršičevo stranko so v medsebojni volilni tekmi dobro izkoristili liberalni starini okrog *Slovenskega naroda* in SLS, ki so si Šusteršičevo politično pojavo podajali kot vroč kostanj.¹³⁹ Na višku volilne kampanje je njegovo politično dejavnost s prestižnega mesta, zbora zaupnikov v Ljubljani, komentiral in gladko zavrnil tudi načelnik SLS Anton Korošec, ki je v svojem govoru med drugim povedal: »Zadnje dni se je med Slovenci začela razvijati tudi politična veda, politična znanost kot znanost. Politični znanstveniki so dognali, da mi nimamo stranke in da je bila ta pravomočno razpuščena dne 22. novembra 1917. /.../ Kot praktičen politik, ki se ne pečam s takim znanstvenim raziskovanjem, pa čutim in rečem, da smo res mlada stranka, ker se čutimo mlade in krepke in zdrave.«¹⁴⁰

V nasprotju s prizadevanji Ivana Šusteršiča, ki se je marca 1919 pogajal z italijansko vlado proti interesom jugoslovanske države, je naslednik na čelu SLS Anton Korošec aktivno sodeloval pri oblikovanju državne tvorbe južnoslovanskih narodov.¹⁴¹ Šusteršič je Korošca leta 1918 v pismu prosil, naj posreduje pri regentu Aleksandru za njegovo vrnitev. Zapisal je, da lojalno sprejema novonastalo državno

zapustil jugoslovanske bojovnike in se začel udinjati nemškemu ter madžarskemu stremljenju. Da bi pa popolnoma dokončal svoje usokoško delo in svoj politični načrt, je poskusil v zelo resnem času razbiti svojo lastno stranko, kar pa se mu hvala Bogu ni posrečilo.«

Nadškofjski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini, 5. zvezek; Glej tudi: Shodi KZ, Slovenski gospodar, 13. 4. 1922, 3-4; Novaštifta, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 5; Shod SLS v Št. Lovrencu, Straža, 24. 4. 1922, 2; Poslanci Jugoslovanskega kluba, Straža, 26. 4. 1922, 2; Sijajno zborovanje KZ v Žalcu, Slovenski gospodar, 27. 4. 1922, 1-2; Šusteršičev gnoj, Straža, 14. 4. 1922, 1; Odpadniki, Slovenski gospodar, 20. 4. 1922, 1; Obsodba dr. Šusteršiča, Straža, 19. 4. 1922, 2; Šusteršič in Pašić, Straža, 8. 1. 1923, 1.

¹³⁶ Polomljeni dokazi, Straža, 14. 3. 1923, 1.

¹³⁷ Politične vesti, Ljudski tednik, 22. 2. 1923, 4.

¹³⁸ Proč Šusteršič – Žlindra – Volkodlak – Čičikov, Republikanec, 4. 1. 1923, 3.

¹³⁹ Glej npr.: Dnevne vesti, Slovenski narod, 10. 1. 1923, 4; 20. 1. 1923, 3; Slovenčeva sramota, Slovenski narod, 28. 2. 1923, 1; Politične vesti, Slovenski narod, 18. 1. 1923, 3; 19. 1. 1923, 2; 23. 1. 1923, 2; 10. 2. 1923, 2; 11. 2. 1923, 3; 5. 3. 1923, 2.

¹⁴⁰ Zbor zaupnikov SLS – govor Antona Korošca, Slovenec, 6. 2. 1923, 1-2.

¹⁴¹ Pleterški, *Dr. Ivan Šusteršič*, 449-452; Grdina, *Slovenci med tradicijo in perspektivo*, 316; Lipušček, *Ave Wilson*, 250.

tvorbo (ki jo je dojemal kot Veliko Srbijo na čelu s pravoslavno dinastijo), da se ne bo ukvarjal s politiko in da se vidi v diplomatski službi, zlasti v Vatikanu. Anton Korošec na pismo ni odgovoril, temveč je Šusteršiču po posredniku sporočil: »Povej mu, da zdaj ni nič.«¹⁴² »Vedno mi zveni v ušesih Korošcev: 'Povej mu, da sedaj ni nič!',« je pozneje zapisal Ivan Šusteršič v brošuri *Moj odgovor*.¹⁴³ O globokem miselnem prepadu med politikoma, ki se je v obravnavanem času temelječ na rivalstvu za ugodnejši položaj v odnosu do srbske politične elite še zaostрил, je Šusteršič pred izdajo brošure pripovedoval tudi Albinu Prepeluhu.¹⁴⁴

NRS Nikole Pašiča je na skupščinskih volitvah 18. marca 1923 dosegla skoraj 26 odstotkov glasov, kar ji je v Narodni skupščini prineslo 108 mandatov in položaj najmočnejše politične stranke v Kraljevini SHS.¹⁴⁵ SLS je v državnem merilu dosegla 6,4 odstotka glasov, v Sloveniji pa 60 – to je pomenilo 21 mandatov v Narodni skupščini od 26 slovenskih. Jugoslovanska demokratska in Samostojna kmetijska stranka ter Nemci so dobili po en mandat, Hrvatska republikanska seljačka stranka pa v mariborskem volilnem okrožju 2.¹⁴⁶ SLS je z visoko volilno zmago dosegla prevladujoč položaj v slovenskem političnem prostoru, k čemur je pripomogla izpopolnjena in prenovljena notranja struktura in močna mreža združenih organizacij na podeželju ter posledično množična podpora volivcev avtonomističnemu programu. Šusteršičeva stranka je na volitvah v Narodno skupščino 18. marca 1923 v volilnem okrožju Ljubljana – Novo mesto dobila 739 glasov volivcev (1,02 %); največ glasov je dobila v volilnem okraju Ljubljana-okolica (1,59 % glasov volivcev) in Ljubljana-mesto (1,48 % glasov volivcev), najmanj pa v volilnem okraju Radovljica (0,42 % glasov volivcev) in Novo mesto (0,73 % glasov volivcev).¹⁴⁷

Slovenski politični časniki niso komentirali Šusteršičevega neuspeha na volitvah, škof Jeglič pa je v dnevnik zapisal, da mu je žal predvsem duhovnikov – starinov, ki so jim verniki nenaklonjeni; šele junija 1924 je po vizitacijah zapisal, da se starini spet približujejo SLS.¹⁴⁸ Ivan Šusteršič je pričakoval dva poslanska mandata v Narodni skupščini, po volitvah pa se je zvest načelu realne politike umaknil v ozadje.¹⁴⁹ Konec leta 1920 je bil na lastno prošnjo izpisan iz imenika odvetnikov Odvetniške zbornice v Ljubljani,¹⁵⁰ novembra 1922 pa je zaprosil za ponovni vpis.¹⁵¹ Čeprav je bil eden od argumentov odbora zbornice proti Šusteršičevemu vpisu v imenik odvetnikov v začetku leta 1923 povsem političen – izdaja brošure *Moj odgo-*

¹⁴² Šusteršič, *Moj odgovor*, 50–52.

¹⁴³ Prav tam, 175.

¹⁴⁴ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

¹⁴⁵ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, I. del, 406–407.

¹⁴⁶ Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923*, 111; Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 8. februarja*, 38.

¹⁴⁷ Brez naslova, *Slovenec*, 19. 3. 1923, 2–3; Izid volitev, *Jutro*, 20. 3. 1923, 2; Volilne številke, *Kmetijski list*, 28. 3. 1923, 1.

¹⁴⁸ NAL, A. B. Jeglič, *Dnevnik*, 29. 3. 1923 in 29. 6. 1924.

¹⁴⁹ Šusteršič nastopi že na prihodnjih volitvah, *Jutro*, 29. 12. 1922, 1; *Politične vesti*, Slovenski narod, 10. 1. 1923, 3; Šusteršič, *Moj odgovor*, 16.

¹⁵⁰ NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo odboru odvetniške zbornice, št. 9/1923.

¹⁵¹ Pleterski, *Dr. Ivan Šusteršič*, 465; *Dnevne vesti*, *Avtonomist*, 21. 10. 1922, 3.

vor –,¹⁵² je po izrednem občnem zboru zbornice 19. aprila 1923 z 20. aprilom spet dobil dovoljenje za opravljanje odvetniške službe;¹⁵³ maja 1923 je odprl odvetniško pisarno v stavbi Ljudske posojilnice na Miklošičevi ulici v Ljubljani.¹⁵⁴

Po volitvah je Šusteršič ugotavljal, da javno mnenje ni bilo naklonjeno programskim smernicam Narodne ljudske stranke, in dodal: »*Otročje bi bilo, iskati tako zmago* (SLS, op. MR) *drugod kot v enotni volji ljudstva.*«¹⁵⁵ Politični nasprotnici in na volitvah na Slovenskem zmagoviti stranki je posredoval predloge za reševanje notranjepolitične krize v Kraljevini SHS, za uresničevanje katerih sam ni dobil mandata volivcev. Ponovno je kot temeljno poudaril potrebo po sklenitvi sporazuma med Srbi, Hrvati in Slovenci. Ocenil je, da pomeni visoka zmaga Hrvatske republikanske seljačke stranke na volitvah v Narodno skupščino ključno oporo avtonomističnemu programu SLS, ki mu srbske politične stranke radikalno nasprotujejo: »*Politični barometer v takih razmerah kaže na vihar. Ako hočejo Hrvati in Slovenci doseči svoj cilj, morajo započeti boj do skrajnosti.*«¹⁵⁶

Dejanski razvoj dogodkov ni bil daleč od Šusteršičevih napovedi. SLS je skušala vse do sklenitve sporazuma med Nikolo Pašićem in Stjepanom Radićem (poleti 1925) na parlamentarnih volitvah leta 1923 pridobljeni politični kapital unovčiti z naslonitvijo na Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Opozicijske stranke so namreč po velikem uspehu avtonomistične državnopravne ideje na skupščinskih volitvah 27. marca 1923 v Zagrebu sklenile večstranski sporazum o skupnem nastopu v okviru Federalističnega bloka proti vladi Nikole Pašića in državnemu centralizmu.¹⁵⁷ Predsednik vlade je moral podporo za sestavo vlade iskati pri vodstvu Federalističnega bloka, pogovori 12. in 13. aprila 1923 v Zagrebu pa so se zaključili s podpisom protokola sporazuma – t. i. Markovega sporazuma.¹⁵⁸

Kljub porazu na volitvah v Narodno skupščino marca 1923 starini niso povsem opustili političnega delovanja. *Ljudski tednik* je do prenehanja izhajanja ostal oster kritik politike SLS – avgusta 1923 je, denimo, 5. katoliški shod v Ljubljani ocenil kot strankino politično manifestacijo.¹⁵⁹ Karel Pollak, lastnik INDUS d. d. – usnje, jermeni, galanterija in eden glavnih oglaševalcev v časnikih *Ljudski tednik* in *Ljudski dnevnik*,¹⁶⁰ ter odvetnik Vladimir Pegan sta februarja 1924 ustanovila posojilnico, junija 1924 pa so poskušali starini ob pomoči vladajoče Samostojne demokratske stranke prevzeti poslovanje konzervativno usmerjene Jugoslovanske tiskarne tako, da bi ta dobila začasnega upravitelja – Ivana Šusteršiča. »*Naši so o pravem času to zasledili,*« je pisal Jeglič, ki je ob pravni pomoči Janka Brejca

¹⁵² Pokrajinske vesti, Kmetijski list, 25. 4. 1923, 2; Pleterski, Dr. Ivan Šusteršič, 467.

¹⁵³ NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo Odvetniške zbornice, 20. 4. 1923.

¹⁵⁴ Domače vesti, Ljudski tednik, 3. 5. 1923, 6.

¹⁵⁵ Ivan Šusteršič, Svojim volivcem, Ljudski dnevnik, 20. 3. 1923, 1.

¹⁵⁶ Volitve, Ljudski dnevnik, 20. 3. 1923, 2.

¹⁵⁷ Načelen sporazum med SLS, Spahom in Radićem, Slovenec, 28. 3. 1923, 1.

¹⁵⁸ Več o tem glej: Ratej, *Slovenski politični katolicizem*, 56–108.

¹⁵⁹ Uvodnik, Ljudski tednik, 23. 8. 1923, 1.

¹⁶⁰ Trditev Frana Šukljeta, da finančno podpira izdajanje Šusteršičevih glasil, je Karel Pollak v času volilne kampanje za volitve v Narodno skupščino leta 1923 zanikal v časniku *Slovenec*. Dnevne novice, Slovenec, 8. 2. 1923, 2–3.

kupil Jugoslovansko tiskarno od Tiskovnega društva.¹⁶¹ Spomnimo, da je Šusteršič izgubo nadzora nad pisanjem katoliških časnikov razumel kot odločilen dejavnik za svoj politični zlom, za to pa je neposredno krivil škofa Jegliča.¹⁶²

Ivan Šusteršič in ljubljanski škof Jeglič

V zadnjih dneh maja 1923 je Jeglič praznoval 25-letnico svojega škofovanja, Ivan Šusteršič pa 60-letnico življenja.¹⁶³ Če je Šusteršič petdeseto obletnico še praznoval v krogu prijateljev iz vodstva SLS,¹⁶⁴ je deset let kasneje njegov jubilej javno obeležil le *Ljudski tednik*.¹⁶⁵ Kako težko je Šusteršič sprejemal spremenjeno dinamiko slovenskega političnega prostora v novi državi, je vidno tudi iz nekrologa, ki ga je februarja 1923 namenil dolgoletnemu političnemu nasprotniku Ivanu Tavčarju: »*Bila sva si mnogoletna politična nasprotnika. /.../ Protagonista v dveh nasprotnih taborih, vsak trdno prepričan, da bije boj za dobro stvar, vsak trdno odločen, da izvojuje ta boj do konca. /.../ Blagopokojni ni bil mehak v boju. Vdaril je, da je bolelo. To je zakon boja. A njegov boj je bil možat.*«¹⁶⁶ Iz njegovega pisma zahvale uredniku *Ljudskega tednika* Francu Jerebu za obeležitev življenjskega jubileja lahko razberemo, da je Šusteršič v zadnjem obdobju svojega življenja ostajal zvest opisanim vrednotam: »*Boli me pa vsaka hvala. Človeška hvala je ravno toliko vredna kot človeška graja. /.../ Če mi je bilo naklonjeno v življenju kaj dobrega storiti, hvala Bogu! Če sem pa kaj slabega storil, delam pokoro in zato zopet hvala Bogu! Pustimo preteklost, ki leži za današnji svet daleč za nami. 'Hvaležnosti' nisem nikdar pričakoval, zato nisem bil prav nič presenečen, ko je prišlo, kar je prišlo. Preteklost je mrtva, sedanjost živi in reklamira svoje pravice. Služimo sedanjosti, pripravljajmo prihodnost in ne delajmo si preglavic radi preteklosti.*«¹⁶⁷

Ker je ljubljanskega škofa Antona Bonaventuro Jegliča in Ivana Šusteršiča pred njegovim razhodom z vodstvom SLS vezalo posebno razmerje,¹⁶⁸ mu namenimo nekoliko pozornosti tudi v obravnavanem času. Po izdaji Šusteršičeve brošure se je poleti 1922 med nekdanjima prijateljema razvila živahna korespondenca, s katero se je Šusteršič dokončno poslovil od škofa.¹⁶⁹ Osredotočiti se velja zlasti na Šusteršičevo pismo s 14. junija 1922, ki je pomenilo organsko nadaljevanje brošure *Moj odgovor*, saj je želel Šusteršič sporna vprašanja med njima rešiti zasebno,

¹⁶¹ NAL, A. B. Jeglič, Dnevnik, 13. 2. 1924 in 24. 6. 1924.

¹⁶² NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922; Šusteršič, *Moj odgovor*, 157–158.

¹⁶³ Ob 60-letnici narodnega delavca dr. Ivana Šusteršiča, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 1.

¹⁶⁴ Glej dokument o tem v: Rahten, *Zaveznštva in delitve*, 131.

¹⁶⁵ Ob 60-letnici narodnega delavca dr. Ivana Šusteršiča, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 1.

¹⁶⁶ Ivan Šusteršič, Dr. Ivan Tavčar, *Ljudski dnevnik*, 20. 2. 1923, 1.

¹⁶⁷ Dr. Ivan Šusteršič ob svoji 60-letnici, *Ljudski tednik*, 17. 6. 1923, 1.

¹⁶⁸ O tem glej npr.: NAL, fond: Ivan Šusteršič, Pismo škofa Jegliča, 18. nečitljivo (oktober?) 1917; Šuklje, *Iz mojih spominov*, II. del, 264; Hribar, *Moji spomini*, II. del, 248.

¹⁶⁹ NAL, fond: A. B. Jeglič, fasc. 28, Pismo škofa Jegliča Ivanu Šusteršiču, Gornji Grad, 26. 7. 1922 in Pismo Ivana Šusteršiča iz Voldersa, 24. 8. 1922.

v javnosti pa ohraniti spoštovanje do Jegličevega cerkvenega dostojanstva. Kot »osebno odgovornega« je pozval Jegliča, da posreduje v uredništvu *Slovenca* in doseže preklic obtožb proti njemu po izdaji brošure.¹⁷⁰ Čeprav je Šusteršič v pismu iz Voldersa junija 1922 zapisal, da je Jegliču odpustil, ker se je leta 1917 politično ločil od njega, izražajo naslednje besede njegovo veliko razočaranje in jezo nad škofom: *»In sedaj prehajam k najkočljivejši točki, k vnebovpijoči krivici, ki se mi je zgodila in za katero nosite v prvi vrsti VI odgovornost. Vaša odgovornost za to krivico je tako velika in tako evidentna, da zmorem žal opravičeno reči: Vsa ta krivica je Vaše delo! Kajti nikdar bi se ne bil mogel izvršiti moralčni umor, ki se je zagrešil proti meni, da ne bi bili morilcem nudili Vi svojo pomoč, svojo zaščito in še celo svojo škofovsko avtoriteto. Kajti, kar se je z menoj zgodilo, se moralčno prav nič ne razlikuje od umora i. s. od kukavičnega zasednega umora. /.../ Obrazložite mi vendar, kaj da sem osebno pregrešil tako groznega, da se sme z menoj postopati kakor z divjo zverjo? /.../ Tu obmolknete. Toda jaz Vas ne izpustim. Vi ste mi dolžni pojasnilo in jaz je kategorično zahtevam.«*¹⁷¹

Sklep

Leta, ki jih je Ivan Šusteršič po prevratu preživel v tujini, so bila zanj velika preizkušnja.¹⁷² Albinu Prepeluhu je na srečanju v nekem graškem hotelu leta 1922 priznal, da ni poznal srbskega naroda, katerega politični voditelji so v jugoslovanski državi odločilno oblikovali državno politiko: *»O njih sem vedel samo, da se vsi pišejo na -ić, da je njihov večni vladni predsednik Nikola Pašić in da so nekateri srbski politiki veliko zaslužili pri nabavi orožja v Franciji.«*¹⁷³ Narodna ljudska stranka v kratkem času trajanja volilne kampanje za volitve v Narodno skupščino ni imela priložnosti opredeliti programskih zahtev, posebno tistih z gospodarskega področja ne, zato se je v volilni kampanji osredotočila na kritiko politike SLS. Ugotovimo lahko, da je bil to glede na izpopolnjeno mrežo katoliških organizacij in posledično pričakovano visoko volilno podporo SLS politični salto mortale. Naglo osiveli Šusteršič je po volitvah živel med tirolskim Voldersom in Ljubljano, nekaj časa je bolehal in se zdravil v Radencih, kjer ga je zadela kap; 7. oktobra 1925 je umrl v svojem ljubljanskem stanovanju.¹⁷⁴ Ob njegovi smrti so si bila poročila v

¹⁷⁰ NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

¹⁷¹ Prav tam.

¹⁷² Ivan Šusteršič je med drugim zapisal: *»V zahvalo imam še posebej, da sem s svojo rodbino preganjan v tujini in da mi niti ni dovoljeno, služiti svoj vsakdanji kruh v domovini kot priprost državljan. Z menoj mora trpeti tudi moja bolna žena in sin: peklenško sovraštvo in osveta celemu rodu: na stare dni moram begati v tujini, pred očmi popolno negotovost, oropan za sadove svojega življenjskega dela: tako peklenško sovraštvo od strani, ki proglašajo sama sebe kot nositeljico katoliških idej.«*

NAL, fond: Anton B. Jeglič, fasc. 28, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders, 14. 6. 1922.

¹⁷³ Prepeluh, *Pripombe k naši prevratni dobi*, 147–148.

¹⁷⁴ NAL, fond: Anton Koblar, fasc. 23, Pismo Ivana Šusteršiča, Volders 29. 7. 1924; Škerbec, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*, II. del, 74–76; Dr. Krek in dr. Šusteršič, *Ljudski tednik*, 31. 5. 1923, 2–3.

slovenskih političnih časnikih edina, da je šlo za eno najbolj opaznih osebnosti v slovenski politični zgodovini.¹⁷⁵ Ivan Hribar pa je v svojih Spominih že novembra 1917 vizionarsko zapisal: »Njegova (Šusteršičeva, op. MR) politična smrt bude smrt škorpijona, ki piči samega sebe.«¹⁷⁶

SUMMARY

Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Mateja Ratej

The National Council for Slovene Provinces and Istria, the supreme political representative body with its seat in Ljubljana, took over the leadership of the Slovene national movement in the Austro-Hungarian Monarchy. On October 27, 1918 the Council deposed Ivan Šusteršič from the post of Governor General of the Carniolan Province. Fearing assassination, he fled from Ljubljana to Vienna on October 28, 1918, first spending two years in Switzerland and in Italy, and then finally settling down in Volders in Austrian Tyrol. Although Slovene political parties did not wish to admit they were in any way connected with him they started to prepare for his political participation in Slovene politics after he had published a text entitled *Moj odgovor* (My Reply) in April 1922. It focused largely on a critical evaluation of political activities of the SPP, the Slovene People's Party (Slovenska ljudska stranka) and its, as Šusteršič put it, clericalism. To him, the SPP's autonomist political platform was but a means of wooing its constituent body. Prior to his return to Ljubljana in 1922 and with the help of the political support of Ivan Pucelj of the Slovene Agrarian Party (Slovenska kmetijska stranka), Šusteršič established contacts with the National Radical Party in order to weaken the political influence of the SPP. Upon his arrival to Ljubljana on December 11, 1922, he was warmly welcomed by his supporters who were also called the *starini* and the *šuštercijanci*. Strongly stigmatized by the Catholic political camp, they had been covertly politically active throughout Šusteršič's absence. Šusteršič established the NPP, the National People's Party (Narodna ljudska stranka), which favored self-determination and strong Christian values in public life. Although the NPP did not support the idea of Yugoslav national unity its platform did mention state unity within the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes. Šusteršič was of the opinion that the process of bringing closer the Serbs, Croats, and Slovenes is necessary but should circumvent the existing legislation. According to him, the crisis of the Kingdom both in internal affairs and in foreign relations could be attributed to a lack of civic pride. Like the SPP, Šusteršič advocated the establishment of diplomatic relations between the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes and the Union of Soviet Socialist Republics. He was also certain that good relations with Italy represented the key to stable politics in the Balkans and in Central Europe. Stressing the importance of the peasant class as the core of the Slovene nation, the basic tenets of the platform of the National People's Party were in accord with the platform of the Slovene People's Party. Both advocated social reform; reduction in defense expenditure; increase in export and decrease in import; industrial development; modernization of state administration; and tax system reform. Election to the National Assembly took place on March 18, 1923, and the NPP won 739 votes (1, 01 %) in the Ljubljana – Novo Mesto electoral district. The years he had spent abroad after the political turnabout had been particularly trying for Šusteršič, and after his return to Ljubljana in 1922 it was difficult for him to keep up with the changed political circumstances in the Kingdom of the Serbs, Croats, and

¹⁷⁵ Glej npr.: Dr. Ivan Šusteršič, *Slovenec*, 8. 10. 1925, 2; *Jutro*, 8. 10. 1925, 2; *Slovenski narod*, 9. 10. 1925, 2; *Domoljub*, 15. 10. 1925, 1-2; *Straža*, 9. 10. 1925, 2.

¹⁷⁶ Hribar, *Moji spomini*, II. del, 244–245.

Slovenes. After the 1923 election he lived between Volders and Ljubljana, and suffered a stroke while he was undergoing medical treatment in Radenci. He died in his Ljubljana flat on October 7, 1925. Reports in Slovene political newspapers all agreed that Ivan Šusteršič was one of the most prominent figures in Slovene political history.

Viri in literatura

Arhivski viri

Nadžkofijski arhiv Ljubljana, Anton Bonaventura Jeglič, Dnevnik
 Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond: Ivan Šusteršič
 Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond: Anton Koblar
 Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Rokopisna zbirka, Zapuščina Ivana Hribarja
 Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond: Nikola Pašić
 Nadškofijski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini

Monografije

Bergant, Zvonko, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.

Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.

Dolar, France, *Odsotnost slovenske državne misli v prevratu 1918*. Buenos Aires: Sij, 1971.

Erjavec, Fran, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana: Prosvetna zveza, 1928.

Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.

Grdina, Igor, *Slovinci med tradicijo in perspektivo. Politični mozaik 1860–1918*, Ljubljana: Študentska založba, 2003.

Hribar, Ivan, *Moji spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1984.

Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Lipušek, Uroš, *Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Sophia, 2003.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998.

Perovšek, Jurij, *Slovenska osamosvojitve v letu 1918*. Ljubljana: Modrijan, 1998.

Pleterski, Janko, *Dr. Ivan Šusteršič (1863–1925). Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC, 1998.

Prepeluh, Albin, *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba Univerzitetne tiskarne J. Blasnika nasl., 1938.

Rahten, Andrej, *Pozabljeni slovenski premier; Politična biografija dr. Janka Brejca (1869–1934)*. Celovec: Mohorjeva, 2002.

Rahten, Andrej, *Zaveznštva in delitve. Razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*. Ljubljana: Nova revija, 2005.

Ratej, Mateja, *Slovenski politični katolicizem s posebnim poudarkom na razvoju dogodkov na Štajerskem med leti 1923 in 1929*, doktorska disertacija, Univerza v Mariboru, Maribor, 2004.

- Sodite po delih! Vsem, ki so dobre volje! Kažipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost*, Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1923.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000.
- Škerbec, Matija, *Pregled novodobnega slovenskega katoliškega gibanja*. Cleveland (Ohio): samozaložba, 1957.
- Šuklje, Fran, *Iz mojih spominov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1995.
- Šušteršič, Ivan, *Moj odgovor*. Volders na Tirolskem: samozaložba, 1922.
- Zečević, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba obzorja, 1977.

Članki

- Bergant, Zvonko, Ivan Šušteršič o liberalizmu in klerikalizmu, *Bogoslovni vestnik*, št. 3/2001.
- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923, *Socialna misel*, I. II/1923.
- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 8. februarja v Sloveniji, *Socialna misel*, I. IV/1925.
- Gosar, Andrej, Načrt političnega programa Slovenske ljudske stranke, *Socialna misel*, I. I/1922.
- Grdina, Igor, Nekaj opazk o Šušteršičevi politiki pred in med prvo svetovno vojno, *Zgodovinski časopis*, št. 3/1999.
- Jeraj, Josip, Ustavni problem naše države, *Socialna misel*, I. II/1923.
- Kacin – Wohinz, Milica, Tajni predlog Ivana Šušteršiča o hrvatsko-slovenskoj republici, *Stvaranje jugoslovenske države 1918. godine*. Beograd: Naučna knjiga, 1989.
- Korošec, Anton, Nekaj evropske politike, v: *Socialna misel*, I. V/1926.
- Korošec, Anton, Kriza parlamentarizma, *Socialna misel*, I. V/1926.
- Pleterski, Janko, Dejavnost dr. Ivana Šušteršiča v Švici v letih 1917–1918, *Zgodovinski časopis*, št. 2/1992.

Zapisi

Klaudija Sedar

Bogojinska resolucija

Slovenska krajina oz. Prekmurje¹ je bilo v prvi polovici 20. stoletja prizorišče pomembnih zgodovinskih dogodkov. Večina teh je že raziskanih in temeljito obdelanih, zato tokratni prispevek ne bo obnavljal že znanih dejstev, temveč bo skušal na podlagi novih spoznanj osvetliti najbolj osrednje dogodke iz prelomnih let po I. svetovni vojni. Pri tem bo naša pozornost usmerjena predvsem na t. i. bogojinsko resolucijo oz. deklaracijo, ki se omenja v večini govorov ob prazniku *Priključitve Prekmurja*, 17. avgusta. Prav to nenehno ponavljanje nas je spodbudilo k vnovičnemu pregledu dogajanja po koncu vojne. Nenazadnje tudi zato, ker okoliščine nastanka, predvsem pa vsebina te resolucije še vedno niso docela razjasnjeni, čeprav vsi dosedanji slavnostni govori ob omenjenem prazniku sporočajo, da so Prekmurci željo o priključitvi k matični domovini leta 1919 zapisali v t. i. bogojinski deklaraciji.

Poglejmo konkretne primere:²

- 17. 08. 1999 – slavnostni govornik, predsednik Republike Milan Kučan pledira zato, da naj bo /.../ ohranjanje spomina spominjanje na tisti čudno prelomen in prevraten čas, v katerem so Slovenci med Muro in Rabo začutili usodno nujno, ki so jo izrazili z besedami: »Prebivalci Slovenske krajine slovesno izjavljamo, da smo vsekdar bili in hočemo biti in ostati Slovenci. Mi hočemo ostati združeni s Slovenci na drugi strani Mure v Združeni Sloveniji.« *V bogojinsko Resolucijo jih je zapisal tamkajšnji župnik Ivan Baša pred natanko 80 leti, 1919. leta.*
- 17. 08. 2007 – slavnostni govornik, okoljski minister Janez Podobnik: /.../ Po koncu 1. svetovne vojne je delegacija Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na pariški mirovni konferenci zahtevala, da se ozemlje Prekmurja vrne matični državi; *Prekmurci so to željo zapisali v t. i. bogojinsko deklaracijo.* Poudarili so, da so vedno bili in bodo Slovenci in zato želijo živeti v enotni, združeni Sloveniji.

¹ V izogib zmešnjavi pri poimenovanju enkrat etnografskega imena *Slovenska krajina* in drugič spet geografskega imena *Prekmurje* bo (razen v dobrednih navedkih) uporabljano geografsko ime, ki je v stalni rabi dandanes, tj. Prekmurje. K tej odločitvi so pripomogle tudi besede msgr. dr. škofa Jožefa Smeja, da sta se ti dve poimenovanji dejansko pojavili istočasno.

² Povzeti primeri so dostopni na naslednjih spletnih straneh:

<http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/01.08.1999-97-02> (12. 5. 2010);

<http://www.rtv slo.si/slovenija/prekmurje-praznuje-zdruzitev-z-domovino/75071> (12. 5. 2010); <http://www.rtv slo.si/slovenija/prekmurci-slavijo-zdruzitev/58579> (12. 5. 2010);

<http://www.dz-rs.si/index.php?id=387&type=98&show=64&cHash=1abbefb325> (12. 5. 2010).

- 16.08.2008 – slavnostni govornik, premier Janez Janša: Bogojinska deklaracija: /.../ Smo in bomo Slovenci. *Prekmurci so željo, da se priključijo matični domovini sicer zapisali že v t. i. bogojinski deklaraciji*, v kateri so poudarili, da so vedno bili in bodo ostali Slovenci in da zato želijo živeti v enotni, združeni Sloveniji. Pariška mirovna konferenca je mejo določila po razvodu rek Rabe in Mure, s čimer je več slovenskih vasi s 6.087 Slovenci ostalo na Ogrskem.
- 14.08.2009 – slavnostni govornik, predsednik Državnega zbora dr. Pavel Gantar: /.../ Prekmurci ste vedno bili in vedno boste Slovenci. *To ste zapisali sami v znamenito Bogojinsko deklaracijo*.

Kot je iz navedenega razvidno, postavlja Milan Kučan bogojinsko resolucijo v leto 1919 in kot avtorja resolucije predstavi Ivana Bašo. Ostali govorniki zapis oz. sprejetje resolucije navajajo brez letnice oz. natančnejše opredelitve. Ker pa se njihova omemba le-te pojavlja vselej ob prazniku *Priključitve Prekmurja*, se sklepa, da jo prav tako uvrščajo v leto 1919. Povsem jasno je slednje razvidno iz navedka v časopisu Večer:³ Leta 1919 je v bogojinsko resolucijo zapisal tamkajšnji župnik Ivan Baša usodno nujno z besedami: »Prebivalci Slovenske krajine slovesno izjavljamo, da smo vseskozi bili in hočemo biti in ostati Slovenci. Mi hočemo ostati združeni s Slovenci na drugi strani Mure v Združeni Sloveniji.«

Prav tako vsi govorniki (razen g. Kučana) navajajo bogojinsko resolucijo oz. deklaracijo brez vsakršnega dodatnega pojasnila, vsebine in okoliščin, v katerih naj bi bila resolucija sprejeta. Prav to nam je porodilo številna vprašanja, ki so nas spodbudila k sistematičnemu iskanju konkretnih odgovorov oz. h konkretnim pojasnilom.

Pri tem se v prvem delu osredotočamo na avtorja resolucije in njegovo aktivno kot tudi pasivno delovanje v letu 1919: Zakaj Ivan Baša in ob kateri priložnosti leta 1919 naj bi prav on te besede zapisal v t.i. bogojinsko resolucijo – ob priključitvi? V drugem, osrednjem delu, bo pozornost osredotočena na dogodke v letih 1918 do 1926: Kdaj točno je bila torej zapisana bogojinska deklaracija? V tretjem delu bo uporabljena metoda strukturiranega intervjuja z enim samim, a ključnim vprašanjem: Na kateri vir se slavnostni govorniki sklicujejo ob svojih navedbah, da so Prekmurci oz. Ivan Baša željo po matični domovini zapisali v bogojinski deklaraciji? So za to odgovorni nestrokovni »zgodovinarji« ali celo ustno izročilo oz. zmotna interpretacija le-tega?

1. Ivan Baša kot »buditelj« prekmurskega ljudstva

Ivan Baša (roj. 11. aprila 1875, u. 13. februarja 1931) je brez dvoma eden najpomembnejših akterjev prekmurske zgodovine v prvi tretjini 20. stoletja. Poznamo ga kot priljubljenega duhovnika, kot pisatelja⁴ in kot zagovornika prekmurske

³ Večer, Hladen odnos do državnega praznika ali ..., 24. 8. 2009, str. 26.

⁴ O njegovi dušnopastirski službi in slovstvenem delu glej npr. Smej, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 99–102; Škafar, Župnija Gospodovega vnebohoda v Bogojini, str. 41.

avtonomije in priključitve k Jugoslaviji. Na tem mestu nas zanima predvsem njegovo delovanje v vlogi t. i. »narodnega buditelja.« Narodno zavest in ljubezen do vsega slovenskega mu je vcepil njegov oče, navdušen Mohorjan in v času najhujše madžarizacije (1891–1905) poverjenik Mohorskih knjig v beltinski župniji. Njegovo zanimanje za usodo Prekmurja je zraslo v času šolanja; v gimnaziji in bogoslovnem semenišču, kjer je imel tesne stike⁵ z drugimi prekmurskimi izobraženci z desne strani Mure.⁶ K premisleku o usodi sonarodnjakov pa so ga napeljale predvsem izkušnje v času njegovega službovanja v Bogojini.⁷

- Sicer pa nas v tej razpravi zanima predvsem njegovo delovanje v letu 1919:⁸
- 14. januarja so Baša, Klekl in drugi na Kleklovem domu v Črenšovcih razširili, sprejeli in podpisali načrt avtonomije Prekmurja;
 - 6. februarja je od ministrskega predsednika Berinkeya prejel brzojav, naj se 12. februarja v Budimpešti udeleži posveta in pogajanj glede avtonomije, a se povabilu ni odzval;
 - 23. marca so ga župljani seznanili z lepakom *Vsakomur*;⁹ ki je visel na cerkveni lipi;
 - 4. junija ga je mati nagovorila, naj se za dan ali dva umakne k sorodnikom v Gančane, saj so bili duhovniki kot nasprotniki revolucije najbolj izpostavljeni preganjanju nove oblasti;
 - Za 12. avgust navaja vstop jugoslovanskih čet iz radgonske in ljutomerske smeri v Prekmurje. S tem je bilo to priključeno k Jugoslaviji, meja med slednjim in Ogrsko pa je potekala ob razvodnici med Rabo in Muro. K Jugoslaviji pa je pripadlo Prekmurje brez Porabja, kar pomeni, da načrt avtonomnega Prekmurja ni bil upoštevan;
 - 17. avgusta ga je obiskal Marko Forjan, ubežnik iz ječe. Seznanil ga je s svojo usodo hlapca na Štajerskem in s popoldansko proslavo osvoboditve Prekmurja v Beltincih ter hkratno slovesno božjo službo, ki jo je opravil prof. dr. Fran Kovačič;

⁵ Skupaj z obema Klekloma, Jožefom Sakovičem, Francem Rogačem in Štefanom Küharjem je namreč spadal v ožji krog sodelavcev dr. Franca Ivanocyja. Da so bili ti stiki eden izmed ključnih dejavnikov pri združitvi Prekmurja z ostalo Slovenijo, pojasnjuje Novak: »Nikoli ne bi bila naša krajina združena z ostalo Slovenijo leta 1919, ko ne bi bilo našega slovenskega tiska, ko ne bi bilo stikov naših duhovnikov in vernikov s Slovenci onstran Mure, ko ne bi v njih živela zavest: Slovenci smo, to je naša naravna pravica in dolžnost, da to ostanemo.« (Novak, Učitelji in rešitelji našega ljudstva, str. 34).

⁶ Škafar, Župnija Gospodovega vnebohoda v Bogojini, str. 41–42; Smej, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 102; Baša Ivan, bogojanski plebanoš, v: Kalendár Srca Jezušovega, 1932, str. 32.

⁷ Kot pravi sam: »Gda sem prišeo v Bogojino, so po večeraj dečki že vogrski spevali ... Začno sem je zbirati pa je včiti naše slovenske pesmi...« (Baša Ivan, bogojanski plebanoš, v: Kalendár Srca Jezušovega, 1932, str. 35).

⁸ Smej, Psalmi vaškega župnika, str. 190–199.

⁹ Vsebina razglasa je bila naslednja: Madžarska socialnodemokratska stranka se je združila s komunistično stranko. /.../ Delavci vsega sveta, stresite s sebe jarem svojih tlačiteljev-kapitalistov! /.../ Proletarci vsega sveta, zedinite se! Živela revolucionarna internacionala delavcev, vojakov in poljedelcev! V imenu Madžarske republike svetov Béla Kun, komisar za zunanje zadeve, voditelj proletarske revolucije (Listina *Vsakomur oz. Svakomu*, saj je zapisana v hrvaškem jeziku, je dostopna v PAM, št. 10/348).

- 28. avgusta je sombotelski škof János Mikes imenoval Janoša Slepca za generalnega vikarja soboške dekanije ter obenem Dolenc in Markovec kot dušnopastirskih postojank monoštrske dekanije, saj sam neposredno več ni mogel upravljati Prekmurja. Hkrati je imenoval lendavskega župnika Florijana Straussa za generalnega vikarja lendavske dekanije;
- 2. oktobra so katoličanski in evangeličanski duhovniki v narodnem svetu oz. t. i. prekmurskem parlamentu zahtevali, naj se v šolah poleg knjižne slovenščine ohrani tudi prekmurščina.

Ne gre zanikati, da je bilo njegovo življenje silno razgibano in vsestransko, pri čemer seveda ne smemo pozabiti tedanjih razmer v Prekmurju, polne negotovosti in napetosti. A vrnimo se k naši resoluciji. Kot kažejo dosedanje navedbe, ni v letu 1919 niti sledu o kakršnikoli resoluciji, ki bi bila zapisana s strani Ivana Baše v Bogojini. Da bi Baša »pozabil« zapisati tako pomemben dogodek oz. dokument, je skorajda nemogoče. Če se torej sklicujemo na njegove zapise, bogojinska resolucija nikakor ni mogla biti zapisana leta 1919, kot nam to ob vsakoletni proslavi ponavljajo slavnostni govorniki.

Nadaljnje prebiranje zgodovinskih tekstov in zapisov o življenju Ivana Baše nas tako vodi naprej, do leta 1926. Še prej pa moramo na kratko osvetliti dogajanje v letih takoj po vojni.

2. Prekmurje med 1918 in 1926

2.1 Osvoboditev Prekmurja

V letih 1918/1919 so si slovenski voditelji dolgo prizadevali, da bi po legalni poti pridobili čim več narodnih pravic. Ob tem so tako nenehno preverjali možnosti, ki sta jim ponujali obe strani (madžarska in jugoslovanska). Eden izmed prvih korakov je bila ustanovitev Narodnega sveta za Slovenijo v Ljubljani, 16. avgusta 1918. Ta je predstavljal vrhovno politično organizacijo, katere namen je bil pripraviti združitev Slovencev s Hrvati in Srbi v samostojno državo. Za predsednika je bil na ustanovnem zboru izvoljen Anton Korošec, ki je na podlagi sklepa, izdanega s strani ustavnopravnega odseka¹⁰ 28. oktobra 1918, prevzel oblast za prehodno obdobje. Od 23. oktobra naprej so tako v vseh pomembnejših krajih in okrajih ustanovili okrog 130 krajevnih Narodnih svetov, ki naj bi bili ljudstvu kažipot v izvrševanju prave samoodločbe v duhu in smislu Narodnega sveta.¹¹ Samoumevno je torej, da so se Narodni sveti formirali z namenom, da zadovoljijo težnje in zahteve množic, saj so navsezadnje bili predvsem organi vrhov in dejansko zaščita temeljev obstoječega sistema. V ta namen so po krajih organizirali shode, saj je le na tak način bil dosežen dialog med predstavniki sveta in ljudskimi množicami.

¹⁰ Narodni svet je bil razdeljen na 9 odsekov (finančni, aprovizijski, organizacijski, propagandni, ustavnopravni, prometni, administrativni, gospodarski in kulturni) ter pododseke (Jerič, Narodni svet, str. 147).

¹¹ Prav tam, str. 145–147.

V Prekmurju so bili v tem času najbolj odmevni shodi v Murski Soboti (20. 10. 1918), v Ljutomeru (3. 11. 1918) in v Radgoni (26. 12. 1918).¹²

Skrb za Štajersko in Prekmurje je Ljubljana prepustila Mariboru z nalogo, ki naj bi določil narodne meje proti nemški Štajerski in Madžarski, v vseh krajih ustanovljal narodne straže, narodne svete, sestavljal kataster narodne in tuje posesti, reševal gospodarska vprašanja itd. Pri tem je bil referat za Prekmurje zaupan članu sveta in mariborskemu bogoslovnemu profesorju dr. Matiji Slaviču.¹³ Ta je 3. septembra 1918 prišel s to »novico« k Ivanu Baši, župniku v Bogojini in mu naročil, naj v Bogojini ustanovi Narodni svet. Obenem ga je seznanil, da bo podobno nalogo zaupal Jožefu Kleklu mlajšemu v Dolencih in dr. Mirku Lenaršiču na Dolnjem Seniku. Baša je zaupano nalogo izpeljal in v Bogojini na dan, ko sta se združili Država SHS in Kraljevina Srbija v enotno državo, ustanovil Narodni svet. Na to prvo adventno nedeljo, 1. decembra 1918, je Ivan Baša najprej pri maši s posebnim poudarkom prebral Jezusove besede iz evangelija: »Dvignite glave, vaše odrešenje se približuje!« Po pridigi pa vernikom oznanil, da bo po maši v šoli sestanek Narodnega sveta. Nanj so prišli skoraj vsi moški in nekaj žensk, saj je bil sestanek javen. Ivan Baša je tedaj kot predsednik Narodnega sveta prebral osnutek izjave, ki jo je nameraval poslati vladi v Budimpešto.

Ta »sporazum o samoodločbi«,¹⁴ s katerim naj bi Slovenci dobili upravno, cerkveno, šolsko in kulturno avtonomijo znotraj Madžarske je bil podpisan, pozneje tudi s strani drugih župnikov. Na ta poziv so bili v Prekmurju v večih krajih ustanovljeni Narodni sveti, s posredovanjem katerih je tudi madžarska vlada izvedela, da se Prekmurje noče odcepiti od Madžarske, temveč si znotraj nje zagotoviti le narodnostne pravice.¹⁵

Čez dober mesec dni, 14. januarja 1919, se je Baša skupaj z drugimi¹⁶ sestal na Kleklovem domu v Črenšovcih, kjer so zahtevo po avtonomiji v Slovenski krajini razširili, jo sprejeli in podpisali, tudi v primeru, če bi prišli pod Jugoslavijo: »V avtonomno Slovensko krajino se mora vključiti tudi Porabje z Monoštrom. V Slovenski krajini, v Soboti morajo biti slovenska gimnazija, slovensko učiteljsko in slovenski licej za dekleta. Učni jezik naj bo slovenski, črkopis gajica. Nepravilno ime »vend(ski),¹⁷ Vendi«, se mora uradno nadomestiti s »slovenski, Slovenci.« »Avtonomija Slovenske krajine mora ostati tudi v primeru, če se Prekmurje združi z ostalimi Slovenci.«¹⁸

¹² Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 246–248; Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919, str. 70; 73; 88.

¹³ Kokolj, Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919, str. 86.

¹⁴ Definicijo *Slovenske avtonomije* podaja Klekl v: *Novine*, 16. 03. 1919, št. 11.

¹⁵ Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 39.

¹⁶ Prisotni so bili duhovniki iz Zalske županije, in sicer, poleg Ivana Baše in Jožefa Klekla, beltinski, črenšovski in turniški duhovnik (Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 43).

¹⁷ V izvorniku (Smej, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 102) zapisan izraz *vend* z malo začetnico lahko razumemo v vlogi pridevnika *vendski*, kot je v nadaljevanju pomen izraza »slovenski« tudi opredeljen.

¹⁸ Smej, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 102; isti, *Psalmi vaškega župnika*, str. 190.

Smoter sestanka, tako Klekl,¹⁹ je bil seznaniti madžarsko vlado z dokončnim stališčem prekmurske duhovščine do jugoslovanskega vprašanja. Ta načrt avtonomije, ki je bil vsebinsko enak načrtu Ivana Baše z dne 1.12.1918, so podpisniki dobra dva meseca kasneje (9.2.1919) objavili v Novinah.

Načrt ali plan avtonomije, ki so ga podpisali²⁰ slovenski duhovniki v Zalski županiji je predvideval zagotovitev avtonomnih pravic Prekmurju ne glede na to, kateri državi bi mirovna konferenca pokrajino prisodila. Na to madžarska vlada nikakor ni mogla pristati, saj je načrt prejudiciral možnost, da Prekmurje pripade Jugoslaviji. Obenem je bil pripravljen tako in zato, da bi narodnim voditeljem, predvsem Kleklu, zagotovil manevrski prostor in čas za konkretnejšo odločitev v skladu z razvijajočimi se mednarodnimi političnimi razmerami.²¹ Sicer pa je 14. januarja 1919 podpisani načrt, objavljen v Novinah, objavil tudi madžarski soboški tednik²² in ga opremil s precej zgovornim komentarjem: *To naj bi bil načrt avtonomije, ki si ga je zamislil Klekl Jožef in s katero hoče rešiti vendsko ljudstvo Jugoslaviji ter pri izvedbi tega načrta ga podpirajo, kakor izhaja iz predgovora k načrtu, beltinski župnik Kúhar Jožef, bogojinski župnik Baša Ivan, črenšovski župnik Čačič Jožef in turniški župnik Sakovič Jožef. /.../ Resnici na ljubo je treba pripomniti, da je katoliška duhovščina murskosoboškega okraja na konferenci dne 3. februarja s soglasnim sklepom zavrnila vse točke načrta in smatra vso umetnijo za delo človeka, ki je zabredel in ki je našel med duhovščino, žal, štiri zaveznike. /.../ Zaenkrat dajmo le zvočnik na vijolino, zadušimo upravičeno vznemirjenje in pomirimo rodoljubno ljudstvo tega okraja, toda v kratkem bo našlo ljudstvo tega okraja način in priložnost, da primerno odgovori na poizkuse izpodkopavanja reda in kmalu bo prišel čas, ko bodo Klekl Jožef in njegovi tovariši, če bodo o tem govorili, da so nosilci ljudskega čustvovanja, prisiljeni govoriti drugače in v drugem duhu.*

Reakcija je razumljiva, saj je načrt avtonomije Prekmurja oz. Slovenske krajine zelo ambiciozen. Predvideval je namreč, da se bo celotno Prekmurje skupaj s Porabjem in Monoštrom združilo v državo Slovenijo. Odziv je sledil tri dni kasneje, ko je dr. Bela Obal sklical shod v Beltincih in predstavil enačico, po kateri bi Prekmurje ostalo sestavni del Ogrske. Med publiko je to sprožilo burne reakcije, tako da je bil Obal še pred koncem shoda preglašen z medklici »Živela Jugoslavija!«²³ Omenjeni shod je bil le eden izmed mnogih podobnih srečanj in prepričevanj,

¹⁹ Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 26.

²⁰ S tem je soglašala velika večina duhovščine od Mure do Rabe, ki je v imenu svojih vernikov sprejela avtonomijo. Odziva ni bilo le iz dveh katoliških župnij, a sta tudi ti dve zahtevali pravico uporabe slovenskega jezika (Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 44).

²¹ Fujs, *Prekmurci v dvajsetem stoletju*, str. 67–68; Ista: *Kako so Prekmurci v desetih mesecih preživeli devet zamenjav oblasti, pa vendar zaupali politiki*, str. 234; Kokolj, *Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919*, str. 94–98.

²² *Muraszombat és vidéke*, 09. 02. 1919.

²³ Smej, *Psalmi vaškega župnika*, str. 190; Slavič: *Naše Prekmurje*, str. 39. Shod v Beltincih podrobneje opisuje Klekl (*Važnejši dogodki*, str. 24–25). Za odziv 10.000 zbrane množice Klekl »pripisuje« krivdo Obalu, ki svojega govora ni pričel z navedbo pravic za ljudstvo, temveč z materialnimi dobrinami. S tem, ko je ljudstvo zahtevalo Jugoslavijo, je dejansko zahtevalo avtonomijo v mejah države.

ki jih je Obal kot načelnik vladnega komisariata (imenovan 11. decembra 1918) izpolnjeval tako, da je skliceval ljudska zborovanja in na njih dosegal, da so se navzoči izrekli za neločljivost od Ogrske, hkrati pa obljubljal pošiljke živeža in drugih potrebščin.²⁴

Z načrtom avtonomije Prekmurja, podpisanim v Črenšovcih, se je seznanil tudi tedanji sombotelski škof János Mikes. Ker je uvidel, da so podpisani duhovniki naklonjeni Jugoslaviji in ne Ogrski, se je odpravil na pot, da »uredi zadeve.« Njegov prihod v vlogi političnega agenta pa ni dosegel željenega rezultata.²⁵ Tudi zato je Ivan Baša 6. februarja prejel brzozjav od ministrskega predsednika Berinkejya, naj se 12. februarja v Budimpešti udeleži posveta in pogajanja glede avtonomije Prekmurja. A to se ni zgodilo, prav tako ni obveljal noben od načrtov, saj se je ljudski republiki bližal konec. Na Madžarskem je namreč 23. marca 1919 sledila razglasitev boljševiske Republike svetov, v Murski Soboti pa je nastala kratkotrajna Murska republika.²⁶

Do ključne prelomnice v političnem življenju prekmurskih Slovencev je prišlo 1. avgusta 1919, ko je Vrhovni svet v Parizu ugodil zahtevi vlade Kraljevine SHS. Meja med novima državama je potekala ob razvodnici med Rabo in Muro. Javno razglasitev »pridružitve« Prekmurja in izročitev le-tega jugoslovanski civilni upravi²⁷ so slovesno proslavili dne 17. avgusta v Beltincih, prvo nedeljo po uradni priključitvi, meje pa so bile dokončno potrjene šele leta 1924.²⁸ Navkljub trenutni stabilnosti pa se je negotovo stanje nadaljevalo še nekaj let po priključitvi k novi državi in znova pripeljalo do shodov, le da je bil tokrat namen zbranih ljudskih množic nekoliko drugačen.

2.2 Manifestacije za Prekmurje

Povod za nadaljnje nemire so bile jugoslovanske čete. Lendavski okraj so namreč 12. avgusta 1919 zasedli Hrvati, češ da spada k Sloveniji le soboški okraj. Z odlokom, ki so ga Prekmurci izposlovali v Beogradu, je bilo nato vendarle doseženo, da ostane vse Prekmurje do ustavne ureditve ena upravna enota s civilnim komisarjem, ki ga imenuje Deželna vlada Slovenije.²⁹ Ne glede na to Hrvati svoje namere niso opustili. Nasprotno, v prihodnjih letih so jo uveljavljali še pogosteje. O tem med drugim poroča tudi Vinko Škafar,³⁰ ki se sklicuje na ljubljanskega

²⁴ Kokolj, *Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919*, str. 83. Prim. tudi Fujs, *Ko je bilo Prekmurje republika*, str. 88.

²⁵ Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 27ss.

²⁶ Od 29. maja do 3. junija 1919. (Smej, *Psalmi vaškega župnika*, str. 190–191; isti, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 103; Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 53.

²⁷ V upravo civilnemu komisarju Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, dotedanjemu mariborskemu okrajnemu glavarju dr. Srečku Lajnšiču.

²⁸ Slavič, *Naše Prekmurje*, str. 258–261; isti: *Narodnost in osvoboditev Prekmurcev*, str. 74–77. Prim. tudi Kyovsky, *Trianonska pogodba in slovensko-ogrska meja*, str. 251–255.

²⁹ Liška, *Porajanje in rast narodne zavesti prekmurskih Slovencev*, str. 272–273.

³⁰ Škafar, V., *Prizadevanja za škofijo po prvi svetovni vojni*, str. 106.

škofa Jegliča. Ta je namreč k »Predlogom za konkordat« zapisal, da se je hrvaška Radićeva stranka že od leta 1923 močno zavzemala za Prekmurje in ga želela združiti s »svojimi hrvaškimi brati iz Medmurja in hrvatskega Zagorja.«

Zahteve, da je potrebno Prekmurje priključiti Hrvaški, češ da Prekmurci niso Slovenci, ampak Hrvati, so postajale iz dneva v dan vse odmevnejše, predvsem s strani Radićeve stranke. Kot poroča Kokolj,³¹ so te zahteve prizadevno objavljali hrvaški časopisi, a so se tudi v Prekmurju začeli situaciji primerno pripravljati na odpor.

Po agrarni³² reformi so bili kmetje namreč prisiljeni za drag denar kupovati zemljo, ki bi jo prej lahko dobili od grofov po polovični ceni. Za prizadete se je sicer potegnil poslanec Klekl,³³ a namera Radićevih prijateljev, da pridobijo Prekmurje v svojo upravo in imajo ob tem popoln nadzor nad tamkajšnjim ljudstvom, je ostala. Že sama misel, da bi bili izročeni na milost in nemilost tem načrtom, je Prekmurce močno vznemirila, zato so se 29. avgusta 1926 zbrali na protestnih zborovanjih, od katerih sta dva potekala v Murski Soboti in v Črenšovcih. Na zborovanja je z dr. Antonom Koroščem na čelu prišla tudi večina ostalih poslancev SLS-a;³⁴ Jožef Klekl,³⁵ dr. Kulovec, dr. Franc, Anton Sušnik, Ivan Strcin, Štefan Falež, Andrej Bedjanič, Jožef Škoberne in tudi dr. Matija Slavič.³⁶ Kot poroča Kokolj,³⁷ se je dr. Korošec v času Uzinovićeve radikalne in radićevske vlade prav tako politično udejstvoval na shodih v Ljubljani, Domžalah, Trebnjem in Mariboru, kjer je grajal neaktivnost vlade, zahteval njen odstop in vztrajal pri zahtevi po avtonomni Sloveniji. Pot ga je pripeljala tudi v Prekmurje na omenjena shoda, kjer se je zavzel za to, da pokrajina ostane v Sloveniji.

³¹ Matošić, Pitanje našeg Prekomurja. Što su Prekomurci? Hrvati, Slovenci ili Vendi? Obzor, Zagreb 6. srpnja 1926k, 178/5; isti, Po hrvatskom Prekmurju. Jutarnji list, 15. jul. 1926 (Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 210–213).

³² Agrarno vprašanje je bilo osrednji problem v priključenem Prekmurju, saj je na večini zemlje (skoraj tretjina je bila v lasti plemiških rodbin) živelo skoraj 90 % kmečkega prebivalstva. Vaškim polproletarcem je sicer na novo nastala Država SHS obljubljala, da jim bo brez odškodnine dodelila veleposestniško zemljo, toda za zemljo, ki jim je bila konec leta 1919 dodeljena le v zakup, so vse so leta 1932 plačevali drago zakupnino (Novak; Orešnik; Štiel: Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju, str. 284). Z agrarno reformo je država grofom sicer odvzela večino veleposestev, ki bi se morala razdeliti med kmete, a se je kot posredovalec vrnila Zagrebačka banka, ki je od grofov kupila zemljo po smešno nizki ceni, nato pa jo ponujala kmetom za oderuški denar. Pred tem so namreč kmetje dobivali zemljo od veleposestnikov in madžarskih grofov samo v najem (Slovenski gospodar, 2. sept. 1926)

³³ Z ustnimi in pismenimi prizadevanji in nenazadnje z ustanovitvijo Agrarne zadruge za Prekmurje, 29. avgusta leta 1926, s sedežem v Črenšovcih za čas do 31. decembra leta 1937 (Agrarna zadruga, v: Kalendár Srca Jezušovoga, 1927, str. 79 ss). O delovanju zadruge glej v: Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 93 ss.

³⁴ SLS (Slovenska ljudska stranka) je bila tedaj vodilna klerikalna stranka v vsej Sloveniji.

³⁵ Klekl je kot poslanec za katoliško slovensko in hrvaško ljudsko stranko nastopil jeseni leta 1920 in kot tak deloval do 6. januarja leta 1929. Kot pravi sam, je bil program stranke podoben programu madžarske ljudske in krščansko socialistične stranke, le da je vseboval zahtevo avtonomne ureditve države in poleg tega priznaval manjšinske pravice državljanov. Več o njegovi poslanski poti glej: Klekl, *Važnejši dogodki*, str. 68 ss.

³⁶ Slovenski gospodar, 2. IX. 1926, 35/1.

³⁷ Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 215–216.

Zborovanja v Murski Soboti, ki se je odvijalo v mestnem parku, se je udeležilo nad 5000 ljudi. Kot prvi³⁸ je spregovoril dr. Korošec o zaskrbljenosti vlade za obubožane kmete in obrtnike ter kot glavnega krivca navedel Radiča: »Radič je največji lažnivec na političnem polju Evrope. Edina rešitev je nova in močna vlada, v kateri bodo zastopane vse stranke. Zahtevamo tudi slovensko avtonomijo in v tej avtonomni Sloveniji mora biti tudi Slovenska krajina, kot polnopravna sestra ostalih hčera matere Slovenije.«³⁹ Zborovalce so s svojim govorom nato navduševali še prekmurski poslanec gospod Klekl, ki jih je pozival v boj proti nameram Radičevcev, akademik Bajlec in bivši minister, poslanec dr. Sušnik, ki je Prekmurce pozdravil v imenu Kranjske.⁴⁰

Iz Murske Sobote se je pot poslancev nadaljevala v Črenšovce, kjer se je ob treh popoldan vršilo drugo protestno zborovanje zoper Radičevo stranko. V Črenšovcih so že plapolale zastave in ljudje so v pričakovanju bili pripravljene na veliki dogodek. Govornike so sprejeli šolska mladina, konjeniki, kolesarji in domala vse prebivalstvo. Skladno s predhodnim zborovanjem sta kot glavna govornika nastopila dr. Korošec in poslanec Klekl. Govoril je tudi g. Jerič in dva zastopnika Madžarov – po Kleklovih⁴¹ navedbah jih je bilo celo več. Protestirali so proti priključitvi Prekmurja Hrvaški in obsodili zamisel Radičeve stranke, saj ta ni vključevala madžarskih manjšinskih pravic, ki jih je SLS ne le priznavala, temveč se je borila za njihovo uveljavitev.⁴²

Tretje srečanje tega dne pa je potekalo v Bogojini, kjer je bilo tega dne proščanje⁴³ in tudi o tem dogodku so poročale Novine.⁴⁴

Zbrana množica 5 tisočih ljudi, ki se zaradi proščanja in blagoslavljanja nove cerkve⁴⁵ ni mogla udeležiti shodov v Črenšovcih in v Murski Soboti, je pripravila svoj shod in se tako pridružila prizadevanjem drugih shodov. In podobno kot na drugih shodih so tudi zborovalci bogojinskega srečanja sprejeli vrsto izjav, med katerimi je tudi ta, v kateri srečamo znamenito opredelitev za Slovenijo: »*Prebivalci Slovenske krajine slovesno izjavlamo, da smo vsikdar bili i da ščemo biti i ostati Slovenci. Mi ljubimo svoj materni jezik i ljubimo častitljivo zgodovinsko ime »Slovenska krajina«. Mi ščemo ostati združeni s svojimi najbližjimi brati Slovenci*

³⁸ Po besedah Kokolja (*Prekmurski Slovenci*, str. 215) in Novin (05. 09. 1926) je shod pričel tajnik SLS-a Franc (oz. Ferdinand) Celec.

³⁹ Slovenski gospodar, 2. IX. 1926, 35/1

⁴⁰ Prav tam.

⁴¹ Klekl, Važnejši dogodki, str. 85.

⁴² Prav tam; Prim. tudi: Kokolj, *Prekmurski Slovenci*, str. 215; Slovenski gospodar, 2. IX. 1926, 35/1.

⁴³ Praznovanje godu zavetnika cerkve (SSKJ, str. 1086).

⁴⁴ Novine, 5. 9. 1926, 36/1.

⁴⁵ Gre za znano župnijsko cerkev Gospodovega vnebohoda v Bogojini, ki je delo znamenitega arhitekta Jožeta Plečnika. Benedikcija nove cerkve je bila odobrena s strani knezoškofijskega ordinarijata, na katerega je prošnjo za benedikcijo, z navedbo morebitnih datumov 22. ali 29. avgust, naslovil pismo Ivan Baša dne 4. avgusta 1926 (*ŠAM*, D 25/1, 1924–1929). Marijin oltar, ki so ga prenesli iz stare v novo cerkev je blagoslovil lendavski župnik, dekan in častni kanonik Florijan Strauss, pridigal pa turniški kaplan Ivan Greif (Smej, *Psalmi vaškega župnika*, str. 220–221).

na drugoj strani Müre v združeni Sloveniji. Mi ne zovražimo bratov Hrvatov, protestiramo pa odločno proti podtikanji, da bi bili Hrvati i neščemo priti pod kakšnošteč hrvatsko oblast ali hrvatsko upravo.»⁴⁶

To je bogojinska resolucija in ta, interpretirana kot prva, se omenja ob slovenskih govorih o Prekmurju v prelomnih in prevratnih dogodkih. Sledile so še tri in vse štiri resolucije je sprejelo okrog 15 tisoč ljudi na vseh treh shodih 29. avgusta leta 1926.

Prvo resolucijo oz. del te, poleg Novin,⁴⁷ navajata še Kokolj⁴⁸ in Smej,⁴⁹ kar še dodatno potrjuje našo končno ugotovitev:⁵⁰ bogojinska resolucija ni bila sprejeta leta 1919, kot nas prepričujejo v uvodu omenjeni politiki, temveč šele leta 1926, v času poskusa t. i. »hrvatizacije« Prekmurja. Ta resolucija oz. vse štiri skupaj Hrvatov niso povsem odvrnile od njihove namere, toda to je že predmet druge obravnave.

Namen pričujočega prispevka je opozoriti na napake slavnostnih govorov in časopisnih poročil, ki se nanje navezujejo. Sklepamo, da je pri govorih, ki so nastajali v kabinetih predsednika države, državnega zbora in predsednika vlade, najverjetneje prišlo do zmotne interpretacije zgodovinskih dejstev. Ker se podatek ne omenja v nobenem delu,⁵¹ posredovanem s strani kabineta sedanjega predsednika DZ, ostaja glavni vir internetno gradivo, na katerega se, kot pravijo, precej sklicujejo pri pripravljanju govorov. Če je temu tako, ostaja vprašanje, od kje potem podatek Milanu Kučanu, ki je kot predsednik Republike Slovenije prvi izpostavil vsebino bogojinske resolucije? Povpraševanje o tem je ostalo žal brez odziva, ker pa gre navsezadnje za zgodovinsko pomembne in ključne dogodke, ki so odločilno zaznamovali usodo Prekmurja, je prav, da uredimo vsaj njihovo sosledje.

⁴⁶ Novine, 5. 9. 1926, 36/1.

⁴⁷ Novine, 5. 9. 1926, 36/1.

⁴⁸ Kokolj, *Prekmurški Slovenci*, str. 216.

⁴⁹ Smej, Ivan Baša, njegovo življenje in delo, str. 103.

⁵⁰ Originalna listina žal, navkljub številnim poskusom po slovenskih arhivih in drugih tovrstnih ustanovah, ni bila najdena.

⁵¹ Iz dopisa, ki smo ga prejeli iz kabineta sedanjega predsednika državnega zbora (dr. Pavel Gantar), dne 8. 6. 2010, je razvidno, da so bile oporne točke za govor predsednika DZ ob slovesnosti v Beltincih, dne 14. 8. 2009, pripravljene s pomočjo sledeče literature: Čacinovič Rudi (1993), Med dvema cerkvama: zapis dvakrat razočaranega vernika; Vratuša Anton ur. (1989), Narodne manjšine: zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989; Titl Jurij (1970), Murska republika 1919; Kuster Janko ur., Spominski zbornik ob 60 letnici bojev za severno slovensko mejo; Vrečar Marija ur. (2002), Lambert Ehrlich: Pariška mirovna konferenca in Slovenci 1919/1920; Pleterski Janko (1971), Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1919; Kokolj Miroslav (1984), Prekmurški Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941; Mal Josip (1928), Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine; Slavič Matija (1999), Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki.

Viri in literatura

Arhivski viri

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, 10/348 (Svacomu)

ŠAM – Škofijski arhiv Maribor, D 25/1, 1926 (Pismo Ivana Baše: Prečastiti knezoškofijski ordinarijat!)

Časopisni viri

Muraszombat és vidéke, 9. 2. 1919.

Kalendar Srca Jezušovoga 1927, let. 24; 1932, let. 29.

Novine, 29. 12. 1918; 9. 2. 1919; 16. 3. 1919; 5. 9. 1926.

Slovenski gospodar, 2. IX. 1926, 35/1.

Večer, 24. 8. 2009, 26.

Internetni viri

<http://www2.gov.si/up-rs/2002-2007/bp-mk.nsf/dokumenti/1.8.1999-97-02>.

<http://www.rtslo.si/slovenija/prekmurje-praznuje-zdruzitev-z-domovino/75071>.

<http://www.rtslo.si/slovenija/prekmurci-slavijo-zdruzitev/58579>.

<http://www.dz-rs.si/index.php?id=387&type=98&show=64&cHash=1abbefb325>.

Literatura

Fujs, Metka, Ko je bilo Prekmurje republika. *Stopinje*, 1992, str. 86–90.

Fujs, Metka, Prekmurci v dvajsetem stoletju. *Prekmurje na obrobju ali v stičišču evropskih komunikacij: zbornik referatov z znanstvene konference ob 80. Letnici priključitvi Prekmurja k Sloveniji, Murska Sobota, 9. do 11. september 1999 [ur. Janez Balažič in Metka Fujs]. (Zbornik soboškega muzeja. Posebna izdaja)*. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2000.

Fujs, Metka, Kako so Prekmurci v desetih mesecih preživeli devet zamenjav oblasti, pa vendar zaupali politiki. *Pokrajinski muzej Murska Sobota: katalog stalne razstave* (ur. Janez Balažič in Branko Kerman). Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997, str. 231–238.

Jerič, Josip, Narodni svet. *Slovenci v desetletju 1918–1928 (ur. Josip Mal)*. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 144–160.

Klekl, Jožef, Važnejši dogodki slovenske pokrajine v Železni in Zala županiji v času od 20. 8. 1914 do 25. 8. 1941. (*Tipkopis prevoda iz madžarščine – PŠK, M. Sobota, fasc. 85a*).

Kokolj, Miroslav, Prekmurje v prevratnih letih 1918–1919. *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 (zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1981, str. 53–206.

Kokolj, Miroslav, *Prekmurci Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kyovsky, Rudy, Trianonska pogodba in slovensko-ogrška meja. *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 (zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1981, str. 236–260.

Liška, Janko, Porajanje in rast narodne zavest prekmurskih Slovencev. *Revolucionarno vrenje v Pomurju v letih 1918–1920 (zbornik razprav s simpozija v Radencih od 27. do 29. maja 1979)*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1981, str. 260–301.

Novak, Drago, Orešnik Ivo, Štičl Herman, *Pomniki NOB v Slovenskih goricah in Prekmurju*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1985.

Novak, Vilko, Učitelji in rešitelji našega ljudstva. *Stopinje*, 1985, str. 29–34.

- Slavič, Matija, Narodnost in osvoboditev Prekmurcev. *Slovenska Krajina. (Zbornik ob petnajstletnici osvobojenja, ur. Vilko Novak)*. Beltinci, 1935.
- Slavič, Matija, *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: DZS, 1995.
- Smej, Jože, Ivan Baša, njegovo življenje in delo. *Stopinje*, 1991, str. 98–103.
- Smej, Jože, *Psalmi vaškega župnika*. Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Škafar, Ivan, Župnija Gospodovega vnebohoda v Bogojini. *Stopinje*, 1980, str. 36–46.
- Škafar, Vinko, Prizadevanja za škofijo po prvi svetovni vojni. *Škofija Murska Sobota: zgodovinski oris krščanstva v Pomurju: almanah ob ustanovitvi škofije Murska Sobota [ur. Stanislav Zver in Franc Kuzmič]*. Murska Sobota: Župnijski zavod sv. Miklavža, 2006.

Danijela Trškan

Izobraževanje in usposabljanje študentov zgodovine – bodočih učiteljev zgodovine na Filozofski fakulteti: prenovljeni pedagoški študijski programi

Uvod

Na Filozofski fakulteti v Ljubljani se bodo vsi pedagoški študijski programi začeli izvajati predvidoma v študijskem letu 2012/13 na drugi oz. magistrski stopnji. Na oddelku za zgodovino se bosta izvajala dva študijska programa, in sicer za enopredmetni študij zgodovine in za dvopredmetni študij zgodovine, ki sta bila sestavljena glede na merila za akreditacijo študijskih programov za izobraževanje učiteljev, ki jih je sprejel Svet Republike Slovenije za visoko šolstvo v letu 2008. Oba pedagoška študijska programa sta bila akreditirana oz. sprejeta na Svetu za visoko šolstvo leta 2009. Ker predstavlja enopredmetni pedagoški študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani novost, ga še posebej predstavljamo v tem prispevku.

Bolonjska reforma izobraževanja in usposabljanja učiteljev (zgodovine) v Republiki Sloveniji

Od spremembe Zakona o visokem šolstvu v letu 2004 je bila v Sloveniji temeljna pozornost namenjena tudi začetnemu izobraževanju učiteljev, saj so se temeljito prenavljali pedagoški študijski programi na vseh univerzah v skladu z bolonjsko reformo.¹

Bivši minister za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo je izjavil o prenovi visokega šolstva v Sloveniji naslednje: »V procesu reforme visokega šolstva po bolonjskih načelih želimo urediti status in združljivost visokošolskega strokovnega in univerzitetnega študija z raziskovalnim delom. Pri tem se nam zdi temeljnega

¹ *Slovensko šolstvo včeraj*, str. 93. Tako so bili v študijskem letu 2006/07 v Sloveniji že vzporedno ponujeni tudi novi bolonjski študijski programi na treh stopnjah, vendar ne še pedagoški študijski programi na drugi stopnji. Stari univerzitetni sistem je imel dve stopnji: dodiplomsko (štiri do šest let študija) in podiplomsko (dve leti za magisterij in dve leti za doktorat ali štiri leta za doktorat brez magisterija). Prav tam, str. 66.

pomena, da sistem visokošolskega izobraževanja dejansko temelji na treh izhodiščih: izobraževanju, raziskovanju in izmenjavi znanja.«²

Za prenavo pedagoških študijskih programov so bila pomembna merila za akreditacijo študijskih programov za izobraževanje učiteljev, ki jih je sprejel Svet Republike Slovenije za visoko šolstvo v letu 2008 in so med drugim določala, da morajo biti ti programi sestavljeni tako, da je pedagoško usposabljanje »v ustrezni povezavi s študijem predmeta oziroma predmetov, ki se poučujejo,« da zagotavlja »pridobitev kompetenc, potrebnih za učinkovito opravljanje učiteljskega poklica«³ in je ovrednoteno z najmanj 60 kreditnimi točkami. Obvezno mora vsebovati: »pedagoško-psihološko znanje z elementi razvojne in pedagoške psihologije, pedagogike, andragogike in obče didaktike; predmetne oziroma specialne didaktike v povezavi s študijem matične discipline ter pedagoško prakso.«⁴ Pedagoška praksa mora biti ovrednotena z najmanj 15 kreditnimi točkami, študentom pa bi omogočala »integracijo predmetno-vsebinskega in pedagoško-profesionalnega znanja s postopnim vpeljevanjem v poučevanje in poklic učitelja.«⁵

Merila so določala tudi splošne kompetence, ki bi jih morali vsi učitelji pridobiti po študijskih programih za izobraževanje učiteljev. Učitelji bi morali biti sposobni sodelovanja (samozaupanje, samostojnost in odgovornost pri stikih z drugimi; sporazumevalna zmožnost; večšine skupinskega dela z upoštevanjem raznolikosti, večkulturnosti in etičnosti; sposobnost premisleka o različnih sistemih vrednot; sposobnost za učinkovito reševanje problemov); sposobni učinkovitega poučevanja (načrtovanje in upravljanje časa; obvladanje strategij poučevanja/učenja in različnih načinov preverjanja in ocenjevanja znanja; upoštevanje razvojnih značilnosti ter posebnosti otrok, dijakov, odraslih udeležencev izobraževanja za spodbujanje uspešnega učenja; razvijanje sposobnosti učencev za vseživljenjsko učenje; uporaba informacijsko-komunikacijske tehnologije oziroma razvijanje informacijske pismenosti pri učencih); sposobni sodelovanja z delovnim in družbenim okoljem (z drugimi delavci na šoli, drugimi šolami in institucijami ter strokovnjaki na vzgojno-izobraževalnem področju; s starši in drugimi osebami, odgovornimi za učence; na lokalni, regionalni, nacionalni, evropski in širši globalni ravni); usposobljeni za stalen poklicni razvoj oz. vseživljenjsko izobraževanje (sposobnost samokritičnega premisleka o lastnem delu in njegovega vrednotenja; izboljšanje kakovosti svojega dela z razvijanjem študijskih in raziskovalnih veščin; sporazumevalna zmožnost, odprtost za nasvete in sodobna dognanja v svojem poklicnem okolju, usposobljenost za razvijanje in ustvarjanje znanja) ter imeti organizacijske in vodstvene sposobnosti ob dobrem poznavanju svojega poklica in predpisov, ki urejajo delovanje šole.⁶

Izobraževanje učiteljev zgodovine za osnovne in srednje šole bo potekalo po starih univerzitetnih štiriletnih programih le še nekaj let, potem pa bodo v

² Zupan, Znanje je brez meja, str. XVIII.

³ *Merila za akreditacijo.*

⁴ Prav tam.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam.

celoti uvedeni bolonjski programi, kjer se bodo učitelji zgodovine usposabljali na drugi stopnji bolonjskega študija na Filozofski fakulteti v Ljubljani.⁷ Magistrski dvoletni pedagoški študijski programi se bodo tako izvajali na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (enopredmetni študij ali dvopredmetni študij) in Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru (dvopredmetni študij). Ravno tako bo Fakulteta za humanistične študije Koper Univerze na Primorskem izvajala magistrski pedagoški študijski program zgodovina (dvopredmetni študij).

Enopredmetni pedagoški študijski program Zgodovina na Filozofski fakulteti

Enopredmetni pedagoški študijski program Zgodovina (120 kreditnih točk, 4 semestri),⁸ ki ga bo izvajal oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani na drugi oz. magistrski stopnji bo novost, saj se je do sedaj izvajal le pedagoški dvopredmetni študijski program, zato ga tudi predstavljamo v nadaljevanju.

Strokovni naslov, ki ga bodo dosegli diplomantje, bo magistrica profesorica zgodovine oz. magister profesor zgodovine (mag. prof. zgodovine).⁹

Namen drugostopenjskega pedagoškega študijskega programa Zgodovina je, da študentje poglobijo svoje zgodovinsko-strokovno znanje in znanje s področja didaktike zgodovine; uporabljajo teoretske nastavke zgodovinske znanosti in njenih metodoloških prijemov; pridobivajo specialistično znanje o politični, socialni, gospodarski in kulturni zgodovini Slovenije, jugovzhodnega evropskega prostora, Evrope in sveta; se usposobijo za samostojno načrtovanje in vodenje pouka zgodovine v osnovnih in srednjih šolah; se usposobijo za pripravo in oblikovanje didaktičnega gradiva za pouk zgodovine; se navajajo na samorefleksijo, samovrednotenje in samoocenjevanje vseživljenjskega izobraževanja ter se usposobijo za samostojno pedagoško raziskovalno delo. Študentje so usposobljeni za delo v osnovnih in srednjih šolah, muzejih in domovih Centra šolskih in obšolskih dejavnosti, ravno tako pa tudi v širokem spektru dejavnosti na področju humanistike in družboslovja.

Študijski program vključuje pedagoške in strokovne predmete.

Pedagoški predmeti se delijo na splošne in specialne predmete. Splošni predmeti so obvezni (Psihologija za učitelje, Pedagogika – teorija vzgoje in andragogika, Obča didaktika, enotedenska opazovalna praksa) ali izbirni (npr. en izbirni predmet študent lahko izbere izmed treh ponujenih: Humanistika in družboslovje, Slovenščina za učitelje ali Raziskovanje učnega procesa; tri predmete pa lahko izbere iz širše ponudbe izbirnih pedagoških predmetov, ki jih ponuja Filozofska fakulteta npr. Učenje socialnih veščin pri otroku in mladostniku, Nadarjenost in ustvarjalnost v

⁷ Visokošolsko izobraževanje ima tri stopnje. V prvo se razvrščajo visokošolski strokovni študijski programi in univerzitetni študijski programi, v drugo magistrski študijski programi in v tretjo doktorski študijski programi. *Slovensko šolstvo včeraj*, str. 66.

⁸ Podatki so vzeti iz: *Vloga za pridobitev soglasja k drugostopenjskemu pedagoškemu študijskemu programu*.

⁹ Pri starih programih je bil naziv profesor zgodovine oz. profesorica zgodovine.

šoli, Retorika, Samopodoba v vzgoji in izobraževanju, Sodelovalno učenje v šoli, Učitelj kot svetovalec v šoli, Vodenje razreda, Strategije vseživljenjskega učenja, Učenci z učnimi težavami, Odkrivanje in izobraževanje nadarjenih učencev, Uvod v študije pismenosti, Izbrane teme iz metodologije družboslovnega raziskovanja itd.).

Specialni pedagoški predmeti pa se navezujejo na predmet zgodovina, in sicer so to predmeti: Didaktika zgodovine I in Didaktika zgodovine II, Pedagoška praksa iz zgodovine, Terensko delo pri zgodovini v osnovni in srednji šoli.

Strokovni (zgodovinski) predmeti so obvezni in izbirni. Dva strokovna predmeta sta obvezna: Izbrana poglavja iz sodobne obče zgodovine in Izbrana poglavja iz sodobne slovenske zgodovine. Izbira ostalih strokovnih predmetov je precejšnja, študent pa jih izbere v skladu s tematiko magistrskega dela. Na eni strani so predmeti, ki predstavljajo poglobitev določenih zgodovinskih obdobji in prostora, ki so jih študentje imeli že na 1. stopnji študija (triletni program), npr. Izbrana poglavja iz zgodovine starega vzhoda, Izbrana poglavja iz pozne antike, Izbrana poglavja iz slovenske srednjeveške zgodovine, Izbrana poglavja iz srednjeveške zgodovine jugovzhodne Evrope, Izbrana poglavja iz obče zgodovine srednjega veka, Izbrana poglavja iz slovenske zgodovine v zgodnjem novem veku, Izbrana poglavja iz zgodovine jugovzhodne Evrope v zgodnjem novem veku, Izbrana poglavja iz obče zgodovine zgodnjega novega veka, Izbrana poglavja iz slovenske zgodovine 19. stoletja, Izbrana poglavja iz zgodovine jugovzhodne Evrope v 19. stoletju, Izbrana poglavja iz obče zgodovine 19. stoletja, Izbrana poglavja iz sodobne zgodovine jugovzhodne Evrope. Na drugi strani pa so predmeti, ki poglobljajo določene vidike oz. tematike, npr. Kulturna zgodovina, Socialna zgodovina, Demografska zgodovina, Historična geografija, Cerkevna zgodovina, Gospodarska zgodovina, Vojaška zgodovina, Pravna zgodovina, Zgodovina žensk, Arhivistika z raziskovalno metodologijo, Muzeologija, Historična antropologija, Latinska paleografija, Paleografija novega veka, Zgodovina ideje evropskega povezovanja idr. Posebnost programa je tudi, da lahko študent izbere dva predmeta iz ponudbe izbirnih predmetov, ki jih ponuja celotna Univerza v Ljubljani in druge univerze v Sloveniji ali v tujini.

Preglednica št. 1: Kreditno ovrednotenje predmetov

Vrste predmetov	Število kreditnih točk	Procentualna vrednost %
Splošni pedagoški predmeti	24	20,0
Izbirni pedagoški predmeti	9	7,5
Specialni pedagoški predmeti: Didaktika zgodovine (12 KT) Pedagoška praksa iz zgodovine (10 KT) Terensko delo pri zgodovini v osnovni in srednji šoli (5 KT)	27	22,5
Strokovni predmeti – zgodovina	30	25,0
Izbirni predmeti	10	8,5
Magistrsko delo	20	16,5
<i>Skupaj 1. in 2. letnik</i>	120	100

Novost v novem študijskem programu je organizirano praktično usposabljanje študentov oz. pedagoška praksa, ki traja šest tednov, in sicer en teden t.i. opazovalna praksa v sklopu splošnih pedagoških predmetov, ki se izvaja skozi študijsko leto v skupnem obsegu 15 ur in pet tednov t.i. strnjena pedagoška praksa na osnovnih (2 in pol tedna) in srednjih šolah (2 in pol tedna) pri predmetu zgodovina, ki vključuje ok. 300 ur študentskega dela v okviru samostojnega predmeta Pedagoška praksa iz zgodovine, kjer študentje pridobijo 10 kreditnih točk. Glavni namen pedagoške prakse je, da se študentje navajajo na sistematično opazovanje pouka zgodovine in drugih družboslovnih predmetov v osnovnih in srednjih šolah, povezujejo teoretično znanje s praktičnim pedagoškim delom, se navajajo na načrtovanje, spremljanje, izvajanje in vrednotenje rednega pouka zgodovine in izvenšolskih dejavnosti ter razvijajo odgovornost do pedagoškega dela. Tako se naučijo dnevno načrtovati, organizirati, izvajati ter preverjati redni pouk in izvenšolske dejavnosti; uporabljati različne učne oblike, metode in motivacijske tehnike na različnih stopnjah izobraževanja; sestavljati, uporabljati in preverjati pisne, ustne in avtentične naloge; uporabljati učna sredstva za zgodovino ter informacijsko-komunikacijsko tehnologijo za učne priprave, pisno preverjanje, refleksijo in izpolnjevanje dnevnika pedagoške prakse; opazovati, spremljati, vrednotiti in samoocenjevati učni proces; kazati zadovoljstvo, odgovornost in pozitiven odnos do učencev, sodelavcev oz. pedagoškega dela. Pri pedagoški praksi sodelujejo učitelji na osnovnih in srednjih šolah, ki zaenkrat sodelujejo prostovoljno na podlagi sklenjenega dogovora o sodelovanju fakultete in šole. Na pedagoški praksi morajo študentje v osnovni in ravno tako v srednji šoli opraviti določeno minimalno število hospitacij pri pouku zgodovine ali drugih družboslovnih predmetih pri rednem pouku, določeno minimalno število samostojnih nastopov z različno učno vsebino, sodelovati z mentorjem (zlasti pogovori po hospitacijah, pred nastopom in po nastopu) ter opraviti določeno minimalno število dodatnih dejavnosti na šoli ali izven šole (npr. pogovori z vodstvom šole, s šolsko svetovalno službo, s knjižničarjem ali drugimi učitelji; pomoč pri pripravi razstav, ekskurzij ali terenskega dela; dežurstvo, nadzorstvo, individualne ure z učenci s posebnimi potrebami, hospitiranje krožkov in drugih izvenšolskih dejavnosti idr.), ravno tako morajo opraviti domače delo oz. se pripraviti na prakso (priprava učnih priprav, priprava na nastope, izpolnjevanje pedagoškega dnevnika oz. ureditev zbirne mape pedagoške prakse).

Čprav pedagoško usposabljanje študentov vključuje večje število pedagoških predmetov, v skupnem obsegu 60 kreditnih točk, pa je med temi predmeti zelo pomemben predmet Didaktika zgodovine, ki se izvaja v dveh semestrih kot Didaktika zgodovine I in Didaktika zgodovine II.

Tako pri Didaktiki zgodovine I (30 ur predavanj, 30 ur seminarja in 30 ur drugih oblik dela: hospitacije) študentje spoznavajo temeljne didaktično-metodične značilnosti zasnove učne priprave za pouk zgodovine v osnovni in srednji šoli. Na koncu pridobijo naslednje kompetence oz. znajo letno in dnevno načrtovati (učne priprave), organizirati in izvajati redni pouk zgodovine; uporabljati različne učne oblike, metode in motivacijske tehnike na različnih stopnjah izobraževanja; uporabljati učna sredstva za zgodovino ter informacijsko-komunikacijsko tehnologijo za učne priprave. Pri vsebini je glavni poudarek na zasnovi učne priprave: Didaktično-

metodična zasnova učne priprave; Vrste in oblikovanje učnih ciljev (Bloomova taksonomija); Didaktična redukcija vsebine in didaktična načela pri pouku zgodovine; Učne oblike; Motivacijske tehnike; Učne metode (metoda razlage, metoda razgovora, metoda slikovne demonstracije, metoda besedne demonstracije, metoda zvočne demonstracije in demonstracije predmetov; metoda reševanja problemov, metoda grafičnih izdelkov, metoda izkustvenega učenja, metoda dela s slikovnimi viri, metoda dela s pisnimi viri, metoda dela z informacijsko-komunikacijsko tehnologijo, metoda dela s predmeti, metoda dela z ustnimi viri); Izdelovanje in uporaba tabelske slike oz. zapisa učne snovi; Vrsta, izbor in uporaba učil in učnih pripomočkov; Letno in dnevno načrtovanje pouka zgodovine; Priprava in analiza učnih priprav. Študentje tudi obiščejo šole in hospitirajo učitelje, tako da se naučijo opazovati, spremljati in vrednotiti učni proces. Pri Didaktiki zgodovine I se ocenjujejo po vnaprej določenih kriterijih: skupinska naloga (25 %), obširnejši hospitacijski zapisniki (30 %), učna priprava in predstavitev (35 %) ter osebna mapa (10 %).

Pri Didaktiki zgodovine II (30 ur predavanj, 30 ur seminarja in 30 ur drugih oblik dela: hospitacije in nastopi) pa študentje spoznavajo temeljne didaktično-metodične značilnosti sodobne didaktike zgodovine. Študentje pridobijo naslednje kompetence oz. znajo: pojasniti, primerjati in ovrednotiti razvoj specialne didaktike pouka zgodovine, učne cilje sodobnega pouka zgodovine ter didaktično-metodično zasnovanost zgodovinskih učnih načrtov, učbenikov in priročnikov ter zunanjih izpitov iz zgodovine; načrtovati in organizirati izvenšolske dejavnosti; sestavljati in ocenjevati pisne, ustne in avtentične naloge; uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo za pisno preverjanje in ocenjevanje ter osebno mapo; kazati ustrezen odnos do vsestranskega pedagoškega dela učitelja zgodovine. Vsebina predmeta vključuje naslednje tematike: Didaktično-metodične značilnosti pouka zgodovine (Razvoj specialne didaktike pouka zgodovine; Zasnova, značilnosti in uporaba sodobnih učnih načrtov, učbenikov in priročnikov ter izpitnih priročnikov za osnovne in srednje šole); Alternativni pouk zgodovine (Avtentične naloge in aktivnosti; Izvenšolske dejavnosti na šoli in izven šole); Preverjanje in ocenjevanje znanja (Načini preverjanja in ocenjevanja pri zgodovini; Bloomova in Marzanova taksonomija ter alternativno preverjanje in ocenjevanje); Učitelj zgodovine (Akcijsko raziskovanje in vseživljenjsko izobraževanje; Pripravnštvo in strokovni izpit ter šolska zakonodaja; Razredništvo, pedagoška dokumentacija in inšpekcija; Učenci s posebnimi potrebami in nadarjeni učenci pri zgodovini; Strategije za preprečevanje neprimernega vedenja pri pouku zgodovine); Aktualna vprašanja v 21. stoletju (Evropska razsežnost, večkulturnost, občutljive teme, lokalna zgodovina, državljska vzgoja idr.). Druge oblike dela vključujejo nastope in hospitacije. Študentje morajo opraviti nastop v osnovni ali srednji šoli. Nastopi vključujejo skupinske predpriprave, individualne konzultacije pred nastopom, povratno informacijo in analizo po nastopu, ocenjevanje nastopa ter kolegialne hospitacije. Pri Didaktiki zgodovine II se ocenjujejo po vnaprej določenih kriterijih: izvirna seminarska naloga s predstavitvijo (25 %), predpriprava, učna priprava in nastop na šoli (40 %), strokovni zagovor (25 %) in osebna mapa (10 %).

Študijske obveznosti se izvajajo postopoma skozi celo študijsko leto oz. po semestrih ter se navezujejo na učiteljevo delo. Zato so za vse obveznosti napisani posebni priročniki, ki so v pomoč študentom za pripravo, izvajanje in samoocenjevanje.¹⁰ Tako se npr. pri skupinski nalogi študentje navajajo na timsko oz. sodelovalno učenje, skupinsko odgovornost in delo. Pri seminarski nalogi pa se navajajo na sestavljanje krajših didaktičnih člankov o svojem delu.¹¹

Značilnost predmeta Didaktika zgodovine pa ostaja alternativno ocenjevanje študentov, kolegialno ocenjevanje in samoocenjevanje s pomočjo preglednic, ki vključujejo kriterije, stopnje kriterijev in opise posameznih stopenj kriterijev, ki vplivajo na ravnanje in razmišljanje študentov ter omogočajo doseganje rezultatov glede na kriterije ocenjevanja. Posebnost je osebna (elektronska) mapa, kjer študentje vložijo svoje izdelke in pišejo svoje refleksije. Zbirna mapa jih navaja, da boljše načrtujejo svoj študij in sprotno opravljajo obveznosti ter se tako navajajo na vsestranko celoletno pedagoško delo učitelja zgodovine.¹²

Študentje imajo en nov predmet povezan z didaktiko zgodovino, in sicer predmet z naslovom Terensko delo pri zgodovini v osnovni in srednji šoli, ki vključuje projektno skupinsko načrtovanje, pripravljane, izvajanje, spremljanje in evalviranje različnih izvenšolskih dejavnosti in se izvaja v obliki strnjene dvo-tedenskega terenskega dela. Pri predmetu študentje spoznajo izvenšolske dejavnosti v osnovni in srednji šoli, načine terenskega dela, zgodovinske metode terenskega dela, terenske naloge in metodo učenja z odkrivanjem pri terenskem delu ter se usposablajo za načrtovanje in pripravljane terenskih nalog za muzejsko, arhivsko, mestno oz. krajevno delo in šolo v naravi. Tako študentje pridobijo naslednje kompetence: znajo opisati in ovrednotiti različne načine in oblike izvenšolskih dejavnosti in terenskega dela, kjer je vključen učitelj zgodovine v osnovni in srednji šoli; uporabljati ustrezne oblike terenskega dela glede na učno vsebino in stopnjo izobraževanja; načrtovati in pripraviti muzejske naloge, arhivske naloge, terenske naloge za mesto ali kraj ter naloge za šolo v naravi za osnovnošolce in srednješolce; uporabljati domačo in tujo strokovno literaturo za načrtovanje, pripravljane, izvajanje in evalviranje terenskega dela pri zgodovini; uporabljati informacijsko-komunikacijsko tehnologijo za pripravo terenskih delovnih nalog in poročil; kazati ustvarjalnost in avtentičnost pri sestavljanju nalog za terensko delo; kazati pozitiven odnos do lokalne zgodovine in kulturne dediščine.

Predmet je zelo praktično usmerjen, saj imajo študentje praktično muzejsko delo (opazovanje in preučevanje prostorov, predmetov, slikovnega in pisnega gradiva ter avdio-vizualnega gradiva itd.); praktično arhivsko delo (opazovanje in preučevanje pisnega gradiva); terensko delo v mestu ali kraju (zgodovinske terenske metode dela; opazovanje in preučevanje spomenikov, objektov, ulic, zgradb; priprava mestnih in krajevnih učnih poti; vloga lokalne zgodovine oz. zgodovine

¹⁰ Vsi priročniki so objavljeni na spletni strani:
<http://www.ff.uni-lj.si/Zgodovin/DANIJELA/DIDAKTIKAZGODOVINE/Prirocniki.htm>.

¹¹ Trškan, Didaktika zgodovine, str. 509–517.

¹² Prav tam.

domačega kraja); šolo v naravi (ogled enega od domov Centra šolskih in občolskih dejavnosti v Sloveniji, praktično delo v domu, terensko delo in praktično delo v muzeju itd.); računalniško delo (izdelovanje multimedijske predstavitve terenskega dela in izdelava terenskih delovnih listov za lokalno zgodovino); projektno delo (uvodna predstavitev, projektno skupinsko delo na terenu, zaključevanje projektne dela in predstavitev v računalniški učilnici ter priprava razstave na oddelku). Po vnaprej določenih kriterijih pa se ocenjujejo naslednje obveznosti: individualno poročilo o terenskem delu (30 %), projektna skupinska naloga (50 %) in skupinska predstavitev projekta (20 %).

Če analiziramo predmete, ki se konkretno navezujejo na pouk zgodovine (Didaktika zgodovine I in II, Pedagoška praksa iz zgodovine, Terensko delo pri zgodovini v osnovni in srednji šoli), lahko zaključimo, da ti predmeti še posebej pripravljajo bodoče učitelje zgodovine na akcijsko pedagoško raziskovanje, refleksivno delo in osebno izobraževanje, na timsko delo in timsko reševanje učnih problemov ter omogočajo razvijanje spretnosti v različnih učnih situacijah, ki jih bodo kot bodoči učitelji zgodovine potrebovali za opravljanje svojega poklica.

Primerjava starega in prenovljenega dvopredmetnega pedagoškega študijskega programa

Novega dvopredmetnega pedagoškega študijskega programa na drugi oz. magistrski stopnji¹³ ne bomo posebej predstavljali, saj so temeljni in specifični cilji, kompetence in vsebina isti kot pri enopredmetnem študiju zgodovine pri splošnih pedagoških predmetih, pri strokovnih zgodovinskih predmetih in pri specialnih pedagoških predmetih. Razlike so le v številu izbirnih zgodovinskih predmetov (jih je manj, obvezen je le en predmet v povezavi s sodobno slovensko zgodovino), v številu ur za druge oblike dela pri predmetih Didaktika zgodovine I in Didaktika zgodovine II (število ur za hospitacije je manj) in pri Pedagoški praksi iz zgodovine (je tritedenska na osnovni ali srednji šoli po izbiri študentov). Predmet Terensko delo pri zgodovini v osnovni in srednji šoli pa je izbirni strokovni predmet v tem programu.

Če primerjamo število ur pri štiriletnem starem dvopredmetnem pedagoškem študijskem programu, ki je usposabljal študente za poklic učitelja zgodovine z novim bolonjskim pedagoškim študijskim programom na 2. stopnji, moramo v primerjavo zajeti tudi 1. stopnjo dvopredmetnega študija zgodovine.

¹³ Več v: *Vloga za pridobitev soglasja k drugostopenjskemu pedagoškemu dvopredmetnemu študijskemu programu.*

Preglednica št. 2: Število ur za štiriletni pedagoški študijski program zgodovina

Vrste predmetov	Stari dodiplomski program: 1.–4. letnik	Procentualna vrednost %
Strokovni zgodovinski predmeti	1620 ur	86,4
Splošni pedagoški predmeti (upoštevano 50 % zaradi dvopredmetnosti) ¹⁴	105 ur	5,6
Strokovni pedagoški predmeti ¹⁵	120 ur	6,4
Splošni izbirni predmeti	30 ur	1,6
Diplomsko oz. magistrsko delo	–	–
<i>Skupaj</i>	<i>1875 ur</i>	<i>100</i>

Preglednica št. 3: Število ur v petletnem (3+2) študijskem programu zgodovine

Vrste predmetov	Novi bolonjski program: 1. stopnja (3 leta) in 2. stopnja (2 leti)	Procentualna vrednost %
Strokovni zgodovinski predmeti	1050 ur	65,4
Splošni pedagoški predmeti (upoštevano 50 % zaradi dvopredmetnosti) ¹⁶	150 ur	9,4
Strokovni pedagoški predmeti ¹⁷	180 ur	11,2
Splošni izbirni predmeti	210 ur	13,1
Diplomsko oz. magistrsko delo	15 ur	0,9
<i>Skupaj</i>	<i>1605 ur</i>	<i>100</i>

Iz primerjave preglednic št. 2 in št. 3 lahko ugotovimo, da so imeli študentje večje število ur skupaj za celotni študijski program, ravno tako tudi večje število ur za strokovne zgodovinske predmete pri štiriletnem programu. Pri novem študijskem programu pa se je povečalo število ur za splošne izbirne predmete, ravno tako pa tudi za splošne in specialne pedagoške predmete.

Pri starem programu so bili vsi strokovni zgodovinski predmeti obvezni, razen izbirnih v tretjem letniku, pri novem programu pa je več strokovnih predmetov obveznih le na 1. stopnji, na 2. stopnji pa je teh predmetov bistveno manj tudi zaradi večjega števila pedagoških predmetov. Povečano število ur pedagoških predmetov, zlasti specialnih, je ustrezno, saj so številne ankete študentov pokazale potrebe po povečanem pedagoškem usposabljanju.¹⁸

Procentualno je zanimiv delež za predmet Didaktika zgodovine. V starem programu je ta predmet (pedagoška praksa je bila že vključena) predstavljal 6,4 %, v bolonjskem študijskem programu pa skupaj s samostojnim predmetom Pedagoška

¹⁴ Ti predmeti so: Psihologija za učitelje, Didaktika, Pedagogika, Andragogika.

¹⁵ Ta predmet je Didaktika zgodovine.

¹⁶ Ti predmeti so: Psihologija za učitelje, Didaktika, Pedagogika – teorija vzgoje in andragogika; izbirni predmet: Slovenščina za učitelje, Humanistika in družboslovje ali Raziskovanje učnega procesa; Opazovalna praksa.

¹⁷ Ti predmeti so: Didaktika zgodovine I, Didaktika zgodovine II, Pedagoška praksa iz zgodovine.

¹⁸ Trškan, Obvezna pedagoška praksa, str. 193–202.

praksa iz zgodovine predstavlja 10,9 %, kar pomeni, da bo imela didaktika zgodovine večji pomen pri usposabljanju bodočih učiteljev zgodovine v novem pedagoškem študijskem programu.

Bodoči učitelji zgodovine se bodo po bolonjskem programu izobraževali na drugi stopnji oz. bodo imeli pedagoške predmete le na drugi stopnji, tako da bo za njih v celoti študij trajal vsaj pet let (triletni študijski program 1. stopnje in dvoletni študijski program 2. stopnje), ki se bo končal z magistrsko nalogo. Pri starih programih pa so se bodoči učitelji izobraževali 4 leta, pedagoški predmeti so bili vključeni od 2. do 4. letnika, zaključili pa so z enoletnim absolventskim stažem, ko so morali študentje napisati diplomsko nalogo.

Če bo takšna procentulna razporeditev ustrezna (preglednica št. 3), pa bodo pokazale šele prihodnje evalvacije študijskega programa.

Sklep

Predstavljen primer izobraževanja in usposabljanja študentov zgodovine – bodočih učiteljev zgodovine je le en primer možnega začetnega izobraževanja študentov za poklic učitelja zgodovine, ki se nadaljuje še s pripravništvom in strokovnim izpitom. Predvidevamo, da se bo kmalu spremenil tudi pravilnik o pripravništvu in strokovnem izpitu, ki ga bodo morali opraviti diplomantje po končanem študiju, da se bodo lahko zaposlili kot učitelji zgodovine v osnovnih ali srednjih šolah. Trenutno pripravništvo lahko opravljajo na pripravniškem mestu v osnovni ali srednji šoli, ki ga razpiše Ministrstvo za šolstvo in šport ali kot volontersko pripravništvo.¹⁹ Pri strokovnem izpitu pa morajo kandidati pokazati znanje slovenskega knjižnega jezika in znanje o ustavni ureditvi Republike Slovenije, ureditvi institucij Evropske unije in njenega pravnega sistema ter poznati predpise, ki urejajo človekove in otrokove pravice ter temeljne svoboščine in vse predpise, ki urejajo področje vzgoje in izobraževanja.²⁰

Izobraževanje učiteljev za zgodovino pa se z univerzitetnim izobraževanjem in strokovnim izpitom ne bi smelo zaključiti, saj imajo učitelji v skladu s Pravilnikom o nadaljnjem izobraževanju in usposabljanju strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju veliko možnosti za nadaljnje usposabljanje in profesionalni razvoj.²¹ Od leta 2005 naprej je v Republiki Sloveniji posodobljen tudi način strokovnega usposabljanja učiteljev, ki vključuje več oblik in je bolj ciljno usmerjen na kompetence, ki naj bi jih učitelji v današnjem času imeli za timsko načrtovanje in izvajanje šolskega kurikula, svetovanje in podporo posamezniku pri pridobivanju novega znanja (individualizirani izobraževalni načrti, portfelj), uvajanje projektnega in problemskega pouka, učenje učenja, uporabo IKT, e-učenja ipd.²² To usposabljanje

¹⁹ Pripravništvo.

²⁰ Strokovni izpit.

²¹ Pravilnik o nadaljnjem izobraževanju.

²² *Slovensko šolstvo včeraj*, str. 93.

se nanaša predvsem na metodične spretnosti učiteljev, v prihodnosti pa bo treba posvetiti več pozornosti tudi vsebinskemu usposabljanju učiteljev zgodovine zaradi vsebinsko prenovljenih učnih načrtov zgodovine za osnovne in srednje šole.

Seznam virov in literature

- Merila za akreditacijo študijskih programov za izobraževanje učiteljev 2008*, http://www.svs.gov.si/fileadmin/uzvs.gov.si/pageuploads/Zakonodaja_in_predpisi/MERILA_pedagogski_maj08.doc (19. 1. 2009).
- Pravilnik o nadaljnjem izobraževanju in usposabljanju strokovnih delavcev v vzgoji in izobraževanju*, <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200464&stevilka=2910> (1. 2. 2009).
- Pripravištv*, http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/kadri_v_solstvu/pripravištv/ (26. 1. 2009).
- Priročniki za didaktiko zgodovine*, http://www.ff.uni-lj.si/Zgodovin/DANIJELA/DIDAKTIKA_ZGODOVINE/Prirocniki.htm (1. 9. 2010).
- Slovensko šolstvo včeraj, danes, jutri*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, 2007.
- Strokovni izpit*, http://www.mss.gov.si/si/delovna_podrocja/kadri_v_solstvu/strokovni_izpit/ (26. 1. 2009).
- Trškan, Danijela, Didaktika zgodovine na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete: prispevek k visokošolski didaktiki. *Zgodovinski časopis*, letnik 61, 2007, str. 509–517.
- Trškan, Danijela, Obvezna pedagoška praksa za študente 4. letnika zgodovine pedagoške smeri: prispevek k visokošolski didaktiki. *Zgodovinski časopis*, letnik 59, 2005, str. 193–202.
- Vloga za pridobitev soglasja k drugostopenjskemu pedagoškemu dvopredmetnemu študijskemu programu Zgodovina Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (akreditacija študijskega programa)*. (Trškan, Danijela ur.). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009. Interno gradivo oddelka za zgodovino.
- Vloga za pridobitev soglasja k drugostopenjskemu pedagoškemu študijskemu programu Zgodovina Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (akreditacija študijskega programa)*. (Trškan, Danijela ur.). Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2009. Interno gradivo oddelka za zgodovino.
- Zupan, Jure: Znanje je brez meja. *Slovensko šolstvo*. Nova Gorica, 2006, str. XVII–XX.

KERIA. Studia Latina et Graeca

Revija *Keria* (v grščini 'satovje') je leta 1999 ustanovilo Društvo za antične in humanistične študije Slovenije. Kot osrednja slovenska revija za vsa področja grških in latinskih študijev si prizadeva za dialog med znanostjo, šolo in širšim področjem kulture. Izhaja dvakrat letno, spomladi in pozimi, objavlja pa izvirne razprave, prevode, didaktične prispevke, eseje, ocene knjig in druge relevantne prispevke na temo klasične antike in njene recepcije, latinskega in bizantinskega srednjega veka, latinskega humanizma ter sodobnega grškega jezika in kulture.

Uredniški odbor: Valentin Kalan, Stanko Kokole, Aleš Maver, Marjeta Šašel Kos, Janja Žmavc.

Glavna in odgovorna urednika: Jerneja Kavčič in Marko Marinčič.

Izdajatelj: Društvo za antične in humanistične študije Slovenije
Spletna stran: www.dahs.si

Naročanje: keria@dahs.si

Cena posamezne številke 8 €. Celoletna naročnina 14 € (za študente 8 €).

Bojan Balkovec

Ocena prvega leta bolonjskega študija na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete

Oddelek za zgodovino je kot večina oddelkov Filozofske fakultete v Ljubljani s šolskim letom 2009/2010 prešel na nov študij na temeljih bolonjskega sistema. Ker je prvo leto že zaključeno po novih študijskih programih, se lahko ozremo na izkušnje in pogledamo, kaj nam je reforma prinesla.

Najprej nekaj o dogajanju pred sprejemom bolonjskih programov. Na FF je bil sprejet koncept 3+2+2, kar pomeni, da dodiplomski študij oz. prva stopnja traja tri leta, magistrski študij oz. druga stopnja dve leti in tretja stopnja oz. doktorski študij prav tako dve leti. Med prvo in drugo stopnjo sta še po eno leto absolventskega staža. Kar nekaj težav je bilo potrebno premagati, da je FF uspela ohraniti svoj dvopredmetni študij. Sam postopek postavljanja temeljev novih programov je bil na vseh stopnjah v pristojnosti oddelkov, ki so morali upoštevati dogovorjene okvirje Filozofske fakultete in Univerze v Ljubljani. Najpomembnejši postopki za vsako stopnjo posebej so bili: postavitve predmetov, ovrednotenje predmetov s kreditnimi točkami, sestava predmetnikov z upoštevanjem zakonsko določene notranje in zunanje izbirnosti. Mobilnost študentov ter zunanja in notranja izbirnost sta bili poudarjeni kot zelo pomembna elementa reforme. Pri zunanji izbirnosti oddelki nimajo nobenih obveznosti, saj je to v rokah posameznih študentov. So pa morali posamezni oddelki ponuditi predmete študentom drugih oddelkov in drugih fakultet za njihove izbirne predmete.

Zakonodajalec in podporniki zakona so velik poudarek dajali obogatitvam programov. Tu pa pridemo do točke, kjer je potrebno opozoriti na eno večjih hib reforme, kakor smo se je lotili v Sloveniji. Eden od okvirjev reforme je bila namreč odločitev, da novi programi ne smejo povzročiti podražitev študijskega procesa. Praktično to pomeni, da je potrebno z istim kadrom, v istih prostorih in z isto opremo zagotoviti, da bodo obogateni programi ponujali študentom večje možnosti, predvsem z izbirnimi predmeti. Tako je, cinično rečeno, edini strošek, ki ga je imela družba z novimi programi, ki naj bi bili najboljše, kar Slovenija zmora ponuditi svojim študentom, strošek, ki ga je imela država s sprejemom zakonov in podzakonskih aktov.

Osrednja točka prenove predmetnika je bila tako, ne po volji pripravljavcev, odmaknjena od vsebinske prenove. Za potrjevalce programov so bile bolj pomembne vejice in natančna navedba strani v naboru študijske literature, kot pa same vsebine.

Tako je prenova seveda izgubila svoje bistvo in zvođenela v prilagajanje, ne pa v pravo vsebinsko prenovu.

Postopki sprejemanja na univerzi so bili preveč zbirokratizirani. Predvsem je potrebno opozoriti na nesprejemljivo ravnanje komisij, ki so posegale v strokovno utemeljenost z zunanjimi ocenjevalci verificiranih predmetov oz. programov. Na tem mestu je potrebno opozoriti, da so razlike v ustroju strok takšne, da je oblikovanje študija v tako trde okvirje, kot so kreditne točke za vsak predmet, lahko huda ovira za ustrezno oblikovanje predmetov in predmetnikov.

Kakšni so torej bolonjski programi na oddelku za zgodovino FF. Na dodiplomski stopnji ponujamo eno in dvopredmetni študij. Prav tako na drugi stopnji, s tem, da je dvopredmetna zgolj pedagoška usmeritev in se bo začela izvajati predvidoma 2012/13. Enopredmeten dodiplomski študij je doživel manj sprememb kot dvopredmeten. Dvopredmetni študij je doživel korenitejši poseg, ki ima korenine v nikoli popravljeni anomaliji starega dvopredmetnega študija, kjer je bilo število ur na obeh delih dvopredmetnega programa mnogo višje kot na enopredmetnih programih. Na magistrski stopnji ponuja oddelek za zgodovino FF več smeri, kjer študentje poglobljeno študirajo različna zgodovinska obdobja oz. področja. Smeri na enopredmetnem magistrskem študiju so Starejša zgodovina, Novejša zgodovina, Raziskovalna in arhivska smer ter Socialna in kulturna zgodovina. Tu je predmetnik bolj odprt in ponujenih je veliko izbirnih predmetov. Notranji izbirni predmeti so predmeti iz smeri, ki niso študentova osnovna izbira. Po bolonjskem sistemu je organiziran tudi doktorski študij. Tu Filozofska fakulteta, skupaj z nekaterimi drugimi fakultetami, ponuja interdisciplinaren študij Humanistika in družboslovje. Znotraj njega je mogoče pridobiti znanstveni naslov doktor tudi za področje zgodovine.

Izkušnje po prvem letu izvajanja novega programa so raznolike. Največ težav je povezanih z organiziranjem študija, saj je težko zagotoviti hkratno sobivanje iztekajočega se starega in uvajajočega se novega programa. Sobivanje bo trajalo tri leta. Tega problema študentje v praksi ne čutijo, je pa to resen problem za izvajalce, ki so zaradi zamenjeve programa lahko izgubili del svojih obveznosti. Na drugi strani so nekateri učitelji nadobremenjeni. Vsak mesec ima ta problem svoj pozitiven ali negativen odmev v plačilni kuverti. Ob tem je potrebno poudariti, da na tovrstna stanja in težave zakonodajalec ni pomislil. Tako fakultete to rešujejo same in na različne načine.

Ali so izbirni predmeti obogatili študij? Na tem mestu nekaj besed le o zunanji izbirnosti, tj. izbiranju predmetov, ki niso sestavni del programa, ki ga študent izbere oz. jih študent iz svojega programa ni izbral v prejšnjem letu/ih. Ti predmeti so lahko z drugega oddelka iste fakultete ali izbrani na drugi fakulteti. Odzivi študentov, ki sem jih spraševal, zakaj so za zunanji izbirni izbrali nek predmet na oddelku za zgodovino, so bili dvojni. Del študentov je z nekim predmetom preprosto zapolnil manjkajočo kvoto kreditnih točk (študent ima v predmetniku 60 KT v letniku; posamezni predmeti imajo najpogosteje po 3 oz. 5 točk; študent ima vpisanih najmanj 6 predmetov v semestru oz. 12 na leto, če imajo predmeti po 5 točk, sicer še več!). Drug del študentov pa je namenoma izbral določen predmet, ker so smatrali, da gre za primerno dopolnilo k njihovi študijski izbiri, ali pa so

menili, da gre za zanimive vsebine. Z organizacijskega vidika so izbirni predmeti za izvajalce skoraj nočna mora. Študent ob vpisu v letnik izbere zunanji izbirni predmet, vendar ga lahko zamenja še kar nekaj časa po začetku semestra. To je lahko pri določenih predmetih precej nerodna reč, saj je delo lahko organizirano tako, da je naknadno vključevanje študentov, mesec dni ali še več po začetku semestra, komaj opravičljivo. Tu bi bilo potrebno postopke izbiranja zunanjih izbirnih predmetov časovno omejiti na morda do dva tedna po začetku semestra. Študentje, ki sem jih vprašal o vtisih ob obiskovanju izbirnih predmetov, so bili s svojo izbiro zadovoljni in so menili, da so dobili znanja, ki jih lahko uporabijo pri osnovnem študiju.

Nov študijski sistem, kjer se predmeti izvajajo v enem semestru, je popolnoma spremenil sistem dela študentov. Študijsko leto sedaj ni nekako razdeljeno na dva dela, na predavanja in na izpite. V starem sistemu, kjer se je predmet predaval dva semestra, je bil prvi rok za opravljanje izpita izjemoma že aprila, sicer šele od junija dalje. Študent je moral od junija do septembra opraviti kar nekaj izpitov, a ne vseh, saj niso bili vsi obvezni za vpis v naslednji letnik. Nov program, kjer so predmeti semestralni, prinaša tudi spremenjen ritem izpitov. Ti se za predmete, predavane v zimskem semestru, začnejo že februarja. To teoretično pomeni, da imajo študentje na voljo več časa za opravljanje izpitov, v praksi pa ne. Nov sistem dovoljuje vpis v višji letnik le z enim neopravljenim izpitom, pa še zanj morajo obstajati utemeljeni razlogi. Tvrsten obrat k tekočemu delu in zelo poostrenim pogojem za vpis v višji letnik je gotovo eden od vzrokov za majhen prehod prve generacije bolonjskih študentov v drugi letnik.

Semestralni sistem izvajanja predmetov ima prej več minusov kot plusov. Med plusi prepoznam le koncentrirano podajanje snovi nekega predmeta. Pozitivna sprememba se kaže tudi v primerih, da so na oddelkih lahko pripravili predmetnike na način, da ima učitelj svoje predmete skoncentrirane v enem semestru in ima v drugem več časa za pripravljanje novih predavanj, raziskovanje in pisanje besedil za objavo. Pomanjkljivosti semestrskega sistema pa so v težavah pri povezljivosti vsebin, v pomanjkanju časa, ki ga imajo študentje za študij, kjer bo zaradi časovnih razlogov zlasti pereče izvrševanje seminarskih obveznosti (nalog). Za primerno izdelano seminarsko nalogo je namreč potreben čas za zbiranje gradiva in literature, za analizo in pisanje besedila; poleg tega naj bi študentje svoje izdelke predstavili na urah seminarjev. Za povrh ne smemo pozabiti, da je pri posameznih seminarjih število študentov prej preveliko kot premajhno!

Dodatna težava pri delu je, da študentje v veliki meri ne znajo študirati oz. nimajo študijskih navad. Preveč je študentov, ki pridejo na fakulteto, ne da bi se znali usesiti za knjigo, jo prebrati in iz nje izluščiti najpomembnejše. Velikokrat je problem že lektura obvezne študijske literature, dodatno poglobljanje v snov pa komaj dosegljiv desiderat.

V pogovorih o bolonjski reformi se nehote spomnimo jugoslovanske reforme srednjega šolstva, t.i. usmerjenega izobraževanja, in lahko se tolažimo s slovenskim pregovorom »Nobena juha se ne poje tako vroča, kot se skuha!« A v šolstvu se je še vsaka premalo domišljena reforma izkazala za neplodno; njene žrtve pa so bile predvsem generacije študentov.

Jubileji

Dr. Milica Kacin Wohinz, ob osemdesetletnici

Ko smo pred desetimi leti ob življenjski obletnici počastili Milico Kacin Wohinz (s člankom Nevenke Troha tudi *Zgodovinski časopis* 54/2000, 277–284), je voščila in priznanje za njeno življenjsko delo spremljala želja, da bi tudi v novem obdobju svojega življenja, ohranila svojo ustvarjalno voljo in moč. Naše želje in upanja je, kot po desetih letih ugotavljamo, bogato uresničila z novimi knjigam, razpravami, članki, referati, razgovori v sredstvih javnega obveščanja, z vodenjem raziskovalnih nalog in še vsem drugim, kar tesno spremlja dnevno življenje zgodovinarja

take razsežnosti, kot ga predstavlja naša jubilentka. Desetletni beri, ki ima globoke korenine in temelje v predhodnem razdobju, naj bo posvečena naša pozornost.

Ni še nastopil čas, da bi bila vrednostna ocena vseh sestavin tistega, kar je ustvarila v minulih desetih letih, popolna in pravična. Vsak sestavni del je pravzaprav enakovreden in zasluži posebno pozorno omembo. A zaustavimo se le pri mejnikih in zato bomo najprej pomislili na vse, kar je ustvarjala, soustvarjala, vodila in predstavljala, sicer že od leta 1993 dalje, kot sopredsednica komisije, sestavljene iz vrst slovenskih in italijanskih zgodovinarjev in poznavalcev. Sedem let, do sredine leta 2000 je trajalo njeno delovanje, kot da bi število sedem tudi v tem primeru dokazovalo svoj simbolični pomen popolnosti. Odnos do naloge, ki ji jo je odmerila slovenska vlada in ki je bila v končni in avtorizirani obliki na slovenski strani objavljena jeseni leta 2001, kažejo besede Milice Kacin Wohinz v časopisnem pogovoru: »Za italijansko stran so bile, naravno, te teme edino 'vroče', zaradi njih je bila komisija sploh ustanovljena. Vendar smo z lahkoto dosegli pri italijanskih kolegih, da sežemo nazaj v zgodovino, v čas fašizma in vojne. Ne zato, da bi opravičili povojno nasilje zmagovalcev, temveč zato da bi ga razumeli« (Primorski dnevnik, 19. 10. 2003, št. 247). In še: »Na devetih plenarnih zasedanjih smo temeljito razpravljali tako, da smo soočali poglavja dveh nacionalnih zgodovin istega prostora, strpno in z razumevanjem smo poslušali drug drugega in iskali skupne interpretacije. Dolgo je trajalo in ni bilo lahko« (Primorski dnevnik, 23. 1. 2005, št. 19). Z občutkom zadovoljstva in s ponosom se Milica Kacin Wohinz še danes ozira na opravljeno nalogo, na sintetično besedilo, ki se pogosto ponatiskuje pri nas in pri Italijanah in se omenja v slovenski javnosti kot opomin in opozorilo v zvezi z njegovo objavo na svojevrstno ravnanje vlade slovenske zahodne sosedice.

Poročilo slovenskih in italijanskih zgodovinarjev je v nekaterih svojih delih povzetek življenjske raziskovalne teme Kacinove, to je politične zgodovine Slovencev v Italiji v razdobju med obema svetovnima vojnama 20. stoletja. Tej svoji še ne povsem preorani raziskovalni njeni je ostala in še ostaja zvesta, zavedajoč se prelomnosti časa ne le za zahodni del slovenskega narodnostnega ozemlja. Že raziskano nenehno pogloblja, odkriva neznano in manj znano, reinterpreтира in predstavlja domači in tuji javnosti. Z navajanjem samostojnih del naj ostanemo le pri poglavitnih mejnikih.

Po knjigi *Zgodovina Slovencev v Italiji 1880–2000*, ki je vsebinsko širša, kot bi bilo mogoč soditi po naslovu in sta jo izdala leta 2000 skupaj z Jožetom Pirjevcem ter je prevod dela, ki je izšlo leta 1998 v Benetkah, je pri Goriški Mohorjev izšel leta 2004 v italijanskem jeziku izbor člankov z naslovom *Vivere al confine/Živeti ob meji* in podnaslovom *Sloveni e italiani negli anni 1918–1941/Slovinci in Italijani v letih 1918–1941*. V uvodu v knjigo, ki ga je napisal, ugledni italijanski zgodovinar, danes žal že pokojni Angelo Ara, je tudi poudarek, kako je knjiga koristna za razmislek, »da bi razumeli dramatično in grenko preteklost, da bi ustvarili skupno zgodovino večjezične dežele, tako zgodovino, ki ne sme zaobiti nobene izmed v to deželo vkoreninjenih jezikovnih in narodnostnih sestavin in tudi tako, čeravno to ni neposredna naloga zgodovinarjev, prispevati k uresničevanju boljše prihodnosti«. V tem uvodnem besedilu se zdi omembe vredna, tudi zaradi nenavadnosti, primerjava avtorjeve življenjske usode, usode človeka, ki pripada židovski skupnosti s slovenskim poreklom Kacinove, s Slovenci, ki so prav tako občutili manjšinskost v državni skupnosti, a so kljub pritiskom te skupnosti vzdržali pred asimilacijskimi nasiljem. Knjiga je med Italijani dosegla lep odmev, saj je zbrala gradivo, ki so ga sicer le nekateri poznavalci zgodovine deloma poznali po predhodnih prevodih v italijanskih zgodovinskih revijah.

Tretje samostojno delo Milice Kacinove obravnavanega desetletja je obsežna monografija *Primorski upor fašizmu 1920–1941* iz leta 2008. Knjigo je Milica Kacin Wohinz, katere delež z naslovom *Dvajsetletni primorski upor* je v knjigi obsežnejši, podpisala skupaj z Marto Verginella. Primorskemu antifašizmu se je Milica Kacinova posvečala že od začetka svoje znanstvene kariere. Leta 1990 je izšla njena monografija *Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935*. V knjigi iz leta 2008 je svojo pripovedovanje raztegnila do leta 1941 in nadaljevanje, se pravi obravnavo drugega tržaškega procesa, prepustila Marti Verginella. Knjiga iz leta 1990 je izšla v času, ko je nova slovenska demokracija začela spreminjati tudi pota slovenskega zgodovinopisja. Nenadoma je kot Herodotov ptič feniks vstalo tigrovsko gibanje, kot eden najbolj otipljivih rezultatov revizije slovenske zgodovine. O »zamolčanih« tigravicah je nastajala tudi prava poplava nekritičnih obravnav in izjav; tudi kot pomagalo obračunom dela nove demokratične politike s partizanskim uporom in totalitarizmom obdobja po drugi svetovni vojni. Opozorila Milice Kacin, v Senožečah, 1. junija 1991, naj nastajajoča mitologija o Tigru ne zamenja partizanske, so bila preslišana. Pojavili so se novi samozvani zgodovinarji primorskega antifašizma, ki še danes pisarijo, ne meneč se za obstoj

njenih temeljnih objav. Tak odnos dela slovenske javnosti doma in v zamejstvu je doživela in doživlja tudi knjiga Milice Kacin in Marte Verginella.

Četrta knjiga Kacinove je prevod v italijanščino njene doktorske naloge, ki je z naslovom *Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921* izšla leta 1972. Prevod knjige je desetletja čakal na objavo, vse do leta 2010, da je Center za zgodovinsko in družbeno dokumentacijo iz Gradišča ob Soči/ Centro Isontino di Ricerca e Documentazione storica e Sociale »Leopoldo Gasparini« ob podpori Sklada, ki nosi ime po antifašistu Dorčeta Sardoču – bil je eden od informatorjev Milice Kacinive – izdal jezikovno posodobljeno besedilo in mu dal nekoliko zavajajoč naslov *Alle origini del fascismo di confine/K začetkom obmejnega fašizma* ter se je tako izvirni slovenski naslov znašel v podnaslovu *Gli sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana 1918–1921/Primorski Slovenci pod italijansko zasedbo 1918–1921*. Knjiga, čeravno z veliko zamudo, odpira Italijanom pogled na razmere pri Slovencih v času italijanske vojaške okupacije, na čas, ki se je končal s podpisom rapalske pogodbe oziroma aktom aneksije 5. januarja 1921. Tudi za uvodničarja v tej knjigi je bil izbran eden izmed uglednih italijanskih zgodovinarjev sodobnega veka Enzo Colotti. Njegov uvod je potrditev dognanj Milice Kacinove, o kateri sodi, »da je med slovenskimi zgodovinarji njene generacije najbolj poznana italijanski javnosti na območju meje med Italijo in staro Jugoslavijo, danes demokratično republiko Slovenijo«. Knjiga poleg vsega drugega dokazuje, ugotavlja Colotti, kako zgodaj in pred Italijani, so se Slovenci lotili obravnav zgodovine ozemlja Julijske krajine. Lahko k temu dodamo, da je italijanska historiografija šele z nedavnimi objavami Angela Visintinija in Almeriga Apollonia ustvarila postavila temelje tudi za bodoče raziskave.

Med navedenimi knjigami prvega desetletja našega stoletja, ki jih je Kacinova podpisala kot avtorica oziroma soavtorica, pa so posajene razprave in članki, leksikalna gesla, predstavitveni nastopi, referati in druge oblike zgodovinarskega dela in njegovega stika z javnostjo. Pri vsem tem ostaja zvesta svojim življenjskim raziskovalnim problemom: Slovenci v Italiji med obema svetovnjima vojnama, razmerja med njimi in večinskim narodom, odnosi med kraljevinama Italijo in Jugoslavijo. Kot poznavalka sožitvene problematike na slovenskem zahodu je nekajkrat vstopila tudi v razpravo o odnosih obeh držav do preteklosti, zlasti pri vprašanju nekakšnega pravega dejanja, ki naj bi ga Italija in Slovenija (tudi Hrvaška) opravili. Pri teh svojih posegih je bila odločna: »Ni opravičila za italijanske in slovenske državnike, ki bi poskušali simbolno pravno dejanje 'usmerjeno k dokončnemu zaprtju mučnega poglavja skupne zgodovine' opraviti brez upoštevanj izsledkov mešane zgodovinsko-kulturne komisije. Italijanski državi se zdi, kot vemo, da se je dovolj pokloniti trem simbolom nasilja v Julijski krajini« (*Primorski dnevnik*, 23. 1. 2005, št. 19). Razlog za tako odločnost je bil spregled Bazovice, »prve žrtve fašistične justice«, kot enem izmed simbolnih mest sprave.

Biografske skice znanstvenikov in znanstvenic se morda zaradi obzirnosti izogonejo zasebnostim, vendar so ta neločljivo in tesno vgrajena v razmišljanja in dejanja slehernega človeka. Zato bi bil pregled osemdesetih let v življenju Milice Kacin Wohinčeve nepopoln, ko ne bi omenili, da so odlomki iz njenega življenja

našli mesto tudi v slovenski književnosti v odličnem romanu, družinski kroniki *Saga o kovčku* (2003), ki ga je napisala njena sestra Nedeljka Pirjevec. Sestrina smrt leta 2003 je bila bridka, a hkrati vendar naravna sestavina desetletja Milice Kacin Wohinčeve, o katerem govorimo. Zgodbe o času, ki jih je pisala in še piše Milica Kacinova v zgodovinarski maniri, je sestra Nedeljka, ko je črpala tudi iz »majhnega lepenkastega kovčka za zaboji na podstrešju«, preoblikovala v literarno besedilo. Ustvarjalci slovenske literarne in strokovne besede, ki so doma ob »gluho šumeči« reki Idrijci, so zaznamovani z zgodovino. Kar nanizani so na njenih levih in desnih bregovih od letos umrlega pisatelja Jožeta Felca, na Reki rojenih sester Kacin, letošnjega slavljenca Cirila Kosmača s Slapa ob Idrijci, vse do na sotočju Soče in Idrijce rojenega, a še vedno krepko ustvarjalnega in letošnjega osemdesetletnika Saše Vuga. Kot, da bi Idrijca, ki se »mirno razliva od brega do brega in se sveti kakor zrcalo« (C. Kosmač), neprisiljeno a obenem vabeče zrcalila preteklost in čas, ki ga živimo.

Milici Kacin Wohinčevi iskreno želimo, da bi bil njen »otium cum dignitate« še vnaprej tako ustvarjalen kot doslej.

Branko Marušič

Akademik prof. dr. Jože Pirjevec sedemdesetletnik

Jožeta Pirjevca sem prvič srečal enkrat na začetku svoje akademske poti v zgodnjih devetdesetih. Od takrat sva sodelovala pri mnogih domačih in mednarodnih projektih in se srečevala na posvetih po raznih koncih sveta, pa tudi zasebno, prijateljsko. Že ob začetnem poznanstvu me je presenetil, tako kot najbrž vse, s svojo odprtostjo, elokventnostjo in širokim poznavanjem ne samo zgodovinopisja, ampak tudi literature, gledališča, opere in umetnosti sploh. Razdalje mu pri tem ne pomenijo dosti. »Sem včeraj gledal Nabucco (ali pač karkoli) na Siciliji ali v Milanu«, je znal ob dopoldanski kavi navreči kar tako, mimogrede.

Dr. Jože Pirjevec se je rodil 1. junija 1940 v Trstu. Leta 1966 je diplomiral iz novejšje zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Trstu, med leti 1967 in 1969 se je študijsko izpopolnjeval v Pisi, v obdobju 1969–1971 pa na Diplomatski akademiji na Dunaju, kjer je študiral mednarodno pravo ter sodobno evropsko in avstrijsko zgodovino. Leta 1971 je postal profesor za zgodovino Vzhodne Evrope na Fakulteti za politične vede Univerze v Pisi, leta 1983 pridružen profesor na tržaški univerzi, 1986 pa redni profesor za zgodovino Vzhodne Evrope na Fakulteti za politične vede v Padovi. Od leta 2002 je redni profesor na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru. Njegova odločitev, da s svojo avtoriteto in znanstveno težo podpre razvoj mlade univerze in fakultete, jima je gotovo dala zagon in pomagala preseči dvome, ki so se porajali ob uvedbi še tretjega študija zgodovine v Sloveniji. Glede na aktualno dogajanje na nekaterih drugih fakultetah se je angažiranje kredibilnih profesorjev kot je Pirjevec, ki je svoje izkušnje znal imenitno povezati z zagnanostjo mladih sodelavcev, še posebej izkazalo kot daljnovidna odločitev in posredno tudi prispevalo k dobremu sodelovanju med našim oddelkom in FHŠ v Kopru. Poleg tega je Pirjevec svoje mlade zamejske diplomante, magistrante in doktorande znal povezati s Humanistično fakulteto v Kopru in v širšem smislu s slovenskim zgodovinopisjem. Kot vodja več projektov pri Znanstveno-raziskovalnem središču Koper pa je na drugi strani pripomogel, da je Univerza na Primorskem kmalu postala prepoznavna v domačem in mednarodnem okolju.

Pirjevec predava na dodiplomskem in podiplomskem programu, je pa tudi predstojnik Oddelka za zgodovino. Širok pristop, retorične sposobnosti in osebna

nota, ki jih vnaša v predavanja, so ga hitro naredile za enega najbolj priljubljenih profesorjev. Sicer pa je bil v svoji dolgi univerzitetni in znanstveni karieri gostujoči predavatelj tudi na zgodovinskem oddelku naše fakultete, na Dunaju, v Torinu, Bochumu, Varšavi, Celovcu, na Norveškem (na Nobelovem inštitutu Oslo). S številnimi štipendijami uglednih institucij iz Avstrije, Nemčije, Sovjetske zveze (Rusije), ZDA, Norveške in drugih je raziskoval v različnih arhivih, knjižnicah in inštitutih po svetu. Njegovo svetovljanstvo, znanje jezikov in mednarodne povezave, združene z osebno gostoljubnostjo (ne nazadnje tudi s kuharskimi spretnostmi) imajo za posledico obiske številnih intelektualcev v njegovi čudoviti vili nad Trstom.

Jože Pirjevec je bil leta 1995 izvoljen za dopisnega, leta 2005 za izrednega in leta 2009 za rednega člana SAZU. V akademiji predseduje Odboru SAZU za preučevanje narodnih manjšin.

Pirjevčeva raziskovalna pot se je začela leta 1976 z doktoratom pod mentorstvom prof. dr. Frana Zwittera na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Disertacija obravnava italijanskega patriota Niccola Tommassea (knjiga Nicolo Tommaso med Italijo in Slavijo). Od tedaj je njegov raziskovalni opus raznorodn. Med temeljne teme, (glede na obseg lahko seveda naštejemo zgolj nekatere) sodijo: preučevanje manjšinskega vprašanja (*Storia degli Sloveni in Italia 1866–1999*, v slovenski verziji *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*); Trsta ter italijansko-slovanskih odnosov (*Tržaški voz 1945–1980* izdana 1984; »Trst je naš«, 2007); Jugoslavije vse do zadnjih vojnih strahot (*Il giorno di san Vito. Jugoslavia 1918–1992. Storia di una tragedia*, 1993; *Serbi, Croati, Sloveni: Storia di tre nazioni*, 1995 in nato še več izdaj; slovenska inačica *Jugoslavija 1918–1992*, izdana 1995; *Le guerre jugoslave 1991–1999* – knjiga je leta 2002 dobila nagrado *Aqui Storia* in je izšla tudi v žepni obliki, sam jo je prevedel tudi v slovenščino in časovno razširil – *Jugoslovanske vojne 1991–2001*, izšla 2003). Nekaj tehtnih del je objavil tudi o Rusiji in ruski oz. širše vzhodnoevropski zgodovini: *Storia della Russia del XIX secolo – Zgodovina Rusije 19. stoletja*, 1984; *Tito, Stalin e l'Occidente – Tito, Stalin in Zahod* – slovenska izdaja 1987 (zanjo je dobil nagrado *Kidričevega sklada*); v razširjeni verziji v italijanščini pod naslovom *Il gran rifiuto. Guerra fredda e calda tra Tito, Stalin e l'Occidente* je izšla še enkrat leta 1990. Nedavno pomembno delo je zajetna monografija *Foibe, Una storia d'Italia / Fojbe, italijanska zgodba*, 2009, ki je močno razburila italijansko, zlasti desničarsko politiko in javnost. Z nestrpnostjo, seveda, pričakujemo izid njegove biografije o Josipu Brozu - Titu. Zbirno njegov opus poleg desetih znanstvenih člankov obsega več kot deset monografij v različnih jezikih.

Pirjevec je v »klasično« slovensko zgodovinopisje vnesel »mediteransko« noto – tako s številnimi publicističnimi prikazi posameznih zgodovinopisnih problemov kot z iskričnim in polemičnim sodelovanjem v medijskih razpravah, kjer pa hkrati tudi v najbolj pritlehnih in zmerjaških televizijskih oddajah ostaja vljuđen in na akademski distanci. Sodeloval je pri pripravi številnih dokumentarnih filmov. Najbolj tehtna in odmevna je bila gotovo serija RTV Slovenije iz leta 2005 *Dnevnik nekega naroda*, v katerem je predstavil zgodovino Slovencev v 20. stoletju in za

scenarij dobil priznanje »Erasmus EuroMedia« organizacije »European Society for Education and Communication«.

Tudi sicer je v slovenski, italijanski in širši javnosti (tudi v politiki, čeprav v stalni opoziciji s »svojimi«) močno angažiran. Svojih socialno-liberalnih nazorskih in političnih (pa tudi nacionalnih) opredelitev ne skriva za nekakšno znanstveno »distanco«, ki v Sloveniji največkrat pomeni strah pred opredeljevanjem, v Italiji pa zavijanje v gostobesedno in relativizirano govoričenje ali pisanje.

Pirjevec je med leti 1984–2001 predsedoval Narodni in študijski knjižnici v Trstu, od leta 1987 do 1991 pa je bil predsednik upravnega sveta Slovenskega stalnega gledališča v Trstu.

Za svoje znanstvene dosežke je prejel vrsto slovenskih in mednarodnih nagrad ter priznanj, poleg že omenjene nagrade Kidričevega sklada (1988) in Premio Acqui Storia (2002) tudi zlato plaketo Univerze na Primorskem (2006), priznanje društva TIGR (2006), zlato plaketo ZZB NOB Slovenije (2007) in nazadnje državno priznanje »Ambasador znanosti Republike Slovenije« (2007).

To, kar me pri Jožetu najbolj fascinira, je nekakšno elegantno, samoumevno gibanje skozi svet, zgodovino in umetnost. Kot da ne bi obstajale logistične težave, birokratske ovire in nemalokrat tudi nevarnosti: »Ogledal si bom to in to, preučil to in to, napisal to in to, užival v tej in tej predstavi ali razstavi, kjerkoli že je ...«. In največkrat se tudi zgodi. Naj še dolgo ostane tako, Jože!

Božo Repe

Darjinih šestdeset let – ob življenjskem jubileju prof. dr. Darje Mihelič

Letos je dopolnila šestdeset let priznana slovenska zgodovinarka Darja Mihelič. S svojim delom je posegala in posega na tista zgodovinska področja, ki so nekoliko odrinjena in jim s svojim načinom dela daje novo barvitost, obuja njihovo vsebino in vrednost.

Leta 1974 je diplomirala na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Oktobra istega leta se je kot stažistka-raziskovalka zaposlila na tedanjem Inštitutu za občo in narodno zgodovino na SAZU. Leta 1983 je doktorirala s tezo iz neagrarne zgodovine srednjeveškega Pirana. Inštitutu, ki se je med tem preimenoval v Zgodovinski inštitut Milka Kosa, je ostala zvesta do danes.

Na inštitutu, kjer je vedno primanjkovalo kadra, so jo takoj obremenili z različnimi nalogami. Pripravljala je doktorsko tezo, začela s pripravo piranskih notarskih knjig za objavo, zaposlili so jo s historično topografijo in problemi kolonizacije, sodelovala je pri delu na krajevnem registru za izdajo historične topografije za slovensko Štajersko in jugoslovanski del Koroške v srednjem veku prav tako pa tudi pri osebni in krajevnem registru tega dela. Delala je pri ponazorilih in registrih za prvo in drugo knjigo Gospodarske in družbene zgodovine Slovencev-Zgodovina agrarnih panog.

Svoj čas in energijo je v vseh teh letih znala spretno razdeliti na več zgodovinskih področjih. Res je, da je njena velika ljubezen srednjeveški Piran in vse, kar je povezano z njim, vendar pa prav tako učinkovito in dosledno nastopa tudi na drugih področjih. Zgodovini srednjeveškega Pirana je namenila svoje doktorsko delo Neagrarno gospodarstvo Pirana od 1280 do 1340. Drugo obsežno delo, ki razkriva preteklost življenja v srednjeveškem Piranu pa so notarske knjige. Njihove priprave za objavo in objavljanja se je lotila že zelo zgodaj (1974). Delo je nadaljevala s posameznimi krajšimi presledki in ga s pomočjo znanja, vztrajnosti, doslednosti, veselja do tovrstnega dela in zagrizenosti v letu 2009 pripeljala do konca. Tako je vsem, ki jih to obdobje in prostor zanimata in pritegneta, omogočila lažji dostop do virov, podatkov in do razumevanja družbe, gospodarskih razmer in političnega stanja tedanje dobe. Prvi dve knjigi sta izšli še pri založbi SAZU v seriji Viri za zgodovino Slovencev, naslednje pa pri Založbi ZRC v zbirki Thesaurus memoriae, Fontes. Vsi, ki jih Piran in njegovo ozemlje v srednjem veku zanima, imajo sedaj

pred seboj prepise in ves potreben komentar štirih celovito ohranjenih notarskih knjig ter trinajst le delno ohranjenih. Kot stranski produkt je ob tem delu nastal njen članek Razmislek o objavljanju starejših arhivskih spisov (ZČ 40, 1986, 1-2, 117–140), ki je v sedanjem času mogoče še aktualnejši in potrebnejši, kot je bil ob nastanku.

Piranu in njegovem življenjskemu utripu posveča še vedno zelo veliko pozornosti. Vendar pa njeno delo na tem področju ni omejeno le na srednji vek, pač pa seže tudi v novejši čas. Sem sodijo dela Tržaški pomorski promet 1759/1760 (Il traffico marittimo di Trieste 1759/1760), ki sta ga pripravila skupaj z akademikom dr. Ferdinom Gestrinom in delo Piran mesto in ljudje pred sto leti – Pirano la città e i suoi abitanti cent anni fa, ki jo je pripravila v sodelovanju s Francetom Miheličem in Jasno Pocajt, ter novejše delo Ribič, kje zdaj tvoja barka plava, ki govori o piranskem območju do sodobnosti.

Poleg že omenjenega dela, se je že v letu 1974 začela ukvarjati s Hanžičem, pregledala je njegovo rokopisno zapuščino v Nacionalni biblioteki v Zagrebu. Prav tako je nadaljevala s preučevanjem kolonizacije v okolišju Jesenice, Sava in Javornik po franciscejskem katastru. Izpisovala je podatke in jih rekonstruirala s pomočjo terezijanskih dominikalnih aktov v AS. Sodelovala je pri delu za slovenski del bibliografije za ekonomsko zgodovino Jugoslavije, ki je izšla v srbohrvaščini in angleščini pri Izdajateljskem zavodu JAZU v Zagrebu (1978). V letu 1980 je sodelovala pri redakciji tujih oblik slovenskih krajevnih imen za topografijo slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške, v zagrebškem rokopisnem oddelku JAZU je začela raziskovati rokopisno zapuščino koroškega zgodovinarja Marka Hanziča, ki jo je izpisala v letu 1981, leta 1982 je kritično obdelala Hanžičevo zapuščino.

Leta 1984 je napredovala v znanstveno sodelavko. Leta 1986 je za svoje raziskovalno delo prejela nagrado iz sklada Borisa Kidriča. Sodelovanju z Biotehniško fakulteto TOZD za gozdarstvo je za objavo pripravila gozdna reda za Kanalsko dolino in Koroško iz leta 1784.

V letu 1989 je sodelovala pri evidentiranju in zbiranju gradiva za monografsko obdelavo neagrarnega gospodarstva in družbe na Slovenskem v 14. stoletju. V letih 1990/91 je bila kot Humboldtova štipendistka v Münchnu in Münstru.

Leta 1993 je postala nosilka projekta Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, v letu 1994 je tudi vodila raziskavo o zgodovini obrti na Slovenskem.

Pri proučevanju zgodovine srednjega veka se je usmerila tudi v proučevanje etničnih in verskih elementov zgodnje srednjeveške zgodovine vzhodno alpskega prostora. Zanima jo, kako so na to problematiko gledali zgodovinarji od 15. do 18. stoletja. Prav tako je zanima tudi vprašanje položaja meščank v srednjem veku na Slovenskem, predvsem v Piranu. Zelo intenzivno se posveča zgodovini srednjeveških mest pri nas, zanima jo njihova podoba na pečatih in grbih, gospodarstvo Istre v srednjem veku, posesti freisinške škofije v Istri, vloga in položaj žene v predkapitalističnem obdobju v slovenskem prostoru. Raziskuje historio-grafska poročila o Karantaciji, ki jih je razširila še na nekaj bavarskih in hrvaških zgodovinarjev.

V letu 2003 se je podala tudi na področje sodobne problematike, zanimal jo je odnos, sodelovanje jugoslovanskih zgodovinarjev v drugi Jugoslaviji, s poudarkom na zadnjih dveh desetletjih. Posvetila se je tudi vprašanju pravic nad ribolovnim morjem v Piranskem zalivu po II. svetovni vojni.

Svoj pečat je pustila tudi v zgodovinskih društvih, tako v osrednjem kot v lokalnem. Tajnica Zgodovinskega društva za Slovenijo je postala leta 1976 in to zahtevno in včasih tudi nehvaležno funkcijo opravljala do leta 1980. Poleg tajniškega dela je v teh štirih letih sodelovala še pri vseh pomembnih aktivnostih, ki jih je organiziralo Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Tako je bila med organizatorji okrogle mize jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev v Ljubljani o zgodovini prometa (1977), pripravila je 19. zborovanje zgodovinarjev v Mariboru, ukvarjala se je z aktivnostmi društva ob vprašanju šolske reforme, sodelovala je pri organizaciji zgodovinskega dela razstave ob 40. obletnici SAZU (1978). Prav tako je bila aktivna pri organizaciji posvetovanja o krajevni zgodovini Laškega ob njegovi 750 letnici. V letu 1979 je sodelovala pri pripravi simpozija ob 750 letnici Kamnika ter strokovnega posvetovanja v počastitev 40. letnice izida Speransovega Razvoja slovenskega narodnega vprašanja. V letu 1980 je delala v organizacijskem odboru za pripravo 20. zborovanja zgodovinarjev v Ljubljani. Tajnica Zgodovinskega društva za Slovenijo je bila do začetka oktobra 1980. Že v letu 1982 pa je prevzela funkcijo predsednice Zgodovinskega društva Ljubljana. Tudi v tej funkciji je poleg običajnega dela, ki ga mora opravljati predsednik društva organizirala ali pa sodelovala pri organizaciji nekaterih za zgodovinarje pomembnih srečanjih. Že v letu 1982 je vodila priprave za posvetovanje jugoslovanskih ekonomskih zgodovinarjev o problematiki zgodovine gozdarstva, ki je bilo v letu 1983 v Glažuti na Kočevskem. V istem letu je sodelovala pri organizaciji simpozija o zgodovini Ljubljane ter posvetovanja o zgodovini denarništva in bančništva. Predsednica zgodovinskega društva Ljubljana je bila do junija 1986. 29. 9. 1988 je bila izvoljena za predsednico Zveze zgodovinskih društev za Slovenijo, to funkcijo je opravljala do leta 1992. V tem času je bilo 24. zborovanje zgodovinarjev na Ptuj (1988), 25. zborovanje v Murski Soboti, 26. zborovanje v Slovenj Gradcu (1992). Od leta 2001 je članica odbora Zgodovinskega društva za južno Primorsko.

Področje, ki se mu je tudi posvetila z vsem srcem, je pedagoško delo. S tem se je začela ukvarjati v spomladanskem semestru študijskega leta 1984, ko je začela s predavanji za študente zgodovine na drugi stopnji na Zgodovinskem oddelku Filozofske fakultete v Ljubljani. Predavala je izbrana poglavja iz zgodovine srednjega veka na Slovenskem, zgodovino Slovencev od naselitve do 18. stoletja, izbrana poglavja iz starejše slovenske zgodovine, pa o vsakdanjem življenju v srednjem in novem veku.

V letu 1995 je začela predavati slušateljem arheologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani o pomožnih zgodovinskih vedah kot pripomočkih za arheologijo mlajših obdobji, o osnovah temeljnih zgodovinskih ved in starejši zgodovini vzhodno alpskega prostora. Sodelovala je tudi pri podiplomskem študijskem procesu, bila je mentorica magistrandov in doktorandov. Tudi na tem področju se je lahko posvetila svoji priljubljeni osnovni temi, slovenskemu Primorju. V letu

2001 je začela predavati na Fakulteti za humanistične študije v Kopru, kjer s tem delom nadaljuje še danes. Predava o vzponu in propadu kulturnih in gospodarskih središč v Sredozemlju ter o občini zgodovini srednjega veka. Prav tako sodeluje pri podiplomskem študiju tako Fakultete za humanistične študije v Kopru kot tudi na oddelku za zgodovino na Filozofski fakulteti kot tudi na oddelku za arheologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani pa tudi na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Mariboru. Je članica habilitacijske komisije Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (od 2004) in članica habilitacijske komisije Univerze na Primorskem (od 2007).

Ob vsem tem delu je našla še čas in energijo za sodelovanje v različnih uredništvih. Od leta 1976 do 1980 je bila tajnica izdajateljskega sveta Zgodovinskega časopisa, Od 1981 pa do vključno 1996, ko je bil svet ukinjen, je bila njegova članica. Od leta 1991, ko je začela v Kopru izhajati revija *Annales*, je sodelovala v njenem uredništvu, najprej kot članica časopisnega sveta, od 1995 pa kot članica uredniškega odbora. Od leta 2000 je članica programskega odbora *Acta Histriae*, ki jih izdaja ZRS Koper. V letih 1987–2002 je bila sourednica za zgodovino do leta 1918 pri Enciklopediji Slovenije. Od leta 1997 do 2002 je bila sourednica zbirke *Ilustrirana zgodovina Slovencev za otroke*, kjer je izšla tudi njena knjiga *Polje, kdo bo tebe ljubil?* Za osnovnošolske otroke je v sodelovanju z Olgo Zorn Janša pripravila učbenik za 6. razred. Leta 1997 je bila sourednica revije *Les Alpes de Slovénie (Histoire des Alpes 2, Zürich 1997)*.

Sodeluje tudi v nekaterih mednarodnih zgodovinarskih združenjih. Od leta 1996 je predstavnica Slovenije v mednarodnem združenju za zgodovino Alp (*Association International pour l'histoire des Alpes*). Prav tako je od leta 1996 članica mednarodne komisije za zgodovino mest (*Commission International pour l'histoire des villes*). V letih 1996–1997 je bila na čelu Kluba Humboldtovih študentov Slovenije. Bila je tajnica Nacionalnega komiteja za zgodovinske vede.

V letu 2007 je pripravila strokovni scenarij za RTV film *Utrip srednjeveške Škofje Loke*. Sodelovala je tudi na več govornih oddajah na radiu ter pri dokumentarnem filmu *Piranska srednjeveška zgodba*.

Kljub zahtevnemu znanstvenemu delu se ni izogibala funkcijam, ki so jih prinašale vsakodnevne zahteve. Leta 1996 je bila izvoljena za predsednico Znanstvenega sveta Zgodovinskega inštituta Milka Kosa; naslednje leto je postala svetovalka na Ministrstvu za znanost in tehnologijo. Leta 1999 je sprejela predsedovanje znanstveno-raziskovalnega sveta za področje Narava in civilizacijsko-kulturna podoba Slovenije in Slovencev. Od leta 2000 do 2004 je vodila program *Slovenska zgodovina od antike do 16. stoletja*, obenem pa je bila še vodja projekta *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Predstojnica Zgodovinskega inštituta Milka Kosa je bila v času od 30. 5. 2000 do 31. 12. 2009.

Ob vse doseženem želimo Darji še veliko uspeha in zadovoljstva tako pri raziskovalnem delu kot tudi pri delu s študenti.

Eva Holz

Kongresi in simpoziji

Intelligence and Society – 16. letna konferenca IIHA. Tutzing, 23.–25. april 2010

V dneh od 23. do 25. aprila 2010 je bila v prostorih Akademije za politično izobraževanje v Tutzingu pri Muenchnu že 16. letna konferenca mednarodne zveze za zgodovino obveščevalnih služb (IIHA), ki je bila posvečena odnosom med obveščevalnimi službami in družbo. Medtem ko se državljani na eni strani bojijo »skrite moči« države pa tisti, ki v svojih rokah držijo vzvode politične moči občasno uporabljajo obveščevalne službe tudi zato, da si podredijo opozicijska gibanja v svojih državah. Obveščevalno dejavnost v tujini oblikujejo na eni strani interesi po zaščiti lastne družbe, na drugi strani pa so prisotni dejavniki, ki jo na tak ali drugačen način ogrožajo. Posebna pozornost na konferenci je bila posvečena podobi obveščevalnih služb v medijih (časopisi, filmi, literatura).

Konferenco je z uvodnim pozdravom pričel prof. dr. Wolfgang Krieger iz univerze v Marburgu, eden od ustanoviteljev te mednarodne organizacije, ki je opozoril, da so vse konference dostopne tudi na spletni strani. Po njegovem mnenju se nivo poročanja o obveščevalni dejavnosti tudi po zaslugi takšnih konferenc in znanstvenega pristopa, na katerem temeljijo, izboljšuje tudi pri poročanju v sredstvih javnega obveščanja.

Prvi referent je bil dr. Florian Altenhoener, samostojni raziskovalec iz Berlina, ki je napisal prvo znanstveno biografijo Alfreda Naujocksa. Tema njegovega prispevka je bila posvečena incidentu v Venloju in nemški propagandi v zvezi z britansko tajno službo leta 1939, ki je ob tem incidentu, katerega izvajalec je bil prav Naujocks, doživela velik poraz.

Drugi predavatelj je bil Christian Rosse iz Neuchatela v Švici, ki je govoril o mednarodni obveščevalni skupnosti v francosko govorečem delu Švice med drugo svetovno vojno. Prestavil je razne obveščevalne organizacije, ki so v tem času tam delovale. V razpravi so med drugim izpostavili tudi vprašanje, kako je bilo z delovanjem sovjetskih obveščevalnih služb in kako je z odprtostjo virov za to proučevanje. Čeprav so in bodo arhivi obveščevalnih služb v Švici še dolgo zaprti (pri njih velja 50 – letni rok dostopnosti), so pa odprti sodni arhivi in vse primere vohunjenja, ki so bili obravnavani pred sodišči, se da izčrpno spremljati iz ohranjenih sodnih spisov, ki so tudi poročevalcu služili kot vir za prispevek. Posebno vprašanje, ki se je v zvezi s Švico izpostavilo v zadnjem času pa je tudi vprašanje usode zaplenjenega judovskega premoženja, ki ga je tudi Nemčija shranila v trezorjih švicarskih bank in katerega sprostitev se le počasi rešuje, kar pa po navedbi avtorja ni bila tema njegove raziskave.

Zadnji predavatelj v popoldanskem delu je bil, za razliko od predavateljev, ki prihajajo iz univezitetnih okolij, Peter Becker, nekdanji operativec BND, ekspert za Kitajsko, ki je nazadnje delal v Pekingu. Predstavil je svoj prispevek »Oči in ušesa zmaja: Kitajska obveščevalna služba 1911–1945«. V njem je poudaril, da se je na Kitajskem v 6000 letih, kar je obstojalo cesarstvo, obveščevalna dejavnost le malo spremenila. Še vedno veljajo ugotovitve, ki jih je Sun Ja Tsen opisal v svoji knjigi Umetnost vojne. Ne glede na različno politično ali strankarsko usmerjenost je na Kitajskem – z razliko od Evrope značilno, da različne obveščevalne službe tudi npr. Tajvana in Kitajske sodelujejo in si ne konkurirajo, saj jim je nacionalni interes bolj pomemben od strankarskega. Nacionalni interes prevladuje tudi pri Kitajcih, ki ne glede na to, kje na svetu živijo, ostanejo najprej Kitajci in so kot taki »peta kolona« za lastno obveščevalno službo.

Po večerji je upokojeni voditelj nemške obveščevalne službe BND Henning Crome predstavil svoj prispevek pri razkrivanju nacistične preteklosti obveščevalcev organizacije Gehlen, predhodnice BND v prispevku z naslovom Nemška povojna družba in BND; spomini na posebne preiskave »Organizacije 85«. Prav v času pred posvetom je bila ta tema precej prisotna v nemških sredstvih javnega obveščanja. Zdelo se je, da v Nemčiji nihče noče nič vedeti o nacistični preteklosti mnogih obveščevalcev BND, ki jih je v času hladne vojne rekrutirala ameriška obveščevalna služba, da bi si z njihovimi spoznanji izboljšala svoj položaj v tekmovanju s sovjetskimi obveščevalnimi službami. Po zlomu vsakega totalitarnega sistema, kakor je bil nacizem in seveda tudi sistemi v Sovjetski zvezi in njenih satelitih, se postavlja vprašanje, kaj narediti s člani bivših obveščevalnih služb. Ali naj jih odstranijo s »čistim rezom« s preteklostjo, ali naj z njimi sodelujejo ali naj se proti njim borijo? Čeprav kompromisi niso priljubljeni pa so najbolj pogosta rešitev, saj je to populacija, ki ima ogromno informacij, ki niso vse zabeležene v arhivih in niso vse zapisane ter je boljše, da jih država obdrži na svoji strani, saj to pomeni manjšo škodo – čeprav je to malokomu v veselje.

Drugi dan je konferenco vodila dr. Saskia Hieber, predstavnica gostiteljev Akademije za politično vzgojo. Dopoldan sta bila dva referata. Prvi referent je bil Richard H. Cummings iz Duesseldorfa, ki je predstavil vlogo CIE in njene organizacije Križarjev za svobodo pri delovanju Radia Free Asia. Križarji za svobodo so bili organizacija, ki jo je ustanovila CIA, da bi z njeno pomočjo zbirala finančna sredstva za delovanje te radijske postaje s tem, da je v ljudeh vzbujala protikomunistična čustva. Zbrali so ogromno sredstev, efekt pa je bil majhen, saj so bili ljudje v Aziji revni in niso imeli radijev, kjer bi poslušali njihovo postajo. V glavnem so jih poslušali Kitajci.

Naslednji referent je bil Mattiahu Mayzel iz univerze Tel Aviv, ki je v referatu »Skrivnost v prid javnosti« predstavil okoliščine, v katerih je tajni govor Nikite Hruščova leta 1956 postal znan javnosti – prej v tujini kot v sami Sovjetski zvezi in njegov pomen za destalinizacijo.

Dr. Jerca Vodušek Starič iz univerze v Mariboru je predstavila referat »Resničnost ali mit? Sovražniki naroda, zahodni vohuni in totalna kontrola družbe«. V njem je izpostavila vprašanje ali je bila Jugoslavija resnično tako zelo različna od ostalih

držav vzhodnega bloka. Pojem ljudski sovražnik ali sovražnik naroda v srbohrvaški različici je bil uveden že leta 1941 in je označeval vsakogar, ki je hotel organizirati kakršnokoli odporniško gibanje izven partizanskega. Takoj je bil proglašen za kontrarevolucionarja in ga je doletela tudi kazen.

V popoldanskem delu so bili predstavljeni štirje referat. V prvem je Lauren Angle Hutton predstavila obveščevalno organiziranost in socialno – politično tranzicijo v Južni Afriki.

John M. Nominkos je predstavil Reformiranje grške obveščevalne službe. Glede na to, da je v Grčiji bila na oblasti vojaška hunta, se je po ponovni demokratizaciji vzpostavilo vprašanje kot pri vseh državah v tranziciji, kako oblikovati obveščevalno službo glede na hude zlorabe, ki so bile v času vojaške diktature. V razpravi, ki se je oblikovala tudi okoli pomena slabega ekonomskega položaja Grčije za vso Evropo je povedal tudi, da je v Grčiji okrog 1 milijon javnih uslužbencev, med njimi tudi vsi bivši obveščevalci, saj nihče ni izgubil službe.

Ulf Walther iz Berlina je predstavil svojo doktorsko disertacijo z naslovom »Od KGB do FSB v kontekstu političnih in družbenih sprememb v Rusiji«. V razpravi sta bili med drugim izpostavljeni dve ugotovitvi. Prva je v tem, da so ne glede na reorganizacije sovjetskih obveščevalnih služb, ljudje v njih ostali isti – razen v kolikor jih niso odnesle razne čistke predvsem v času stalinizma, ko je bilo najbolj nevarno službeno mesto vodje obveščevalne službe. Drugo vprašanje pa je bila GRU – Glavnoe razvedatelnoe upravljenje, torej vojaška obveščevalna služba, ki pa po referentovi izjavi ni bila predmet njegove raziskave, po mnenju ostalih pa je edina, ki v Rusiji ves čas delovala in deluje tudi še danes, saj so bili vsi obveščevalci, ki so jih v zadnjih dneh na Zahodu ujeli iz GRU, nihče pa ni bil iz FSB.

Nenapovedano je po tem referatu dr. Siegfried Beer iz univerze v Gradcu predstavil avstrijsko organizacijo ACIPS, ki je nastala po 10. posvetovanju IIHA, ki je bilo leta 2004 v Gradcu in katere usmeritev je proučevanje obveščevalne zgodovine. Dvakrat letno izdajajo tudi glasilo *Journal for Intelligence, Propaganda and Security studies* ter je pozval prisotne, da naj pišejo članke, saj je publikacija v nemščini in angleščini.

Zadnji predavatelj ta dan je bil član osebja zgodovinskega oddelka CIE Clayton D. Laurie, ki je predstavil »Popularni pogled na obveščevalno službo in CIA v filmu in literaturi: zabava in resničnost«. Med kriminalnimi romani, ki so vredni branja in jih uporabljalo celo v izobraževanju kot učbenike, so tudi dela bivših obveščevalcev kot npr. Williama Somerseta Maughama ali Johna le Carreja. Zvečer je bila redna letna konferenca IIHA.

Zadnji dan so bili predstavljeni še trije prispevki. Najprej je Helmut Mueller Engbergs, zaposlen v ustanovi, ki skrbi za arhiv Stasija BstU v Berlinu predstavil »Kompleks Kurras? Poseben primer provokacije Stasija«. Šlo je za sodelavca Stasija, policajca, ki ga je Stasi vrnil v vrste zahodnonemške policije, kjer je postal specialist za zajetje vzhodnonemških vohunov. Vključili so ga potem, ko je ubil vodjo študentskih demonstracij.

Dr. Jutta Braun, zaposlena v arhivu v Potsdamu, je v svojem referatu predstavila dediščino Stasija v nemškem športu. Po njenih raziskavah, je bil vzhodnonemški

šport tako uspešen le zato, ker je imela nad njim vpliv njihova obveščevalna služba STASI. Pomembni sta bili dve področji: na eni strani doping in na drugi strani vmešavanje v osebno življenje.

Zadnji prispevek je podala direktorica Akademije v Tutzingu dr. Saskia Hieber o »Vohunu, ki to ni bil« (The Spy who was not). V njem je opisala spomine legende hladne vojne Johna Peeta. Uvod k spominom je napisal znani pisec vohunskih romanov Len Deighton. V razpravi sem omenila podobno usodo Owena Reeda, katerega medvojno delovanje v MI-6 je njegov vnuk Sebastian Ritchie opisal v knjigi »Our Man in Yugoslavia«. Morda sta se celo poznala.

Zborovanje je bilo zaključeno in sprejet je bil sklep, da bo jubilejno zborovanje leta 2012 v ZDA. Kje bo zborovanje leta 2011 je stvar odločitve izvršnega odbora.

Ljuba Dornik Šubelj

Strokovni posvet ob 65. obletnici zmage nad fašizmom in osvoboditve domovine. Prevalje, 12. 5. 2010

V letošnjem letu, ko mineva 65. let od konca druge svetovne vojne, smo se tudi na Koroškem, kjer so na Poljani sredi maja 1945 potekali zadnji boji druge svetovne vojne na evropskih tleh, odločili, da to obletnico obeležimo z Dnevi svobodi in miru. V ta namen so se predstavniki Zgodovinskega društva za Koroško, Koroških občin, Policijskega veteranskega društva Sever za Koroško, Združenja veteranov vojne za Slovenijo območja Mežiške doline in Združenja borcev za vrednote NOB Mežiške doline povezali v pripravljalni odbor Poljana 2010, ki je pripravil zanimiv program prireditev z osrednjo slovesnostjo na Poljani. Z željo, da bi v okviru praznovanja 65. obletnice konca druge svetovne vojne dodali nova spoznanja o zgodovinskih dejstvih, smo organizirali strokovni posvet, ki se je odvijal v Družbenem domu na Prevaljah v sredo 12. 5. 2010. V okviru strokovnega posveta je bila na koncu tudi predstavitev 2. dopolnjene izdaje knjige, avtorja dr. Rista Stojanoviča, z naslovom »Poljana – prizorišče zadnjih bojev druge svetovne vojne v Evropi«. Strokovni posvet je vodila predsednica Zgodovinskega društva za Koroško mag. Karla Oder, na njem pa so nastopili trije referenti, ki so s svojimi predavanji obiskovalcem ponudili širši pogled v dogajanje med drugo svetovno vojno na Koroškem.

Prvi referent je bil nadporočnik Aleš Zelenko, katerega predavanje je imelo naslov Rupnikova črta na Koroškem in Štajerskem v aprilski vojni 1941. V njem je avtor podrobno predstavil gradbene načrte utrd in bunkerjev, ki so jih namerali zgraditi na terenu in tudi stanje ob njihovem dokončanju. Pri tem se je omejil na širše območje Mežiške, Dravske in Mislinjske doline ter Maribora, Ptuja in dravsko-ptujskega polja. Pri predstavitvi teh utrd je predstavil tudi veliko izredno zanimivega slikovnega gradiva. Dotaknil se je tudi nemškega napada na Kraljevino Jugoslavijo 6. aprila 1941 na področju Koroške in Štajerske in vloge teh utrd pri obrambi Kraljevine Jugoslavije. Ob koncu predavanja je predstavil današnje stanje nekaterih utrd in pozval k ohranitvi utrd Rupnikove črte ter njihovega pomena in zgodovine.

Drugi referent Vinko Skitek je v predavanju z naslovom Nemška uprava 1941–1945 v Mežiški dolini osvetlil delovanje nemške oblasti na tem delu Koroške in Slovenije. Predstavil je ukrepe začasne vojaške uprave, ki jo je zamenjala nemška civilna uprava. V nadaljevanju je razložil strukturo nemške oblasti od okupacijskih občin, preko političnih okrajev in šefa civilne uprave do Adolfa Hitlerja. Predstavil je tudi nemške represivne organe, ki so bili del nemške oblasti in njihovo vlogo v protipartizanskem boju. Dotaknil se je tudi rasnega pregleda prebivalstva in njegovih

posledic, nadalje nemškega šolstva in njegovih ponemčevalnih metod, prav tako sistema zdravstvene in socialne oskrbe prebivalstva ter zdravstvene ustanove, ki so med vojno delovale na področju Mežiške doline. Osvetlil je tudi medvojno dogajanje v dveh največjih podjetjih na tem območju v Železarni na Ravnah in v Rudniku svinca in cinka v Mežici. Svoje predavanje je sklenil z mislijo, da so Nemci želeli slovenski narod s to prisilno germanizacijo nacifikacijo, izgoni in deportacijami izbrisati z obličja zemlje, Koroško in z njo Mežiško dolino pa narediti jezikovno, kulturno in narodnostno enotno v smislu nemštva.

Tretji referent je bil dr. Risto Stojanovič, ki je ob fotografijah osvetlil dogajanje v zadnjih dneh druge svetovne vojne na evropskih tleh, na Poljani pri Prevaljah. Predstavil je razvoj dogodkov od podpisa kapitulacije nemške armadne skupine E pod poveljstvom generala Aleksandra Löhra v Topolšici pa do ponovnega podpisa kapitulacije nemških enot in njihovih vojaških zaveznikov 15. maja 1945. V predavanju je predstavil tudi svojo 2. dopolnjeno izdajo knjige z naslovom »Poljana – prizorišče zadnjih bojev druge svetovne vojne v Evropi«.

Posvet se je zaključil v Družbenem domu na Prevaljah v sproščenem druženju, ki so ga s svojimi življenjskimi zgodbami iz vojne obogatili nekateri še živeči borci Grupe Koroških odredov. Udeleženci posveta so s svojimi pozitivnimi pripombami in vzpodbudami dali predvsem mladima referentoma potrditev in zagon za nadaljnje raziskovalno delo na tem področju zgodovine.

Vinko Skitek

Ocene in poročila

Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von Österreich aus dem Hause Habsburg. V. Abteilung: Die Regesten der Herzoge von Österreich (1365–1395), 2. Teilband (1371–1375), bearbeitet von Christian Lackner unter Mitarbeit von Claudia Feller und Stefan Seitschek. Wien, München : Böhlau, Oldenbourg, 2010. 332 strani (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung).

V Zgodovinskem časopisu 61 (2007) str. 533 sl. sem poročal o objavi prvega zvezka petega oddelka Regesta Habsburgica, v katerem so bili objavljeni regesti avstrijskih vojvod Albrehta III. in Leopolda III. za obdobje 1365–1370. Takrat sem tudi zapisal, da je »želeti in upati«, da bo kmalu sledil naslednji zvezek. Minilo niso niti tri leta in že je pred nami drugi zvezek petega oddelka omenjene edicije, ki prinaša regeste zgoraj imenovanih vojvod za obdobje 1370–1375. Zasluga za to ekspeditivnost gre dunajskemu medievistu Christianu Lacknerju, ki je oskrbel že izdajo prvega zvezka.

Ker je bilo že pred tremi leti povedanega nekaj o dolgi zgodovini projekta z imenom Regesta Habsburgica in o (novih) edicijskih načelih, ki jim sledi ponovno oživiljenja izdaja habsburških regestov, tega na tem mestu nima smisla ponavljati. Zato le nekaj osnovnih informacij. Drugi zvezek petega oddelka vsebuje za obdobje 1370–1375 615 regestov vojvodskih listin, katerih numeracija tekoče sledi objavi regestov v prvem zvezku. Objavi je kot dodatek pridanih še 30 regestov, ki se nanašajo na prvi zvezek. Tu gre v glavnem za nove listine, ki ob objavi prvega zvezka še niso bile poznane in evidentirane; med njimi je tudi listina za Stično (št. 443a), s katero je bila samostanu 1369 potrjena pravica do ribolova v vseh kranjskih vodah. Tudi drugi zvezek prinaša veliko število dosedaj nepoznanih oz. tu prvič (v obliki izčrpnega regesta) objavljenih listin – vsega skupaj jih je več kot 160. Med temi je tudi cela vrsta za nas posebej zanimivih listin, ki so povezane z nakupom postojnskega gradu in gospostva od gospodov Štegberških leta 1371 (št. 755, 757, 759, 792, 805–808, 839, 866). Iz uvodnih statističnih podatkov velja še omeniti, da je skoraj 58 % listin ohranjenih v originalu, kar je sicer nekoliko manj kot za obdobje 1365–1370, v celoti pa je vendarle mogoče reči, da gre za dobro stanje ohranjenosti zadevnega arhivskega gradiva. Po pričakovanju je največja večina listin napisana v nemščini, bolj zanimivo pa je, da se je v listinski praksi tedaj začel že precej močno uveljavljati tudi že papir. Od 355 ohranjenih originalov jih je 51 ali skorajda 15 % že napisanih na papirju, kar je v primerjavi s predhodnim petletjem, ko je ta delež znašal nekaj manj kot 5 %, velik porast. Tudi področje

vladarske prakse osvetljuje statistika z zelo prepričljivim jezikom: če je leta 1371 Albreht III. izstavil sam še 61 listin, Leopold III. 34, oba skupaj pa 57, je ta slika leta 1375 obrnjena povsem na glavo: Albrehtovih je samo 43 listin, Leopoldovih kar 84, skupaj pa sta izstavila samo 3 kose. Tudi v teh številkah se zrcali vedno večja odtujenost med habsburškima bratoma, ki je pomemben impulz dobila z njuno prvo medsebojno pogodbo o delitvi prej skupne uprave poleti 1373.

V vsebinskem oziru se v korpusu objavljenih listin kaže poznana slika: največ se jih nanaša na finančne zadeve v najširšem pomenu besede (zastave, zastavni nabitki, najemne pogodbe, odškodninske obljube, plačilni madati, pobotnice, oprostitev od carin, mitnin, davkov ipd.), sledijo listine, povezane s fevdnimi zadevami (podelitve fevdov, soglasja k prodaji, zastave fevdov itd.), nato potrditve najrazličnejših privilegijev, sodne zadeve, čisto na koncu pa je število listin, ki se nanašajo na duhovne zadeve, patronatne in prezentacijske pravice.

Poleg že omenjenih listin, ki se tičejo nakupa postojnskega gradu in gospostva in, ki so bile dosedaj v glavnem neobjavljene in tudi nepoznane, prinaša drugi zvezek petega oddelka seveda še številne druge, ki so povezane s slovenskim prostorom oziroma prejemniki v njem. Zainteresirani uporabnik jih bo zlahka poiskal v za takšne edicije običajnem natančnem registru. Na tem mestu naj zato, bolj za vtis kot kaj drugega, opozorim samo še na nekaj listin, ki so v tem času izšle iz pisarne oz. pisarn avstrijskih vojvod Albrehta III. in Lepolda III.; nekatere med njimi spadajo po svojem pomenu nedvomno med ključne dokumente za slovensko poznosrednjeveško zgodovino. Med te zagotovo sodijo sicer že dolgo poznane in tudi primerno obravnavane listine, s katerimi sta habsburška brata 1374, ob pridobitvi dediščine po goriškemu grofu Albertu III., potrdila nekdanjemu goriškemu plemstvu v Istri in na Dolenjskem privilegij iz 1365 kot tudi eksempcijo od ljubljanskega ograjnega sodišča (št. 1093, 1096, 1124, 1125). S tem zvezi naj omenim še sicer kmalu po sredi 19. stoletja v obliki regesta že objavljenjo, a po mojem vedenju v sodobni historiografiji neregistrirano listino, s katero je Lepold III. ob zaključku pridobitve goriške dediščine tudi v imenu svojega brata zastavil Albrehtu Hmeljniškemu za »zvesto in koristno službo« v Istri in v Marki in za škodo, ki jo je pri tem utrpel, dohodke gradu in gospostva Mehovo (št. 1126). Albreht Hmeljniški je bil očitno tisti, ki je operativno, »na terenu« (po)skrbel za gladek prehod goriških grofij v Istri in na Dolenjskem na habsburške dediče. Lahko si mislimo, da je moral pri tem predvsem (po)iskati konsenz z goriškim plemstvom, za katerega je bilo pomembno, da so jim tudi novi deželni knezi potrdili stare pravice in sodno avtonomijo. Kot v širšem kontekstu pomembno listino lahko smatramo tudi tisto, s katero sta habsburška vojvoda novembra 1372 dala svoje soglasje k povzdigu Celjskih v grofe in k hkratni podelitvi Celjske grofije s strani cesarja Karla IV. (št. 940). Cesarsko (ponovno) povzdignjenje Celjskih v državne grofe in podelitev teritorialno zaokrožene Celjske grofije kot državnega fevda, sta bila ena od ključnih momentov na dolgi poti, ki je 1436 pripeljala do pokneženja Celjskih in do vzpostavitve posebne dežele Celjske. Zato se zdi vsaj iz kasnejše perspektive nekoliko presenetljivo, da sta Habsburžana tako hitro (le dober mesec kasneje) dala soglasje k aktu, ki je nedvomno slabil njun deželnoknežji položaj na Štajerskem. Kot kuriozum je v zvezi s Celjskimi

omeniti še listino Albrehta III. iz 1373 (št. 1010) iz katere izhaja, da je Herman Celjski protipravno posedoval pečatnik pokojnega grofa Johanna Pfannberškega. Naj za konec omenim samo še samo po sebi prav nič izstopajočo listino, s katero je Alberht III. 1372 podelil Folkerju Turjaškemu in njegovim bratom v fevd dvor *Grades* pri Turjaku (št. 877). Gre seveda za Gradež (pri Turjaku), predvsem pa ta listina iz grofovskega turjaškega arhiva ni več hranjena »na neznanem mestu« ampak se danes skupaj s celotnim arhivom nahaja v koroškem deželnem arhivu v Celovcu, pa tudi objavljena je že bila: 2008 sta jo v prvem zvezku turjaških listin, objavila Miha Preinfalk in Matjaž Bizjak (št. 189).

Peter Štih

Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren : 14.–16. Jahrhundert. Herausgegeben von Kurt Mühlberger und Meta Niederkorn-Bruck. Wien, München : Böhlau, Oldenbourg, 2010. 281 strani (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung ; 56).

Dunajska univerza, *Alma Mater Rudolphina Vindobonensis*, ustanovljena 12. marca 1365, je bila tista ustanova, kamor je hodilo – in to ne samo v srednjem veku, ampak vse do propada monarhije 1918 – študirat največ ljudi s slovenskega ozemlja. Iz univerzitetnih matrik, ki so jih začeli voditi dvanajst let po ustanovitvi (1377), je razvidno, da je bilo do leta 1518 na dunajsko univerzo vpisanih 585 študentov s Koroške, 695 s Štajerske in Prekmurja, 904 s Kranjske in 87 s Primorja. V slabem poldrugem stoletju je torej na dunajski univerzi študiralo kar 2271 ljudi s prostora, katerega največji del je bilo ravno slovensko ozemlje, čeprav jih zato še ne moremo opredeliti kot Slovence, saj ni mogoče ugotoviti niti kolikim med njimi je bila slovenščina materni ali pogovorni jezik, niti je tedaj obstajala neka slovenska etnična ali nacionalna zavest, ki se je izoblikovala šele veliko kasneje. Niti študentje s Kranjske, ki jih je bilo presenetljivo veliko – po neki drugi statistiki so v obdobju med 1450 in 1550 predstavljali kar 7 % avstrijske akademske nacije, ki je bila čisto geografska oznaka in so vanjo spadali študentje iz habsburških dežel in Italije – po svojem izvoru seveda niso bili jezikovno homogeni, čeprav je upravičeno pričakovati, da so morali v veliki večini izvirati iz okolji, kjer so doma govorili slovensko.

Teh nekaj statističnih podatkov, ki bi jih zlahka dopolnili z imeni in priimki konkretnih oseb ter v nekaterih primerih tudi z njihovimi biografijami, ki pričajo o uspešnih karierah, ki so jih naredili v svojem življenju, je dovolj upravičen razlog, da opozorimo na zbornik o prvih stoletjih dunajske univerze. V njem so objavljeni referati s simpozija, ki ga je organiziral v letu 2007 ustanovljen *Wiener Arbeitskreis für Universitätsgeschichte*; to je krog ljudi, ki institucionalno deluje v Arhivu dunajske univerze in na Inštitutu za avstrijske zgodovinske raziskave in ko ga povezuje sistematično raziskovanje zgodovine in objavljanje virov druge najstarejše univerze na prostoru srednjeveškega cesarstva severno od Alp.

Simpozij, na katerega so bili povabljeni mednarodno uveljavljeni zgodovinarji in zgodovinarke, ki se ukvarjajo z modernimi oziroma danes aktualnimi vprašanji iz zgodovine univerz in znanosti, je bil organiziran tudi zaradi priprav na bližajoči se jubilej – 650-letnico ustanovitve univerze (2015). Na njem so bila na eksemplaričen način obravnavana različna vprašanja, ki se tičejo univerzine najstarejše preteklosti,

hkrati pa je bila intencija simpozija umestiti dunajsko univerzo v »koncert evropskih izobraževalnih središč« poznega srednjega in zgodnjega novega veka. Vsega skupaj je v zborniku objavljenih petnajst prispevkov, ki so razdeljeni v štiri velike tematske bloke: ustanovitev univerze in njena vpetost v okolje; učitelji, učenci in vsebina pouka; viri in njihova obelava; humanistični in jezuitski vplivi. V slednjem bloku se nahaja tudi prispevek Marije Wakounig o sicer dobro poznanem dunajskem študentu, profesorju, znanstveniku in univerzitetnem »multifunkcionarju« Luki iz Dobropolja, ki sodi v skupino na začetku omenjenih študentov iz slovenskega prostora in ki – prispevek namreč – edini neposredno obravnava tudi poglavje iz slovenske kulturne in znanstvene zgodovine.

Brez namere, da bi naštevati naslove posameznih prispevkov ali celo povzemali njihove vsebine, naj samo opozorim, da nagovarjajo pomembne in zanimive teme, ki se ne tičejo zgolj univerze same ampak so tudi širše socialno relevantne. Sem sodi npr. tako vprašanje o koristnosti (uporabnosti) univerze za dunajski dvor, o »konfliktni harmoniji«, ki se je vzpostavila med njo in mestom kot tudi o revščini med študenti. Prav takšne in podobne širše kulturnozgodovinske teme pa so tudi izziv za raziskovanje novih vprašanj, ki se postavljajo in o katerih bi si želeli boljših predstav, kot jih imamo. Nenazadnje, resnično vsakodnevno življenje na univerzi, oblike sobivanja med profesorji in študenti najrazličnejšega izvora znotraj burs, kolegijev ipd., ni nič manj zastrto našemu pogledu, kot vemo npr. (pre)malo tudi o metodiki in vsebini pouka. Skratka, kot vsaka dobra knjiga, odgovarja tudi pričujoči zbornik na številna vprašanja, nič manj pa jih tudi odpira.

Peter Štih

Marko Štuhec: **Besede, ravnanja in stvari : plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja.** Ljubljana : Slovenska matica, 2009. 305 strani.

Slovenska matica v svoj program uvršča znanstvena dela, ki obravnavajo našo zgodovino. Večino takih publikacij, ki so izšle v zadnjih letih, bi skoraj lahko podnaslovili zbrana oz. izbrana dela določenega avtorja. Tokrat je drugače. Pred seboj imamo temeljno novo znanstveno delo, ki je nastalo na podlagi proučevanja zapuščinskih inventarjev iz sredine 18. stoletja. Marko Štuhec s tem smiselno nadaljuje raziskave, v katerih se je na podlagi sorodnih aktov ukvarjal z nekoliko starejšimi obdobji (*Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren: plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir. Ljubljana 1995 (Studia humanitatis. Apes I)*). Kot pojasnjuje v uvodu pa načrtuje sistematično nadaljevanje tudi v mlajši čas, pod drobnogled bo namreč vzel še zapuščinske akte s preloma iz 18. v 19. stoletje.

Rezultate raziskav je strnil v štiri zaokrožena poglavja. Po uvodnih pojasnilih, zakaj je izbral zapuščinske inventarje iz določenega desetletja – (1751–1760), je najprej analiziral lastnike popisanih premoženj glede na spol in plemiški naslov. Kot dodatni vir se je za primerjavo oprl na temeljno delo Ludvika Schiviz von Schivizhoffna *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*, ki je izšlo pred več kot sto leti v Gorici. Na podlagi dokumentov je uspel odgovoriti na vprašanja iz življenja plemstva na Kranjskem. Kakšno starost so dosegli? Kako so potekale poroke, koliko parov je pripadalo različnim stopnjam plemstva? Kdo je plemiški naslov zaradi družbenega ugleda (zdravniki, pravniki, pripadniki vojske) šele pridobil? Zanimiva je ugotovitev, da so bile v izbrani populaciji neveste tako višjega kot nižjega plemstva praviloma doma s Kranjske. V nekaterih primerih so pomenile poroke vzpon na družbeni lestvici. Ugotavlja, da so se grofje le redko poročali z nevestami baronskega stanu in nikoli z nevestami iz nižjega plemstva, baroni pa so se poročali z ženskami iz grofovskih družin prav toliko kot z ženskami iz baronskih družin. Torej so ženske ob porokah večkrat zdrsnile navzdol po statusni lestvici kot moški. Ženske so bile ob poroki v povprečju stare nekaj čez 22 let, moški pa so se bližali tridesetim. Le redka dekleta so stopila pred oltar že v najstniški dobi. Katere izmed žensk so umrle zaradi poroda in kako pogosto so bile noseče? Na primer Marija Ana Auersperg je v 19 letih rodila 14 otrok.

Precej različna je bila zapuščina plemičev po nominalni vrednosti. Pičlo premoženje, ki ga je zapustil advokat dr. Pacher so ocenili na 298 goldinarjev, ni imel hiše, posesti, le nekaj izbranih kosov obleke in dragih dodatkov – žepna ura,

prstan, srebrne zaponke za čevlje. Nekateri drugi izobraženci iz izbrane populacije so zapustili precej več.

Zelo zanimivi so podatki iz poročnih pogodb oz. pročnih dogovorov. Pogosto so prepisane in tako shranjene v zapuščinskih inventarjih. Štuhec jih posebej natančno analizira ter tabelarno predstavi bistvene in obvezne prispevke – mednje sodi z nevestine strani dota, ki so jo preskrbeli nevestini starši. Ženin pa je prispeval tako imenovano zaženilo in jutrnjo, seveda če je bila za dekle to prva poroka. V tabeli nastopajo nato še druge postavke – npr. prosto darilo in vdovščina. Iz dokumentov je izluščil tudi podatke o načinu dedovanja premoženja, kjer so poleg enostavnih postavk vključene tudi take, ki pomagajo preživeti vdovi in jo zaščitit pred preveč potratnimi potomci, oz. poskrbeti, da premoženje ne bi prehitro skopnelo. Zanimivi so podatki, kako so si pripadniki kranjskih plemiških družin sledili po višini postavk v poročnih pogodbah. Tu se kažejo razlike v stopnji plemstva nevest, seveda so povsod odstopanja, ki pa niso bila zelo velika. V nekaterih primerih ugotavlja, da so bile dote relativno skromne glede na stanovanjsko opremo in oblačilno kulturo staršev. Iz podrobnosti v dokumentih je možno sklepati tudi o tem, kako so potekala snubljenja, kdo je dal iniciativo – družina, ženin, kdo je v zvezo privolil – starši, bližnji sorodniki itd. Iz suhoparnih poročnih pogodb pa tu in tam vejejo tudi izrazi ljubezni, ki jih ženini zapišejo o nevestah in jih obdarujejo tudi s posebnimi darili.

V poglavju *O nekem nelagodju zaradi premajhnega premoženja in o ovalni mizi v Puštalu* so predstavljene vrednosti premoženj po inventarjih. V nekaterih primerih to ni bilo mogoče, saj so zapustniki še za življenja razdelili na primer nakit in srebrnino med sorodnike. Največje bogastvo je bilo popisano pri Auerspergih na Šrajbarskem Turnu leta 1702. Vsi inventarji so nazorno prikazani na obsežni tabeli št. 15. Malce problematična pa je interpretacija, kdo je bil bogatejši, moški ali ženske, grofi/grofice, baroni/baronice ali predstavniki nižjega plemstva (tab. 16), ker ni upošteval poleg celotne vsote tudi števila popisanih premoženj, ob slednjem podatku bi bila slika nekoliko drugačna, to sicer nekoliko modificira na tab. 17.

Narejena je podrobna analiza premoženja – obleka, perilo, srebrno posodje in pribor, tobačnice, ure (tudi pokvarjene), vozovi, izbrani jedilni servisi, živina, posesti, gradovi. Nekateri popisi prostorov so tako plastični, da nas kar popeljejo v čas pred dvema stoletjema in pol, saj si lahko nazorno predstavljamo inventar, ki je bil popisana na primer na hodnikih, tam so visele slike svetnikov, krajine, portreti lastnikov. Prostor, ki so jih popisovalci poimenovali po barvah – npr. rumena, zelena soba, glede na barvo tapet, po funkcijah – spalnica, čeprav tam ni bilo več postelje, zaživijo v naših predstavah. Zelo podroben popis je predstavljen za puštalski grad. Tako v značilnem malce dramatičnem slogu pred nami oživi nova jedilnica z raztegljivo mizo, ki so jo pogrnili, pa tudi če že z nekoliko luknjastim prtom, nanjo postavili jušnike, sklede, pladnje, krožnike in srebrni pribor. Prav tako si je na podlagi popisa možno predstavljati življenje v Erbergovem ljubljanskem stanovanju, kjer je bilo poleg ene najbogatejših knjižnic tudi razkošno namizno posodje – čajne in kavne skodelice pa celo 12 porcelanastih skodelic za sladoleđ, če omenimo je dva izmed primerov, ki so podrobneje predstavljeni.

Na podlagi inventarjev je bilo možno izluščiti precej podatkov o znanju in uporabi jezikov med plemstvom. Na primer Raigersfeld je bil jezikovno zelo nardarjen. Poleg nemščine, latinščine, italijanščine, francoščine, slovenščine je verjetno znal tudi portugalsko in holandsko, prizadeval pa si je, da bi se bolje naučil tudi angleško. Nadalje je zanimiv tudi odnos do knjig in branja, a to ne le ob zbiranju bogatih knjižnic. Štuhec ni spregledal niti takih podrobnosti kot je navedba v družinski kroniki Janeza Gregorja pl. Dolničarja, da je njegov enoletni sin Anton Wolf Tobias nenehno hotel imeti knjige, iz česar je sklepal, da se bo rad učil.

Naj dodam še nekaj kritičnih pripomb, ki pa seveda ne zmanjšujejo pomena knjige, povezane so predvsem z značilnim slogom Štuhčevega pisanja. Najbrž zaradi navidezne lahkotnosti, ki naj razbije monotono pripovedovanje, avtor uporablja sredstva, s katerimi bi rad prepričal bralca, da vztraja in knjige ne odloži. Tako uporablja literarno figuro – iteracijo in stavke (npr. »Zakaj je baron Modrax odgnal snubca, ki si je prizadeval za roko njegove hčere?« ali o Erbergovi modri kavni skodelici iz porcelana) večkrat na zaporednih straneh ponovi. Morda bo s tem koga prepričal, morda koga odvrnil od branja, vsekakor pa sem mnenja, da bo najbrž v večini laikov vzbudil lažno prepričanje, da je to preprosto lahkotno branje dokumentov, na podlagi katerih sestavljaš zgodbe življenja iz preteklih stoletij, torej tisti užitek, ki ga avtor omenja v uvodu, da si je »privoščil 'luksuz'« znanstvenika, da se ne ukvarja s katerim od velikih poglavij slovenskega narodnega vzpona, ampak opazuje tisto pisano, neurejeno in dokaj slabo pregledno podobo preteklosti, ki so se ji zgodovinarji doslej pogosto izogibali«. Nočem izpasti puritansko, a ob namigovanju, da je imela slovenščina v pogovorih seksualni naboj, na kar namiguje ob predstavitvi Ane Erberg bodočemu možu in iz uporabe slovenščine za opis mladega dekleta »Lepa Punza« prek razglabljanja o erotični konotaciji in seksualni motiviranosti tega izraza pripelje do zaključka, da se slovenščina za plemiče sublimni jezik srca (po mnenju Žvanutove) po Štuhcevo spremeni oziroma »desublimira in dobi nekoliko falične poteze«. Mislim, da je tu avtorja fantazija zanesla malce predaleč.

Prav tako, se mi zdi, je problematično razglabljanje o pisanju razprav s področja humanističnih ved. Ali sodi v znanstveno knjigo vrinek o resnosti proučevanja in podajanja zgodovine, naj bralci presodijo sami: *»Zdi se mi, da tabele, diagrami in grafikoni (po možnosti v barvah in treh dimenzijah) vendarle imajo smisel poleg tega, da zgodovinopisnemu besedilu, sicer pisanemu v normalno kramljajočem slovenskem jeziku, dajejo nekaj formalnega in resnobnega videza znanstvenosti, ki je vsaj malo podoben tehtnosti in zapletenim obrazcem ter odličnosti in mednarodni primerljivosti medicincev, tehnikov in naravoslovcev.«* Tudi odstavek o sodobnih tehničnih možnostih, ki jih dajejo računalniki pri razvrščanju v tabele, kjer modruje, da bi namesto po višini dote lahko neveste razvrstil po številu črk v priimku ali po diagonali, je najbrž odveč, kakor na primer tabela 22, ki je po moje brezsmiselno statistično igrčkanje in nič ne pokaže. Neprimerna je na primer opomba 771: *»Raigersfeldu se je primerilo približno isto kot Janezku, ki je šprical šolo in se je v telefonskem razgovoru z učiteljem predstavil takole: Halo, tukaj moj oče.«*

Dovolj pestrosti, da knjiga ni dolgočasna, nudijo že dokumenti sami, saj so izrazi, ki jih uporabljajo nekateri ne preveč ljubeči soprogi v zapuščinskem inventarjih – npr. Karel Avguštin Ruessenstein imenuje soprogo »prismuknjeno ženšče«. Pa ugotovitev, da so se v plemiških stanovanjih sredi Ljubljane, pri dr. Francu Ksaverju pl. Prešernu sprehajali purani, in delali škodo na inventarju, pa še in še takih pikantnih podrobnosti, s katerimi poživi dogajanje pred stoletji, je navedel.

Vsekakor je pred nami odlično delo, ki prinaša v slovensko zgodovino mnogo novih spoznanj o življenju v 18. stoletju. Kljub temu, da sem potem zapisala tudi nekaj kritičnih pripomb na slog pisanja, pa naj ob koncu prav tega tudi pohvalim, saj knjiga vsekakor ni pisana suhoparno in zato ne bo omejena na ozek krog zgodovinarjev, ampak bo zanimivo branje tudi za tiste, ki bi radi le podrobneje spoznali preteklost naše dežele.

Anja Dular

Joachim Höslér, **Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848.** München : R. Oldenbourg Verlag, 2006. 414 strani.

Habilitacijsko delo nemškega zgodovinarja dr. Joachima Höslérja, prva analitična študija o začetkih modernega nacionalnega gibanja pri Slovencih do srede 19. stoletja izpod peresa kakega tujega zgodovinarja, nastavlja slovenskim zgodovinarjem ogledalo, iz katerega jasno odseva preveč nacionalistična podoba slovenske zgodovine. Za razliko od mnogih slovenskih (literarnih) zgodovinarjev, ki razumevajo narod kot »naraven, od boga dan način za razvrščanje ljudi« (E. Gellner), ima Höslér narode za modern in kakovostno nov fenomen, katerega zametki segajo v čas »modernizacijskega prehoda« ob koncu 18. stoletja. Kljub jasni navezavi na modernistične in konstruktivistične koncepte, se povsem ne poistoveti z nobenim izmed konkretnih »modelov« (Anderson, Gellner, Hobsbawm), ampak ohranja do vseh kritično distanco. Prav v procesu nacionalnega oblikovanja pri Slovencih vidi namreč vse preveč dokazov, da imajo mnoge uveljavljene teze, ki se pojavljajo takorekoč v vseh teorijah nacionalizma, zgolj relativno vrednost.

V skladu z opisanimi teoretičnimi izhodišči Höslér zavrača v slovenskem kolektivnem spominu in tudi v delu zgodovinopisja prisotno mnenje, češ da je bil t. i. »narodni prepoved«, ki naj bi se začel s Pohlinovim pozivom Kranjcem, naj se ne sramujejo svojega jezika, narodotvorno dejanje par excellence, kot je menil Ivan Prijatelj. Prepričan je, da slovensko zgodovinopisje vodilnim »narodnim buditeljem« (od Žige Popoviča in Marka Pohlina do Antona Tomaža Linhart, Valentina Vodnika, Žige Zoisa in Jerneja Kopitarja) pripisuje namene, ki jih sami niso imeli. Po Höslérjevem mnenju so bili motivi in cilji delovanja posameznih akterjev na moč različni (npr. misijonarska vnema pri Pohlino in Japlju, literarne ambicije pri Linhartu in Vodniku, jezikoslovni interesi pri Popoviču, Gutschmannu in Kopitarju itd.), toda pri nobenem ni mogoče govoriti o želji po utemeljevanju naroda in (moderne) nacionalne zavesti. Tudi najpomembnejši »preroditelji« (Zois, Linhart, Kopitar, Vodnik) se imajo za Kranjce, ki jim je domovina Kranjska in njihov materni jezik kranjščina. Kljub ugotavljanju sorodnosti med kranjščino in (štajersko ter koroško) »vendščino« (Linhart, Kopitar), po njegovem ni mogoče pri nobenem izmed njih zaznati jasno izražene zavesti o pripadnosti posebnem narodu Slovencev, ki se razlikuje od preostalih (južnih) Slovanov. Identitetno so na eni strani fiksirani na deželo in na drugi strani na slovanstvo ter v njegovem

okviru na južnoslovanstvo (ilirizem). Eksplicitno slovenski patriotizem pride do izraza – predvsem v času Ilirskih provinc in neposredno po njihovem koncu – le pri Valentinu Vodniku, izven Kranjske pa pri Urbanu Jarniku in Janezu Nepomuku Primicu. Vendar je pri vseh treh le začasnega značaja. Primicu se omrači um, Vodnik leta 1819 umre, Jarnik pa se kmalu oprime ilirizma. Tudi Zois in Kopitar si po koncu Ilirskih provinc prizadevata, da bi avstrijska oblast ohranila nekdanje Ilirske province v enem kosu in za širšo integracijo Slovanov na jugu monarhije.

Po Höslerjevem mnenju se je tudi v predmarčnem obdobju obzorje »slovenskih« intelektualcev gibalo med deželno in širšo (južno)slovansko identiteto. Nosilec »narodnega gibanja« naj bi velik problem predstavljalo zlasti razmejevanje proti Hrvatom. Na omenjene težave naj bi odločilno vplival Jernej Kopitar s svojo karantansko-panonsko teorijo in prizadevanji za jezikovno integracijo južnih Slovanov. Prav pod njenim vplivom naj bi se mladi intelektualci (zlasti s Štajerske in Koroške) v tridesetih letih oprijeli ilirizma in si prizadevali zgolj za širšo kulturno integracijo na slovanskem jugu. Zaradi tega Hösler vodilnim slovenskim Ilircem ne priznava statusa akterjev slovenskega nacionalnega gibanja. (Po tej čudni logiki tudi hrvaških Ilircev z Gajem na čelu ne moremo imeti za nosilce hrvaškega nacionalnega gibanja!). Pri tem Hösler spregleda, da se pri slovenskih Ilircih deželna, (južno)slovanska in slovenska identiteta ves čas prepletajo in dopolnjujejo, kar je lepo vidno celo pri »Slovencev uskoku« Stanku Vrazu. Na drugi strani pa specifične (samo)slovenske orientacije ne priznava niti (zlasti na Kranjskem močnim) nasprotnikom ilirizma. Nekaj jo opazi le pri Prešernu in v Bleiweisovih Novicah, ki jih sicer označi za »laboratorij slovenskega nacionalizma«.

Ko poskuša dinamično šibkega in neprofiliranega »slovenskega« nacionalnega gibanja umestiti v znani tristopenjski model češkega zgodovinarja Miroslava Hrocha, postavi Hösler začetek faze A (»nacionalizem elit«) šele v čas neposredno po izbruhu marčne revolucije 1848 (vse, kar se je zgodilo dotlej, ima zgolj za »protonacionalizem«), ko slovenski intelektualci formulirajo program zedinjene Slovenije. Po njegovem nacionalno gibanje stopi v »fazo B« že sredi maja 1848, ko na iniciativo dunajske Slovenije steče akcija zbiranja podpisov pod peticijo za zedinjeno Slovenijo, toda ta faza »nacionalne agitacije« je po njegovem kratka in brez trajnejših posledic za narodno gibanje. Po zmagi protirevolucije se nacionalno gibanje spet vrne v fazo A in v tej fazi ostane vse do obnove ustavnega življenja.

Več kot očitno je, da izvira Höslerjeva interpretacija dinamike slovenskega nacionalnega gibanja iz samovoljnega razumevanja Hrochovega modela, na kar sva ga z dr. W. Lukanom opozorila že ob predstavitvi knjige v Ljubljani. V skladu s Hrochovimi kriteriji je začetke slovenskega nacionalnega gibanja (fazo A) vendarle mogoče iskati ob koncu 18. stoletja v Zoisovem krogu, prehod nacionalnega gibanja v fazo B pa v tridesetih/štiridesetih letih 19. stoletja, ko se zgosti mreža patriotov, ki zavestno širijo nacionalno idejo med ljudi. O tem ne dvomi niti Miroslav Hroch, ki je slovensko nacionalno gibanje postavil ob bok nacionalnim gibanjem Slovkov, Hrvatov, Bolgarov, Fincev ter Rutencev v avstrijski Galiciji: »The 1830s and

1840s saw the beginnings of national agitation of the Slovaks, Croats, Slovenians, Bulgarians, Finnish, and Ukrainians in the territory of Austrian Galicia, and also of the Flemish and Welsh.«¹

V želji, da bi pokazal pozen in počasen razvoj slovenskega nacionalnega gibanja, postavlja Hösler še vrsto drugih trditev, ki niso najbolj prepričljive. V nasprotju z uveljavljenimi tezami o korelaciji med razvojem šolstva in pismenosti ter razvojem nacionalizma (Hobsbawm, Anderson) vidi razlog za vznik slovenskega nacionalizma v izjemno slabo razvitem šolstvu in predvsem v uvajanju šol s slovenskim učnim jezikom. Nacionalna ideja naj bi se »prijela« predvsem na območjih s šibkim šolskim obiskom in prevladujočimi šolami s slovenskim učnim jezikom (na Kranjskem), medtem ko naj bi bila na območjih z nadpovprečnim šolskim obiskom in prevladujočim nemškim učnim jezikom (npr. v mariborski kresiji) veliko šibkejša. (Le kako si je potem mogoče razlagati dejstvo, da je bilo leta 1848 peticijsko gibanje najuspešnejše prav na območju nekdanje mariborske kresije?) Skratka, slovenska nacionalna ideja naj bi se uveljavila predvsem med tistimi »alpskimi Slovani« (kot v knjigi ves čas označuje slovensko govoreče prebivalstvo v Notranji Avstriji!), ki niso bili deležni nikakršne izobrazbe oz. so bili deležni osnovne izobrazbe samo v slovenskem jeziku, medtem ko naj bi se tisti, ki so bili deležni impulzov modernizacije, seveda »srečno« spremenili v Nemce. Ker naj bi bilo uvajanje šol s slovenskim učnim jezikom posledica sprege med »prestolom in oltarjem« (leta 1827 so dunajske oblasti sprejele predlog ljubljanskega škofa Wolfa, naj bodo trivialke na Kranjskem samo slovenske), ki jima je v prvi vrsti šlo za ohranjanje obstoječih družbenih in političnih razmer, je seveda po Höslerjevem mnenju imelo slovensko nacionalno gibanje izrazito konservativen značaj. Bilo naj bi lep dokaz zmotnosti teze Petra Alterja, češ da so bila nacionalna gibanja v zahodni in srednji Evropi še globoko v 19. stoletje hkrati tudi demokratična gibanja. Konservativno naj bi bilo že v predmarčnem obdobju (ob izteku predmarca naj bi se vsi akterji nacionalnega gibanja znašli v Bleiweisovi konservativni matrici) in takšno naj bi bilo tudi v revolucionarnem letu 1848. Še več. Povzemajoč tezo ruske zgodovinarke Kiriline celo meni, da nosilci slovenske nacionalne ideje leta 1848 niso podpirali želja ljudstva, ampak le »politiko avstrijske vlade«. In prav to naj bi bilo bistveno za razumevanje konservativnosti slovenskega nacionalnega gibanja v drugi polovici 19. stoletja.

Zdi se, da je Hösler v svoji argumentaciji »posvojil« nekatere klasične teze nemškega liberalizma (nacionalizma) druge polovice 19. stoletja, ki je nemštvo definiral kot princip napredka in svobode (po tej logiki naj bi imel vsak za svobodo na napredek vnet posameznik možnost doseči svoj cilj že z vstopom v nemštvo), slovenstvo (slovanstvo) pa kot princip reakcije in nazadnjaštva. Da omenjena teza, ki so jo nemški liberalci sicer ves čas uporabljali v narodno-političnih spopadih s Slovenci (in tudi Čehi), ni točna, je mogoče dokazati s številnimi primeri. Že v predmarčnem obdobju so akterji slovenskega nacionalnega gibanja za slovenske

¹ Prim.: Miroslav Hroch, Can Nation-Forming Process Be Used as a Criterion of Uneven Development?, v: Criteria and Indicators of Backwardness. Essays on Uneven Development in European History, ed. Miroslav Hroch in Luda Klusáková, Prague 1996, str. 134.

interese nastopali iz različnih ideoloških izhodišč. Tako je npr. Vraz v pismu Kočvarju leta 1837 ugotavljal, kako Slomšek sicer ni svobodomiselec, kot sta ona dva, »al je vendar dober domorodec«. V času revolucije 1848 je ideološko-politični pluralizem prišel še bolj do izraza; kazal se je že v načinu, kako so posamezni akterji reagirali na dunajsko marčno revolucijo. Ob vsem tem so med tvorci in propagatorji programa zedinjene Slovenije vendarle prevladovali liberalno usmerjeni ljudje, »ki v začetku edini postavljajo zahteve po teritorialnih nacionalnih enotah« (F. Zwitter). Dejstvo, da so tudi slovenski poslanci januarja 1849 v kromeriškem parlamentu glasovali za suspenzijo prvega člana kataloga temeljnih pravic človeka in državljana (načelo ljudske suverenosti), v katerem vidi Hösler pomemben dokaz za svojo tezo, omenjene ocene pač ne more spremeniti.

Skratka, proces nacionalnega oblikovanja pri Slovencih nudi Höslerju dokaz, da v teorijah nacionalizma običajno povezovanje nacionalnih gibanj s procesom modernizacije ne more imeti splošne veljave. Slovensko nacionalno gibanje naj bi vzniknilo prav zaradi popolne odsotnosti vsakršne modernizacije, zato naj bi bil slovenski nacionalizem (tudi kasneje) izrazito konservativen. Z malce cinizma bi lahko rekli, da se avtor kar nekako strinja z oznako grofa Antona Alexandra Auerperga iz leta 1871, češ da so Slovenci »produkt in podoba obratnega darwinizma«. Seveda pa je v knjigi mogoče prebrati še vrsto drugih nadvse presenetljivih in ne navadnih tez, ki bi bile vredne posebne obravnave. Na tem mestu naj opozorim le na nekatere. Čeprav Hösler govori o začetkih in naravi slovenskega nacionalnega gibanja, obravnava v svoji analizi le prostor Kranjske in Spodnje Štajerske, ne pa tudi drugih območij »alpskih Slovanov«. Razlog za svoj »pragmatično-regionalni zgodovinski pristop«, ki se ne orientira na prostor, ampak na socialno in kulturno delovanje ljudi, utemljuje tako s stanjem virov kot temeljnimi teoretičnimi oziri, ki pa jih – razen s sklicevanjem na študije nekaterih nemških socialnih geografov – nikjer podrobneje ne pojasni. Prav zaradi nejasnih teoretičnih izhodišč je tudi raba posameznih pojmov protislovna in nedosledna. Tako npr. ves čas dokazuje, kako je družba na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem vse do revolucije 1848 predvsem stanovsko, ne pa nacionalno (»etnično«) diferencirana, toda hkrati uporablja za nemškogovoreče prebivalstvo oznako Nemci in celo »prebivalci nemškoavstrijskega izvora«, medtem ko za slovenskogovoreče prebivalstvo dosledno porablja oznako »alpski Slovani«. Nedoslednost oznak lahko ilustriramo z naslednjim primerom: »Linhart verfaßte 1789/90 die ersten Dramen in slowenischer Sprache, in denen er die an der alpenlawischen Bevölkerung vorbeigehende Sprachenpolitik [...] beleuchtete«. (str. 99) Nekoliko moteče je tudi pogosto »polemiziranje« z mitomanskimi izjavami nekaterih sodobnih slovenskih politikov (v stilu: z osamosvojitvijo Slovenije smo Slovenci uresničili svoje tisočletne sanje), ki v znanstveno monografijo zagotovo ne sodi.

Kljub vsemu pa lahko avtorju za opravljeno delo čestitamo. Höslerjeva knjiga nam lahko služi kot izhodišče za ponoven razmislek o začetkih in dinamiki nacionalnega gibanja pri Slovencih.

Alojz Cindrič, **Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918**, Ljubljana : Univerza v Ljubljani, 2009. 590 strani. (Knjižnica arhiva in muzeja univerze ; 3).

V središču pozornosti obsežne knjige Alojza Cindriča o Študentih s Kranjske na dunajski univerzi je vprašanje o tem, kako se je v slovenskih deželah, še posebej pa na Kranjskem, v 19. stoletju oblikovalo meščanstvo in kakšna je bila pri oblikovanju meščanske družbe vloga šolstva, izobraževalnega sistema in avstrijskih univerz. Cindričev odgovor je nedvoumen in prepričljiv: šole in univerze so imele v socialnem spreminjanju na Kranjskem in Slovenskem, kjer je bil proces gospodarske modernizacije razmeroma počasen, gospodarsko in podjetniško meščanstvo pa vse do propada habsburške monarhije maloštevilno in šibko, neprecenljivo, odločilno vlogo, saj so bile najpomembnejše spodbujevalke in pospeševalke socialne mobilnosti in oblikovanja izobražensko-meščanskih elit, ki so postale v drugi polovici 19. stoletja nepogrešljiv dinamični dejavnik družbenega, kulturnega in narodnega razvoja. Cindričeva opozorila na nenadomestljiv pomen šolstva in univerz v oblikovanju izobraženstva in meščanstva na Kranjskem in Slovenskem seveda za slovensko zgodovinopisje niso nova, toda tega, kar je v svoji študiji storil Cindrič, ni doslej storil še nihče med slovenskimi in kolikor je meni znano, tudi ne med avstrijskimi raziskovalci, ki so raziskovali socialno, nacionalno in poklicno strukturo študentov na dunajski in drugih avstrijskih univerzah in njihov poznejši življenjski in ustvarjalni tok. Avtor monografije o kranjskih študentih na dunajski univerzi je namreč pregledal izjemno obsežno gradivo (okoli 180.000 študentskih vpisnic, shranjenih v dunajskem univerzitetnem arhivu), in na njegovi osnovi sestavil spisek v dolgem obdobju šestih desetletij, od leta 1848 do leta 1918, na dunajsko univerzo vpisanih kranjskih študentov, hkrati pa je vse to gradivo – s pomočjo druge dokumentacije, spominskih zapiskov, študentskih poročil in glasil ter literature analiziral s socialnega, nacionalnega, poklicnega, materialnega, starostnega, v nekaterih primerih pa celo sorodstvenega/družinskega vidika. Tako ambiciozno zastavljena analiza mu je omogočila, da je ne le kvantitativno ocenil proces oblikovanja kranjskega in slovenskega izobraženstva, temveč osvetlil tudi njegovo socialno in kulturno osnovo in zaledje, mehanizme, ki so omogočali in pospeševali oblikovanje izobraženskih in meščanskih elit, in dejavnike, ki so vplivali na izbiranje študijskih in poklicnih usmeritev.

V obdobju od leta 1848 do leta 1918 se je na dunajsko univerzo, kot je ugotovil Alojz Cindrič, na novo, tj. prvič vpisalo približno 1890 kranjskih študentov,

pri čemer se je število vpisanih vztrajno dvigovalo od sedemdesetih let 19. stoletja dalje, doseglo najvišjo točko okoli leta 1905 in začelo nato v letih proti prvi svetovni vojni – ob napredujoči gospodarski krizi – že nekoliko upadati. Velika večina vpisanih se je vpisala na pravno fakulteto, kar je bila razumljiva posledica dejstva, da so se pravniki najlažje zaposlili in da je bila državna služba že tedaj najmanj tvegana, sledili so študentje filozofske fakultete (med katerimi so bili tudi matematiki in naravoslovci), le nekaj več kot šestina vseh vpisanih v obravnavanem obdobju je bilo medicincev, najmanj pa je bilo teologov, ki so lahko bogoslovje študirali tudi doma, na domačih škofijskih bogoslovnih učiliščih in so se na Dunaj v glavnem podajali le, če so imele večje, ne samo duhovniške ambicije. Kot je ugotovil Cindrič, se je več kot 80 % kranjskih študentov na dunajski almi mater predhodno šolalo na gimnazijah, kjer so zvečine opravili maturo, okoli 15 % pa jih je pred vpisom na dunajsko univerzo obiskovalo druge univerze, visoke šole ali teološke seminarje. Cindričeva analiza geografskega in socialnega porekla študentov je bolj presenetljiva, saj občutno spreminja dosedanje zgodovinske ocene, v glavnem utemeljene na avstrijskih statistikah in biografskih podatkih o posameznih, uveljavljenih ustvarjalcih, znanstvenikih, politikih in šolnikih, po katerih naj bi bila velika večina kranjskih in slovenskih študentov oz. novo oblikovanih izobražencev podeželskega in kmetijskega izvora. Cindrič namreč prepričljivo razkriva, da je kar 47,5 % vseh kranjskih študentov, vpisanih na dunajski univerzi v nasprotju z dosedanjimi predstavami prihajalo iz urbanih naselij, skoraj 30 % med njimi pa jih je bilo iz Ljubljane in okolice. Takšni sliki geografskega in socialnega porekla ustrezajo tudi, na analizi poklicne strukture staršev oz. skrbnikov, temelječe Cindričeve ugotovitve o socialnem izvoru študentov: večina med kranjskimi študenti (več kot 38 %) naj bi namreč prihajala iz uradniških družin oz. družin zaposlenih v javnih službah in svobodnih poklicih, kmečkih sinov je bilo precej manj (nekaj več kot četrtina), še manj pa je bilo študentov iz obrtniških, rokodelskih in delavskih družin, čeprav naj bi pred prvo svetovno vojno začelo naraščati tudi število študirajočih iz nižjih, manj premožnih slojev prebivalstva. Cindričev prikaz geografskega in socialnega izvora kranjskih študentov na dunajski univerzi pred prvo svetovno vojno na ta način zanimivo kaže, da so bile socialne spremembe na Kranjskem (in verjetno tudi drugod v slovenskem prostoru) še počasnejše in manj globoke, kot smo domnevali doslej, saj se je meščanstvo po izobrazbi očitno le delno oblikovalo povsem na novo, iz nemeščanskih, podeželskih socialnih ter poklicnih skupin, v nemajhni meri pa se je obnavljalo samo iz sebe in se množilo predvsem s tempom populacijskega prirastka. Vseeno naj bi bila takšna slika odraz socialne sestave kranjskih študentov na dunajski univerzi kot celote, medtem ko naj bi bil delež študentov s podeželskim oz. kmetijskim poreklom med slovenskimi izobraženci, ki so se na različne načine uveljavili v kulturnem, znanstvenem, družabnem in političnem življenju precej večji (po Cindričevih podatkih je kar 59,6 % kranjskih slovenskih študentov na dunajski univerzi, ki so se pozneje strokovno in ustvarjalno uveljavili in jih zato beleži slovenski biografski leksikon, prihajalo iz vasi oz. podeželja). Zadnje bi lahko pomenilo, da so bili slovenski študentje oz. izobraženci, ki so prihajali iz vasi in kmečkih vrst, v nacionalnem in ustvarjalnem pogledu

precej bolj angažirani kot njihovi mestni vrstniki, ki so se večkrat zaposlovali brez daljnosežnejših narodno-političnih in ustvarjalnih ambicij, seveda pa je za takšen sklep potrebno še dodatne raziskovanje.

Po Cindričevih podatkih je pri vpisu na dunajsko univerzo v obravnavanem obdobju slovenščino kot materni jezik navedlo nekaj več kot 73 % kranjskih študentov, med tistimi, ki so navedli nemščino pa je bilo kar nekaj odstotkov takšnih, ki so izhajali iz slovenskih družin, a so se vendar počutili dovolj negotovo, da so v vpisno polo zapisali nemščino. V tej luči se zdi posebej dragoceno avtorjevo raziskovanje sorodstvenih vezi med študenti, ki v nekaj primerih kaže, da sta brata, čeprav sta se na univerzo vpisala v razmeroma kratkem časovnem presledku, navedla vsak drug materni jezik: eden slovenščino, drugi nemščino. Z nacionalizacijo slovenskega izobraženstva proti koncu 19. stoletja se je število študentov s slovenskim materinim jezikom razumljivo povečevalo, medtem ko se je delež študirajočih Kranjcev z nemškim jezikom manj spreminjal. Med študenti s podeželja so bili slovenski študentje prepričljivo v večini, med študenti iz mestnih okolij pa so v odnosu na nemške prevladovali v razmerju tri proti eden.

Cindrič je v raziskavo zajel tudi študentke, ki so se na dunajsko univerzo kot redne slušateljice lahko vpisovale šele od konca 19. stoletja (najprej na filozofsko fakulteto, po letu 1900 pa tudi na medicino). V obdobju 1897–1917 naj bi na dunajski univerzi študiralo 31 kranjskih slušateljic (25 na filozofski in 6 na medicinski fakulteti), prevladovale pa naj bi izredne študentke. Po socialnem izvoru naj bi prve kranjske študentke prihajale iz premožnejših, plemiško-meščanskih družin. V tej zvezi je vsekakor zanimivo, da je bila na Kranjskem doma tudi prva doktorica, promovirana na dunajski univerzi, baronica Gabriele Barbara Maria Possaner von Ehrenthal, ki je leta 1897 postala doktorica medicine, ki je bila hči plemenitenega uradnika in graščaka iz Radovljice. Cindrič pri tem opozarja, da je bila Avstrija skupaj s Prusijo in Rusijo med zadnjimi evropskimi državami, ki so univerzo odprle pripadnicam ženskega spola. Sicer pa je avtor knjige na osnovi arhivskega gradiva sestavil doslej prvi spisek na dunajski univerzi v obravnavanem obdobju promoviranih doktorjev iz Kranjske.

Alojz Cindrič v svojem obsežnem delu predstavlja tudi številne druge vidike univerzitetnega in študentskega življenja na Dunaju pred prvo svetovno vojno: najrazličnejše univerzitetne predpise, pravilnike in prakse, spremembe v ustroju in organizaciji univerze in fakultet, šolnine in takse, življenjske razmere študentov ter njihovo društveno in družabno življenje. V tej zvezi namenja posebno pozornost tudi štipendijam in štipendijskim ustanovam in opozarja, da so imele tako dunajska univerza kot posamezne fakultete razmeroma sistematično štipendijsko politiko, svoje štipendijske ustanove pa so prav tako imele posamezne dežele vključno s Kranjsko. Dunajska univerza je imela na ta način v sedemdesetih letih 19. stoletja kar 50 različnih štipendijskih ustanov, samo pravna fakulteta pa jih je imela proti koncu stoletja več kot 125. Ob takšnih podatkih se je seveda težko upreti posodobljenim primerjavam, saj se zdi, da bi bila dunajska univerza iz konca 19. stoletja lahko dober zgled ljubljanski univerzi, ki se je samo v času od osamosvojitve iz ne povsem razumljivih razlogov odpovedala vsaki samostojnejši štipendijski politiki

in kar dvema starejšima štipendijskim ustanovama: Mundovi in Knafljevi. Zadnje je v času do prve svetovne vojne na dunajski univerzi dobivalo več kot 20 % študirajočih Kranjcev in še večji odstotek v slovenskem biografskem leksikonu predstavljenih ustvarjalcev in politikov. Po Cindričevih podatkih je imelo v času druge polovice 19. stoletja in pred prvo svetovno vojno že pri vpisu na dunajsko univerzo eno izmed štipendij vsaj okoli 15 % študentov, v višjih letnikih pa se je njihovo število še povečalo. Med štipendisti so prevladovali kmečki sinovi, sledili pa so jim otroci državnih uslužbencev, šolnikov in živečih od rent in podpor.

Kot je razvidno iz knjige, se je največ kranjskih študentov na dunajsko univerzo vpisalo v času od leta 1900 do leta 1914, ko jih je bilo med bruci vsako let več kot 50 (v študijskem letu 1904/5 celo več kot 70). To je bil tudi čas, ko je po izračunih Vasilija Melika na avstrijskih univerzah študiralo največ slovenskih študentov, skupno nekaj več kot 650 leta 1900 oz. 930, če ne čez 1000 leta 1913. Vseeno je bil odstotek slovenskih študirajočih na avstrijskih univerzah precej manjši kot delež slovenskega prebivalstva v Cislajtaciji (med študirajočimi na avstrijskih univerzah naj bi bilo leta 1914 nekaj več kot 1,9 % Slovencev, medtem ko naj bi bilo Slovencev v avstrijski polovici monarhije nekaj več kot 4,4 %), kar kaže, da je proces visokošolskega izobraževanja tudi pred prvo svetovno vojno zajel le omejen del prebivalstva.

Knjiga Alojza Cindriča je torej nesporno najtemeljitejša in najbolj ambiciozno zasnovana socialno-zgodovinska študija oblikovanja slovenskega izobraženstva in meščanstva v habsburški monarhiji doslej in razkriva vse odlike sistematičnega, hkrati pa tudi tradicionalnega, na zgodovinske – arhivskih virih utemeljenega, empiričnega raziskovanja. Cindrič je list za listom pregledal tisoče, da ne rečemo desetisoče strani arhivskega gradiva in dobljene podatke strnil v pregledno sliko, ki v marsičem odpira povsem nov pogled na proces oblikovanja kranjskih in slovenskih izobražencev in meščanov v 19. in v začetku 20. stoletja.

Peter Vodopivec

Borut Batagelj, **Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja na Slovenskem do leta 1941**. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2009. 512 strani. (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 38).

S pomočjo smučarskih prvin smuka in pluga bi lahko še kako dobro odslikali Batageljevo podajanje kulturne zgodovine smučanja na Slovenskem, ki piscu od izida knjige dalje pridobiva nove in nove prijatelje, a tudi gorke zoprnike. Namesto da bi opravil z omenjeno zgodovino po smukaško – hitro in vratolomno, kar bi spričo ogromnega korpusa virov in literature, ki ga je tekom raziskovanja obdelal, zlahka in s prelepo končno kristijanijo lahko storil, se je Batagelj namreč odločil splužiti kar nekaj plasti celca, ki je tako lepo in puhasto prekril zlasti naše Najsvetejše – bloško smučanje.

Da nas avtor kondicijsko pripravi na naporno smučarsko turo po zgodovini hoje po snegu, nas najprej popelje v prazgodovino, med nordijske in sibske pohajače, ki so s pomočjo »prasmuči« lažje in hitreje opravljali svoje vsakodnevne opravke in krajšali razdalje. Med temi prasmučarji najdejo svoje mesto tudi naši Bločani, ki so vrezovali svoje smučine po odmaknjenih planotah in pobočjih, ne da bi jih zares pekilo bistveno vprašanje o izvoru in možnih tujih vplivih na njihovo skrivnostno početje, kar je postalo pomembno šele par sto let kasneje.

A najprej je treba reči kakšno besedo o nujnem predpogoju za kakršnokoli smučarsko dejavnost – o gorah (in snegu). Precej časa je moralo miniti, preden so dolinci v drugi polovici 18. stoletja upali vstopiti v mrakoben in zlovešč svet vršacev nad gozdno mejo in še več, preden so si upali v naročje hribov tudi pozimi. Meščanska družba je sredi 19. stoletja namreč odkrila Telo. In Telo je bilo treba uriti, negovati, rekreirati ter to privzgojiti že mladini. Šolska telovadba, telovadna društva, iskanje poletne svežine in bližine narave so vodili meščanstvo v odkrivanje sveta pred domačimi vrati. Spočetka maloštevilni čudaki, ki niti pozimi niso strpeli v zakurjenih izbah in krčmah, so resda počasi in zvito (s predavanji, kazanjem »skioptičnih« slik in ostalim arzenalom), a vztrajno pridobivali somišljenike, ki so se ob vznožju zasneženega hriba znašli pred skorajda nerešljivim »problemom vožnje po snegu«. Rešitev so konec 19. stoletja poiskali v snežkah, snežnih čevljih oziroma smučeh, ki so se na ta način transformirale iz delovnega pripomočka hribovcev, gozdarjev, lovcev in »raubšicev« v športni rekvizit zdolgočasenih meščanov z avanturistično žilico. Hkrati se je na Slovenskem že znan, skorajda folklorni ravs za primat v hribih med Slovenci in Nemci, lahko končno odvijal tudi pozimi. Poleg splošno sprejetih apostolov smučanja (Nansen, Zdarsky), so pri nas

za uvoz zimske novotarije poskrbeli tudi domači kadri in skupine, ki jih Batagelj informativno popiše – pomemben promotor smučanja je bila seveda c.kr. vojska, ki je s svojimi smučarskimi tečaji oblikovala prvo jedro rekreativcev in kasnejših vaditeljev. Uveljavitev in prevzemanje nordijskega zimskega športa (še najbližje mu je danes turno smučanje) je pri nas spodbudilo tudi živahno zanimanje za bloške prasmučarje in poskrbelo za izvirno smučarsko terminologijo, kar je gotovo eden izmed izrazito pozitivnih nasledkov tega »izumljanja tradicije«, kakor zapiše v naslovu knjige avtor. Izgleda, da nam je bilo Slovincem nanovo odkrito smučanje pisano na kožo, največ koristi od tega pa je v letih pred prvo svetovno vojno kot osrednji zimskoturistični kraj imel Bohinj. V novem, jugoslovanskem državnem okviru smo Slovenci za več kakor pol stoletja postali pooblaščenca za razne vrste gibanja po snegu in za uvoz najnovejših praktičnih in teoretičnih dognanj. Jugoslovanski (slovenski) smučarji so iskali in našli stik z razvojem in trendi modernega nordijskega in alpskega smučanja, se kalili pod vodstvom uvoženih trenerjev (Norvežanov, Fincev, Nemcev in Avstrijcev) in sodelovali na velikih tekmovanjih – sprva kot eksotična popestritev, sčasoma pa kot upoštevanja vredni tekmeči srednjeevropskim smučarjem. »Operativno« smučanje je za sabo potegnilo tudi razvoj spremljevalnih dejavnosti – izdelave športnih oblačil, smuči, transporta, turizma in gostinstva. Za vsakdanjo, rekreativno rabo je bilo Slovincem dovolj klasično (nordijsko in alpsko) smučanje, kot gledalci pa so skupaj z ostalimi po svetu raje spremljali skakalne tekme. Nasledek tega je bila sprva stihijska, kasneje pa načrtna gradnja skakalnic in planiške letalnice, ki nas je celo sprla z Norvežani, ljubosumnimi na ogrožanje svojega primata med smučarskimi astronauti. Razen te epizode nas Batagelj seznanja še s peščico manj znanih, a zanimivih paberkov iz slovenske zimskošportne zgodovine. Eden takih je že problem avtorstva »Bloudkove« velikanke, nič manj zanimive pa niso primadonske epizode posameznih smučarskih veličin predvojne Slovenije. Jugoslovani (Slovenci) smo se do druge svetovne vojne udeležili treh (zimskih) olimpijad (zaradi pomanjkanja denarja nas ni bilo zraven le v Lake Placidu leta 1932), pred zadnjo (berlinsko-garmischovsko) leta 1936 pa smo denar za naše upe zbirali celo s »smučarskim dinarjem«, prednikom akcije podarim-dobim. Že to dejstvo nakazuje, da smo imeli do smučanja (tekmovalnega in rekreativnega, nordijskega in alpskega) poseben odnos, ki smo ga projicirali tudi v športnike in iz njih delali zvezde in junake (ali pa ne) – vzporedno študijo o rojstvu slovenskih smučarskih zvezd nam na primeru bratov Janša in Franca Smoleja ponudi tudi Borut Batagelj.

Smučanje so kot priljubljeno športno in prostočasno dejavnost ponotranjile tudi politično obarvane telovadne organizacije (sokoli, orli), zaradi vojaškega pomena pa seveda tudi vojska, ki je v predaprilski Jugoslaviji lahko odprla mnoga vrata in prispevala marsikateri dinar. Nemajhna sredstva, ki so bila potrebna za zagon sodobnih smučišč z vlečnicami, hoteli in drugim, so slovenski zimskošportni kraji in država kanili dobiti nazaj s turisti in obiskovalci športnih prireditev. Smučarska norost je zajela celoten slovenski prostor, čeprav so bile med posameznimi pokrajinami znatne razlike v resnosti in množičnosti pri ukvarjanju s tem športom.

Smučanje pa ni preoblikovalo samo pokrajine – še izraziteje je vplivalo na ljudi ter oblikovalo njihovo telesno in duševno podobo. Avtor se v zaključku svoje študije posveti vplivu smučanja na otroke, ženske in nenazadnje na nrvnost in moralnost tedanje družbe, ki je tudi v smučanju iskala in našla poleg vsesplošno znanih dobrih vplivov tudi precej skritih pasti zlasti za mladino in ženske, ki so jim bile izpostavljene predvsem med »posmučarskimi« (apré ski) dejavnostmi v živahnih in zakajenih kočah. Kljub naštetim drobnim pomanjkljivostim in nevarnostim, ki so utegnile prežati na smučarje (in smučarke), smo Slovenci smučanje že pred drugo vojno začeli jemati kot svoj nacionalni šport in z njim zvito »okužili« celo večino kraljeve družine in v obeh Jugoslavijah obveljali za »smučare«, ki se nam je prvič podrl svet, ko so namesto nas dobili zimsko olimpijado Bosanci in drugič, ko sta naš smučarski ponos pri moških in ženskah kastrirala Ivica in Janica (ki pa sta itak napol Slovenca, ali kaj).

Po zaslugi Boruta Batagelja smo Slovenci torej dobili moderno, na virih in obsežni literaturi temelječe delo, ki se ga je slovenska zgodovinarska srenja dotlej v hlastanju po prelomnejših in usodnejših temah uspešno otepala. Z malo zdrave škratje zlobe bi lahko zapisali, da nas je Batagelj tudi v zgodovini smučanja končno pripeljal tja, kamor so nas bloški smučarji že pred stoletji – med smučarsko razvite narode.

Aleksander Žižek

Zvonka Zupanič Slavec, **Tuberkuloza. Kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik 1921–1998**. Ljubljana : Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, 2009. 343 strani.

Ko sem oglašam na prijazno povabilo, da bi za *Zgodovinski časopis* poročal o knjigi prof. dr. Zvonke Zupanič Slavec o tuberkulozi in o zgodovini sanatorija Golnik, sem podobno kot prof. dr. Stane Granda, ki je knjigi napisal uvod pa tudi kot avtorica knjige, pomislil najprej predvsem na vse tiste ljudi, ki jim je ta nalezljiva bolezen grenila vsakdan in premnogokrat vzela življenje.

To informativno poročanje pišem na pragu leta, ki ga krog svetovne kulture označuje tudi kot leto skladatelja Friderika Chopina. Bil je le eden izmed mnogih, ki so v boju s tuberkulozo /sušico/ jetiko omagali; umrl je v štiridesetem letu življenja, sredi najbolj ustvarjalnih let. Koliko takih življenjskih usod, ki jih je krojila tuberkuloza, nam ponujata svet in domača tla. Naj pomislim le na dr. Antona Dermoto iz Železnikov, pravnika, urednika in politika, ki se je zaradi tuberkuloze zatekel v letih pred prvo svetovno vojno v Gorico, kjer naj bi mu milejše podnebje pomagalo k ozdravljenju. Ker mu tudi goriška klima ni pomagala, je pomislil na Egipt, kjer je deloval zdravnik, koroški Slovenec Karel Pečnik in se je tu posebej posvečal tuberkulozi in načrtoval tam tudi izgradnjo sanatorija; o jetiki, ki jo je raziskoval, je napisal knjigo v slovenskem jeziku (Celje 1923). Ko sem knjigo, o kateri poročam, začel pregledovati, sem se spomnil časa, ki je sledil kocu druge svetovne vojne. Takrat se je tudi na Primorskem v povezavi z zdravstvenim prosvetljevanjem veliko pisalo in govorilo o boju zoper jetiko. Spomnim se besežiranja in fluorografskih akcij, ki so omejile pojav tuberkuloze; za vpis v letni semester je bilo potreba med univerzitetnim študijem v Ljubljani v petdesetih in šestdesetih letih 20. stoletja obvezno opraviti fluorografiranje. Taka obveznost je bila nedvomno učinkovita. Danes jo je nadomestila prostovoljnost, ki spremlja v Sloveniji v letu 2009 množično cepljenje proti novi gripi. Ne gre za povsem identična primera, a bodoče analize bodo pokazale, če ni bila obveznost učinkovitejši način za zatiranje oziroma omejevanje bolezenskih pojavov. Le še nekaj je vredno dodati. Izbira Golnika, katerega okoliš je odlikoval »čist in zdrav zrak«, je imela podobne razloge in namene kot v tridesetih letih 20. stoletja v italijanski državi projektiranje sanatorija za zdravljenje jetike visoko na južnem robu Trnovske planote; dostopen naj bi bil tudi s pomočjo gondolske žičnice, ki bi imela svojo začetno postajo sredi Vipavske doline.

Po tem uvodu se vračam h knjigi, ki je po krajšem in bolj splošnem uvodu, predvsem nadroben pregled delovanja sanatorija Golnik od ustanovitve dalje (1921; ustanovitelj Deželna vlada za Slovenijo) vse do leta 1998, ko se je Univerzitetni inštitut za pljučne bolezni in tuberkulozo preimenoval v Bolnišnica Golnik – Klinični oddelek za pljučne bolezni in alergijo; o tem zavodu je ob desetletnici samostojnosti (1998–2008) dr. Zupanič Slavčeva leta 2008 napisala posebno besedilo. V skoraj osem desetletij trajajočem razdobju, se je specialna bolnišnica na Golniku iz zdravilišča za tuberkulozne bolnike, spreminjala v organizacijsko središče protituberkulozne službe v Sloveniji (Banovinsko središče ta tuberkulozo), bila med drugo svetovno vojno splošna civilna bolnišnica za okupirano Gorenjsko, postala po vojni zvezni inštitut za tuberkulozo in podiplomska šola za številne jugoslovanske zdravnike in se nato, zaradi upadanja tuberkuloze in uvajanja učinkovitih zdravil, preusmerila v zdravljenje drugih pljučnih bolezni. Po združitvi z ljubljanskim kliničnim centrom (1971) se je sanatorij na Golniku vključil tudi v proces univerzitetnega študija. Skozi pripovedovanje zgodovine golniškega zdravilišča se kaže tudi podoba širjenja, zdravljenja in obvladovanja bolezni, ki je veljala za bolezen revnih slojev, kakršne je ustvarjala ali soustvarjala družba novega in modernega veka. Avtorica pa bolezni ne izključuje iz sedanje sveta, zato sporoča: »Tuberkuloza je in ni historična bolezen.«

Poročanje o zadnji samostojni izdaji univerzitetne profesorice Zvonke Zupanič Slavec nas kar samodejno vodi k razmisleku o stanju zgodovine medicine na Slovenskem. Med vsemi zvrstmi zgodovine je imela in še ima pri nas poleg splošnega študija in raziskav zgodovine družboslovnih in humanističnih ved (zgodovina umetnosti, literarna zgodovina, pravna zgodovina, zgodovina cerkve), kot edina iz naravoslovnih in tehničnih ved, profesionalno zastavljeno raziskovanje. K temu je zagotovo pripomoglo dejstvo, da je študij zgodovine medicine najtesneje povezan z znanjem, ki ga obvlada v prvi vrsti poklicni zdravnik. Ta posebnost velja tudi na primer za gradbeništvo, gozdarstvo, kmetijstvo in druge panoge, ki zahtevajo poleg splošnega poznavanja in naklonjenosti do zgodovine tudi specialna znanja, ki pa jih poklicni zgodovinar praviloma ne more poznati v zadostni meri.

Na Slovenskem se začnja sistematično raziskovanje zgodovine medicine sredi tridesetih let preteklega stoletja, ko je bil na ljubljanski medicinski fakulteti vpeljan predmet zgodovina medicine. Leta 1945 je bil ustanovljen Inštitut za zgodovino medicine kot pedagoška in znanstvenoraziskovalna ustanova. Ob Ivanu Pintarju, ki je napisal prvo slovensko knjigo o zgodovini medicine (1950), so se zlasti med zdravniki pojavljali raziskovalci zdravstva, na primer dr. Drago Mušič ali pa zgodovinar lekarništva Franc Minařik. V več kot desetletju, ki je sledilo Pintarjevi smrti, je delo inštituta zamrlo. Sledilo je od leta 1976 delovanje dr. Petra Borisova, ki je objavil nekaj temeljnih objav o zgodovini slovenske medicine. Leta 1987 se je na Inštitutu za zgodovino medicine Univerze v Ljubljani zaposlila dr. Zvonka Zupanič Slavec. Po petih letih delovanja je prevzela vodenje Inštituta, kar še vedno opravlja. Poleg predavanj na medicinski fakulteti je realizirala vrsto raziskovalnih, uredniških in prevajalskih nalog, organizirala je več strokovnih srečanj. Dvajset let njenega dela na področju zgodovine medicine označujejo avtorske monografije

kot *Z očmi zdravnice. Ugledni pisci družno z medicino* (1997), *Zdrava setev – plodna žetev. 110 let zdravstvenega zavarovanja pri Slovencih* (1999), *Podobe zdravnikov* (1999), *Medicinska fakulteta v Ljubljani. Ob 80-letnici ustanovitve* (1999), *Endemski sifilis. Škrlejska bolezen na Slovenskem* (2001; tudi v angleščini, 2005), *Družinska povezanost celjskih grofov* (2002; tudi, spremenjeno v angleščini 2004), *Razvoj javnega zdravstva na Slovenskem med prvo in drugo svetovno vojno in njegov utemeljitelj dr. Ivo Pirc* (2005), *Javno zdravstvo 20. stoletja in njegov soustvarjalec dr. Bojan Pirc* (2007), *Bolnišnica Golnik – Klinični center za pljučne bolezni in alergijo, ob 20-letnici samostojnosti* (2008), *Razvoj slovenske kirurgije srca ob 50-letnici prve operacije na odprtem srcu, 1958–2008* (2008) in nazadnje monografija o kateri poročamo. Sodelovala je pri prevodih in kot urednik objav del starejših zdravnikov in naravoslovcev, kot so bili Mark Anton Plenčič, Anton Muznik, Franc Viljem Lipič, Fritz Pregl. Bila je soavtor biografij zdravnikov Ivana Oražna, Antona Schwaba in Karla Petriča. Uredila je zbornike Pintarjevih srečanj *Med medicino in literaturo* (1995) in *Medicinski in socialni pogledi na ljubljanski potres 1995* (1995), zbornike istih srečanj, posvečenih prof. dr. Jožetu Rantu (1997), Karlu Petriču (2003) in stoletnici rentgenologije. S tem pa navajanje še končano, saj obegajo zapisi njenih objav v COBISS-u kar 747 enot.

Dr. Zupanič Slavčeva je dala s svojimi raziskavami, objavami in organizacijskimi nalogami proučevanju zgodovine medicine na Slovenskem zlasti v 19. in 20. stoletju izjemen zagon. Z disertacijo o posmrtnih ostankih celjskih grofov je sicer posegla v pozni srednji vek. Pošpešila in povsem profesionalizirala je dejavnost, ki je do njenega vstopa v svet medikohistoričnih raziskav potekala precej nekontinuirano in le malo odmevno v širšem slovenskem prostoru. Zgodovino zdravstva na Slovenskem je še močneje utrdila v zgodovinskem spominu. Izkazala se je kot izvrsten organizator, predavatelj in pripovedovalec zgodb o zdravju, o bolezni in o zdravnikih ne le na domačih tleh marveč tudi na tujem. Pridobila je več novih raziskovalcev zgodovine medicine, zlasti iz vrst zdravnikov. Ustvarjalna vnema, ki jo je prof. Zupanič Slavčeva pokazala že od začetka svoje raziskovalne poti, dobiva nove razsežnosti in naznanja nove izvirne dosežke.

Branko Marušič

Acta historico-oeconomica. Vol. 32–33. Zagreb : Školska knjiga 2005–2006. 134 strani.

To prej jugoslovansko, zdaj le še hrvaško revijo za ekonomsko zgodovino, spremljamo že od začetka njenega izhajanja in s tem nadaljujemo, čeprav zaradi finančnih težav izhaja bolj neredno.

V pričujočem zvezku 32–33 predstavlja Deana Kovačec Pismo cesarja Jožefa II. predsedniku dežele Dolnja Avstrija (str. 21–22). Cesar je namreč 20. decembra 1786 obiskal neko tovarno Grünmühle v Traiskirchenu, kjer so bili zaposleni otroci in je pri njih ugotovil popolno higiensko zanemarjenost z vsemi negativnimi posledicami. Izbruhnila je epidemija septične temperature, zaradi katere je umrlo več ljudi. Predpisal je podrobne higienske ukrepe. Zahteval je skrbne vzgojne ukrepe, ki bodo otrokom omogočili, da se bodo razvili v ljudi, ki bodo samostojno skrbeli za svoje življenje in si ustvarili družine v prid sebi in državi. Ni pa v pismu nikakršnega namiga o odklanjanju otroškega dela.

Vse nadaljnje, večinoma kratke razprave, je napisal glavni in odgovorni urednik dr. Ivan Erceg. V članku Posestva zemljiških gospodstev Cetinske županije 1436 (str. 9–16) navaja avtor, da so zemljiški gospodje posedovali velike zemljiške komplekse na tem območju in so na to bili zelo ponosni, vendar so že čutili, da tako zanje ugodno stanje ne bo trajalo dolgo zaradi stalnih turških vpadov. Tudi družbeno in ekonomsko stanje se je zaradi tega v tej dalmatinski županiji začelo spreminjati.

V članku Posestva zemljiških gospodstev v Baranji na Hrvaškem in število prebivalcev (1785–1787) (str. 17–20), izvemo, da je v Baranji imela nadvojvodinja Kristina 22, pečujski škof 1, grof Esterhazy Kazmer 6 in vojvoda Esterhazy Kazmer 2 gospodstvi. Na njih je bilo 3823 hiš z 4294 družinami in 2578 stalnimi prebivalci. Ta popis je nastal v zvezi z uvedbo davčne in urbarialne regulacije, ki se je izvajala sicer malo pozneje tudi pri nas. Od bruto donosa svojega podložnega posestva so morali kmetje odvajati državi 13, zemljiškemu gospodu 17, njim pa je ostalo 70 %.

V članku Gospodarsko stanje in življenjske razmere prebivalstva, posebno podložnikov leta 1815 (str. 23–74). Izvemo, da so se v 18. stoletju začele v Evropi in na Hrvaškem dogajati velike gospodarske in družbene spremembe, ki so imele zelo različne učinke. Država je s svojimi ukrepi posegala posebej na področje kmetijstva, ki je bilo tedaj še najpomembnejša gospodarska panoga. Leta 1825 je izšel načrt zakona, ki predpisuje za poljedelce in živinorejce raznovrstne ukrepe, ki

naj bi omogočili postopne in hitrejše spremembe. Zakon je v članku predstavljen v hrvaškem in latinskem jeziku. Žal pa ni nikakršnih navedb o njegovi izvedbi in učinkih.

Sledi članek Katastrski popis zemljišč Vrličkih (Cetinskih) območij (1822–1844) (str. 75–92). Popis prebivalstva, obdelovalnih zemljišč in živine so po (ponovnem) zavzetju vsega dalmatinskega teritorija opravile komisije državne administracije. Popis ljudi in katastriranje so opravili najprej po posameznih krajih (večjih in manjših naseljih), nato pa še na posameznih kmetijskih gospodarstvih. Podatki kažejo na zelo nerazvito kmetijstvo, ki se je ohranjalo dolgo časa ter so zato številni prebivalci morali odhajati z vasi na delo v mesta zunaj Dalmacije. Izboljšana reja in povečano število živine so do neke stopnje izboljšale življenjske razmere vaškega prebivalstva. V tej zvezi se je povečalo tudi število prebivalstva.

V prispevku Prebivalstvo, obrt in trgovina mesta Zagreb 1777–1780/81 (str. 93–105) je prikazano, kako je Zagreb v letih 1777–1780/81 postal svobodno kraljevsko mesto. Njegova zemljišča so ostala zunaj mestnih mej, vendar jih je mesto še nadalje posedovalo in izkoriščalo. Ta zunajmestna zemljišča so obdelovali podložniki pod mestnim nadzorom. Mesto se je štelo za zemljiškega gospoda in lastnika teh zemljišč. Mesto je skrbelo tudi za razdelitev pridelkov med podložniki in seboj. Seveda so pri razdelitvi nastajali spori, ker sta si obe strani prizadevali pridobiti čim več. V Zagrebu je bilo tedaj 1453 prebivalcev, od teh je bilo 1155 polno-, 328 pa nedoletnih. Letno se je rodilo 84 otrok, umrlo pa je 118 oseb. Vsi prebivalci so bili katoliške vere.

V članku Reka kot center pomorske trgovine (str. 107–123) je prikazano, kako je bilo to pristanišče center hrvaške in ogrske pomorske trgovine, ki je prinašalo veliko korist obema deželama oz. državam. Zaradi pomorske trgovine se je razvijalo tudi ladjedelništvo, ki je s svoje strani tudi pospeševalo rečko trgovino ne samo po Jadranskem, temveč tudi po bolj oddaljenih morjih. Ohranjeni podatki kažejo, da je bil pristaniški promet na Reki največji ne samo v jadranskih temveč tudi v drugih sredozemskih pristaniščih. Reka je privabila številne ugledne in bogate poslovneže iz raznih pomorskih držav.

V prispevku Odmera podložniških dajatev cesarice Marije Terezije in cesarja Jožefa II. na koncu 18. stoletja (str. 125–127) so zelo strnjeno prikazane dajatve podložnikov, kakor je že omenjeno v članku o posestvih zemljiških gospostev v Baranji.

V članku Znanstvena koristnost objavljanja del dr. Zlatka Herkova (str. 129–132) je prikazano, kako objavljeno delo dr. Herkova omogoča boljše razumevanje socialno-ekonomskih razmer v kmetijstvu skozi daljše časovno obdobje, predvsem kako (revno) je živelo kmečko prebivalstvo in koliko boljše bogati veleposestniki in fevdalci.

V prispevku Ob 210-letnici Šipuševega ekonomsko-zgodovinskega dela (str. 133–138) dr. Ivan Erceg piše o jubileju izida Šipuševega dela »TEMELY XITNE TRGOVINE«, katerega izid je leta 1796 v Zagrebu omogočil zagrebški škof, piščev rojak Maksimilijan Vrhovec (1752–1827), ponatis je izdala Matica Hrvatska v Karlovcu leta 1996. Josip Šipuš, ki je bil rojen v Karlovcu 12. novembra 1753,

umrl pa je okoli leta 1800, je sam sebe imenoval »horvačanin karlovački«. Šipuš je študiral na akademiji v Pešti in na univerzi v Göttingenu pri znamenitem profesorju dr. A. L. Schlözeru (1735–1809). V neskladju z naslovom knjige *Temelji žitne trgovine* je Šipuš v njej skrbno obdelal stanje kmetijstva v svojem času in dal številne predloge za njegovo izboljšanje in razvoj. Dodan je faksimile naslovne strani izvirne knjige, ki pa se od omenjenega naslova razlikuje.

V članku *Razgovor kmeta z meščanom v Križevcih leta 1848* (str. 139–145) gre za dobronameren in prijateljski razgovor med zastopnikoma obeh stanov v revolucionarnem letu 1848, ki je obetalo spremembe oz. izboljšavo gospodarskih razmer za »neposredne pridelovalce«, kar naj bi povečalo tudi pridelke poljščin in prirejo živine. To bo posredno omogočilo solidno življenje mestnih prebivalcev.

Naslednji prispevek daje *Pregled zemljiških delov zemljiških gospostev* (str. 147–149). Meje med zemljišči raznih zemljiških gospostev so bile predmet pogostih sporov, ki so pogosto trajali zelo dolgo, a tudi zemljiške kategorije znotraj gospostev so se dokaj spreminjale. Dana je skica posameznih zemljiških kategorij znotraj »Patačićevega gospostva«.

Zadnji članek obravnava *Garanjinov zapis o stanju Morlaka v Dalmaciji* (1. polovica 19. stoletja) (str. 151–159). Pomemben znanstvenik I. L. Garanjin je v svojem objavljenem rokopisu »*Ekonomsko-politično razmišljanje o Dalmaciji*« strnjeno opisal položaj in življenjske razmere Morlakov na območju hribovite Dalmacije. Njihov način življenja je dokaj zaostajal za drugimi kmeti. K takemu stanju so v glavnem prispevali sami, zato so se njihove socialno-ekonomske razmere v novejšem času le težko in počasi spreminjale.

V tem zvezku je na str. 173–174 tudi *Prikaz knjige Tvrтка Švoba – Autobiografski fragmenti*, 142 str. Profesor Tvrtko Švob je študiral veterino, bil španski borec in partizan ter profesor na Veterinarski fakulteti v Zagrebu, na Veterinarskem oddelku Fakultete za agronomijo, gozdarstvo in veterino v Ljubljani ter na Medicinski fakulteti v Sarajevu. Omenjamo ga zato, ker je nekaj let služboval tudi v Ljubljani.

Jože Maček

Ante Gulin, **Hrvatski srednjovekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre.** Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne i društvene znanosti, Odsjek za povijesne znanosti, 2008. 434 strani.

V pričujoči knjigi so prikazani rezultati večletnih znanstvenih raziskav, zbiranja, obdelave in sintetiziranja objavljenih in neobjavljenih virov iz cerkvenih in javnih arhivov ter knjižnic v okviru projekta »Izvori, studije i pomagala za hrvatsku povijest od 7. do 19. stoljeća«. Znotraj tega projekta je nastala in bila objavljena predhodna knjiga Hrvatski srednjovekovni kaptoli – Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske (Zagreb 2001), ki vsebuje zgodovinski prikaz in javno delovanje kanoniških kapitljev severne in osrednje Hrvatske (Zagrebskega, Čazmanskega, Požeškega, Bosansko-đakovačkega, Sremskega in Krbavsko-modruškega). V prvi knjigi obravnavani kapitlji so bili edina središča hrvatske pismenosti in kulture, ki so s svojim ohranjenim diplomatskim in drugim pisnim materialom v cerkvenih in javnih arhivih zapustila zelo pomembna pričevanja o svoji dobi.

Podobno pomembno vlogo so poleg izvorno cerkvenih pri teh javnih poslih imeli dalmatinski kapitlji, ki so v primerjavi s kapitlji severne in osrednje Hrvaške kot cerkvene ustanove nastali zdavnaj prej, toda kot ustanove javne vere ali loca credibilia mnogo pozneje. Kapitlji dalmatinskih mest, kvarnerskih otokov in Istre niso imeli takega statusa. Med njimi so namreč samo nekateri po običajnem pravu ali po kraljevskem dekretu imeli to pravico in so opravljali službo mesta javne vere. Taki so bili kapitlji v: Ninu, Splitu, Skradinu, Kninu, Zadru, Trogiru, Šibeniku in Senju. Vsi drugi kapitlji v: Dubrovniku, Stonu-Korčuli, Hvaru, Biogradu, Pagu, Krku, Rabu, Cresu, v Poreču, Pulju, Pićnu in Novigradu javne dejavnosti niso smeli opravljati in so jo prevzeli javni notarji v svojih pisarnah.

V knjigi je najprej predstavljena ustanovitev kapitljev, njihov ustroj in nastanek dalmatinskih loca credibilia. Ti so javno dejavnost začeli opravljati v začetku druge polovice 13. stoletja, najprej po uzakonjenem dekretu kralja Andreja II. iz leta 1231, pozneje v 14. in 15. stoletju pa z odobritvijo ogrsko-hrvatskih kraljev Ludovika I. kraljice Marije in kralja Sigmunda, ki so nekaterim kapitljem dali pravico novega pečata – znak javne vere na vseh njihovih dokumentih. Prvi je s tako prakso začel Ninski kapitelj sv. Anselma (1251/53), nato Skradinski sv. Marije (1283), Splitski (1365), Zadarski (1371), Trogirski sv. Lovrenca (1383), Senjski sv. Marije (1392) ter Šibeniški sv. Jakoba (1407). Čeprav javna dejavnost dalmatinskih loca credibilia ni bila tako obsežna kakor kapitljev v severni in osrednji Hrvatski, je bila vseeno

izjemno pomembna. Bila je namreč v neposredni konkurenci s pristavom, kot prvo inštitucijo javne vere na tem območju, ki je trajala do 14. stoletja, a odtlej z notariatom, ki se je kot druga inštitucija javne vere v dalmatinskih mestih v teku 13. in 14. stoletja toliko razvejal, da mu kapitlji niso mogli konkurirati. Kakor notarji tako so tudi kanoniki za svoje storitve – sestavljanje, pisanje, prepisovanje, izdajanje in pečatenje dokumentov s kapiteljskim pečatom – prejeli neke pristojbine, ki so bile do pripada dalmatinskih mest pod Beneško republiko 1420 dokaj izdatne. Tedaj ali malo pozneje je zaradi razširjenosti javnih notarjev, verjetno pa tudi zaradi nekih beneških odredb javna dejavnost dalmatinskih loca credibilia usahnila, razen Trogirskega in Skradinskega kapitlja, ki sta jo opravljala še v 16. stoletju. Povzeti je mogoče, da javna dejavnost dalmatinskih kapiteljev ni imela tako velikega vpliva na pravno življenje v njihovih mestih kakor notariat. Kapitlji kot cerkvene ustanove seveda niso bili le loca credibilia, ampak so opravljali svoje naloge znotraj ustrezne škofije v pomoč rezidencialnemu škofu.

V nadaljnjem so opisani posamezni kapitlji po naslednji shemi: Uvod, Ustanovitev kapitlja, Izbor kanonikov, Namen in ustroj kapiteljskih kanonikov. Opisani so njihovi razni nazivi in funkcije. Arhidiakon (prošt), Arhiprezbiter (nadduhovnik), Primicer (kanonik, ki je bil prvi svojega reda zapisan na voščeni ploščici (*primus in cera*), sicer pa je imel na skrbi izobrazbo diaconov, subdiaconov in minoristov in cerkveno glasbo). Drugi nazivi so bili še: zakristan ali zakladničar, vikar, magister, notar, ekzaminator, dekani in prokurator. Kanoniki notarji so bili člani kapitlja, ki so opravljali notarske posle za cerkveno in civilno (občinsko) sfero že od prve polovice 11. stoletja. Med njimi so bili dignitarji (prestopniki kapiteljev), navadni kanoniki duhovniki in diakoni. Ti so sestavljali, pisali in izdajali razne (notarske) zapise, zasebnopravne in kupoprodajne pogodbe. Ti dokumenti so imeli javno vero (*fidem publicam*). Te pravne posle so najprej opravljali v zakristijah stolnic, pozneje tudi na javnih mestih ali tudi na terenu, odvisno od potreb. Ti kanoniki, prezbiterji in diakoni so bili najstarejši cerkveni pisarji (*scribae*). Nadalje so opisane Ekonomske razmere in javna dejavnost kapitlja. Glede na velikost kapiteljev, njihovo dejavnost in stanje arhivskih virov pri vsakem obravnavanem kapitelju seveda opisana shema ni mogla biti v celoti upoštevana. Najbolj izčrpno sta predstavljena Splitski in Zadarski kapitelj.

Nato sledi obravnava dalmatinskih srednjeveških kapiteljev. Na prvem mestu je **Splitski metropolitni kapitelj** – Capitulum ecclesiae (v nadaljnjem besedilu C. e.) Spalatensis (str. 19–74), ki je obdelan najtemeljiteje. Sledi **Dubrovniški kapitelj** – C. e. Ragusinae (str. 75–92). Ta kapitelj sicer ni veljal kot locus credibilis, vendar pa so bili njegovi kanoniki prvi uradni notarji dubrovniške pisarne. Tako je v letu 1168 omenjen diacon Marko (*diaconus et comunis notarius*). Navedena je dolga vrsta takih uradnih notarjev do 1459. **Kotorski kapitelj** – C. e. Catarensis (str. 95–107). Kdaj je Kotorska škofija nastala, še do zdaj ni dognano. Mogoče je, da je obstajala že v poznoantičnem času. Glede na ohranjeno arhivsko gradivo je tamkajšnji kapitelj obstajal že v 13. stoletju. Ta kapitelj ni bil locus credibilis. Pač pa so njegovi kanoniki opravljali službo notarjev v javnih notarskih pisarnah. **Stonsko-korčulski kapitelj** – C. e. Stagnensis – Curzulensis (str. 108–117). Srednjeveško Korčulsko škofijo je ustanovil 1300 papež Bonifacij VIII. kot naslednico stare

Stonske škofije, ki se omenja že 877 kot sufraganska škofija Splitske metropolije. Kapitelj je na Korčuli obstajal, ni pa slovel po vzornem duhovniškem življenju. Vsekakor ta kapitelj ni bil uvrščen med loca credibilia. **Hvarski kapitelj** – C. e. Pharensis (str. 118–126). Podatkov, kdaj je bil ustanovljen hvarski kapitelj, ni. Vendar se domneva, da je to bilo kmalu po ustanovitvi Hvarske škofije 1145/1147. Ta kapitelj pa se je ukvarjal le s cerkvenimi zadevami in ni bil uvrščen med loca credibilia. **Trogirski kapitelj** – C. e. Traguriensis (str. 128–169). Domneva se, da trogirski kapitelj ni bil ustanovljen hkrati s tamkajšnjo škofijo v 7. stoletju, ko je Trogir imel status mesta (*civitas*), temveč pozneje, 988. Ta kapitelj ni bil uvrščen med loca credibilia, temveč so njegovi kanoniki poslovali kot javni notarji. **Šibeniški kapitelj** – C. e. Sibenicensis (str. 170–201). Izčrpno je opisano prizadevanje šibeniške duhovščine za ustanovitev svoje škofije, kar se je uresničilo 1298, ko je bil osnovan tudi kapitelj, ki ga je sestavljalo 12 kanonikov. Kapitelj pa do 1407 ni bil locus credibilis. Tedaj mu je kralj Ladislav podelil pravico uporabe pečata, s katerim je mogel potrjevati in izdajati vse vrste javnih in zasebnih dokumentov. Kljub temu pa kapitelj ni razvil take dejavnosti, ker so jo opravljali javni notarji. **Skradinski kapitelj** – C. e. Scardonensis (str. 202). Sedanji Skradin je imel škofijo že v prvi polovici 6. stoletja. Obstajal je tudi kapitelj, ki je bil locus credibilis, zadnja njegova listina je iz 1498. Kapitelj je usahnil 1522, ko so Turki zavzeli najprej Knin, nato še Skradin in so se kanoniki razšli po drugih škofijah. **Kninski kapitelj** – C. e. Tininiensis (str. 208–235). Kninsko škofijo je ustanovil že kralj Krešimir. Njen kapitelj je bil locus credibilis. Zadnji ali verjetno zadnji dokument je kapitelj izdal 1514. Kninski kapitelj je bil po ustroju zelo podoben zagrebškemu. **Biogradski kapitelj** – C. e. Belgradensis (str. 236–237). Biogradska škofija je bila ustanovljena sredi 11. stoletja, imela je kapitelj z dvema dignitarjema. Nato je škofija prešla v skradinsko. **Zadarski kapitelj** – C. e. Jadrensis (str. 238–273). Ta zelo pomembna škofija je imela seveda svoj kapitelj s celovito strukturo. Kapitelj je bil locus credibilis, ki je deloval do 15. stoletja. Pozneje so bili nekateri kanoniki zapriseženi javni notarji. **Ninski kapitelj** – C. e. Nonensis (str. 274–292). Srednjeveška Ninska škofija je bila ustanovljena kot prva na hrvaškem političnem območju že v 9. stoletju. Zaradi političnih razlogov je bila ukinjena na splitskih cerkvenih zborih 925–928. Obnovljena je bila na splitskem cerkvenem zboru 1075. O kapitlju ni podatkov do 12. stoletja. Ninski kapitelj je imel tri dignitarje, arhidiakona arhiprezbitra in primicerja ter neverjetno veliko število kanonikov, kar 72. S tem naj bi se potrdilo apostolsko pričevanje ninskega cerkvenega patrona. Ti kanonik pa seveda niso živeli vsi v Ninu, ampak so bili župniki na bližnjih ali bolj oddaljenih farah. Ninski kapitelj je bil priznan kot locus credibilis, pozneje so kanoniki delovali kot javni notarji. **Paški kolegiatni kapitelj** – C. collegiatum Pagensis (str. 294–307). Prebivalci Paga so se hoteli rešiti cerkvene nadoblasti zadarskega nadškofa, kar jim ni uspelo, pač pa je bila njihova cerkve povzdignjena na stopnjo kolegiatne cerkve s kolegiatnim kapitljem. Ta kapitelj ni bil priznan kot locus credibilis, pač pa so njegovi kanoniki bili javni notarji.

Med kapitlji Hrvaškega primorja in Kvarnerskih otokov je na prvem mestu **Senjski kapitelj** – C. e. Segnensis (str. 310–327). Senjska škofija je bila ustanovljena 1169, kmalu je dobila tudi kapitelj s tremi dignitarji in ustreznim statutom, verjetno

iz 1340. Dokumente javne vere je ta kapitelj začel izstavljalati proti koncu 14. oz. v začetku 15. stoletja. Na Pagu sta hkrati delovala notar svete rimske palače (*sacri palatii notarius*) in od cesarske oblasti zapriseženi notar (*imperiali auctoritate notarius*), ki se jima je proti koncu 15. stoletja pridružil še kapitelj kanonikov senjske stolnice. Ta kapitelj je izstavljal dokumente v latinici in glagolici. **Rabski kapitelj** – C. Arbensis (str. 328–335). Srednjeveška Rabska škofija s sedežem na Rabu se šteje za eno najstarejših dalmatinskih škofij, omenja se že 530 in 533 na cerkvenih zborih v Solinu. Nastanek kapitlja je treba postaviti v starejše obdobje. Kapitelj ni bil uvrščen med loca credibilia. **Krški katedralni in kolegiatni kapitelji** – C. e. Veglensis et c. colegiata (str. 336–345). Ostanke starokrščanske bazilike na Krku izvirajo iz 5. stoletja. Na njih je bila v 12./13. stoletju zgrajena romanska katedrala sv. Marije. Kdaj je nastal tamkajšnji kapitelj z gotovostjo ni znano. Ni bil priznan kot locus credibilis, vendar so njegovi kanoniki opravljali javne posle. Na Krku pa so bili pri drugih cerkvah tudi kolegiatni kapitlji, ki jih Bolonič imenuje vaške, ruralne, letoviščarske ali kuratne. Ti kapitlji niso imeli pooblastil za javno delovanje. **Osorski katedralni in creski kolegiatni kapitelj** – C. cathedralis e. Absarensis et c. colegiatae Crepsensis (str. 346–351). Mala Osorska škofija je bila najbrž ustanovljena v istem času kakor Rabska. V srednjem veku je imela dva kapitlja, stolnega v Osoru in kolegiatnega na Cresu. Prve navedbe o osorskem kapitlju izvirajo iz 1018, vendar se je ta kapitelj ukvarjal izključno s cerkvenimi zadevami, ker so javne zadeve opravljali tamkajšnji državno postavljeni notarji. Creski kapitelj se navaja prvič proti koncu 12. ali v začetku 13. stoletja. Zdi se, da njegovi kanoniki niso imeli javnih pooblastil.

Med istrskimi srednjeveškimi katedralnimi kapitlji je na prvem mestu **Porečki kapitelj** – C. e. Parentinae (str. 354–358). Porečka škofija je najstarejša med istrskimi, saj izvira iz 2./3. stoletja. Imela je kapitelj s tremi dignitarji. Ta kapitelj ni bil priznan kot locus credibilis. Javne posle so opravljali zapriseženi javni notarji, med njimi so bili tudi kanoniki porečkega kapitlja. **Puljski kapitelj** – C. Polensis (str. 360–361). V dosednji historiografiji prevladuje mnenje, da je mesto Pulj imelo svojega škofa že v 4. stoletju. Stolni kapitelj je obstajal, vendar o njem skoraj ni podatkov. **Novigradski kapitelj** – C. Aemonensis (str. 362–363). Nastanek Novigradske škofije sega v leto 520 ali kako desetletje pozneje. Domneva se, da je bil tamkajšnji kapitelj ustanovljen v 10. stoletju. O njegovem delovanju ni znane nič. **Pičenski kapitelj** – C. Petensis – (str. 364–365). Pičenska škofija je bila ustanovljena med leti 539 in 579 v mestu Pićnju. V okviru te škofije je v srednjem veku obstajal vsekakor manjši kapitelj, v njem sta bila dva dignitarja. O delovanju tega kapitlja ni znanega nič.

Po prikazanih opisih kapitljev sledi kratek povzetek v hrvaškem jeziku, nato pa besedila v enakem obsegu še v angleškem, italijanskem in nemškem jeziku. Nato sledi Popis virov in Literatura. V njej je zajetih 177 del, med njimi tudi šest objav rajnega profesorja na Ljubljanski filozofski fakulteti, dr. Gregorja Čremošnika. Sledi še indeks oseb in krajev.

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko.

Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva:

Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskecasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljene v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začenjajo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepljeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);

– knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepljeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji zelene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepljeno.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepljeno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) (v poševnem tisku) monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19.). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, str. 78–95.).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo *Zgodovinskega časopisa*, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center)
- Author's name and surname (font size 12, bold, center)
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text.

When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19.). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga: *Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, pp. 78–95.).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors

LETNO KAZALO – ANNUAL CONTENTS

Razprave – Studies

- Miha **Kosi**, Predurbane ali zgodnjeurbane naselbine? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* in druga centralna naselja neagrarnega značaja v zgodnjem srednjem veku) (II.del)..... 8–44
Pre-Urban or Early Urban Settlements? (*Civitas Petouia, Carnium/Creina* and Other Non-Agrarian Central Settlements in the Early Middle Ages). Part II
- Robert **Svetina**, Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich / Sv. Lambert in Slowenien 46–114
Zur Herkunft sowie zur Verbreitung der Verehrung des hl. Lambert von Lüttich / Sv. Lambert in Slowenien
O izvoru in razširjenosti čaščenja svetega Lamberta v Sloveniji
- Primož **Simoniti**, Postojnski grad v letu 1508 in Maksimilijan I. z vzdevkom »Leviades« 116–135
Postojna Castle in 1508 and the »Leviades« Maximillians
- Aurelie **Fertil**, Prometne poti v Ilirskih provincah oziroma strategije integracije nepovezanega in strateškega prostora..... 136–152
Traffic Routes in Illyrian Provinces: Integration Strategies for a Divided Strategic Area
- Jernej **Kosi**, Je bil proces formiranja slovenskega naroda v 19. stoletju res zgolj končni nasledek tisočletne slovenske kontinuitete?... 154–175
Was the 19th-Century Process of the Formation of the Slovene Nation Truly a Mere Continuation of the Millenary Slovene Continuity?
- Nade **Proeva**, Savremeni makedonski mit kao odgovor na nacionalne mitove suseda. Albanski panilirizam, grčki panhelenizam i bugarski pantrakizam..... 176–219
Modern Macedonian myth as a response to the national myths of the neighbors (Albanian panillyrism, Greek panhellenism and Bulgarian panthracism)

- Mojca **Kovačič Dadić**, »Živeti in umreti moraš z njim,
pa kakršenkoli že je!« Vzgoja in izobrazba elitnih žensk
v srednjeveških mestih..... 262–324
“One Has to Live and Die with Him, Regardless
of What He’s Like!” Education and Upbringing of Noble Ladies
in Medieval Towns
- Klemen **Pust**, »Za odkup ubogih sužnjev, naših podanikov«. Reševanje
Benečanov iz osmanskega in Osmanov iz beneškega suženjstva
na območju vzhodnega Jadrana v 16. stoletju 326–358
“For the Redemption of Poor Slaves, Our Subjects”: Rescuing
the Venetians from the Ottoman Slavery and the Ottomans
from the Slavery of the Venetians in 16th-Century East Adriatic
- Stanislav **Južnič**, Kranjec Hallerstein je poneseš luč znanja
med Kitajce..... 360–381
Hallerstein of Carniola Brought the Light of Knowledge
to the Chinese
- Gerhard **Deissl**, Bergbauversuche der Vordernberger Radmeister
in der slowenischen Steiermark 382–404
Rudarski poskusi članov vordernberškega rudarskega
združenja na slovenskem Štajerskem
- Mateja **Ratej**, Ivan Šusteršič v Kraljevini Srbov, Hrvatov
in Slovencev..... 406–431
Ivan Šusteršič and the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes

Zapisi – Notes

- Klaudija **Sedar**, Bogojinska resolucija 434–445
The Bogojina Resolution
- Danijela **Trškan**, Izobraževanje in usposabljanje študentov zgodovine –
bodočih učiteljev zgodovine na Filozofski fakulteti:
prenovljeni pedagoški študijski programi..... 446–456
Education of History Students – the Future Teachers of History –
at the Faculty of Arts: Revised Study Programs
- Bojan **Balkovec**, Ocena prvega leta bolonjskega študija na oddelku
za zgodovino Filozofske fakultete 458–460
A Critical Review of the First Year of the Bologna Process Studies at
the Department of History of the Faculty of Arts in Ljubljana

Jubileji – Anniversaries

- Milica Kacin Wohinz – osemdesetletnica (Branko Marušič) 462–465
Milica Kacin Wohinz – Octogenarian
- Akademik prof. dr. Jože Pirjevec – sedemdesetletnik (Božo Repe) 466–468
Jože Pirjevec – Septuagenarian
- Darjinih šestdeset let – ob življenjskem jubileju prof. dr. Darje Mihelič
(Eva Holz) 469–472
Six Decades of Darja Mihelič

Kongresi in simpoziji – Congresses and Symposium

- Posvet »Epidemične bolezni v Istri« med 19. in 20. stoletjem.
Študijski dan o historični demografiji Istre.
Izola, 6. 10. 2009 (Aleksej Kalc) 222–224
A Conference on Epidemic Diseases in Istria during
the 19th and the 20th Centuries. A Study Day on Historic
Demography of Istria, Izola, 6. 10. 2009
- Mednarodna konferenca »Intelligence & Democracies in Conflict
and Peace«. Tel Aviv, 18.–19. 10. 2009
(Ljuba Dornik Šubelj) 225–228
International Conference »Intelligence & Democracies
in Conflict and Peace«. Tel Aviv, 18.–19. 10. 2009
- Intelligence and Society – 16. letna konferenca IIHA.
Tutzing, 23.–25. april 2010 (Ljuba Dornik Šubelj) 474–477
Intelligence and Society – 16th Annual Conference of IIHA. Tutzing,
April 23–25, 2010
- Strokovni posvet ob 65. obletnici zmage nad fašizmom in osvoboditve
domovine. Prevalje, 12. maj 2010 (Vinko Skitek) 478–479
Conference on the 65th Anniversary of the Victory over Fascism
and the Liberation of Our Homeland. Prevalje, May 12, 2010

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Zdravko Šundrica, Tajna kutija dubrovačkog arhiva: II. dio.
(Ignacij Voje) 230–233

- Vom Nutzen des Edierens. Akten des internationalen Kongresses zum
150-jährigen Bestehen des Instituts für Österreichische
Geschichtsforschung.
- Das Osmanische Reich und die Habsburgermonarchie. Akten des
internationalen Kongresses zum 150-jährigen Bestehen
des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung.
(Harald Krahwinkler)..... 234–237
- Wilhelm Voss, Versuch einer Geschichte der Botanik in Krain
(1754–1883) – Poskus zgodovine botanike na Kranjskem
(1754–1883): znanstvenokritična izdaja. (Jože Maček) 238–244
- Branko Marušič, Mejačevi iz Komende, Slovenska družina
v dogajanjih vojne in miru. (Peter Vodopivec) 245–247
- Jurij Perovšek, V zaželjeni deželi: slovenska izkušnja s Kraljevino
SHS/Jugoslavijo 1918–1941. (Mirko Stiplovšek) 248–251
- Božo Repe, Jože Prinčič, Pred časom: portret Staneta Kavčiča.
(Kornelija Ajlec) 252–254
- Regesta Habsburgica. Regesten der Grafen von Habsburg und der Herzoge von
Österreich aus dem Hause Habsburg. V. Abteilung: Die Regesten der
Herzoge von Österreich (1365–1395), 2. Teilband (1371–1375).
(Peter Štih) 482–484
- Die Universität Wien im Konzert europäischer Bildungszentren :
14.–16. Jahrhundert. (Peter Štih) 485–486
- Marko, Štuhec: Besede, ravnanja in stvari : plemstvo na Kranjskem
v prvi polovici 18. stoletja. Ljubljana : Slovenska matica,
2009. – 305 strani, ilustrani. (Anja Dular) 487–490
- Joachim Hösler, Von Krain zu Slowenien. Die Anfänge der nationalen
Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der
Aufklärung bis zur Revolution 1768 bis 1848.
(Janez Cvirn) 491–494
- Alojz Cindrič, Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918.
(Peter Vodopivec) 495–498
- Borut Batagelj, Izum smučarske tradicije: kulturna zgodovina smučanja
na Slovenskem do leta 1941. (Aleksander Žižek) 499–501

Zvonka Zupanič Slavec, Tuberkuloza. Kuga 19. in 20. stoletja na Slovenskem na primeru sanatorija Golnik 1921–1998. (Branko Marušič).....	502–504
Acta historico-oeconomica. Vol. 32–33. (Jože Maček)	505–507
Ante Gulin, Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre. (Jože Maček).....	508–511

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	512–515
Instructions for authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 64, 2010.....	516–520
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 64, 2010	